

91-3
L 231

Voldemārs
Bastjānis

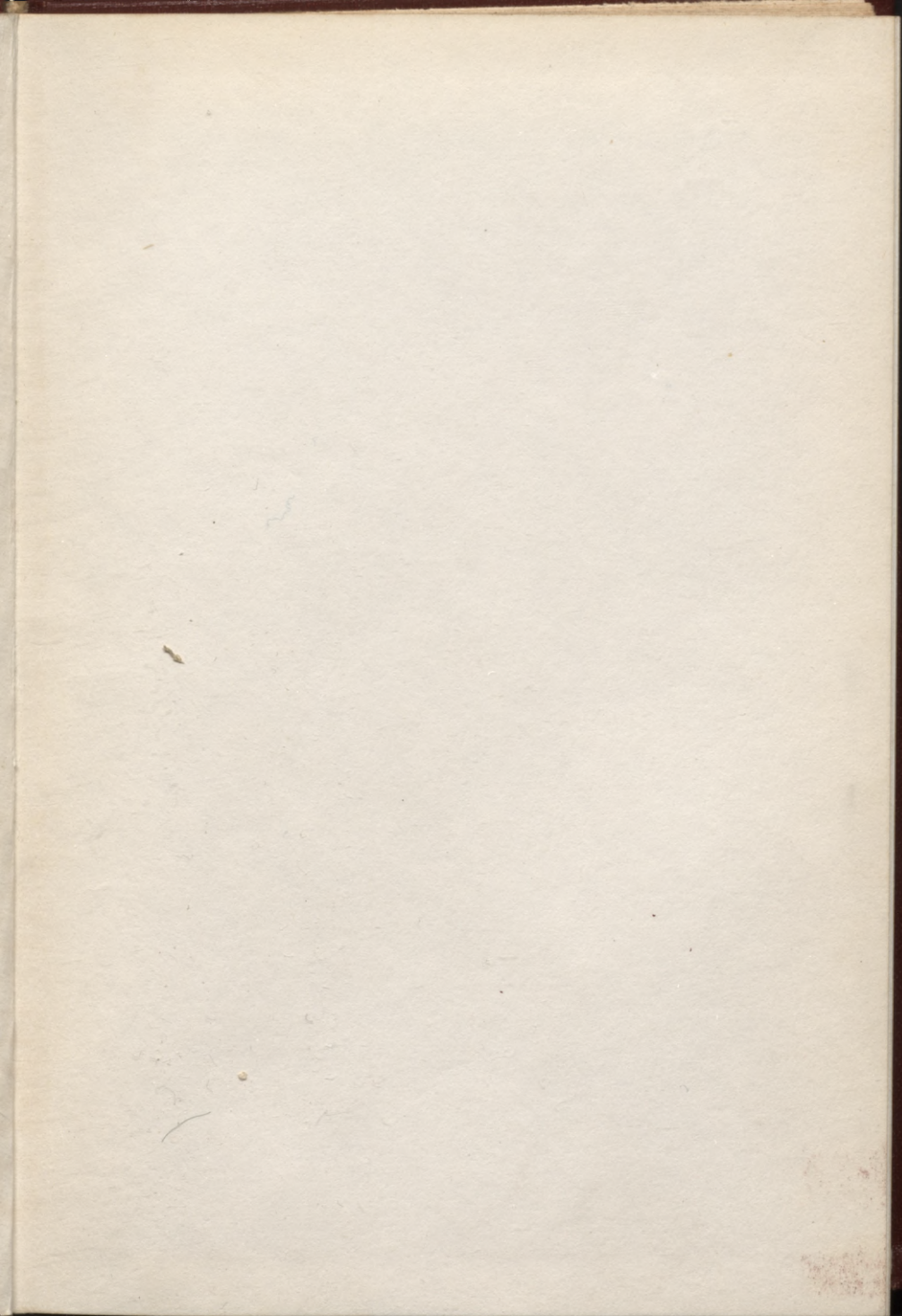
Demokratiskā
Latvija

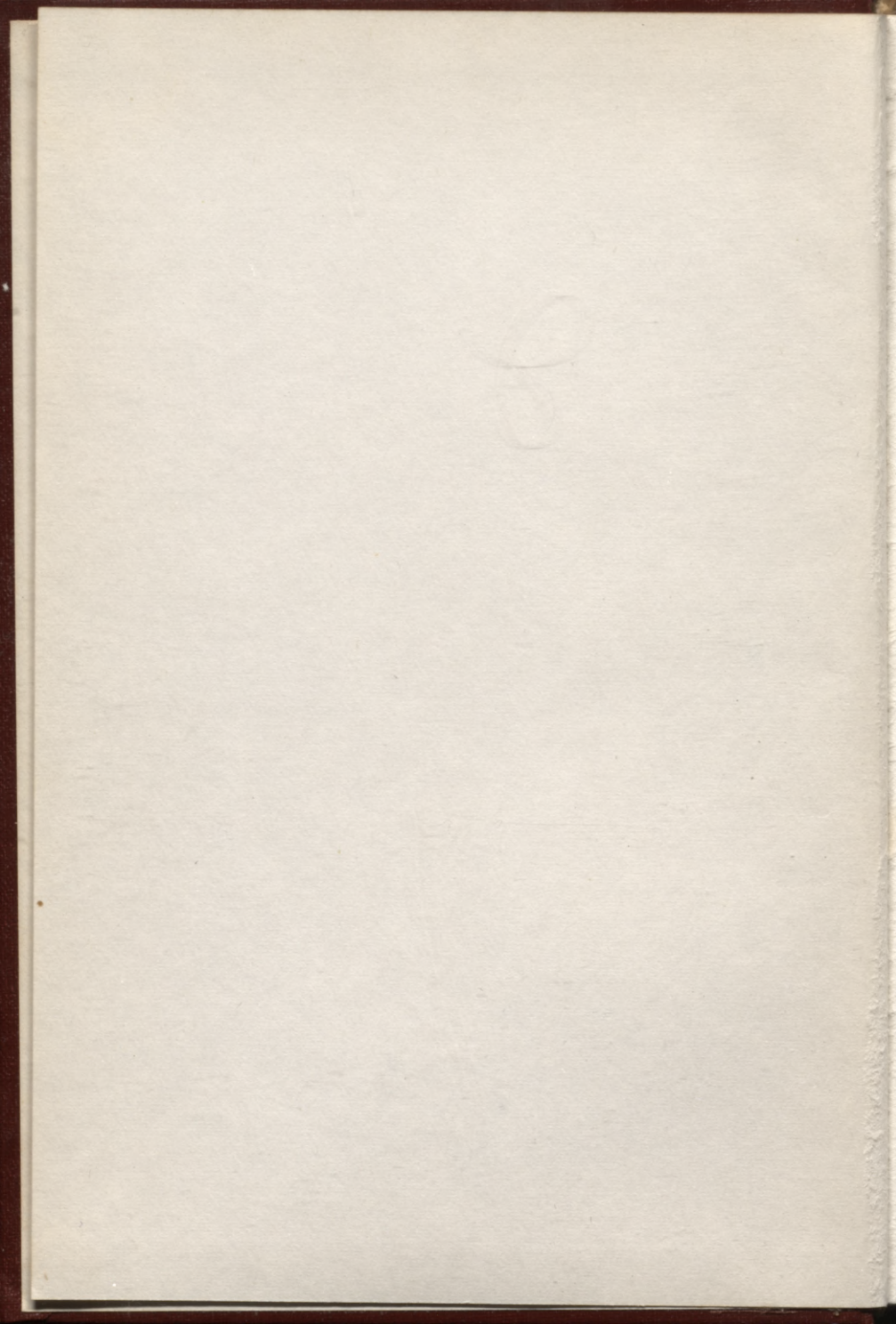
Voldemārs Bastjānis —
DEMOKRATISKĀ LATVIJA

Valdemārs Bastjānis — DEMOKRATISKĀ LATVIJA

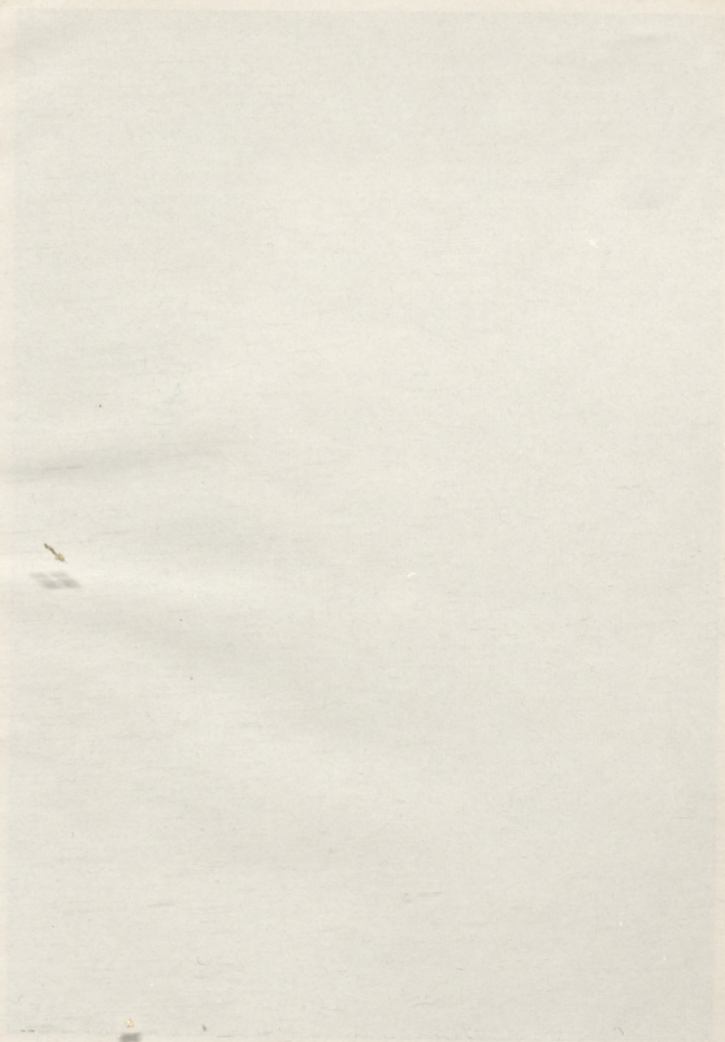
8

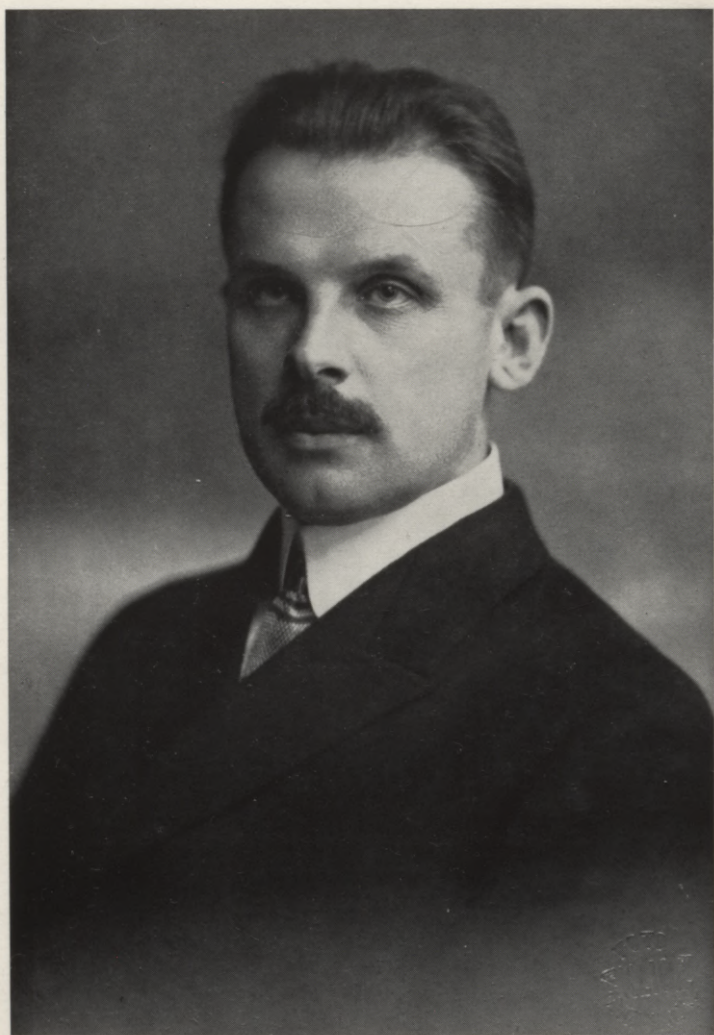

VOLDEMĀRS BASTJĀNIS ● DEMOKRATISKĀ LATVIJA

INSTITUTIONS OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

Voldemārs Bastjānis

L 91-3
L 231

187270

L
9

VOLDEMĀRS BASTJĀNIS

DEMOKRĀTISKĀ
LATVIJA

VĒROJUMI UN VĒRTĒJUMI

IZDEVIS DR. EMĪLS OGRINŠ

Stokholmā, 1966.

X
**Latvijas Nacionālā
bibliotēka**

03 1002 0194

Folkbladet's Civil Tryckeri, Västerås, Sweden
1966.

Prickvārdi

*Ir tomēr patiesība,
Ko mēs teicām,
Un paliek taisnība,
Ko vēstījām.*

J. Rainis.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

BY THE AUTHOR
OF THE HISTORY OF THE
UNITED STATES
AND
OF THE HISTORY OF THE
CIVILIZATION OF THE
UNITED STATES

80

Priekšvārdi

Šajā grāmatā — Demokratiskā Latvija — runāju par neatkarīgās un demokratiskās Latvijas veidošanos, proklamēšanu, brīvības cīņām un pirmo — valsts demokrātisko posmu — līdz 1934. gada 15. maijam, pakavējoties galvenā kārtā pie minētā laika Latvijas saimnieciskās dzīves un tās kārtošanas, minot konkrētus faktus un saucot vārdā visas tās personas, arī ministrus, deputātus un citus politiķus un sabiedriskus darbiniekus, ar kuņiem man bijusi tikšanās un darīšanas.

Pieminēšu, ka mana jau publicētā grāmata — „Gala sākums” — ir šīs grāmatas turpinājums, tikai agrāk publicēts, kur runāju par 15. maiju un notikumiem pēc tam. Ceru, ka man izdosies uzrakstīt un arī publicēt grāmatu par maniem vērojumiem un piedzīvojumiem divās Latvijas okupācijās — krievu komunistu 1940.—1941. gadā un vācu hitleriešu 1941.—1944. gadā.

Par palīdzību šīs grāmatas rakstīšanā un sagatavošanā publicēšanai izsaku dziļu un sirsnīgu pateicību Valdemāram Zāmuelam jr. par dažu svarīgu materiālu sagādāšanu, Lidijai Brauna kundzei (Lydia Rodin-Brown) par visa lielā darba gratis pārakstīšanu un savai dzīves biedrei Almai — par valodas koreģēšanu un dažu notikumu atsvaidzināšanu.

Voldemārs Bastjānis

Bostonā, ASV 1965. g. vasarā.

Pricklypear

The pricklypear is a very common cactus in the southwestern United States. It is a small, upright cactus with a single stem that branches at the top. The leaves are small, oval-shaped, and have a waxy, green surface. The most distinctive feature of the pricklypear is its sharp, needle-like spines, which are arranged in a regular pattern along the stem and branches. These spines are made of silica and can be very painful if they pierce the skin. The pricklypear is a very hardy plant and can survive in a wide range of environments, from arid deserts to semi-arid regions. It is a very important plant for many desert animals, including lizards, snakes, and birds. The fruit of the pricklypear is a small, round, red berry that is covered in spines. It is a very nutritious fruit and is eaten by many desert animals. The pricklypear is also a very important plant for humans. It is used for a variety of purposes, including as a source of food, medicine, and fiber. The fruit is eaten raw or cooked, and is a very important part of the diet of many desert people. The spines are used to make a variety of products, including brushes, brooms, and mats. The pricklypear is a very important plant in the southwestern United States and is a very important part of the desert ecosystem.

Pricklypear

Pricklypear

I Latvijas veidošanās

I. TAUTAS ILGAS

Ilgas pēc atbrīvošanās no vācu muižniecības un vācu kundzības vispār latviešu tautā modušās un briedušās jau gadu simtiem. Par vergu gaitām un cieto pelavmaizi tauta runā un dzied savas dziesmas jau sen. Kā Kauguru, tā Bebru zemnieku dumpji 1802. — 1814. gados vērsās pret vācu muižniecību, pret viņu kundzību un latviešu tautas kalpināšanu. 1905. gada revolūcijas pamatos guļ šī pati cīņa pret vācu muižniecību un tās balstītāju — Krievijas cara birokratiju un žandarmēriju. Vai citādi visa latviešu tauta, izņemot atsevišķus reakcionārus un tautas nodevējus, būtu sacēlusies un piedalījusies revolūcionārā kustībā? 1905. gads rādīja, ka cīņa pret muižniecību un cara administrāciju ir *visas latviešu tautas kopēja cīņa*, jo revolūcionārā kustībā bez pilsētu un lauku strādniekiem un kalpiem, kā vadošo avangardu, piedalījās arī lauku saimnieki un samērā turīgie latvieši pilsetās.

1905. gada revolūcijas nežēlīgā apspiešana ar soda ekspedīcijām, lauku māju dedzināšanām, aizdomās turēto cilvēku šaušanām, pēršanām un kāršanām gan nodarīja lielu postu Vidzemē un Kurzemē, bet tautu nesalauza, pretestības garu neiznīcināja. Visu latviešu zemi klāja varoņu kapu kopiņas, bet nobendēto vietā visā klusībā un apspiestībā auga jauni varoņi un cīnītāji.

Pēc 10—12 gadiem tie jau atklāti, ar ieročiem rokās uzsāka jaunu, un šoreiz galīgu cīņu par latviešu tautas atbrīvošanu no verdzības un pilnīgas pakļautības svešām varām. Pēc lielām grūtībām un visas tautas smagiem upuļiem šoreiz cīņa beidzās ar pilnīgu uzvaru, ar atbrīvošanos no vācu un krievu kundzības, ar patstāvīgas un neatkarīgas Latvijas demokrātiskas republikas proklamēšanu un izveidošanu.

Lai latviešu tautas jaunā paaudze, sevišķi tā daļa, kas dzimusi un augusi emigrācijā, bet par latviešu tautu un izkaļoto Latvijas valsti interesējas, varētu dziļāk ieskatīties Latvijas valsts veidošanās procesā, nebūs lieki mazliet apstāties pie Latvijas valsts tapšanas, resp. proklamēšanas priekšvakara, pie tiem sabiedris-

kiem un politiskiem spēkiem un procesiem, kas pie tā noveda, kā no prasības par brīvību un demokrātisku tautas pašvaldību Krievijas demokrātiskās valsts rāmjos, vai kā toreiz saīsināti formulēja — demokrātisku Latviju demokrātiskā Krievijā — latviešu politiskie un sabiedriskie darbinieki nonāk pie prasības par *pilnīgi patstāvīgu un demokrātisku Latviju*, pie prasības par Latvijas suverēnu demokrātisku republiku, par savu *patstāvīgu valsti*.

Līdz 1917. gada februāra revolūcijai latviešu tauta nedrīkstēja ne atklāti izteikt savas ilgas un vēlēšanās, ne protestēt pret vācu muižniecību un krievu cara policiju un administrāciju. To uzskatīja par valsts noziegumu un bargi sodīja. Tāpēc arī visa „pretestības kustība”, kā tagad mēdz teikt, noritēja slepeni. Latviešiem bija tikai viena organizācija — Latviešu sociāldemokrātiskā partija — kuŗa no varbūtējām apcietināšanām un sodiem nebaidījās un cīņu pret tautas apspiedējiem turpināja nelegāli. Bija gan arī vēl otra nelegāla organizācija — sociāldemokrātu savienība, kuŗa apvienoja šauru intelliģences grupu un tāpēc tai redzamākas un jūtāmākas nozīmes nebija. Strādnieku aprindās tā maz bija pazīstama. Abām minētām organizācijām bija pārstāvības ārzemēs, galvenā kārtā Šveicē, kur tās darbojās. Šveicē arī tiek uzrakstīts un apspriests vairākās latviešu emigrantu organizācijās pirmais, konkrētais Latvijas autonomijas satversmes projekts. To uzraksta sociāldemokrāts *Fēliks Cielēns* pirmajā pasaules kara laikā — 1915. gada oktobrī — un kopā ar Raini to apspriež un rediģē.

Šis Cielēna—Raina konkrētais Latvijas autonomijas projekts apspriests un akceptēts toreizējo latviešu emigrantu aprindās ārzemēs, bet ne Latvijā. Par autonomiju gan Latvijā runāts, bet līdz 1917. gada Krievijas februāra-marta revolūcijai tas nekur nav konkrēti uzstādīts.

2. FEBRUĀRA REVOLŪCIJA, LATVIEŠI UN LATVIEŠU STRĒLNIEKI

Ar februāra revolūciju apstākļi radikāli mainījās. Iestājās brīvības pavasaris, un nu katrs drīkstēja savas domas brīvi izteikt. Arī Latvijā pilsoņi sāka legāli organizēties un dibināt savas

biedrības un partijas. Tā, piem., 4. martā Rīgā sanāca sabiedrisko darbinieku apspriede. Tā izteicās par Latviju kā nedalītu un autonomu Krievijas provinci, un dažas dienas vēlāk nodibināja Rīgas sabiedrisko organizāciju *padomi*, kuŗa pārstāvējusi gandrīz vai visas Rīgas sabiedriskās organizācijas. Padomei uzdots: 1) viena mēneša laikā izstrādāt Latvijas autonomijas projektu un 2) būt par padomdevējiem Pagaidu valdības ieceltam Vidzemes guberņas pārvaldniekam vai komisāram. Par tādu Vidzemei sākumā tika iecelts reakcionārais, latviešos nepopulārais vācu draugs advokāts A. Krastkalns, kuŗa vietā pēc sabiedrības un strādnieku organizāciju protestiem iecēla sociāldemokrātu Dr. A. Priedkalnu.

Drīzi vien sakustējās arī Vidzemes lauku iedzīvotāji. Lauksaimniecības centrālbiedrības darbinieki sasauca tā paša gada martā Valmierā Vidzemes lauku iedzīvotāju pārstāvju sapulci, pa vienam delegātam no katra pagasta saimniekiem un arī kalpiem-strādniekiem. Sapulce ievēlēja 48 locekļu lielu Vidzemes pagaidu zemes padomi, kuŗa jau 25. martā sanāca Rīgas pilī un pārņēma agrākās Vidzemes guberņas valdes pienākumus, tas ir likvidēja vācu muižnieku zemes pārvaldi, tā saukto Landtagu un Landratu kolēģiju. Tā kā Rīgas strādnieku organizācijas baidījās, ka jauno pagaidu zemes pārvaldi savās rokās var sagrābt tikai lauku saimnieki — zemes īpašnieki, nepielaižot pārvaldē bezzemniekus — lauku strādniekus un kalpus, tad Rīgas strādnieku deputātu padome, kuŗa jau bija paspējusi noorganizēties, sasauca aprīļa beigās Valmierā Vidzemes bezzemnieku kongresu, kur ievēlēja 45 locekļu lielu Vidzemes bezzemnieku padomi, kuŗa arī pretendēja uz guberņas pārvaldīšanu. Nu bija radušās divas paralēlas guberņas pārvaldes. Tā ka tas draudēja ar savstarpējām cīņām traucēt un jaukt guberņas pārvaldes darbu, tad jau toreiz populārais sabiedriskais darbinieks Z. Meierovics mēģināja sarunu ceļā panākt kaut kādu izlīgumu. Tas viņam arī izdevās, un 16. maijā abas padomes apvienojās, nosaucot sevi par Vidzemes pagaidu zemes padomi un ievēlot prezidijā V. Bastjāni, Jāni Lapiņu un V. Maldoni, bet valdē A. Buševicu, V. Skubiņu, M. Skujenieku un M. Valteri. Šis Vidzemes guberņas pārvaldes jautājums nu bija labvēlīgi nokārtots.

Jaunievēlētā Vidzemes pagaidu zemes padome uzsāka savu

gubernas pašpārvaldes darbu, kārtojot tai piekrītošos praktiskos jautājumus. No jauna nāca klāt dažādas agrāras lietas. Bija steidzīgi jāgādā par to muižu apsaimniekošanu, kuŗas to īpašnieki bija pametuši. Tanīs bija jāieceļ pagaidu pārvaldnieki un jāgādā arī par kārtīgu norēķināšanos. Šim nolūkam padome izraudzīja sevišķu agrārkomiteju, kuŗā darbojās Dr. M. Valters, V. Skubiņš, V. Bastjānis, T. Līventāls u.c.

Bez šī tīri praktiskā jautājuma bija jādomā arī par vispārēju zemes reformu, jo bezzemnieku sapulces nepiemirsa pacelt un prasīt vācu baronu muižu atsavināšanu un zemes nodošanu bezzemniekiem. Par to runāja un to prasīja ne tikai bezzemnieki, bet visa latviešu tauta, jo muižas bija tās, kas tautu kalpināja un verdzināja. Bez muižu konfiskācijas un muižnieku varas salaušanas un iznīcināšanas nekāda brīvība nebija domājama. Tāpēc šim jautājumam bija jāpiegriež sevišķa vērība, jo vairāk tāpēc, ka šī jautājuma kārtošanā padomes locekļu uzskati nesaskanēja, un uz ātru roku tos izšķirt un nokārtot nevarēja. Kamēr sociāldemokrāti kā strādnieku, kalpu un citu bezzemnieku pārstāvji prasīja steidzīgu un pie tam bezmaksas muižu konfiskāciju, vecsaimniekiem, resp. zemnieku savienībai, kuŗa tikai 5. maijā Valkā bija nodibinājusies, vārds „konfiskācija” nepatika, un tā, piekrītot muižu atsavināšanai prasīja, lai vācu muižniekiem par zemi kārtīgi, pēc tirgus cenām, samaksā.

Otra liela domstarpība bija, ka zemnieku savienība gribēja zemi piešķirt bezzemniekiem privātā īpašumā, bet sociāldemokrāti vēl nebija par to izšķīrušies. Viņi runāja par zemes nodošanu bezzemniekiem mūža lietošanā.

Galvenais jautājums, ko Vidzemes pagaidu zemes padomei nācās apspriest un izšķirt, bija *Latvijas autonomijas* jautājums, saistīts ar visiem citiem attiecīgiem pašpārvaldes jautājumiem, piem. administrācijas, skolu, tiesu, baznīcas, satiksmes, apsardzības, muitas un citiem. Bija jāizlemj, cik tālu latvieši savās prasībās pēc patstāvības var iet. Par pilnīgu patstāvību, tas ir par *brīvu, neatkarīgu Latvijas valsti*, toreiz vēl nerunāja. Z. Meierovics uzņēmās izstrādāt Latvijas autonomijas projektu. Šī projekta apspriešanai un pieņemšanai Vidzemes pagaidu zemes padomes ierosinājumā sanāca 12. augustā (30. jūlijā pēc vecā stila) Rīgas pilī plaša konference, kuŗā piedalījās *visu* latviešu politisko novirzienu pārstāvji (arī lielnieki, vēlākie

komūnisti) izņemot tikai paša galēji labā spārņa latviešus ar Fr. Veinbergu un A. Krastkalnu priekšgalā.

Apspriedē bija aicinātas un piedalījās sekojošas organizācijas, sūtot iepriekš noteiktu delegātu skaitu:

1. Rīgas sabiedrisko organizāciju padome	7
2. Rīgas strādnieku deputātu padome	6
3. Latvijas strādnieku, zaldātu un bezzemnieku padome	3
4. Apvienoto latviešu strēlnieku pulku izpildu komiteja	8
5. Vidzemes pagaidu zemes padome	6
6. Rīgas pilsētas dome	6
7. Kurzemes pagaidu zemes padome (bēgļu vēlēta Tērbatā)	6
8. XII armijas izpildu komitejas latviešu sekcija	1
9. Latviešu strēlnieku izpildu komitejas Latgales sekcija	8
10. V armijas latviešu birojs	1
11. Latviešu zemnieku savienība	1

Kopā 53

Pēc plašām un dzīvām debatēm šī sanāksme *vienbalsīgi* nolēma:

1. Latvijas tautai (tas ir visiem Latvijas iedzīvotājiem), līdzīgi citām tautām, ir pilnīgas pašnoteikšanās tiesības.
2. Latvija ir nedalāma un aptver dienvid-Vidzemi, Kurzemi un Latgali (sauktu Inflantiju), tas ir Vitebskas guberņas Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķus.
Piezīme: Latvijas pierobežas apgabalos vietējie iedzīvotāji paši nosaka, vai viņi grib piederēt pie Latvijas, vai pie kādas citas valsts vai apgabala.
3. Latgalei kā sevišķai Latvijas sastāvdaļai ir pilnīga pašnoteikšanās visās vietējās pārvaldības, administratīvās, valodas, skolu un baznīcu lietās.
4. Latvija ir politiski autonoma vienība Krievijas demokrātiskā republikā.
5. Likumdošana, izpildu, tiesas vara un vietējā pašvaldība atrodas Latvijas tautas un tās Satversmes sapulces (Landtaga) rokās.
6. Konference protestē pret aneksijām un vispār pret katru mēģinājumu noteikt Latvijas vai tās sastāvdaļu valstisko

stāvokli un robežas bez Latvijas tautas ziņas un piekrišanas.

Šim latviešu vienprātīgajam lēmumam bija svarīgas un tālejošas sekas Latvijas likteņa veidošanā, bet par to runāšu nodaļā par Demokratisko bloku.

Ap to pašu laiku, kad es 1917. gada pavasarī ierados Rīgā, sāka ierasties arī citi sociāldemokrāti, kā maziņeki, tā lielinieki, resp. boļševiki. Sociāldemokrātu partijas vadība kopš 1914. gada bija nonākusi lielinieku rokās un atradās ārzemēs, kādēļ mājās steidzās vecie lielinieku vadoņi un uzsāka savu šķelšanas un ārdišanas politiku. Tāds bija J. Daniševskis. Latviešu sociāldemokrātiskās partijas biedru skaits pa kaŗa laiku bija stipri samazinājies. No tiem Rīgā atradās tikai kādi 60. Tāpēc partijas lielinieciskā vadība bija atradusi par vajadzīgu pirms pārcelšanās uz Rīgu sasaukt maijā Maskavā partijas konferenci un pārvēlēt centrālkomiteju. Lai lieta būtu droša, ka partijas vadība paliek viņu rokās, lielinieki uz šo konferenci Maskavā, pēc Br. Kalniņa informācijas, maziņekus nemaz nebija aicinājuši un arī jauno centrālkomiteju sastādīja tīri lieliniecisku.

Lielinieku krasajai politikai par kaŗa izbeigšanu, muižu konfiskāciju, revolūcijas padziļināšanu un tūlītēju mieru ar Vāciju bija lieli panākumi. Ar savām runām un uzstāšanos viņi pievērsa sev masu uzmanību, bet viņu rokās nebija vēl nevienas iespaidīgas un legālas iestādes. Vidzemes pagaidu zemes padome viņiem nederēja, jo tā bija vēlēta pašvaldības iestāde, kuŗas vadība un noteikšana atradās pilsoņu un sociāldemokrātu-maziņekiu rokās. Šo iestādi nevarēja pagaidām varmācīgi iekāŗot un pārņemt, ne arī likvidēt. Rīgas strādnieku deputātu padome, kuŗa gan bija noorganizējusies jau marta sākumā, ievēlot 39 deputātus ar sociāldemokrātu Endrupu priekšgalā, arī lieliniekiem nederēja, jo tur vairākums bija maziņekiem, kuŗi sprieda un rikojās lietišķi, piemērojoties apstākļiem un notikumiem. Par februāŗa revolūcijas padziļināšanu, par sociālistisku revolūciju un varas sagrābšanu, par kādu runāja un uz kuŗu lielinieki aicināja strādniekus, maziņeki nedomāja. Ar varu ieņemt vai likvidēt šo svarīgo Rīgas strādnieku vadošo iestādi lielinieki vēl nedomāja. Viņiem tas vēl nebija vajadzīgs. Viņu nolūkiem, it īpaši varas sagrābšanai, kas bija Ļeņina galvenais mērķis, bija vajadzīgs kaŗaspēks. Tāpēc lielinieki lielu un izcilu

vērību piegriezta latviešu kaņavīriem — strēlniekiem, pret kuņģu organizēšanu un pulcēšanu divus gadus agrāk *visi* latviešu sociāldemokrāti bija uzstājušies noraidīgi.

Kas tad bija *latviešu strēlnieki*?

Pirmā pasaules kara sākumā — 1914. gada augustā — Krievija izveda sevišķi plašu mobilizāciju Kurzemē un Vidzemē. Krievijas armijā — slavenajā 20. korpusā — iepludināja ļoti daudz latviešus, kuņģi, aizstāvot savu dzimteni pret mūžveco ienaidnieku vācieti, varonīgi cīnījās. Kad šo 45.000 vīru lielo korpusu, kuņģā no 35.000 kājniekiem vairāk nekā puse bijuši latvieši, Augustovas mežos (Austrumprūsijā, tātad Vācijas teritorijā) vācieši sakāva, gandrīz to pilnīgi iznīcinot, un pēc tam iebruka Kurzemē, latviešos izcēlās liels satraukums. 20. korpusa zaudēšanu pierakstīja krievu armijas vadības nemākulībai un krievu kaņavīriem, kuņģu mazdūšības dēļ cietuši latvieši. Kad divi latviešu zemessargu bataljoni pie Jelgavas atsita vācu uzbrukumu un uz pāris mēnešiem tika apturēta Kurzemes ieņemšana, grupa latviešu sabiedrisku darbinieku ar G. Ķempeli, Sp. Paegli un V. Zāmueltu priekšgalā ierosināja dibināt atsevišķas latviešu „družīnas”. Šo ierosinājumu tālāk virzīja latviešu domnieki Krievijas Valsts domē — J. Goldmanis un J. Zālītis — un, deklarējot latviešu tautas padevību caram un ticību cara Krievijai, griezās pie armijas virspavēlnieka, valdības un citiem noteicošiem krievu augstmaņiem un ģenerāļiem ar attiecīgiem iesniegumiem un lūgumiem. Jau 1915. gada vasarā viņi panāca latviešu pulcēšanas iespēju atsevišķās latviešu vienībās, kuņģas atļāva nosaukt par *latviešu strēlniekiem*, pulcējot tos kā brīvprātīgos bataljonos, no kuņģiem vēlāk izauga pulki. Radās 8 kaujas un rezerves pulks.

Sakarā ar vāciešu straujo iebrukumu Kurzemē, krievu kaņģa vadība pavēlēja iedzīvotājiem evakuēties. Daļa sabiedrības un prese aicināja bēgt, daļa — palikt uz vietas. Lielais vairums latviešu bēgļu plūda uz Vidzemi un tālāk uz Iekškrieviju. Valdīja vispārējs apjukums un neziņa. Šis tautas izmisuma stāvoklis, protams, radīja ārkārtīgu naidu pret Vāciju un vāciešiem, kā arī vēlēšanos pretoties iebrucējiem, organizējoties savās kaņģaspēka vienībās, brīvprātīgajos strēlniekos. Kad valsts domnieki J. Goldmanis un J. Zālītis 1. augustā izlaida uzsaukumu „Pulcējaties zem latvju karogiem” un dažas dienas vēlāk noorganizējās

brīvprātīgo pieņemšanai „Organizācijas Komiteja” ar 15 biedribu pārstāvjiem, tad sāka plūst brīvprātīgie uz pieņemšanas punktiem, starp tiem gan jaunāki, gan vecāki par noteiktajiem pieņemšanas gadiem. Drīzi vien pienāca atļauja arī visiem Krievijas armijas latviešu kaņavīriem, kas vien to vēlas, pāriet no krievu pulkiem uz latviešu strēlnieku bataljoniem, ko daudzi arī izmantoja. Cik zināms, slavenajās Ziemassvētku kaujās piedalījušies vairāk par 15.000 latviešu strēlnieku. Kopējais latviešu strēlnieku skaits sasniedza 45—50.000.

Pret latviešu strēlnieku atsevišķu vienību organizēšanu nostājās visi sociāldemokrāti, kā kreisie, tā mērenie, izņemot Raini un Cielēnu. Sevišķi asi un katēgoriski pret to nostājās lielinieki. Viņiem bija divi iebildumi. Kamēr abi valsts domnieki un citi pilsoņi skatījās uz carisko Krieviju cerību pilnām acīm kā glābēju, solot tai uzticību, paļāvību un padevību un mūžīgiem laikiem, sociāldemokrāti baidījās, ka kaņa uzvarētāja Krievija var izvērsties par vēl briesmīgāku krievu un citu tautu, arī latviešu, apspiedēju un verdzinātāju. Tāpat tie negribēja balstīt ne kaņu, ne krievu armiju, un uzstājās pret latviešu strēlnieku brīvprātīgu pulcināšanu un atsevišķu organizēšanos. Otrs iemesls sociāldemokrātu pretestībai bija tas, ka šos strēlniekus krievu armijas vadība netaupīs, ka tos sviedīs visur tur, kur būs paredzamas asas cīņas un lieli zaudējumi. No tā cietīs kā paši strēlnieki, tā visa latviešu tauta. Latviešu jaunatni izkaus daudz lielākos apmēros nekā krievu jaunatni krievu pulkos. Tāpēc sociāldemokrāti arī tik vienprātīgi nostājās pret latviešu strēlnieku atsevišķu organizēšanu, nosaucot to reizēm pat par strādnieku jaunatnes slepkavošanu, jo strēlnieku vairums nāca no darba ļaužu aprindām. Sociāldemokrāti cerēja uz Vakareiropu, revolūciju Vācijā un drīzu kaņa izbeigšanu. Bet tie kļūdījās. Revolūcija Vācijā izcēlās tikai pēc 3 gadiem.

Strēlnieku zaudējumi bija patiešām lieli. Ziemassvētku kaujas vien izrāva no viņu vidus ap 5.000 vīrus, bet strēlnieku *vēsturiskie* nopelni un panākumi nav izdzēšami no latviešu tautas vēstures. 1916. gada Ziemassvētku kaujas vispār, tad tādas kauju vietas kā Ložmetēju kalns, Tireļpurvs, Nāves sala un vēl citas paliks latviešu tautas atmiņā kā svētas un mūžam pieminamas vietas, kur tēvzemi aizstāvēt lijušas latviešu asinis un savas galvas nolikuši latviešu varoņi. Vai tam, kas uzdroši-

nāšies šīs vietas vai tur kritušos varoņus nicināt vai noniecināt! Latvijas demokrātiskās republikas patiesiem aizstāvjiem atliek tikai noliekt galvas šo strēlnieku priekšā un izteikt nožēlu, ka latviešu sabiedrības vadība vēlāk neprata un nespēja šos latviešu strēlniekus noturēt Latvijā, bet ļāva tiem lielinieku melīgo solījumu piesātinātiem aiziet uz Krieviju un pat cīnīties pret demokrātisko Latviju.

Pēc 1917. marta revolūcijas frontē sākās „brāļošanās” — krievu kaņavīru draudzība ar vācu kaņavīriem. To veicināja arī vācu kuņa vadība, kuņai bija sevišķi izdevīgi demoralizēt krievu kaņaspēku. Par šo draudzēšanos vairākkārt martā un aprīlī bija runāts Rīgas strādnieku deputātu padomē, kas arī „brāļošanās” sekmēja. Šeit izdevīgs un panākumiem bagāts darba lauks nu bija lieliniekiem. Strēlnieku pirmais kongress sanāca jau marta beigās un ievēlēja savu vadību. Kad aprīlī palīgā nāca Ļeņina „Aprīļa tēzes” par mieru, zemes dalīšanu un visu varu kareivju un strādnieku padomēm, tad arī rezultāts bija skaidrs — latviešu strēlnieku vairums pārgāja lielinieku pusē, tie kļuva par spēku un cīnītājiem viņu rokās. Strēlnieku izpildu komitejas (Izkolastrela) sasauktajā otrajā kongresā Rīgā 1917. gada maijā vidū jau piedalās redzamākie latviešu lielinieki — Stučka, Daniševskis un Lencmanis.

Sajūsma un prieks lieliniekos par panākumiem otrajā kongresā ir liels. Jau pirms šī kongresa lielinieciekie strēlnieki dibināja savas strēlnieku grupiņas vairākās Valmieras apriņķa pilsētās un pārņēma savās rokās noteikšanu pār vietējo dzīvi un cilvēkiem. Šādu noteikšanu nu lielinieki gribēja pārņemt savās rokās pār visu Vidzemi un arī Rīgu. Strēlniekiem vieniem pašiem tas nebija iespējams un nebija arī izdevīgi. Vajadzēja piesaistīt strādniekus un bezzemniekus. Tāpēc jūnija vidū sasauca jaunu bezzemnieku konferenci ar strādnieku piedalīšanos, kuņa ievēlēja kopēju 27 vīru lielu „Izpildu komiteju”, starp tiem 7 soc.-dem. maziniekus, nosaucot to par „Iskolatu”, resp. visu latviešu — pilsētu strādnieku, lauku bezzemnieku un latviešu kaņavīru (strēlnieku) — rīcības komiteju. Dabīgi, ka revolūcijas laikā šādai organizācijai nu bija tiesības pārņemt visu varu un noteikšanu pār visu latviešu tautas apdzīvoto zemi. Ja 1917. gada vasarā to tik stipri vēl nemanīja, tad pēc vācu armijas iebrukuma septembrī Rīgā, bet sevišķi oktobrī un novembrī, kad pilsoņi

izstājās no Vidzemes pagaidu zemes padomes, „Iskolats” rīkojās kā vienīgais noteicējs un īstais varas orgāns.

Lielinieki nu vairs nekavējās arī ar partijas kongresa sasaukšanu Rīgā, jo bija pārliecināti, ka arī kongresā (pēc viņu skaita pietiktā, patiesībā gan septītā no partijas dibināšanas 1904. gadā un pagaidām vēl kopējā ar maziniekiem), viņi gūs pilnīgu uzvaru. Jūlija beigās (21.—31. jūl.) sasauktais kongress, kur mazinieku skaits ir niecīgs un kur mazinieku, galvenā kārtā krievu „meņševiku” taktiku nokritizē, izvēl savu centrālkomiteju, kuŗā kongresa lielinieckais vairākums vairs nevienu mazinieku neielaiž. Ja Brūno Kalniņš vēl šinī centrālkomitejā ietika un darbojās, tad ne kā kongresa vēlētis, bet kā jaunatnes organizācijas sūtīts pārstāvis. Nu bija skaidrs, ka maziniekiem kopējā partija jāatstāj.

Tas tomēr nenotika. Lieliniekiem mazinieku galīga aiziešana no sociāldemokrātu partijas nepatika, jo tā viņiem nebija izdevīga. To nesaprātis ne bezzemnieki, ne strādnieki, kuŗiem vēl liela teikšana. Tāpēc Daniševskis piesola maziniekiem vienu trešdaļu kandidātu uz augustā noliktajām Rīgas pilsētas domes un Vidzemes zemes padomes vēlēšanām. Lai mazinieki justos droši, ka šoreiz tos nepiekrāps, un tāpēc priekšlikumu pieņemt, Daniševskis centrālkomitejas vārdā apsola vēlēšanu sarakstos uz katriem diviem lielinieku kandidātiem likt vienu mazinieku kandidātu.

Sociāldemokrātu partijas mazinieciskā daļa ir vāja. Vecie, redzamākie biedri nav vēl Rīgā atgriezušies un tāpēc no centrālkomitejas izraidītiem maziniekiem šķiet, ka patreiz nav īstais moments, lai kopējo partiju galīgi atstātu, resp., lai to oficiāli sašķeltu. Viņi vienojās Daniševska priekšlikumu pieņemt un dot savus kandidātus kopējā vēlēšanu sarakstā. Šoreiz solījums tiek izpildīts un Vidzemes zemes padomē ievēl arī 8 maziniekus, starp tiem V. Bastjāni un T. Liventālu. Praksē tam vairs nav nekādas nozīmes. To pieredzēju Vidzemes zemes padomes sēdē Valkā septembra beigās vai oktobra sākumā, kad no Maskavas ierados uz šo sēdi. Padomes lielinieku vairākums ar jaunievēlēto priekšsēdi Otto Kārkliņu maziniekus, kas ievēlēti padomē no sociāldemokrātu kopējā saraksta, par saviem biedriem neatzīst un soc. dem. frakcijas apspriedēs vairs nepielaiž. Maziniekiem nu būtu jāorganizē pilnīgi patstāvīga sociāldemokrātu

mazinieku frakcija, bet tā kā esmu viens pats (pārējie septiņi laikam aizkavēti vācu okupētajā Rīgā), tad no tā nekas nevar iznākt. Es Vidzemes zemes padomes sēdi atstāju un atgriezos Maskavā.

Viens nu ir pilnīgi skaidrs — ar lieliniekiem mums, latviešu maziņkiem, nekā kopēja vairs nav, mēs esam *divas* patstāvīgas politiskas latviešu sociāldemokrātu grupas, ar divām patstāvīgām taktikām. Tas bija jāievēro, jo stāvēja priekšā Krievijas satversmes sapulces vēlēšanas novembrī, kuņās mēs kopā ar lieliniekiem vairs piedalīties nevarējām un negribējām, kaut gan vāciešu okupētajā Rīgā pagaidām vēl darbojās tikai viena latviešu sociāldemokrātu partija, gan ar divām frakcijām.

Krievijas satversmes sapulces vēlēšanās no sociāldemokrātu maziņnieku puses uzstādīja 4 kandidātus: V. Bastjāni, E. Ozoliņu, Kl. Lorencu un Indr. Rītiņu, bet neievēlēja nevienu, jo Rīga ar daļu Vidzemes bija vācu kaņaspēka ieņemta un vēl brīvajā Vidzemēs daļā lielinieku terrōrs nekādu aģitāciju nepieļāva. Ievēlēja vienu zemnieku pārstāvi (J. Goldmani) un trīs lieliniekus. Bet tā kā Krievijas satversmes sapulci uz Ļeņina pavēli jau pēc pirmās sēdes boļševiku matroži 1918. g. 18. janvārī padžina, tad šīm vēlēšanām bija tikai tā nozīme, ka rādīja tautas kreiso noskaņojumu vēlēšanu laikā — 1917. g. 25. novembrī, tātad — pēc boļševiku apvērsuma un varas sagrābšanas, kas notika 1918. g. 7. novembrī.

3. LATVIEŠU PAGaidu NACIONĀLĀ PADOME VALKĀ, UN NOTIKUMI KURZEMĒ UN LATGALĒ

Pēc sirsnīgās „brāļošanās” frontē pavasarī un vasarā, vācu armija 1. septembrī pārrāva fronti un iebruka Rīgā. Boļševiki un viņiem simpatizējošās organizācijas (Iskolastrels ar Iskolatu) aizbēga uz Valmieru, vēlāk uz Valku, līdz beidzot, vāciešiem ieņemot visu Vidzemi, nonāca Pēterpilī. Klusa, puslīdz ciešama latviešu lielinieku, maziņnieku un pilsoņu kopdarbība Rīgā sabruka un pat augustā ievēlētā Vidzemes zemes padome par savu priekšsēdi ievēlēja lielinieku Otto Kārkliņu, un ieņēma, kā mēs to jau redzējām, krasu un pilnīgi noraidīgu stāvokli pret

pilsoņiem un arī maziņkiem. Kad 1917. gada 7. novembrī krievu boļševiki sagrāba valsts varu Pēterpilī, padzenot Krenska pagaidu valdību, arī latviešu lielinieki Valkā sāka oficiāli deklarēt savu lieliniecisko nostāju. Tā, piemēram, savā novembra sanāksmē Valkā „Iskolats” nolemj: 1. atzīt Krievijas jauno padomju valdību un 2. deklarēt sevi (Iskolatu) par Latvijas suverēnās varas nesēju.

Jau pirms tam Vidzemes zemes padomes pilsoniskā daļa, vērodama nepārprotamo padomes lieliniecisko ievirzi, saprot, ka nekāda tālāka kopdarbība ar tiem nav iespējama un tāpēc 14. oktobrī sasauca savu atsevišķu sanākumu Pēterpilī, lai jautājumu pārrunātu un izlemtu, ko darīt. Sanākums izšķiras 1. par sevišķa plaša latviešu politiskā centra radišanu un 2. par Vidzemes zemes padomes uzaicināšanu centrā piedalīties. Lēmumus, protams, paziņo Vidzemes zemes padomes vadībai, resp. tās priekšsēdim. Uz šo pilsoņu aicinājumu padomes priekšsēdis O. Kārliņš arī tūlīt atbild. Viņa atbilde skan: „Mēs, sociāldemokrati-boļševiki un internacionālisti, negribam nekādu nacionālu autonomiju, bet aizstāvam tikai savas šķiras intereses, vienalga, kas dzīvo Latvijā — krievi, ebreji vai samojedji”. Pēc šī paziņojuma saņemšanas visa pilsoniskā frakcija no Vidzemes zemes padomes izstājās un novembra sākumā sasauca Pēterpilī otru sanākumu, lai galīgi izšķirtos par turpmākiem soļiem. Šī otra sanākums tad arī nolēma, ka latviešiem nepieciešams un tādēļ dibināms jauns nacionāli-politisks centrs. Piedalīties šinī jaunajā nacionālā centrā un tā dibināšanā nolēma aicināt kādas 20 organizācijas, arī sociāldemokratu. Sanākums nolika Valkā 17./30. novembrī.

Iepriekšējās sarunās noskaidrojās, ka dažādu motīvu dēļ projektētā nacionālā centrā nevēlas piedalīties ne sociāldemokrātu partijas, ne sociāldemokrātu savienības pārstāvji. Tie sanāksmē vēloties piedalīties tikai informācijas nolūkos. Lielinieki un strēlnieki, protams, sanākumi pilnīgi ignorēja.

Pēc prof. A. Švābes informācijas (Latvju Enciklopēdijā) Nacionālā centra dibināšanas sapulcē Valkas pilsētas namā piedalījušies 26 delegāti no 13 organizācijām un partijām, bet tikai informācijas nolūkos sociāldemokrati un sociālrevolūcionāri. Pēc speciāli ievēlētas komitejas nesekmīgām sarunām ar kreisajām partijām par piedalīšanos jaundibināmā nacionāli-

politiskā centrā, 1917. gada 17. novembrī ar 18 pret 1 balsi pieņemts K. Skalbes un A. Dobeļa priekšlikums — pasludināt šo sanākumi par *Latviešu pagaidu nacionālo padomi*. Par padomes priekšsēdi ievēlēts V. Zāmuels, par viņa biedriem — K. Pauļuks, J. Rubuls, J. Palcmanis. Par sekretāru — K. Bachmanis, viņa biedriem K. Skalbe un J. Akurāters.

Šeit jāpiezīmē, ka vēlākos gados pēc Latvijas proklamēšanas sabiedrībā un presē izcēlās lielākas domstarpības un pārrunas par to, kas, resp. kāda jeb kuŗa organizācija vai pilsoņu grupa bijusi tā, kas toreizējos jucekļīgos apstākļos iestājusies par patstāvīgu Latvijas valsti un novedusi latviešu tautu līdz Latvijas proklamēšanai.

Viena pilsoņu daļa par tādu atzīst tikko minēto Latviešu pagaidu nacionālo padomi Valkā un Pēterpilī ar Z. Meierovicu, J. Čaksti, A. Bergu u.c. priekšgalā. Otra par tādu atzīst tikai „Demokrātisko bloku” Rīgā ar Dr. P. Kalniņu, Dr. M. Valteru, Dr. F. Menderu, K. Ulmani u.c. priekšgalā.

Lai dotu lasītājam iespēju iepazīties ar abām minētām organizācijām un to darbību, apstāšos pie tām drusku tuvāki, objektīvi apgaismojot to darbību. Par Latviešu pagaidu nacionālo padomi runāšu šinī nodaļā, par Demokrātisko bloku nākošajā.

Pēc Z. Meierovica un V. Zāmuela priekšlikuma Latviešu pagaidu nacionālās padomes kompetences nospraustas šādos apmēros. 1. sasaukt Latvijas satversmes sapulci, 2. izstrādāt autonomijas un agrārās reformas projektus, 3. piedalīties miera konferencē, 4. apvienot Latviju teritoriāli etc. Protestēdama pret jebkādu Latvijas sadalīšanu vai saistīšanu pie Vācijas, Latviešu pagaidu nacionālā padome pasludinājusi, ka „Latvija, kuŗā ieiet Vidzeme, Kurzeme-Zemgale un Latgale, ir autonoma valsts vienība, kuŗas stāvokli attiecībā uz ārieni un iekšējo iekārtu noteiks viņas satversmes sapulce un tautas plebiscīts”.

Nolemts arī sūtīt uz ārzemēm trīs vīru delegāciju — J. Čaksti, J. Kreicbergu un Z. Meierovicu, kam jāaizstāv pilnīga latviešu tautas pašnolemšanās. Nodibinātas arī vairākas nodaļas, no kuŗām darbīgākās bijušas ārlietu nodaļa Pēterpilī un kultūras — Valkā. K. Skalbe sarakstīja uzsaukumu „Visiem latviešiem”, kuŗš izplatīts 30.000 eksemplāros. Publicēts arī „Aicinājums” strēlniekiem — neatstāt Latviju, bet izlietot savus spēkus nacionāliem mērķiem.

Latviešu pagaidu nacionālās padomes darbība bolševikiem nav bijusi patikama un tie to vajājuši. Tomēr pēc pāris mēnešiem, 1918. gada janvāra vidū, kad bolševiki jau izsludinājuši nacionālo padomi par atlaistu un veduši sarunas ar vāciešiem par Latvijas dalīšanu, nacionālā padome sanākusi uz savu otru sesiju Pēterpilī. Šinī sanāksmē padome protestējusi pret bolševiku Latvijas sadalīšanas nodomiem un latviešu tautas gribas viltošanu, nodibinot Pēterpilī īpašu Latgales nodaļu un noteicot, ka gadījumā, ja vācieši ieņemtu visu Vidzemi, arī Valku, tad pagaidu nacionālās padomes vadība jāpārņem padomes ārlietu nodaļai Pēterpilī. Sesija noritējusi lielā vienprātībā un to slēdzot Z. Meierovics beigu vārdā uzsvēris, ka „Latvijas prasību *minimums* ir Latvijas nedalamība, bet *maksimums* — Latvijas republika, pēc kā jācenšas, lai kādi būtu spaidi”.

Kad vācu armija 1918. g. 20. februārī ieņēmusi visu Vidzemi, trešo Latviešu pagaidu nacionālās padomes sesiju nav bijis vairs iespējas legāli noturēt. Bolševiku vajāšanu dēļ tā notikusi slepeni J. Goldmaņa dzīvoklī Pēterpilī un to vadījis J. Čakste. Sanāksme vienprātīgi nolēmusi, ka ar Vāciju nedrīkst vest nekādas sarunas, bet jāorientējas uz sabiedrotiem un tie jāinformē par Latviju. Šo informāciju veikuši padomes ārlietu nodaļas darbinieki — Z. Meierovics, J. Goldmanis, J. Zālītis, A. Bergs, J. Čakste, J. Seskis, J. Dobelis u.c., kuŗi sūtījuši delegācijas pie sabiedroto vēstniecībām Pēterpilī un snieguši ziņas par vācu okupācijas varas rīcību Latvijā, izdevuši vairākas propagandas brošūras, kā arī periodisku rakstu krājumu „Ziņas par Latviju”. Ārlietu nodaļas uzdevumā J. Goldmanis Krievijas satversmes sapulces vienīgā sēdē 1918. g. 18. janvārī deklarējis, ka Latvijas likteni izšķirs viņas pašas vēlēta Satversmes sapulce.

Ceļā uz Londonu Z. Meierovics apstājies Stokholmā un tur nodibinājis Latvijas informācijas biroju. 1918. g. 10. oktobrī Londonā viņu pieņēmis Lielbritānijas ārlietu ministrs Balfūrs un paziņojis, ka „Viņa majestātes valdība atzīst pagaidām, līdz Parīzes miera konferencei, Latviešu pagaidu nacionālo padomi par Latvijas valdību”, ko tas 11. novembrī apliecinājis ar rakstu.

Vācu okupētajā Vidzemē palikušie Latviešu pagaidu nacionālās padomes locekļi darbojušies Valkā, kur O. Nonāca redakcijā izdevuši savu oficiozu „Lidumu” un uzņēmuši sakarus ar Demokrātisko bloku Rīgā. Kad pēc Vācijas revolūcijas (1918. g.

9. novembrī) Vidzemē sairis vācu okupācijas režīms, no Pēterpils atgriezušies padomes ārlietu nodaļas darbinieki un visa Latviešu pagaidu nacionālā padome pārcēlusies no Valkas uz Rīgu. Tur tā mēģinājusi paplašināt savu demokratisko bāzi, bet tas nav izdevies, jo Demokratiskais bloks pretojies. Pēc pēdējā uzskatiem tautu pārstāvēt drīkstot tikai politiskas partijas, bet ne dažādas nepolītiskas sabiedriskas organizācijas, no kādām sastāvējusi Latviešu pagaidu nacionālā padome.

Notikumus Pēterpilī un Latviešu pag. nacionālās padomes darbību zināmā mērā skāra arī vācu rīcība un nolūki Kurzemē un pa daļai arī Latgalē, par kuņiem līdz šim neko neesmu minējis. Tāpēc nepieciešams pie tiem mazliet apstāties, lai pēc tam, informējot par Rīgas Demokratiskā bloka darbību un to apgaismojot, arī Kurzemes un Latgales lietas būtu labāk saprotamas.

Vācieši iebruka Kurzemē 1915. gadā un to okupēja. Tāpēc tur nekāda sabiedriska pašdarbība vairs nebija iespējama. Nekāda pašpārvalde tur nebija iespējama arī pēc 1917. gada Krievijas revolūcijas. Tāpēc abi IV Krievijas valsts domes locekļi J. Goldmanis un J. Zālītis sasauca 1917. g. 8. maijā Tērbatā Kurzemes zemes sapulci, ko pārstāvēja Kurzemes bēgļi. No apmēram 170.000 bēgļiem sapulcē piedalījušies 313 delegāti, un sapulce risinājusies no 8. līdz 11. maijam.

Kurzemes zemes apulce apspriedusi: 1. Latvijas autonomijas jautājumu, prasot tai pavalsts tiesības Krievijas valstu federācijā, 2. agrārās reformas nepieciešamību, 3. Kurzemes bēgļu repatriāciju, 4. Latvijas pārstāvību miera konferencē, 5. protestējusi pret Vācijas nodomu pakļaut sev Kurzemi.

Par Kurzemes komisāru ievēlēts J. Čakste un 10. maija sēdē nolemts dibināt Kurzemes pagaidu zemes padomi, piešķirot no kopējām 60 vietām bezzemniekiem 20, strēlniekiem 10, lauksaimniekiem 12, pilsētniekiem 5, biedrībām 5 un brīvām profesijām 8 vietas. Šie 60 padomes locekļi savukārt ievēlējuši izpildu komiteju, kas vēl 1918. gada janvārī darbojusies Tērbatā. Padome cieši sadarbojusies ar komisāru J. Čaksti, kuš kopā ar Kurzemes gubernas pārvaldi jau 1917. g. oktobrī pārcēlies uz Kazaņu (Krievijā). Izpildu komitejas priekšsēdis bijis K. Pauluks, tā biedrs L. Adamovičs un sekretārs E. Grīnbergs. Par pagaidu zemes padomes nodaļu vadītājiem bijuši A. Kviesis, J.

Zankevičs, J. Brumels, J. Bergs, A. Klīve, Kr. Bachmanis, A. Dobelis u.c. Ar saviem līdzekļiem un pārstāvjiem Kurzemes pag. zemes padome piedalījies arī Latviešu pagaidu nacionālās padomes darbā.

Ar šo Kurzemes zemes sapulces sastāvu nav bijusi apmierināta daļa kreisi noskaņotu bēgļu un strēlnieku delegāti, un tie jau atklāšanas sēdē protestējuši pret sanāksmes sastāvu, un savā atsevišķā apspriedē kādu 25.000 bēgļu vārdā nolēmuši sasaukt jaunu bēgļu kongresu Maskavā 11. jūlijā. Šis kongress arī sanācis un ievēlējis 15 locekļu lielu izpildu komiteju, kuŗā darbojušies tādi latviešu lielinieki kā P. Dauge, L. Paegle, K. Rozenāls u.c. Par šīs komitejas darbību trūkst informācijas.

Arī vācu okupācijas vara rūpējusies par Kurzemes pašpārvaldi, un 1917. gada 21. septembrī Kurzemes landtaga sasauktā Kurzemes zemes sapulcē Jelgavā ar klamāciju tādu ievēlējusi ar 20 locekļiem. No tiem 6 bijuši muižnieki, 6 pagastu vecākie, 3 mācītāji un 4 pilsētu pārstāvji. Atzīmējams, ka no Liepājis nācis Andrejs Bērziņš. Pašpārvaldes sēdes bijušas slēgtas, tās notikušas vācu valodā un tās vadījis vācu militārās pārvaldes priekšnieks. 1918. gada 8. martā pašpārvaldes otrā sēdē pieņemts barona Radena priekšlikums — dibināt Baltijas kopvalsti Vācijas protektorātā un lūgt ķeizaru Vilhelmu II kronēties par Kurzemes hercogu. Pēc nedēļas, tieši 15. martā, ķeizars paziņojis, ka Vācija atzīst Kurzemi par patstāvīgu hercogisti un slēgs ar to saimnieciskus un militārus līgumus.

Šādu atzīšanu un piekrišanu jau bija viegli un patīkami dot, jo uztverot boļševiku populāro prasību — mieru bez aneksijām un kontribūcijām — Vācijas ārlietu ministrs fon Kilmans jau 1917. gada decembrī bija parūpējies par Vidzemes un Igaunijas likteņiem, dodams caur bruņniecības pilnvaroto fon Striku norādījumus minēto zemju muižniecībām pieņemt lēmumus par atdalīšanos no Krievijas un pievienošanos Vācijai. Un šis norādījums bija ievērots un izpildīts. Baltijas provinces pašas gribējušas atdalīties no Krievijas, tāpat kā tagad — pusgada simteni vēlāk, tās atkal pašas (tikai boļševiku spiestas) vēlas palikt pie Krievijas.

Bez tam svarīgs 1918. g. 3. marta Brestļitovskas miera līguma noteikums, kaut arī vēl neskaidri formulēts, par Krievijas atteikšanos no visām Baltijas guberņām. Lai šis jautājums būtu abso-

lūti skaidrs un neradītu vairs nekādus pārpratumus, tad 1918. gada 27. augustā Berlīnē, slēdzot 3 papildus līgumus pie Brest-ļitovskas 3. marta līguma, vācieši minēto noteikumu (50. punktu) skaidri un noteikti formulējuši. Krievija apņēmas *neiejaukties* Igaunijas, Latvijas un Lietuvas tālākā liktenī, atstājot še brīvas rokas Vācijai, kas Krievijai garantēs brīvostas Tallinā, Rīgā un Ventspilī. Ar to Krievija par labu Vācijai un Austrijai atteicās no suverēnitātes Polijā, Igaunijā, Latvijā, Rīgas līča salās un Lietuvā. Un šos papildu līgumus no Padomju Krievijas puses Berlīnē parakstīja Pēteris Stučka, latviešu lielnieks, vēlākais komunistu valdības galva Latvijā.

Ja nu vāciešu okupētās Kurzemes (un Zemgales) aizbēgušie latviešu iedzīvotāji ievēlēja divas pagaidu padomes un vācieši Jelgavā vēl trešo zemes pārvaldi, tad Latgalei bija jāsamierinās tikai ar vienu pagaidu zemes padomi, kuŗu 1917. gada 10. maijā ievēlēja Rēzeknē.

Vēstures attīstības gaitā Latgales latvieši 300 gadus bija šķirti no pārējiem latviešiem un tikai tagad, pēc Krievijas februāra revolūcijas, sāko domāt un gatavoties ar tiem atkal apvienoties. Tāpēc tā Latgales intelligences daļa, kas studēja, mācījās un dzīvoja Pēterpilī, arī spēra pirmos soļus šīs apvienošanās akcijas realizēšanai.

Latgales palīdzības biedrība sasaukusi 1917. gada 25. martā Pēterpilī plašāku apspriedi Latvijas valsts jautājumā, kuŗā delegātu vairums Fr. Ūrasuna, K. Skrinčas, J. Rancāna, V. Rubuļa J. Pabērza un V. Seiles vadībā ar 43 pret 23 balsīm (starp kuŗām Fr. Ūemps un P. Lipins) nolemts cīnīties par Latgales apvienošanu ar pārējo Latviju. Šim nolūkam izvēlēta Latgales organizācijas komiteja ar 16 locekļiem, no kuŗiem daļa palikusi Pēterpilī, bet citi aizbraukuši uz Rēzekni, lai tur veiktu priekšdarbus īpaša kongresa sasaukšanai.

Kongress sanācis Rēzeknē 9. maijā, piedaloties 283 delegātiem un daudziem viesiem. Kongresa sasaucējiem bijis zināms cittautiešu naidīgais noskaņojums pret latviešu kongresu, tādēļ latviešu strēlnieku izpildu komitejas (Iskolastrela) Latgales sekcijas priekšnieks J. Rubulis izsaucis uz Rēzekni kongresa apsargāšanai 40 strēlniekus. Kongresa priekšsēža amatam uzstādīti divi kandidāti: Fr. Ūrasuns (apvienošanās piekritējs) un Fr. Ūemps (apvienošanās pretinieks). Kad ar lielu balsu vairākumu

ievēlēs Fr. Trasuns, 39 Ķempa piekritēji, lielāko tiesu Pēterpils strādnieki, atstājuši kongresu un devušies pa ielām, musinādami iedzīvotājus ar kliedzieniem, ka kongress gribot pārdot Latgali baltiešiem. Ap kongresa namu pulcējušies cittautiešu bari, ielauzuši sētu un aplenkuši kongresa ēku. Uzbrucējus atvairījusi strēlnieku sardze. Pēc Rancāna referāta gandrīz vienbalsīgi pieņemta viņa teze, ka Latgales, Vidzemes un Kurzemes latvieši ir viena tauta ar vienādu valodu un visiem jāapvienojas vienā valstī.

Starp daudziem kongresa otras dienas lēmumiem svarīgākie bijuši: 1. Latgalei ir autonomijas tiesības Latvijā, 2. Latgale var lietot savu izloksni baznīcās, skolās un visās Latgales iestādēs, 3. ticības lietās katoļu garīdzniecība var uzturēt tiešus sakarus ar Romu.

Pēc šiem lēmumiem Latgales krievu sapulce 15. jūlijā nolēmusi, ka Latgale nedrīkst atdalīties no Krievijas un tai jāpaliek apvienotai ar Vitebskas guberņu. Pēc Krievijas boļševiku apvērsuma novembrī Rēzeknes izpildu komitejas zemnieku sekcija, kas lielāko tiesu sastāvējusi no boļševikiem un Latgales separāristiem, 1917. g. 16. decembrī sasaukusi Rēzeknē otru Latgales Kongresu, kurā piedalījušies 343 delegāti, to starpā arī Latgales minoritātes. Arī šinī kongresā cīnījušies trīs dažādu virzienu piekritēji, bet apvienošanās ideju aizstāvji bijuši vairākumā. Otrais kongress starp citu apsveicis Krievijas tautas komisāru padomi un nolēmis gatavot ceļu Latgales atšķiršanai no Vitebskas guberņas.

Tas rāda, ka neskatoties uz lielo Latgales krievu, poliski noskaņoto latviešu un komunistisko aģitatoru pretestību, Latgales latvieši lielā vairumā tomēr ilgojušies pēc visas latviešu tautas kopības, un ka nacionālās intereses ņemušas pārsvaru pār visām citām interesēm.

Pirmā Latgales kongresā 10. maijā Rēzeknē ievēlēta arī Latgales pagaidu zemes padome ar 36 locekļiem, rezervējot 24 vietas cittautiešiem. Padomē tūliņ iestājušies poļi, bet krievi un žīdi, kad nav pieņemtas viņu prasības, palikuši ārpusē. Ievēlētie padomes priekšsēži Fr. Trasuns un V. Rubulis tūliņ pēc pirmā kongresa aizbraukuši uz Pēterpili, bet Rēzeknē palikuši priekšsēža biedrs J. Grišāns, sekretāre V. Seile un padomes locekļi P. Lazdāns, S. Kambala, J. Rubulis, P. Vanags u.c. Padome iz-

devusi savu biļetenu Ziņojumu, ko lielā skaitā izplatījusi Latgales pagastos un draudzēs.

Savas darbības pirmajā posmā (maijs—novembris) Latgales pag. zemes padome iesniedza Krievijas pagaidu valdībai memorandumu, lai Latgali atdala no Vitebskas guberņas. To izdevās panākt tikai boļševiku laikā ar Padomju Krievijas komisāru padomes 1917. g. 14. decembra rīkojumu. Visu 1917. g. vasaru grupa strēlnieku apbraukājuši Latgales pagastus un modinājusi nacionālo apziņu, novērsusi agrāros nemierus un pasargājusi iedzīvotājus no demoralizētās krievu armijas rekvizīcijām. Zemes padome stājusies arī pie skolu grāmatu sastādīšanas, ierosinājusi dibināt skolotāju seminārus, bet skolās ievadusi latvju mācības valodu.

Padomju varas laikā (1917. g. novembris — 1918. g. janvāris), t.i., savas darbības otrā posmā, Latgales pag. zemes padome sūtīja savus delegātus uz Latviešu pag. nacionālo padomi (Valkā un Pēterpilī) un centās ievietot savus pārstāvjus dažādās boļševiku izpildu komitejās. Zemes padome panākusi arī to, ka boļševiku sausuktajā trešajā Latgales kongresā 1917. g. 16. decembrī ar 202 pret 74 balsīm pieņemta padomes iesniegtā rezolūcija par vienotu Latviju.

Vācu okupācijas laikā (1918. g. februāris—novembris) Latgales pag. zemes padome bijusi spiesta darboties nelegāli, un ar citām Latvijas politiskām organizācijām sazināties slepeni. Šai laikā visu Latgales apriņķu zemstes pieņēmušas lēmumus par patstāvīgas Latvijas dibināšanu. Latgales pag. zemes padomes loceklis S. Kambala 1918. g. 17. novembrī piedalījies Rīgā Tautas padomes politiskās platformas izstrādāšanā un pārstāvējis Latgali Latvijas valsts proklamēšanas aktā 1918. gada 18. novembrī. Pēc tam Latgales pag. zemes padome ievēlējusi 18 pārstāvjus, kas devušies uz Rīgu un piedalījušies Tautas padomes pirmajā sesijā.

1918. gada 30. novembrī šie 18 delegāti nodevuši savas Latgales pag. zemes padomes pilnvaras Latvijas Tautas padomei, un līdz ar to Latgale formāli un oficiāli pievienojusies pārējai Latvijai.

4. DEMOKRATISKAIS BLOKS UN VĀCIEŠI

Kā jau iepriekšējā nodaļā minēju, ar Rīgas frontes pārraušanu un vāciešu iebrukšanu Rīgā 1917. g. septembra pirmajās dienās, tiko augustā ievēlētā Vidzemes zemes padome, kas vienoja plašas tautas aprindas, baidoties no represijām, Rīgu atstāja, pārcēlās uz Valmieru vai Valku. Dažas legālās revolūcionārās organizācijas kā, piem., strēlnieki (Iskolastrels), sociāldemokrātu partija un arī citas Rīgu atstāja, bet citas, piem., Rīgas strādnieku deputātu padome, palika Rīgā. Kā vēlāk noskaidrojās, sociāldemokrātu lielinieku centrālkomiteja bija jau agrāk izlēmusi, ka Rīgā, kaut arī nelegāli, bet turpinot lielinieku pasākto tautas šķelšanu, paliks puse centrālkomitejas locekļu, bet otra puse Rīgu atstās, lai darbotos vēl vāciešu neieņemtajā Vidzemes daļā. Rīgā palika arī sociāldemokrātu mazinieku redzami darbinieki Dr. P. Kalniņš, Fr. Menders u.c., lai mēģinātu sazināties ar vācu sociāldemokrātiem Berlīnē, tos informējot par notikumiem vācu ieņemtajās Baltijas provincēs un vērstu viņu uzmanību uz Baltijas baronu nolūkiem — pakļaut šīs provinces ķeizarsakai Vācijai. Lai šo informācijas darbu veiktu ar labākiem panākumiem, latviešu sociāldemokrāti-mazinieki vēlējās piesaistīt šim darbam arī demokratiskos pilsoņus, radot kādu apvienību vai organizāciju. Tas arī izdevās.

Pāreja no revolūcijas uz okupācijas laikmetu Rīgā bijusi krasa. To smagi sajutušas pat tādas personas un aprindas, kas līdz tam par politiku maz interesējušās. Slēgtas visas partijas un organizācijas, kas pēcrevolūcijas mēnešos kārtojušas un vadījušas saimniecisko un politisko dzīvi. Kā izbraukšanai, tā arī iebrukšanai Rīgā vajadzējis sevišķas atļaujas, un tādas dotas tikai vāciešiem. Augušas militārās rekvizīcijas un patvaļa, arī trūkums un bads. Rīgas sabiedriskajā un politiskajā dzīvē iestājies klusums.

Šādos apstākļos pirmie protestējuši sociāldemokrāti-mazinieki, kuŗi Rīgā palikušajā strādnieku deputātu padomē bija vairākumā un jau 1917. g. 4. septembrī iesnieguši vācu kara pārvaldes priekšniekam Rīgā protestu, norādot uz nebūšanām Rīgā un prasot atļauju tālāk darboties strādnieku deputātu padomei, tikko ievēlētai Rīgas pilsētas domei un tās komitejām, tautas milicijai un citām pašvaldības iestādēm.

Dažas dienas pēc šī iesnieguma nodošanas Dr. P. Kalniņš saticis uz ielas rakstnieku Augustu Deglavu un, informējot viņu par iesniegumu, apprasījies, vai pilsoņi arī nedomā protestēt pret vācu rīcību Rīgā. Deglavs atbildējis, ka sociāldemokrātiem esot viegli pāriet no legāla stāvokļa uz nelegālo, bet pilsoņiem tas daudz grūtāk. Tomēr mēģināšot kaut ko darīt. Kādu nedēļu vēlāk sociāldemokrāti saņēmuši pilsoņu aicinājumu — ierasties uz apspriedi E. Bites dzīvoklī Dzirnau ielā. Apspriedē piedalījušies Dr. M. Valters no zemnieku savienības, M. Bružis un E. Bite no demokrātu partijas un Dr. P. Kalniņš. Šī apspriede, kas notikusi starp 11. un 23. septembri, uzskatāma par Demokrātiskā bloka dzimšanu.

Demokrātiskajā blokā, kā tas redzams no „bloka” izpildu komitejas 23. septembra iesnieguma vācu kaŗa gubernātoram Rīgā, piedalījušās 124 kultūrālas, sabiedriskas, pilsoniskas un kooperatīvas organizācijas ar 125.000 biedriem, un iesniegumu bloka izpildu komitejas uzdevumā parakstījuši Bite, Paegle, Skulme, Deglavs, Strautnieks, Traubergs, Mendere un Pīpiņš. Savā iesniegumā bloks norāda, ka: 1. zemei nepieciešami pārvaldes organi, kuŗos latviešu tauta vārētu pilntiesīgi līdzdarboties, un ka par šādu organu varētu atzīt Rīgas pilsētas domi, 2. kultūras laukā nepieciešama līdzšinējo skolu darbības drīza atjaunošana ar mācību pasniegšanu mātes valodā un pielaižot skolu pārvaldē domes pārstāvjus, 3. vēlama preses darbības atjaunošana, pie kam kaŗa ziņas būtu pakļautas cenzūrai, 4. pielaiest vietējo organizāciju līdzdarbību rekvizīcijās un latviešu bēgļu pārvietošanā. Tur vācu iestādes pielaižot lielas nepareizības. Iesnieguma beigās norādīts, ka „latviešu tauta kā agrāk, tā arī pašreizējos apstākļos aizstāv viedokli par Latvijas nedalamību, tautas pašnoteikšanos un pašpārvaldi”.

Cik zināms, ne uz vienu no abiem minētiem latviešu iesniegumiem Rīgas vācu kaŗa priekšniekam nav atbildes saņemtas. Starplaikā kādam latviešu sociāldemokratam izdevies vācu kaŗavīru vidū atrast tādus vācu sociāldemokratus, kas bijuši ar mieru nogādāt saviem biedriem — reichstaga deputātiem — ne tikai abu iesniegumu norakstus, bet arī citus ziņojumus par mūsu neciešamajiem apstākļiem un vāciešu turpmākiem nodomiem — Rīgu, Vidzemi un Kurzemi pievienot Vācijai. Un tā nu regulāri

abas vācu sociāldemokrātu frakcijas reichstagā saņēmušas plašus ziņojumus par notikumiem Latvijā.

Demokratiskā bloka darbinieku skaits ātri pavairojies un tas izvērties par tādu kā politisku centru, kuŗam tad arī pieslējušies visi Rīgā palikušie demokrātiski-sabiedriskie darbinieki. Kā galvenos var minēt: Dr. M. Valteri, E. Biti, K. Ulmani, M. Skujenieku, Fr. Menderu, A. Deglavu, M. Bruži, R. Benusu, E. Skubiķi, Sp. Paegli, A. Zēbergu, K. Kurševicu, V. Straujāni, E. Traubergu, Dr. Butuli, Dr. P. Kalniņu.

Latviešu sabiedriskajiem darbiniekiem jau bija zināmi vācu muižniecības nolūki Baltijas provincēs. Jau kopš 1905. gada muižniecība cīnījās par šo provinču pievienošanu vācu ķeizārvalstij, par Kurzemes hercogisti un 1917. gadā pat par visu Baltijas provinču (Kurzemes, Vidzemes, Igaunijas) kopīgu hercogisti ar Vilhelmu II priekšgalā. Skaidrs, ka toreizējos kaŗa apstākļos, vāciem okupējot visas 3 minētās provinces, šo provinču vācu muižniecība centīsies savus nodomus īstenot. Skaidrs bija arī, ka radīsies pakalpīgi un nodevīgi latvieši, tāpat kā 1905. gadā Fr. Veibergs u.c., kas vācu muižniecības nolūkus atbalstīs un apliecinās, ka Kurzemes un Vidzemes pievienošanu Vācijas ķeizāristei vēlas *visa* tauta. Nebija arī nekādu šaubu, ka mūsu vācu muižnieku slepenos nolūkus atbalsta kā Vācijas ķeizars, tā viņa valdība un visi ķeizāriskās Vācijas balstītāji. Tāpēc bija ļoti svarīgi no ticamas un drošas puses steidzami sniegt ziņojumus Vācijas reichstagam, resp. visiem Vācijas iedzīvotājiem par šiem muižniecības slepenajiem nolūkiem un latviešu tautas pretestību.

Jau otrā nodaļā minēju, ka 1917. g. 12. augustā Rīga, Vidzemes pagaidu zemes padomes sasauktā plašā, visu latviešu apriņķu aptverošā sanāksmē apspriests Latvijas autonomijas un latviešu tautas nākotnes jautājums, un ka tur vienprātīgi pieņemts, ka Latvija ir *nedalāma*, resp. aptver Dienvidvidzemi, Kurzemi-Zemgali un Latgali, un ka latviešu tauta, tāpat kā visas citas Eiropas tautas, prasa sev pašnoteikšanās tiesības. Šo lēmumu nu vajadzēja oficiāli darīt zināmu Vācijas reichstagam, Vācijas valdībai un līdz ar to arī Vācijas ķeizaram. To realizēt varēja tikai Demokratiskais bloks Rīgā.

Slepeni sapulcējies un vairākkārt šos 1917. g. 12. augusta sanāksmes lēmumus pārrunājis, Demokratiskais bloks jau sep-

tembņa beigās vai oktobra sākumā atzinis, ka pienācis laiks Latvijas autonomijas vietā prasīt Latvijai starpvalstu autonomiju, resp. valsts tiesības. Panākot principiālu vienošanos, visas partijas un grupas nolēmušas uzdot Dr. P. Kalniņam, Fr. Menderam, Dr. M. Valteram un K. Ulmanim izstrādāt attiecīgu rezolūciju, kuŗas saturs vēl pārrunāts kopējā sēdē un tad piesūtīts Vācijas valsts kancleram un abām reichstaga sociāldemokratu frakcijām. Iesniegumā minēti visi 12. augusta apspriedē pieņemtie noteikumi un noslēgumā vēl deklarēts: „Saskaņā ar šo vienbalsīgi izteikto *latviešu tautas gribu* latviešu politiski noteicēju aprindu pārstāvji nāk pie slēdziena, ka tagadējos apstākļos ar vācu kaŗaspēka virzišanos uz priekšu, jautājums par Latvijas turpmāko izveidošanos izvēršas par *starptautiskas* problēmas jautājumu, jo pie tā nokārtošanas paliekošā veidā stipri ieinteresētas ne tikai kaimiņu valstis, Vācija un Krievija, bet arī visa Eiropa.” Tālāk, motivējot un paskaidrojot šādas nostājas nepieciešamību, deklarācija noslēdzas sekojošiem vārdiem: „Mēs cīnīsimies pēc demokrātiska miera, kam jānodrošina arī Latvijas politiskā un saimnieciskā nākotne, prasām Latvijas neitrālizēšanu tādā kārtā, ka starptautisko tiesību garantēta Latvija kļūst par starpvalstu autonomiju. Republikāniska, neitrālizēta, nedalīta Latvija, kuŗai ir brīva noteikšana par savu valsts satversmi, savu teritoriju un savu neitrālu jūras piekrasti un ostām, ir nenoraidāma prasība”. Par līdzīga satūra lēmumu vienojusies arī Rīgas strādnieku deputātu padome un to nogādājusi uz Vāciju neatkarīgo sociāldemokratu centrālkomitejai un šīs partijas reichstaga frakcijai.

Demokrātiskais bloks tomēr atrod, ka ar rezolūcijām un iesniegumiem vien nepietiek. Tas domā, ka par tik svarīgiem jautājumiem kā par Latvijas patstāvību un nākotni jārunā atklātā sapulcē un šie jautājumi plašāki jāpārrunā. Visas sapulces ir noliegtas. Par Demokrātisko bloku arī jau kļīst baumas kā par slepenu pretvācisku organizāciju. Bijis skaidrs, ka Demokrātiskā bloka darbinieki nedabūs atļauju plašākas sapulces sasaukšanai. Nolemts izmantot vāciešu atbalstītāju adv. A. Krastkalnu, lai viņš palīdz sapulces atļauju izgādāt.

Pieaicinātais A. Krastkalns nu informējies par Demokrātiskā bloka slepeno darbību un tālāk par to informējis arī vācu militārās okupācijas vadību Rīgā. Protams, ka Demokrātiskajam blokam sapulce netika atļauta, bet tādas sasaukšana uzticēta A.

Krastkalnam, kuŗš to arī īsi pirms Ziemassvētkiem sasaucis no savu, vācieŗiem labvēlīgu aprindu ļaudīm, un tā atbalstījusi vācu, ne latvieŗu iesniegumus. Vācu drauga Krastkalna nodevīgā rīcība un viņa sapulces lēmumi kļuva zināmi Vācijas sociāldemokrātiem un reichstaga sēdē 1918. gada 19. martā deputāts Ledebūrs tad arī runājis par to, kā vācu militārās iestādes panāk latvieŗu tautas „vienbalsīgos” lēmumus par „brīvprātīgu” pievienoŗanos Vācijai. Arī Latvijā atvēruŗās acis vienam otram politiski aklam pilsonim.

Demokratiskā bloka aktīvā pretvāciskā darbība Rīgā nepatikusi vācu okupācijas iestādēm, jo tā darbība cēlusi nopietnus šķērŗļus siki pārdomātai vācu rīcībai Baltijā. Lai ņo darbību bremsētu un apturētu, minētās iestādes ķēruŗās pie represijām. Apcietināti un ievietoti Citadelē K. Straujānis, Klevers, Brūno Kalniņŗ, K. un Em. Kurŗevici, A. Upīts u.c. Uz koncentrācijas nometni Ventspilī nosūtīts E. Pīpiņŗ un vēl vairāk kā simts citu personu, kuŗām nav bijis nekāda sakara ar Demokratiskā bloka darbību, ne ar politiku vispār. Apcietināts arī Dr. P. Kalniņŗ un aukstā februāŗa naktī vadāts pa Rīgu, tāpat vesela rinda citu latvieŗu. Dr. P. Kalniņŗ otrā dienā gan atbrīvots, bet daudziem citiem vieglos apģērbos bijis jāturpina ceļŗ neapkurinātos lopu vagonos uz Ventspils koncentrācijas nometni. No turienes daŗi atgriezuŗies pēc 3—4 mēneŗiem, daŗi tikai pēc Latvijas valsts proklamēŗanas, vairāki tur miruŗi.

Demokratiskā bloka ziņojumiem, kas Vācijā saņemti un reichstagā celti gaismā, tomēr bijis liels iespaids un panākumi. Vācu valdība bijusi spiesta ar bloka opozīciju Rīgā rēķināties, un uz Rīgu sūtītie valdības ierēdņi bijuŗi spiesti runāt un informēties ne tikai pie Krastkalna kā agrāk, bet arī pie bloka darbiniekiem.

Sakarā ar pasliktinājuŗos stāvokli rietumu frontē, mainījās arī Vācijas valdība. Par kancleru ķeizars iecēlis Bādenes princis Maksis, kas bijis progresīvāks par iepriekŗējo — grāfu Hertlingu. Viņa valdībā iegājuŗi daŗi vācu vairākuma sociāldemokrāti ar ņeidemani priekŗgalā. Jaunā valdība 1918. g. 5. oktobŗa reichstaga sēdē deklarējusī arī savu viedokli Baltijas jautājumā, ka Vācijas valdība nodomājusī radīt Baltijas zemēs un Polijā uz plaŗiem pamatiem dibinātu *tautas pārstāvību*. Lai tas būtu iespējams, tad valdība gribot sekmēt nekavējoŗu civiltār-

valdes nodibināšanu minētās zemēs. Valdības emisāri ieradušies Baltijā, lai uz vietas noskaidrotu apstākļus. Uz Latviju nosūtīts prof. Šulce-Gervenics, kuŗš, st.c., griezies arī pie A. Berga kā Latviešu pag. nacionālās padomes locekļa ar attiecīgiem jautājumiem. Bergs atbildējis, ka viņa organizācijā (laikam pag. nacionālā āpadome?) šis jautājums vēl neesot izlemts. Tas devis iemeslu prof. Šulcem-Gevernicam ziņot Vācijas kancleram, ka dažās latviešu organizācijās tautas pārstāvības jautājumā valdot neskaidrība.

Tāda bijusi jaunās Vācijas valdības rīcība Baltijas jautājumā 1918. g. oktobrī. Bet ko tai pat laikā darījusi vācu muižniecība un vācu militārā pārvalde Rīgā? Gluži pretējo. Latviešu tautas pārstāvības vietā tā organizējusi vācu kundzību Latvijā.

Izmantojot ķeizara Vilhelma 1918. g. 22. septembra aktu, ar kuŗu Vācijas valsts atzinusi Vidzemi, Igauniju, Rīgu un Sāmsalu par patstāvīgiem brīviem apgabaliem, Baltijas muižniecība saskausi Rīgas pilī 19.—20. oktobrī uz sēdi minēto apgabalu jau agrāk izvēlētu pastāvīgu komisiju, kas, atsaucoties uz ķeizara Vilhelma aktu, nolēmusi:

„1. Par šo zemju suverēnās varas nesēju atzīt 22. septembra atziņas aktā minēto Vidzemes, Igaunijas, Rīgas un Sāmsalas apvienoto zemes padomi, kuŗas izpildu organs ir šī g. 12. aprīlī minētās zemes padomēs ievēlētā pastāvīgā komisija;

2. nekavējoties spert soļus, lai apvienotu Baltiju vienā konstitucionāli-monarchistiskā valstī. Lai to sasniegtu, arī Kurzemes zemes padomi uzaicināt ierasties apvienotajā zemes padomē. Tā sastādītai *Baltijas zemes padomei* liek priekšā: a) sastādīt zemes komiteju no visām iedzīvotāju aprindām un visu tautību pārstāvjiem. Tai visdrīzākā laikā jāizstrādā *Baltijas valstu satveršme*, b) sastādīt Baltijas pagaidu valdību;

3. lūgt Vāciju, saskaņā ar zemes padomes šg. 12. aprīlī izteikto vēlēšanos — a) Baltijai arī turpmāk nodrošināt militāru aizsardzību, b) lai vācu iestādes turpina šē darboties, kamēr zemes pārvaldi uzņemsies Baltijas valsts iestādes;

4. pienācīgā vietā protestēt pret to, ka par Baltijas pārstāvjiem uzdodas personas, kuŗām uz to nav tiesisku pilnvaru, kā tas nesen noticis.”

Tā kā Kurzemes muižniecība iepriekš minētā sanāksmē nav piedalījusies, jo ķeizara Vilhelma 22. septembra atzinumā Kur-

zeme kādu citu vācu aprēķinu dēļ nav minēta, tad Kurzemes vāciskā zemes padome tiek aicināta iestāties apvienotā Baltijas zemes padomē. Kurzemes zemes padome piekrit šim aicinājumam un paziņo, ka ir gatava piedalīties no visām iedzīvotāju šķirām un no visām tautībām sastāvošā „Landesausschuss'ā” (Zemes izpildu organā), kam steidzīgi jāizstrādā Baltijas savtversme.

Tiktāl nu vāciešiem viss būtu skaidrs, bet 5. novembrī Baltijas apvienotās zemes padomes priekšsēdim baronam Pilaram fon Pilchovam jāatzīstas, ka prezidija mēģinājumi „stāties sakaros ar plašākām Baltijas iedzīvotāju aprindām, lai to vadītājas personas pamudinātu uz kopdarbību pie svarīgā dzimtenes nākotnes uzdevuma — diemžēl bijušas bez panākumiem”, un ka šī nepaklausība apdraud apvienotas Baltijas rašanos.

Kaut gan pēc pašu vāciešu atzinuma, ka Baltijas valstu rašanās apdraudēta, apvienotā vāciskā zemes padome jau iecēlusi kaut ko līdzīgu valdībai un nosaukusi to par *Baltijas pārvaldi*. Par šīs „pārvaldes” pastāvīgiem locekļiem nozīmēti: barons Pilars fon Pilchovs, V. fon Bulmerings, E. Hepners, G. Jermans (igaunis), L. Kars-Kers (igaunis), J. Blaus (latvietis), A. Krastkalns (latvietis) un R. Tavraska. Par pārvaldes kungu vietniekiem nozīmēti: Fr. fon Samsons, adv. J. Purgals (latvietis) un mācītājs Nurms (igaunis). No Kurzemes vajadzēja nākt klāt vēl pāris vācu baroniem ar latvieti Andreju Bērziņu no Liepājas. Tad vāciskās Baltijas valsts pārvaldes veidošana būtu galīgi nobeigta.

No starptautisko notikumu gaitas, kaņa neveiksmēm rietumu frontē un Vācijas miera sarunām ar Padomju Krieviju, Baltijas vācu muižniecība saprata, ka tuvojas kāds liels lūzums, tāpēc ar apvienotās Baltijas valsts organizēšanu jāsteidzas. Notikumi rietumu frontē tomēr aizsteidzās tiem priekšā un pārvilka svītru viņu mēģinājumiem vēl pēdējā brīdī pievienot Baltijas provinces Vācijai. Viņus pārsteidza Vācijas 1918. gada 9. novembra revolūcija. Sabruka vācu rietumu fronte un aizrāva līdzī Vācijas un Austrijas ķeizaru troņus, atbrīvojot ceļu daudzām Eiropas tautām uz patstāvību. No vēstures objektiem tās kļuva par vēstures subjektiem, starp tām arī Latvija. Nu bija pienācis laiks tiem latviešiem, kas sapņoja par patstāvīgu demokrātisku Latviju, gatavoties uz politiskās varas pārņemšanu Latvijā.

Kas tās bija par aprindām un kas tie bija par spēkiem?

No līdzšinējā pārskata par Latvijas veidošanos jau redzams, ka par neatkarīgu un demokrātisku Latviju cīnījās un to aizstāvējušas *visas* latviešu aprindas, visa tauta, izņemot pavisam niecīgo grupu ar „Rīgas Avīzes” redaktoru Fr. Veinbergu un adv. Krastkalnu priekšgalā, un niecīgo, tikai 1917. g. vasarā un rudenī stipri pieaugušo komunistisko grupu ar Pēteri Stučku un Jūliju Daniševski. Kamēr apvienotās sociāldemokrātu partijas mērenais mazākums (mazinieki) sekoja Vakareiropas sociāldemokrātu taktikai un morālei, lielinieki 1917. g. pēcrevolūcijas laikā savu taktiku pilnīgi mainīja un parastai cilvēcīgai morālei atmeta ar roku. T.s. Ļeņina „Aprīļa tēzēs”, ar kuŗām viņš 1917. g. aprīlī uzstājās Pēterpilī, tikko atgriezies no Šveices plombētā vagonā cauri pret Krieviju kaŗojošai Vācijai, un starp citu prasīja — tūlītēju kaŗa izbeigšanu, muižnieku zemes nekavējošu nodošanu zemniekiem, fabriku atdošanu strādniekiem, pagaidu valdības tūlītēju gāšanu un varas pārņemšanu boļševiku rokās. Šīs prasības tā satracināja strādnieku un bezzemnieku aprindas, ka liela daļa no tiem neko citu vairs negribēja dzirdēt. Ja Ļeņins to sola Krievijā, kāpēc to pašu nevar realizēt Latvijā? Kats, kas tam runāja pretī un teica, ka to tūlīņ izvest nav iespējams, ka tā ir tikai nekrietna demagoģija, tika nosaukts par nodevēju, kapitālistu un buržuju sulaini un rokas puisi. Mērenie latviešu sociāldemokrāti, toreiz vēl apvienoti vienā partijā, kas šo lielinieku demagoģiju un saukļus apkaŗoja un kritizēja, arī tika nolamāti. To boļševiki dara vēl šodien.

Tagad, no liela laika attāluma skatoties, varētu jautāt, kāpēc mērenie latviešu sociāldemokrāti neatšķēlās, kāpēc tie gandrīz veselu gadu Rīgā palika kopīgā partijā? Tā varētu jautāt, bet man tomēr jāapšaubā, vai rezultāti būtu daudz citādāki. Patikamāki tas bez šaubām būtu pašiem maziniekiem, un ērtāk arī pret pilsoņu uzbrukumiem, bet rezultātu ziņā maz ticams. Ir tādi laikmeti un momenti tautu dzīvē, kad nabadzība, verdzība, posts vai kas cits noved tautu vai kādu tautas daļu pilnīgā izmisumā, un tad, līdzīgi sniega lavīnai vai aizsprostus sagrāvušam ūdenim, šis izmisums lauž sev ceļu, nodarot lielu postu. Tautas revolūcija nu ir šāds izmisums, kas tāpat noposta visu, kas tai stājas ceļā. Nekādas pamācības un brīdinājumi tad nelīdz. Lī-

dzēt var tikai vara vai pretspēks, bet par šo abu spēku sadursmju sekām arī neviens nevar galvot. Tās var būt vēl briesmīgākas. 1917. g. Latvijā mums tāda pretspēka nebija un bolševistiski-komunistiskais vilnis aizrāva mūs līdzī.

Līdz aizrāva arī latviešu strēlniekus — spēcīgos un izlasītos latviešu jaunekļus. Tas neapšaubāmi bija sāpīgs sitiens mazajai latviešu tautai. Bet vai viņus par šo aizraušanos varēja vainot un tiesāt? Daudzi to darīja un dara vēl šodien, dzirdot tikai par viņu darbiem un nozīmi Padomju Krievijā, bet nepadomājot, ka tie bija jaunekļi un ideālisti, kāda vispār mēdz būt jaunatne, kas nākusi tieši no tautas. Kaŗu nemīl un kaŗot negrib neviens, arī latviešu strēlnieks nē. Auguši latviešu tautas vidū, kas savu dzimteni mīl un gatava to aizstāvēt, arī strēlnieki labprātīgi iestājās savos bataljonos, lai cīnītos pret savas tautas mūža ienaidnieku — pret vāciešiem, jo mājās un skolā viņiem bija teikts, ka krievs pieņemamāks un labāks par vācieti. Savas jaunās dzīvības tie nežēloja un bija neuzvarami.

Latviešu strēlnieku vairums bija pilsētu strādnieki un bezzemnieki — puīši, kalpu un graudnieku dēli, kas naidīgi noskaņoti ne tikai pret vācu muižniekiem, bet arī pret turīgiem latviešu lauku saimniekiem-gruntniekiem. Nekādas simpatijas tiem nebija arī pret pilsētu bagātiem namsaimniekiem, tirgotājiem un fabrikantiem. Tāpat greizi tie skatījās uz latviešu intelligences turīgo daļu — ārstiem, advokātiem etc. Tādēļ „brāļojoties” 1917. g. pavasara sabangotos revolūcijas apstākļos viņi vislabāk un skaidrāk uzklusēja tās balsis, kuŗas tiem bija vistuvākās un saprotamākās — nost ar kapitālistiem un viņu kuŗiem! Mēs savas jaunās dzīvības neziedosim viņu makiem un izpriečām! Iesim mājās un dalīsim muižas! Bolševiku visskaļākā prasība bija par *tulītēju* kuŗa izbeigšanu, muižu konfiskāciju un zemes piešķiršanu visiem bezzemniekiem, bet pirmā kārtā strēlniekiem un vispār kuŗavīriem. Bolševiki zināja un saprata, ka tas viss uzreizi nav izdarāms, bet tas viņus neinteresēja. Viņi solīja, un droši solīja, atsaukdami uz Ļeņinu un bolševikiem, kuŗiem viss esot iespējams. Un strēlnieki tam noticēja, varbūt reizēm arī šaubīdami.

Ko darīja latviešu pilsonība? Ko tā solīja strēlniekiem? Vispirms pilsoņi prasīja no strēlniekiem uzticību Krievijas pagaidu valdībai — Kerenskim un Miļukovam, kas aizstāvēja kuŗa tur-

pināšanu un prasīja strēlnieku palikšanu frontē, akli paklausīt priekšniecībai un izpildīt tās pavēles. Kas tam pretojās un negribēja to darīt, tos nosauca par tautas nodevējiem, dumpiniekiem un noziedzniekiem, kas apcietināmi un turami aiz restēm. Latviešu pilsoņiem šķita, ka tādi ir tikai boļševiku aģitatoridemagoģi, bet ne latviešu strēlnieki. Patiesībā strēlnieki drīz vien sāka šiem aģitatoriem ticēt, un apvainojumi par tautas nodevību un dumpību tos apvainoja un pa daļai arī smēdināja, jo nosodītājus tie savās sirdīs nicināja. Pilsoņi strēlniekiem nekā sevišķa nesolīja, bet prasīja uzvaru pār Vāciju, Kurzemes atbrīvošanu un autonomas Latvijas nodibināšanu. Dzimtenes vārdam vajadzēja skanēt pāri visiem boļševiku solījumiem, bet diemžēl, tā tas nebija. Skāļie solījumi ņēma virsroku.

Sociāldemokrāti-mazinieki nepiekrita ne vieniem, ne otriem. Principā atbalstīdami boļševiku prasības, tie nevarēja atbalstīt viņu demagoģiju un solīt tūlītēju šo prasību izpildīšanu. Viņi gribēja palikt lietišķības robežās, baidoties no reakcijas un jau iekaņotā zaudēšanas. Boļševiku trakošanas laikā nebija ne skaidrības, ne drošības par Krievijas nākotni. Nevienš nevarēja atbildēt jautājumam, kas beigās uzvarēs — Pagaidu valdība ar Kerenski, vai boļševiki ar Ļeņinu priekšgalā. Vēl jau nebija sagrauta arī krievu armija, tikai demoralizēta.

Cik tas arī savādi, pat neticami neizklausītos, taisni šis neskaidrais un juceklīgais Krievijas un starptautiskais stāvoklis deva iespēju visām trim Baltijas valstīm — Latvijai, Lietuvai un Igaunijai — atbrīvoties no Vācijas un Krievijas, kas tās turēja stiprās važās un labprāt negribēja un arī nebūtu atbrīvojušas. Vācija, kā to jau redzējām, kopā ar vācu muižniekiem Baltijā bija jau sagatavojusi stipru un tīri pievilcīgu vācisku krātiņu — Baltijas apvienotās valstis — kuņā visas minētās tautas gribēja ieslodzīt, un ar Brestļitovskas miera līgumu, sevišķi ar 27. augusta parakstītiem trim papildu līgumiem jau arī panākusi Padomju Krievijas piekrišanu, tas ir — Krievijas pilnīgu atteikšanos no šīm valstīm. Boļševiku stāvoklis Krievijā toreiz bija kritisks, jo Vācijas armija jau atradās Ukrainā, apdraudēja Maskavu, un varēja no Ļeņina un Trocka panākt visu, ko vien vēlējās, pat sagraut boļševiku varu Krievijā. Vācija to nedarīja. Tā apmierinājās ar dažiem trekniem kumosiem — Baltijas valstīm, Poliju, Ukrainu, Somiju un Grūziju, atšķeļot divas pirmās no

Krievijas un piespiežot Krieviju atzīt pēdējo triju valstu neatkarību un patstāvību.

Tad nāca negaidīts trieciens pašai Vācijai — 1918. g. 9. novembra revolūcija. Nu visi iekaņojumi un panākumi bija pagalam. Sabruka ķeizariete un ķeizars aizbēga. Sabiedrotie turēja paceltu šķēpu pār Vāciju, un tā varēja lūgties tikai zēlastību. Krievu boļševiki vēl atradās kaņa stāvoklī ar sabiedrotiem, tie arī neko prasīt nevarēja. Radās it kā tukša sprauga, pa kuŗu Baltijas valstis varēja izlīst un iegūt savu patstāvību un to viņas arī darīja.

Visu šo 1917. un 1918. gadu Rīgas Demokrātiskais bloks ir nepārtraukti bombardējis vācu neatkarīgo sociāldemokrātu frakciju un līdz ar to reichstagu ar saviem iesniegumiem un ziņojumiem par šejienes muižnieku un vācu militārās pārvaldes neciešamo un pretlatvisko rīcību Latvijā, apgaismojot arī viņu nekrietnos paņēmienu cīņā par Baltijas pievienošanu Vācijai. Tādu ziņojumu bijis ap 40, saka Dr. P. Kalniņš, tie izmantoti gan reichstaga debatēs, gan arī presē.

Pēc Brestļitovskas papildu miera līguma noslēgšanas Rīgā sāka atgriezties liela daļa latviešu sabiedrisku darbinieku, starp tiem arī laba tiesa Latviešu pagaidu nacionālās padomes locekļu no Pēterpils un Valkas. Bija arī pienācis pēdējais brīdis visas latviešu sabiedrības, visu latviešu politisko, sabiedrisko un kultūrālo spēku vienošanai un koncentrēšanai pēdējai cīņai par latviešu tautas atbrīvošanu, patstāvīgas un neatkarības Latvijas valsts nodibināšanu.

Pirmā brīdī pēc minēto darbinieku apspriešanās licies, ka abas latviešu organizācijas — Demokrātiskais bloks un Latviešu pagaidu nac. padome — tūlīņ *apvienosies* un kopīgi uzstāsies un cīnīsies tālāk. Izrādījies, ka tas tā nav. Pagaidu nacionālā padome gribējusi tālākās cīņās vadību pārņemt savās rokās un Demokrātisko bloku sašķelt, kādēļ jau 1918. g. 25. oktobrī savu iesniegumu Vācijas valsts kancleram devusi parakstīt arī dažiem bloka darbiniekiem (R. Benusam, Sp. Paeglem u.c.), pie tam nepareizi informējot, ka Demokrātiskais bloks pievienojies pagaidu nacionālai padomei, nosaucoties kopā par Latviešu nacionālo padomi. Nepatīkamākais bijis tas, ka pag. nacionālā padome sava iesnieguma tālākā tekstā (2. punktā) bija paskaidrojusi, ka tā prasa sev: „a) Latvijas pārvaldīšanu līdz pagaidu

valdības un nacionālās armijas nodibināšanai, b) pagaidu valdības nodibināšanu, ko ieceltu drīzumā sasaucāmā *Nacionālās padomes pilnsapulce*". Tas licis saprast, ka pag. nacionālās padomes vadoni gribējuši kaut dažas nedēļas palepoties ar to, ka pag. nacionālā padome pārvaldījusi Latviju līdz pagaidu valdības nodibināšanai. Daži pag. nacionālās padomes locekļi (O. Nonācs, J. Akurāters, A. Ķeniņš, Freivalds u.c.) atkal pārgājuši no pag. nacionālās padomes uz Demokratisko bloku, bet nekāda abu minēto organizāciju apvienošanās nav notikusi.

Demokratiskais bloks savu patstāvību un „pirmtiesības”, ja tā varētu teikt, motivējis ar to, ka blokā apvienojušās visas, arī sociālistiskās partijas, izņemot boļševikus un reakcionāri-vācisko Fr. Veinberga „Tautas partiju”, un tas devis blokam lielākas tiesības runāt tautas vārdā, nekā pagaidu nacionālai padomei, kas nebija panākusi Valkā sadarbību ar sociāldemokratiem. Kā tas redzams, pārdzīvotais laikmets bieži spiedis bloku runāt visas tautas vārdā.

Sociāldemokratiem bijuši vēl citi principiāli iebildumi pret pagaidu nacionālo padomi. Tā, piem., latviešu demokratu partija pati uzskatījusi daudzas pag. nacionālā padomē ietilpstošās organizācijas par savu uzdevumu izpildījušām un darbību jau izbeigušām vai arī zaudējušām vispārības nozīmi, kaut gan šo biedrību delegāti joprojām atradušies padomes sastāvā. Tur esot reprezentēta vienīgi latviešu turīgā pilsonība. Latvijas mazturīgām aprindām tur nekādas pārstāvības neesot.

Runājot par šīm nesaskaņām abu organizāciju starpā, jāaizrāda, ka bez šiem domstarpību iemesliem, par kuriem savās atmiņās runā Dr. P. Kalniņš, bijuši arī vēl citi. A. Plensners, kas par šo jautājumu raksta prof. A. Švābes sastādītā „Latvju Enciklopēdijā”, saka: „Šo nesaskaņu cēlonis bija daudz dziļāks. Ja nacionālā padome orientējās uz sabiedrotiem, tad bloka sociālistiskais spārns vēlējies sadarboties ar Vāciju. Praktiskus ceļus šinī ziņā jau bija spēruši divi bloka ārzemju delegāti (E. Traubergs un M. Valters), kas Berlīnē bija stājušies sakaros ar Vācijas republikānisko valdību. Tai pašā virzienā strādāja Vācijas valdības sociālists A. Vinnigs, kas 1918. g. septembrī iekšlietu ministrijas uzdevumā ieradās Baltijā, lai te studētu kolonizēšanas iespējas”. Tālāk Plensners vēl pastāsta, ka A. Vinnigs oktobrī otrreiz ieradies Rīgā un stājies sakaros ar soc. revolūcio-

nāru E. Skubiķi un sociāldemokratiem Fr. Menderi un Dr. P. Kalniņu un ka viņa nolūks bijis panākt, lai latvieši nodibina tautas padomi (Volksrat), kas ieceltu valdību, kuŗa sadarbotos ar vācu okupācijas iestādēm.

Var jau būt, ka pag. nacionālās padomes aprindām bija aizdomas, ka Demokrātiskais bloks orientējas uz republikānisko Vāciju, bet nevaru piekrist ieskatam, ka blokam būtu šai ziņā kādi iebildumi pret sabiedrotiem, kas ar Vāciju kaŗoja. Demokrātiskais bloks atradās Rīgā vācu okupācijas ielenkumā un tam izdevīgāk bija sazināties ar Vāciju, it īpaši ar sociāldemokrātiem-internacionālistiem, kuŗi paši cīnījās ar ķeizarišķās Vācijas valdību. Mīkstināt vai apturēt terroru Rīgā un pārējā okupācijas joslā nevarēja neviens cits kā Vācija. Tāpēc bija pilnīgi pareizi un apsveicami, ka bloks, sociāldemokrātu ierosināts un uzmu-
dināts, stājās sakaros ar Vācijas sociāldemokratiem, lai tā darītu zināmas latviešu tautas patiesās domas.

Latviešu pagaidu nacionālās padomes centrs darbojās galvenā kārtā Pēterpilī — boļševiku iesprostojumā un viņu terora joslā, un tam bija izdevīgāk meklēt un uzturēt sakarus ar sabiedrotiem — angļiem un frančiem. Par labu pag. nacionālai padomei vēl runāja un tās rīcību atviegloja tas, ka latviešu tautas acīs vācie-
tis bija tās mūžu ienaidnieks, apspiedējs un verdzinātājs, ar kuŗu tagad kaŗoja sabiedrotie un krievi. Vai tad mēs varētu teikt, ka pag. nacionālās pad. darbiniekiem būtu bijuši kādi principiāli iebildumi pret bloka darbību? Domāju, ka nē. Vismaz nav dzirdēts. Vēlāk gan Tautas padomes debatēs izskanējis protests, kas atzīmēts arī šīs iestādes stenogrammās, ka pag. nacionālās padomes labais spārns ar A. Bergu priekšgalā nav vēlējis sadarboties ar sociālistiem un tāpēc protestējis pret Demokrātiskā bloka un Latviešu pagaidu nacionālās padomes apvienošanos. Kad zemnieku savienības labais spārns ar Andreju Niedru priekšgalā piekāpies un zemnieku savienība, tāpat arī demokrātu partija atzinusi, ka iebildumi pret sadarbību ar sociālistiem nav, tad piekāpies arī A. Bergs. Bet bijis jau par vēlu. Kad Latviešu pag. nacionālai padomei savā pēdējā sēdē — 1918. g. 4. novembrī — savu bazi paplašināt nav izdevies, tā nolēmusi, ka tai kā sabiedriskai bēgļu organizācijai jālikvidējas. Jāatzīst tomēr, ka Latviešu pagaidu nacionālā padome bija veikusi lielu darbu Latvijas patstāvības izkaŗošanā.

Demokratiskais bloks savas apspriedes kopā ar jaunpienākušiem jauniem locekļiem turpinājis līdz pat Latvijas proklamēšanas priekšvakaram, izstrādājot Tautas padomes platformu, nosakot arī apgabalu un partiju pārstāvību.

5. TAUTAS PADOME UN LATVIJAS PROKLAMĒŠANA

Ar neatkarīgās Latvijas proklamēšanu bija jāsteidzas. No vienas puses uzmācās Baltijas muižniecība ar vācu militāro pārvaldi, kas gribēja Latvijas augstāko varu pārņemt savās rokās un zemi pievienot Vācijai. Otrā pusē atradās krievu bolševiki Ļeņina un Trocka vadībā. Tie arī nebija Baltijas provinces aizmirsuši, kaut arī ar līgumiem bija no tām atteikušies par labu Vācijai. Uz atgriešanos Latvijā gaidīja latviešu lielinieki ar tiem strēlniekiem, kas aizgāja tiem līdz uz Krieviju. Tāpēc bija jārikojas ātri, lai kāds no minētiem spēkiem nesagrābtu varu Latvijā savās rokās.

Pēdējās desmit dienas pirms Latvijas proklamēšanas Demokratiskā bloka sēdes notikušas bieži. Pēdēja nolikta 17. novembrī. Tajā piedalījies arī Latgales pārstāvis S. Kambala. Bijis jāizlemj vairāki svarīgi jautājumi: jāvienojas par Latvijas pagaidu parlamenta nosaukumu, jānosaka apgabalu un partiju pārstāvju, resp. delegātu skaits nākamajā pagaidu parlamentā, jāuzstāda un jāvienojas par pagaidu parlamenta politiskās darbības programmu. Tā kā bijušas zināmas nesaskaņas, tad jautājumu apspriešana varējusi prasīt ilgāku laiku un radīt zināmas grūtības.

Izrādījās, ka bloka sanāksmēs, ieskaitot arī pašu pēdējo, partiju pārstāvji bez lielām grūtībām tikuši galā ar visiem jautājumiem, izlemjot, ka:

1. Pagaidu parlaments sauksies par Latvijas tautas padomi,
2. tas sastāvēs no 8 partiju delegātiem, kas darbojušies Demokratiskajā blokā, pie kam sociāldemokrātiem piešķirtas 10, zemnieku savienībai 13, latviešu demokrātu partijai 5, latviešu radikāl-demokrātu partijai 4, sociālistiem revolucionāriem 3, latviešu republikāņu partijai 1, latviešu neatkarības partijai 1 un latviešu nacionāl-demokrātu partijai 2, kopā Rīgā un Vidzemē — 39 delegāti.

Kurzemei-Zemgalei un Latgalei, kuŗas nav vēl paspējuŗas noorganizēties pa partijām, pieŗķirtas — Kurzemei-Zemgalei — 21 delegāts bet Latgalei, bez jau klātesoŗā S. Kambalas, vēl 18 delegāti. Tas dod latvieŗiem kopā pa visiem trim apgabaliem 79 delegātus. Minoritāŗu partijām — vācieŗiem, krieviem, žīdiem un poŗiem, kas atzīst Tautas padomes pieņemto platformu, atļauts tajā sastāvu papildināt ar saviem delegātiem, bet ne vairāk kā 20 proc. apmēŗā no visa Tautas padomes locekļu kopskaita, vai 16 līdz 19 delegātu. Pavisam kopā Tautas padomei tad būtu ap 100 locekļu. Vēlāk Tautas padomes locekļu skaits, paplaŗinot partiju pārstāvju skaitu, stipri pieaudzis, jo Tautas padomē bija 152 deputātu.

Attiecībā uz padomes programmu deklarēts, ka „Tautas padomes politiskā platforma uzskatāma par Latvijas pirmo pagaidu konstitūciju, kas noteic arī paŗas Tautas padomes tiesisko stāvokli jaunajā republikā. Saskaņā ar ņo platformu Latvija ir demokrātiska republika, kur suverēnā vara līdz satversmes sapulces sasaukŗšanai pieder Tautas padomei. Tā ieceļ pagaidu valdību, kuŗas rokās atrodas visa izpildu vara, bet bez tiesībām grozīt pastāvoŗo sociālo iekārtu”. Pēdējo prasību uzstādījuŗas minoritātes. „Pagaidu valdība sastādāma uz koalīcijas pamatiem. Ar pamatlikumiem nodroŗināmas nacionālo grupu kultūras tiesības. Latvijas apsardzības spēks (milīcija) dibināms iesaukŗšanas kārtībā, neizslēdzot brīvprātīgos. Vācu kaŗaspēks evakuējams noteiktā laikā”.

Lai gan politiskajā platformā nekas nebījis minēts par valdības, resp. ministru kabineta atbildību parlamenta priekŗā, tomēŗ tas izrietējis jau no pirmā precedentā, kad pirmais ministru prezidents K. Ulmanis licis priekŗā Tautas padomei savu valdību apstiprināt. Bez tam Tautas padome noteikusi, ka Latvijā paliek spēkā bijuŗās Krievijas likumi, kas izdoti līdz boļŗevīku apvērsumam 1917. g. 7. novembrī. Bet jau decembŗa sākumā Tautas padome izdevusi pagaidu likumu par Latvijas tiesām un tiesāŗanas kārtību, kam sekojuŗi citi likumi, pavisam 69, atceļot, grozot vai papildinot bijuŗās Krievijas likumus.

Par Tautas padomes priekŗēdi izraudzīts J. Čakste no zemnieku savienības, kaut gan viņŗ nepiedalījās apspriedē. Par pirmo pr-ŗa biedru ievēlēts M. Skujenieks no sociāldemokrātiem, par otro — G. Zemgals no radikāldemokrātiem, par sekretāru

E. Bite no demokratiem, viņa biedriem — E. Skubiķis, sociālvolucionārs un St. Kambala no Latgales. Par pirmo ministru prezidentu vienprātīgi izraudzīts K. Ulmanis no zemnieku savienības, kuņam uzdots sastādīt valdību, resp. izraudzīt pārējos ministru kabineta locekļus.

Ar šiem lēmumiem Demokratiskais bloks bija visus nepieciešamos priekšdarbus Latvijas proklamēšanai pabeidzis jau 1918. g. 17. novembrī plkst. 10 vakarā, un pašu proklamēšanas aktu nolīcis uz nākošo dienu, tā tad 18. novembrī plkst. 4-iem pēc pusdienas toreizējā krievu, vēlākā latviešu Nacionālā teātra telpās.

Noteiktā laikā Nacionālā teātra telpas jau bijušas publikas pilnas. Uz teātra skatuves sapulcējušies visi izraudzītie un Rīgā esošie Tautas padomes locekļi ar savu prezidiju. Aktu atklājis un vadījis priekšsēža biedrs Gustavs Zemgals. Nolasīti, resp. paziņoti visi svarīgie, uz šo aktu attiecošies Tautas padomes pirmās apspriedes lēmumi līdz ar politisko deklarāciju.

Tad visas Tautas padomē reprezentētās partijas nolasījušas savu partiju deklarācijas, resp. prasības un noteikumus. Ar šādu deklarāciju nākuši arī vasarā no lieliniekiem oficiāli atšķēlušies jeb atbrīvojušies sociāldemokrati, kas bija atjaunojuši savu agrāko Latvijas sociāldemokratisko strādnieku partiju. Šo deklarāciju nolasījis Dr. P. Kalniņš, un tā zīmīga un svarīga ar to, ka pie šīs deklarācijas vēlāk — Latvijas republikas laikā — ne vienu reizi vien apstājušies latviešu pilsoniskie politiķi, ar principiāliem pārmetumiem sociāldemokratiem, ka tie nemaz neesot iestājušies par Latvijas patstāvību un demokrātisku Latviju, bet tikai par „sociālistisku” Latviju.

Lai katrs pats varētu patstāvīgi par šo jautājumu spriest, citēšu šīs deklarācijas principiālo daļu, atmetot deklarācijas 15 konkrētās prasības. Tā skan: „Pasaules revolūcijas vētras ir veidojušas arī brīvās un neatkarīgās Latvijas ideju. Šodien, 1918. gada 18. novembrī apvienotās Latvijas demokratiskie priekšstāvji izsludina patstāvīgas Latvijas nodibināšanos. Arī mēs, Latvijas sociāldemokratiskās strādnieku partijas priekšstāvji, atrodam par nepieciešamu šobrīd *veicināt brīvas Latvijas izveidošanos par patstāvīgu valsti*. Brīva neatkarīga Latvija mums tomēr nav mērķis, bet tikai līdzeklis mūsu mērķu sasniegšanai. Kā agrāk, tā tagad mēs stāvam uz sociālistiskās internacionāles

pamatiem. Viņas un tamlīdz mūsu mērķis ir — *sociālistiska republika brīvu tautu savienībā*. Sociālistisku republiku var ievest tikai sociālistiska valdība, un arī to vienīgi tad, ja viņa balstās uz plašām, apziņā stiprām strādnieku organizācijām, un ja saimnieciskā dzīve izveidojusies uz pamatiem, kuņģi sociālistiskās kārtības nodibināšanu dara iespējamu un nepieciešamu. Abu pēdējo nosacījumu *šobrīd mums trūkst*. Radīt šos nosacījumus tāpēc ir mūsu tuvākais uzdevums. Neizlaižot iz acīm savu gala mērķi, mēs prasām no jaunās valdības . . .” Seko jau pieminēto 15 prasību — nosacījumu punkti par demokrātiskās valsts veidošanu.

Pēc šo punktu formulēšanas sociāldemokrāti savu deklarāciju nobeidz šādiem vārdiem: „Sociāldemokrāti, neizlaižot no acīm šķiru cīņas pamatus, *pabalstīs* Latvijas pagaidu valdību, cik tālu viņa noteikti iestāsies par minēto prasību izvešanu dzīvē. Mūsu gala mērķis paliek sociālistiska Latvija sociālistiskā tautu savienībā”.

Pēc deklarāciju nolasīšanas kopīgi nodziedāta Latvijas himna — Dievs, svētī Latviju! un priekšsēdis paziņojis, ka Latvijas demokrātiskā republika ir nodibināta. Ar to Latvijas proklamēšanas akts beidzies un dalībnieki devušies mājās, lai ķertos pie smagā, priekšā stāvošā, cīņu un atbildības pilnā republikas īstenošanas darba.

Pirmais uzdevums, pie kuņa jāķeras, bija pagaidu valdības sastādīšana. Ministru prezidents gan bija izraudzīts, bet viņam nu vajadzēja vest sarunas ar visām latviešu partijām un arī minoritātēm, sevišķi vāciešiem, par vēlamiem un pieņemamiem pagaidu valdības locekļiem. Izrādījās, ka lieta nav nemaz tik vienkārša, un K. Ulmaņa sarunas par valdības sastāvu vilkušās divi nedēļas.

Pašā sarunu sākumā sociāldemokrāti paziņojuši, ka viņi valdību gan atbalstīs, bet paši pagaidu valdībā neiestāsies un nekādus ministru posteņus nepieņems.

Kāpēc? Sociāldemokrāti *toreiz*, tāpat kā visu laiku arī vēlāk, piezīmēsīm no savas puses, atradušies ļoti grūtā cīņā ar lieliniekiem. Pēdējie toreiz ar saviem solījumiem latviešu strādnieku masās bija guvuši lielu piekrišanu, un šīs masas visu glābiņu gaidījušas no tiem latviešu strēlniekiem, kas aizgājuši lieliniekiem līdz uz Krieviju, un uz kuņģa atgriešanos vēl cerējuši. Ja

sociāldemokrati iestātos valdībā, tad lielinieku aģitātoriem būtu viegli iestāstīt un pārliecināt strādniekus, ka sociāldemokrati patiešām nav nekas vairāk kā pilsoņu (kapitālistu) piedēklis, jo sadarbojas kopā ar tiem pat valdībā. Tādā kārtā sociāldemokrātu partija zaudētu piekrišanu strādnieku masās un līdz ar to savu populāritāti un iespaidu Latvijas neatkarības cīņās.

Tas bijis redzams jau pirmajā lielajā atklātajā strādnieku sapulcē 1918. g. 17. novembrī Romanova ielā 25, pirms Latvijas proklamēšanas akta, kur sociāldemokrātu runātājiem nācies sadurties ar boļševikiem. Brūno Kalniņš savā grāmatā par partijas 50 gadiem saka, ka toreizējos sabangotajos revolūcijas apstākļos šiem motīviem bijis neapšaubāms pamats, bet „vēsturiskajā skatījumā tomēr jāšaubās par toreizējās taktikas lietderību,” jo vēlāk boļševiki tik un tā vērsuši savus niknos uzbrukumus pret „Ulmaņa-Kalniņa” valdību, kaut gan ne Kalniņš, ne kāds cits sociāldemokrāts Ulmaņa valdībā nav piedalījies.

Pagaidu valdības sastādīšanā grūtības radušās arī ar vāciešiem. Par tām A. Plensners, rakstot Latvju Enciklopedijā par brīvības cīņām, saka:

„Vācu partijas trīs dienas kaulējās ar latviešu frakcijām par noteikumiem, ar kādiem tās iestāsies Tautas padomē un valdībā. Baltvāci prasīja garantijas, ka netiks aizskarti viņu īpašumi, vācu valodai būs līdzīgas tiesības ar valsts valodu, viņiem piešķirs autonomiju un neslēgs bruņniecības iestādes”. Bez tam viņi prasījuši 15 vietas Tautas padomē, bet latvieši piesolījuši tikai 8 vietas.

Vēlākais baltvācu nacionālās padomes priekšsēdis — advokāts A. Reisners sarunās ar latviešiem lepnī paziņojis: „Ko jūs 18. novembrī esat „sastīķējuši”, tā ir jūsu, ne mūsu rotaļlieta. Nevis mums vajadzīga latviešu republika, bet tai esam nepieciešami mēs. Izņemot savu kultūrālo autonomiju, mums ir vienīga, vai te valda Krievija vai Anglija. Iebrūkot boļševikiem, mums jāiet bojā, bet tas pats mums draud, valdot latviešiem”.

Sastādot Tautas padomi uz partiju principa pamata, bijis iespējams arī vāciešus sašķelt vairākās partijās, izspēlējot pēc tam sarunās vienu pret otru un iedragāt viņu veco principu, ka kopš 200 gadiem (Nistades miera līgums 1721. g.) vara Baltijā pieder tikai vācu bruņniecībai. Drīz vien vācu progresīvā partija paziņojusi, ka iestājas Tautas padomē, un pēc nedēļas (8. dec.)

to pašu darijuši arī vācu demokrati. Baltvācu politiskā vadība gan palikusi opozīcijā, bet vāciešiem pagaidu valdībā piešķirtas trīs vietas — valsts kontrolieņa un divu ministru biedru amatī. Tautas padome Latvijas pirmo ministru kabinetu ar K. Ulmani kā prezidentu, Z. Meierovicu kā ārlietu un J. Zālīti kā apsardzības ministru, varējusi apstiprināt tikai decembra sākumā, jo atzīts, ka bez milicijas, kas minēta jau Tautas padomes deklarācijā, nepieciešams arī kara resors.

Vissteidzamākā nepieciešamība bijusi armijas organizēšana, jo jaunās, tikko proklamētās Latvijas valsts bruņots apdraudējums bijis jūtams un redzams kā no Padomju Krievijas, tā no Vācijas. Latviešiem nebija ne armijas, ne ieroču, ne arī naudas un nepieciešamo preču. Visa zeme atradās vācu militārās pārvaldes varā, kas bija nodomājusi paturēt to savā okupācijā. Militārā pārvalde pat sabotējusi Vācijas ķeizara 29. septembra aktu par Baltijas monarchijas atzīšanu un tikai 11. novembrī atļāvusi minētās vācu monarchijas vadībai organizēt viņu vajadzībām Landesvēru no 18—60 gadu veciem baltiešu brīvprātīgiem, kuŗus tad apbruņoja un apgādāja vācu militārā pārvalde. Divu dienu laikā landesvērā pieteikušies 2.600 vācu brīvprātīgo un Vācijas valdības pilnvarotais, sūtnis Vinnigs, izsniedzis šai organizācijai 3 milj. vācu RM. Svarīgs bijis tas, ka 26. novembrī Vinnigs Vācijas valdības vārdā atzinis Latviju de facto. Divas dienas vēlāk savu darbību pārtraukusi Pilara fon Pilchova vāciskā valdība. Tā likvidējusies.

Decembra pirmajās dienās pagaidu valdības apsardzības ministram J. Zālītim vajadzējis panākt no vāciešiem, resp. Vinniga, lai tie atzītu *latviešu* kaŗavīru vienību organizēšanu, un šinīs vienībās, Latvijas armijā, ieskaitītu arī jau 11. novembrī nodibināto vācu landesvēru. Igaunija to tikko bija panākusi no vāciešiem, ar noteikumu, ka landesvērā var iestāties tikai Igaunijas pavalstnieki, un ka šīs vācu vienības pakļautas Igaunijas armijas virspavēlniekam.

Šis igauņu panākums it kā atvieglotu latviešu sarunas ar vāciešiem. Patiesība tomēr bijusi citāda. Vispirms Latvijas landesvērā jau bija iestājušies ne tikai Latvijas, bet arī Vācijas pilsoņi un otrkārt, latviešiem neesot bijuši virsnieki ar augstākiem militāriem grādiem, ko baltvāci atzītu par virspavēlnieku. Tāpēc arī 7. decembra noteikumi par Latvijas armijas (Latvijas zemes-

sargu) formēšanu pēc tautībām bijis jāpieņem un jāparaksta uz ļoti neizdevīgiem noteikumiem. Saskaņā ar šo līgumu armijas lielums noteikts uz 6.000 „durkļiem” (kājniekiem), un 870 „zobeniem” (jātniekiem), pie kam latvieši drīkstējuši formēt 18, vācieši 7 un krievi 1 rotu. Kamēr abas puses nav vienojušās par neitrālu komandieri, par tādu ieceļams vācu virsnieks, bet par palīgu latviešu virsnieks. Apbruņojumu un ietēru solījusi dot okupācijas vara, bet pārtiku un telpas pagaidu valdība. Rezultātā izrādījies, ka, izņemot latviešu pakļaušanu vācu pavēlniekam, viss cits palicis uz papīra, tā tad jāgādā pašiem latviešiem. Vinnigs pats vēlāk atzinies, ka viņiem nav bijusi nekāda patika apbruņot nevācu vienības.

Stāvoklis kļuvis draudīgs. Vācijas armija brukusi kopā. Viena daļa, frontē saāģitēta, klausījusi krievu boļševikiem un devusies mājās uz Vāciju. Otra daļa atkal padevusies Vācijas revolūcionāriem lozungiem un dibinājusi vācu kareivju padomes, pārņemot savās rokās militāro un arī civīlo varu. Pat t.s. „dzelzdivīzijas” organizēšanu novembra beigās Vinnigam nācies izdarīt piespiedu kārtā ar vācu kaņavīru centrālās padomes atbalstu, 10 dienu laikā tanī pieteikušies tikai 1.500 brīvprātīgo.

Krievu boļševiki, kas jau novembra vidū paziņojuši, ka Brestļitovskas miera līgumu vairs neatzīst, ka Baltijas valstis atkal uzskata par Krievijas sastāvdaļu, sākusi uzbrukumu Igaunijai un Latvijai. Vācu armija atkāpusies un atdevusi vienu pilsētu pēc otras. Apdraudēta bijusi jaunā Latvijas republika, kuņai savas armijas vēl nebija un vācieši, ar savu jaundibināto lancesvēru un Dzelzsdivīziju nekā nespēja līdzēt.

Šinī situācijā notikušas divas atzīmējamās akcijas. Vispirms Latvijas sociāldemokrātu partijas centrālkomiteja decembra vidū sūtījusi Fr. Menderi uz Bērlīni pie jaunās Vācijas valdības, lai panāktu vācu armijas uzstāšanos pret boļševikiem, citiem vārdiem, lai tā apturētu savas armijas bēgšanu no krievu frontes. Šim braucienam nekādu reālu panākumu nav bijis.

Otra akcija bijusi — Vācijas valdības sūtņa A. Vinniga došanās uz Bērlīni, lai panāktu savas valdības piekrišanu uzsākt visā Vācijā brīvprātīgo vervēšanu cīņai pret Padomju Krieviju, solot tiem pēc dažu nedēļu ilgās cīņas Latvijas pavalstniecību un arī zemi Latvijā. Šādu piekrišanu viņam dod Vācijas kaņa

ministrs Noske un Vinnigs atveŗ Berlīnē un 12 citās Vācijas pilsētās brīvprātīgo vervēšanas birojus.

Ne latvieŗu politiķiem, ne sabiedriskiem darbiniekiem nebijis nekāds noslēpums, ka ne vācu muižniecība Latvijā, ne Vācijas valdība Berlīnē, ne arī vācu militārā vadība nekādu latvieŗu valsti nevēlējās. Vācu plāni gājuŗi daudz tālāk. To pierādīja Brestļitovskas papildu līgumi, kā arī steidzīga Baltijas monarchistiskas valsts apvienības radīšana, pārņemot no vācu militārās okupācijas varas tai brīdī, kad Latvijas demokratiskā valsts jau dzimusi, Latvijas civilo lietu kārtošanu un vadīšanu. Tie zem cīņas maskas ar krievu sarkanarmiju, domāja un prātoja par Latvijas, tāpat pārējo Baltijas valstu paturēšanu sev. Tāpēc viņi vēlējās gan uzbrūkoŗo sarkanarmiju sakaut un aiztriekt, bet to izdarīt kā *vācieŗi*. Pēc tam palikt Baltijā kā valdītāji. Latvijas aizstāvēšana bija tikai priekšturamās bruņas. Ar šādiem nolūkiem arī A. Vinnigs devās uz Berlīni. Vilinoŗie solījumi par pavalstniecību un bezmaksas zemi, deva panākumus vervēšanas akcijā.

Varētu jautāt, uz kāda pamata Vinnigs šādus solījumus varēja dot? Kas viņu uz to bija pilnvarojis?

Te izpeldēja kāda savāda, diezgan neskaidra lieta, par kuŗu arī vēlāk, Latvijas demokratiskās republikas laikā, daudz tika runāts un ŗķēpu lauzts.

Izrādījās, ka pagaidu valdības ministru prezidents K. Ulmanis, tūlīt pēc ievēlēšanas amatā, uzsācis sarunas ar Vācijas sūtni par „vācu civilpārvaldes” nodošanu Latvijas valdībai, pie kam Vinniga noteikumi bijuŗi ļoti smagi. Vinnigs gribējis panākt, lai Latvija atzīst Vācijas *protektorātu* ar Hagas konvencijā paredzētām okupācijas tiesībām. Līguma projekts ticis drīzumā izgatavots, bet neticis parakstīts.

Kas tā par civilpārvaldi, kuŗu revolūcionārā kārtā dzimuŗai Latvijas republikai vajadzēja pārņemt no okupanta ar līgumu, tagad grūti saprast, tāpat kā to, kāpēc ar vācieŗiem bija „jāvienojas” par Latvijas armijas organizēšanu un tās lielumu. Bet jādōmā, ka toreizējie apstākļi uz to spieda.

Šai laikā uzsāktas sarunas arī par vācu brīvprātīgiem. Vienoŗšanās neesot panākta, jo Vinnigs neatlaidīgi prasījis Latvijas pilsoņu tiesības vācu brīvprātīgiem. Valdības sēdē ŗis prasības it kā noskaidrotas, tomēr valdība ŗo jautājumu pārnēsusi uz

Tautas padomes starpfrakciju biroju, kas atzinis, ka vēlams līgt ne tikai somu un skandinavu, bet arī 5.000 vācu brīvprātīgo, kam par piedalīšanos atbrīvošanas kara pēc zināma laika varētu piešķirt arī pilsoņu tiesības. Tam piekrituši arī angļu un amerikāņu pārstāvji. Attiecīgs līguma projekts, minot 4 nedēļu dienesta laiku un arī to, ka landesvērā var iestāties valsts vācu karavīri, arī izstrādāts, K. Ulmaņa, J. Zāliša un Sp. Paegles parakstīts un 1918. g. 29. dec. nodots A. Vinnigam. Līgums gan it kā neesot stājies spēkā, jo vācu militārā pārvalde atteikusies atzīt latviešu valdības organu uzraudzību par vācu brīvprātīgajiem. A. Vinnigs šo līguma projektu tūlīņ pavairojis un nosūtījis uz Vāciju tur atvērtajiem brīvprātīgo vervēšanas birojiem, un tie arī pie tā turējušies.

Šim, kaut arī grūtajā situācijā, K. Ulmaņa pagaidu valdības solim nav piekrituši sociāldemokrati un atzinuši to par kļūmīgu. Līdz ar 5.000 vācu brīvprātīgo iestāšanos cīņā pret bolševikiem, cīņu par Latvijas demokrātisko republiku būtu pārņēmuši vācu spēki, pie kam tie nebūtu vairs vācu frontes karavīri, bet reakcionāru virsnieku savervēti „baltikumieši”, dēkaiņi un demokrātijas naidnieki. Līdzās šiem Vācijas vāciešiem tad stāvētu vācu muižnieku landesvērs ar apm. 2.000 labi apbruņotiem karavīriem, kas bija pret Latvijas valsti un gaidīja tikai izdevīgu brīdi, lai to iznīcinātu. „Bija skaidrs”, saka Brūno Kalniņš, runājot par vācu brīvprātīgajiem, „ka šāds kaņaspēks nevarēs būt Latvijas demokrātiskās republikas sargs”. Tautas masas bijušas naidīgi noskaņotas pret vācu kaņaspēku. Vēl lielāks naidis bijis pret landesvēru, kuŗu pamatoti uzskatījuši par muižniecības varas aizstāvi. Un nu nodot jaundibināto Latvijas valsti to vīru „aizsardzībai”, kas šo valsti gribēja pievienot Vācijai, latviešu tautai nozīmēja pašnāvību. 29. decembra līgums nozīmēja, ka latviešiem jābalsta baronu vervētais un viņu vadītais kaņaspēks cīņā pret sarkanajiem latviešu strēlniekiem, kuŗi nāca sarkanarmijas priekšgalā. Panākt, lai latviešu strādnieki un bezzemnieki kopā ar vācu baroniem cīnītos pret uzbrūkošiem latviešu strēlniekiem, nav bijis iespējams. Tāpēc, atzīstot šo pagaidu valdības 29. dec. līgumu par ļoti kļūmīgu un nepārdomātu, sociāldemokrātu partijas centrālkomiteja 1918. g. 30. decembrī nolēmusi *izstāties* no Tautas padomes un likt priekšā pagaidu valdībai savu taktiku grozīt.

Lasot rakstus un aprakstus par tā laika notikumiem, uzkrīt tā asā un lielā domstarpība, kas tik īsā laikā — pusotra mēnešos (no 1918. g. 18. nov. līdz 30. dec.) — radusies starp sociāldemokrātiem un pilsoņiem. Vienprātīgi tie sastādījuši Tautas padomi un 18. novembrī proklamējuši Latviju, bet tad, sarkanarmijai tuvojoties Rīgai, sociāldemokrāti 30. dec. no Tautas padomes izstājušies. Kāpēc? Pilsoņi raksta, ka sociāldemokrāti *nacionālu* Latviju nemaz neesot vēlējušies un, baidīdamies no sagaidāmiem boļševiku demagoģiskajiem uzbrukumiem un pārmetumiem, nacionālo fronti pametuši, resp. dezertējuši. Sociāldemokrāti šos pārmetumus noraida un saka, ka aizgājuši tāpēc, ka jaunā pagaidu valdība ar K. Ulmani priekšgalā par daudz draudzējusies ar vāciešiem un viņu landesvēru, nododot un uzticot demokratiskās Latvijas aizstāvēšanu latviešiem naidīgajiem vācu muižniekiem. Rodas jautājums, kas rīkojies pareizi — sociāldemokrāti vai pilsoņi?

Nav viegli uz šo jautājumu atbildēt, jo stāvoklis bijis ārkārtīgi kritisks. No nepareizas izšķiršanās vai gājiena atkarājiem viss jaunās republikas liktenis. Arī es neņemos šo jautājumu izšķirt, jo toreiz Latvijā neatrados, bet spriežot pēc vēlākiem notikumiem Liepājā, ar Niedras „puču” un sociāldemokratu atgriešanos Tautas padomē, jādome, ka sociāldemokrātiem bijis dziļš pamats neuzticēties pilsoņu rīcībai un pagaidu valdības līgumiem ar vāciešiem, ko latviešu strādnieki noteikti nevarēja attaisnot. Bet arī izstāšanos no Tautas padomes tomēr grūti atzīt par pareizo soli tanīs kritiskajos apstākļos, kādos tikko nodibinātā Latvija atradās. Tiesāt par to viņus tomēr neņemos. Nav šaubu, ka abas puses ar visiem spēkiem un sirds dedzību pārstāvējušas demokratisko Latviju. Domstarpības bijušas tikai par cīņas veidu un līdzekļiem.

Šajā sarunu un līgumu laikā ar vāciešiem sāka arī latviešu brīvprātīgo armijas organizēšana un uzstādīšana. Tai sākumā nav bijis ne attiecīgo apģērbu, ieroču, ne arī cita nepieciešamā apbruņojuma.

Lai rastos latviešu armijas brīvprātīgo kontingents, pagaidu valdība griezusies pie visas tautas un publicējusi uzsaukumu „Pie ieročiem!” Te daži teikumi no tā:

„Latviešu tauta svinīgi izsludinājusi savu patstāvību un neatkarību, paceldama augstu pasaules priekšā savas valsts

sarkani-balti-sarkano karogu. Tagad ir nakts, kas draud no austrumiem; stiepjās rokas, kas grib noraut šo karogu un samīt dubļos. Lielinieku bandas, nākdamas no Krievijas, laužas mūsu zemes robežās. Ugunsgrēki apgaismo viņu ceļu, māju drupas un apdegušie liķi apzīmē vietas, pa kuŗām tie gājuši.

Latvijas pilsoņi! Atkāpšanās ceļa vairs nav. Tautas priekšgalā nostādītā pagaidu valdība sauc jūs pie ieročiem!"

Lai rādītu, cik iesākums bijis grūts, sniegšu plkv. A. Plensnera informāciju, kuŗu viņš devis Latvju Enciklopedijai par mūsu armijas pirmajām vienībām:

1. *Virsnieku rezerves rota* (arī instruktoru rezerve) sāka formēt Rīgā 1918. g. decembra sākumā. 15. decembrī tai bijis jau 260 brīvprātīgo — virsnieku un instruktoru. No 23. dec. šo vienību komandējis kapteinis J. Balodis, vēlākais virspavēlnieks, kas bija atgriezies no vācu gūsta. Gandrīz katram kuŗavīram bijuši savi ieroči, dažāds tērps un pārtika no pilsētas virtuves. Decembra beigās šai rotai atļautas apmācības uz anġļu kuŗiem. Tā kļuvusi par Latvijas armijas stiprāko kodolu, ko vēlāk kaujas nopelnu dēļ pārdēvēja par Pirmo Latvijas neatkarības rotu.

2. *Cēsu rota*. Jau novembra vidū kādas organizācijas (Latv. kuŗavīru nac. savienības) biedri sākuši reġistrēt pilsoņus valsts aizsardzībai. Pēc 18. novembra rotas pārstāvji ieradušies Rīgā pēc ieročiem, bet no 300 reġistrētiem vīriem izdevies apbruņot tikai 80, starp tiem divi trešdaļas bijuši virsnieki, pārējie instruktori. Tā bijusi pirmā latviešu vienība, kas Kalpaka vadībā 22. dec. Raunas krastos sastapusies ar sarkanarmiju. Tā kā vācu armija tai pat dienā pametusi Cēsis, arī Cēsu rotai bija jāatkāpjas un 27. decembrī ieradusies Rīgā.

3. *Studentu rota*. Tā radusies decembra sākumā pēc Selonijas un Talavijas konventu lēmuma, ka to biedriem jāiestājas Latvijas armijā. Decembra beigās šai rotai bija 216 vīru, un to komandējis kapt. Grundmanis. Ar Rīgas pilsoņu atbalstu rota bijusi labāk apġādāta ar pārtiku nekā pārējās vienības, arī ietērpī vienādi. Šīs trīs rotas bijušas Latvijas armijas pamats.

4. *Latgales rotas*, kas pa daļai formētas Rīgā un apriņķī no 17.—20. decembrī mobilizētiem virsniekiem līdz 45 g. v. un instruktoriem līdz 35 g. v. Šajās rotās brīvprātīgi iestājušies arī Latgales bēġli, kas atradušies Rīgā un Vidzemē.

5. Bez tam Rīgā no brīvprātīgiem latviešu tautības bij. kaŗa gūstekņiem kapt. Zemitāna vadībā saformētas *trīs Rīgas apsardzības rotas*, kas gūstā novārdzinātas un pilnas rūgtuma pret vāciešiem, ātri pakļāvās lielinieku aģitācijai. Saņēmusi pavēli — doties uz fronti, naktī no 29. uz 30. decembri, viena Rīgas aizsardzības rota sacēlusies, kas sagādājis lielas grūtības vadībai un devis iegānu Latvijai naidniekiem apgalvot, ka latviešu tauta savā vairumā simpatizē bolševikiem, un tāpēc to nevar mobilizēt. Pēc drāmatiskām sarunām ar A. Vinnigu un angļu admirāli vienojušies, ka sacelšanos apspiedīs landesvērs angļu flotes brīdinājuma uguns atbalstā. Nemierus likvidējot, ar kaŗa tiesas lēmumu nošauti 10 kūdītāji, bet 146 kareivji ieslodzīti Cītdelē. Pēc tam angļu jūrnieki patrulējuši pilsētā.

6. *Jelgavā* plkv. Peniķis saformējis, lielāko tiesu no bezdarbniekiem, vienu rotu 100 cilvēku sastāvā, no kuŗas pēc Rīgas krišanas valdībai uzticīgi palikuši tikai ap 40, kas ar vācu zirgiem devušies uz Liepāju un tur Kalpaka bataljonā tikuši pārformēti par *jātnieku nodaļu*.

7. Tikpat nestabīlas un trūcīgi apbruņotas bijušas divas *Liepājas apsardzības rotas*.

Tātd kopā pa visām minētām rotām bijis ap 1.500 vai augstākais 2.000 neapmācītu, neapgērbtu un vāji vai neapbruņotu latviešu kaŗavīru-patriotu. Ar šo kaŗaspēku, iekļautu latviešu tautai naidīgo un politiski nodevīgo landesvēristu un dzelzsdīvīžnieku vidū, jaunajai Latvijas demokrātiskai republikai nu bija jāuzsāk cīņa pret krievu sarkano armiju, kuŗas priekšgalā atradās uz Krieviju bolševikiem līdz aizgājušie un labi bruņotie latviešu strēlnieki. Pie šiem latviešu strēlniekiem nu griezās pagaidu valdība ar uzsaukumu, kuŗā, st.c. teikts:

„Latviešu kareivji Krievijā! Tumsās un drausmīgās dienās jums bija jāšķiras no Latvijas. Kad Krievijai anarchijā sabrūkot, Latvijā ielauzās Vācijas imperiālistiskie kaŗapulki, jums, kas tik varonīgi bijāt sargājuši savu dzimteni, bija jāaiziet līdz krievu armijai, lai nekristu gūstā . . . Atgriezties uz Latviju un cīnīties par savas tautas un zemes brīvību jums vairs nebija iespējams. Tagad, sabrūkot Vācijas bruņotai varai, Latvija ir kļuvusi brīva. Ar tautas gribu ir pasludināta neatkarīga demokrātiska Latvijas republika. . . Jūs varat atgriezties dzimtenē, ja jūs atzīstat Latvijas neatkarību un viņas tagadējo iekārtu; nāciet bez ieročiem

vai nododiet tos Latvijas pagaidu valdībai. Visiem Latvijas pilsoņiem, kas tādā veidā atgriezīsies dzimtenē, pagaidu valdība garantē visas pilsoņu brīvības un tiesības.”

Tālāk uzsaukumā vēl teikts: „No Krievijas spiežas Latvijā bruņoti laupītāji, kas apdraud Latvijas pilsoņu dzīvību un izlaupa nedaudzos pārtikas līdzekļus, un ar to noved Latviju pie bada un posta. Pret šīm laupītāju bandām pagaidu valdībai jāuzstājas ar ieročiem. Latvijas pagaidu valdība grib novērst pilsoņu kaņu un novest zemi līdz satversmes sapulcei. Pie jums, daudz cietušie kareivji Krievijā, griežas Latvijas pagaidu valdība un lūdz jūs pārnākt par mierīgiem pilsoņiem uz radošu darbu un bez ieročiem rokās. Atgriezieties kā brīvas Latvijas cienīgi pavalstnieki, ne postīt, bet uzcelt.”

Uzsaukuma beigās vēl bija sacīts: „Latviešu kareivji sarkanā armijā! Ir sasniegts tas mērķis, kuŗa dēļ karstās kaujās daudzi no jums izlējuši savas asinis uz Latvijas zemes. Latvija ir brīva! Viņa sauc jūs uz līdzdarbību, uz jaunas demokratiskas un brīvas valsts izveidošanu uz taisnības pamatiem. Latvija sauc jūs kā brīvus pilsoņus zem sava karoga!”

Uzsaukums daudzus tūkstošos eksemplāros nosūtīts uz fronti un piefrontes apgabaliem, bet bez panākumiem. Sarkanā armija jau tuvojās Rīgai no Valmieras un Krustpils. Kad īsi pirms Ziemassvētkiem sarkanā armija ieņēma Cēsis un Koknesi, un strauji tuvojās Rīgai, pagaidu valdībai un jaunajai nacionālai armijai tā bija jāatstāj. 1919. g. janvāra pirmajās dienās Tautas padome, pagaidu valdība un saformētais kaŗaspēks atstāja Rīgu, dodoties vispirms uz Jelgavu, tad tālāk uz Liepāju.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in several paragraphs and is difficult to decipher due to its low contrast and orientation.

II Cīņas par demokratisko Latviju

Cīņas par demokratisko Latviju, jeb *brīvības cīņas*, kā tās pazīstamas vēsturē un literātūrā, ir vilkušās ilgāk par gadu. To sākums jāskaita ar krievu sarkanās armijas iebrukumu Latvijā 1918. gada decembrī un beigas ar pamiera noslēgšanu ar Padomju Krievijas valdību Maskavā 1920. gada 1. februārī. Kaŗa laukos Latvijas aizstāvjiem šīs cīņas nācies izcīnīt vienmēr pret labāk apbruņotu un skaita ziņā lielāku pretinieku, bet politiskā ziņā tik sarežģītos un sajukušos apstākļos, ka ir bijuši brīži, kad grūti pateikt, kuŗš ir latviešu aizstāvis un kuŗš pretinieks. Tas radies tāpēc, ka abiem latviešu palīgiem — vāciešiem un sabiedrotiem, — bez kuŗiem kaŗot ar krievu boļševikiem nespējām, bija divējādi mērķi un taktikas. Vāciešiem šie mērķi bija pat divkosīgi, jo īstais un patiesais viņu mērķis bija nevis palīdzība latviešiem un Latvijas jaunās demokratiskās republikas aizstāvēšana, bet gluži pretējais — tīri vāciskais — vācu muižniecības aizstāvēšana, nodibinot vāciski-monarchistisku patstāvīgu Latviju vai arī to pievienojot Vācijai. Sabiedrotie gan bija Vāciju sakāvuši un nolikuši uz ceļiem, uzliekot tai par pienākumu ar Baltijas valstīs vēl atrodošos vācu kaŗaspēku aizsargāt šīs valstis pret krievu iebrukumu. Lai sabiedrotos krāptu, vāciešiem vajadzēja maskēties, t.i. oficiāli un atklāti cīnīties pret krievu boļševikiem, kuri revolūcijas gaitā nu bija kļuvuši arī par sabiedroto pretiniekiem, bet slepenībā, turoties tīri vāciskā lokā, allaž domāt par saviem īstajiem nolūkiem.

Sabiedroto stāja arī bija pretrunīga, bet citādā nozīmē. Viņu galvenais un īstais nolūks šinīs cīņās ar krievu boļševikiem arī nebija patstāvīgas un demokratiskas Latvijas valsts nodibināšana, bet gan boļševiku sakaušana. Sabiedrotiem nebija iebildumu pret jau proklamētās Latvijas demokratiskās republikas tapšanu, nostiprināšanos un pastāvēšanu, jo tas notika pēc Amerikas savienoto valstu prezidenta Vilsona 14 punktiem par tautu pašnoteikšanās tiesībām. Bija arī Anglijas *de facto* atzinums. Tādēļ sabiedrotie latviešus cīņā pret krieviem atbalstīja un deva arī daļu apbruņojuma. Tiem tomēr nebija tuvāku interešu par latviešu un vācu cīnītāju savstarpējām atiecībām.

Kad šinī brīvības cīņu laikā situācija mainījās, kad vācieši krievus „aizmirsā” un savus spēkus vērsa pret latviešiem, tad sabiedrotie it kā apjuka un nedroši, pat vilcinoties, sāka latviešus vairāk atbalstīt un vērsties pret vāciešiem.

Ievērojot šos vāciešu divkosīgos mērķus cīņās par Latvijas demokrātisko republiku, tāpat arī sabiedroto mainīgo izturēšanos šinī laikā, sniegsu šo cīņu pārskatu pa posmiem.

6. PIRMAIS CĪŅU POSMS

(1918. g. decembris — 1919. g. marts)

1918. g. 5. decembrī Padomju Krievijas sarkanā armija ar latviešu strēlniekiem priekšgalā iebruka Latvijas teritorijā. Vācijas VIII armija, kuņai vajadzēja bolševikiem pretoties un Latviju aizstāvēt, to nedarīja, kādēļ Daugavpils, Valka un citas pierobežas pilsētas krita bolševiku rokās.

1919. g. 1. janvārī angļu valdības vārdā admirālis Sinklers paziņoja, ka viņa valdība aizliegusi flotei piedalīties Rīgas aizstāvēšanā. Tas nozīmēja, ka angļiem nav iebildumu pret Rīgas krišanu krievu rokās. Tas bija pirmais, bet līdz ar to izšķirošais sitiens. Bez angļu flotes atbalsta aizstāvēt Rīgu pret sarkanarmiju nebija iespējams. Tā tad Rīga bija jāatstāj bez cīņas. Iecēlusi plkv.-ltn. Oskaru Kalpaku par latviešu vienību virspavēlnieku, Tautas padome un pagaidu valdība atstāja Rīgu, studentu rotas pavadībā. Tā kā vācieši jau bija Rīgu atstājuši, tad cilvēku pūlis naktī iebrucis vāciešu atstātās municijas un partikas noliktavās un tās pa daļai patukšojis.

Rīgā vēl pielaista varbūtība par apmešanos Jelgavā. Ministru prez. K. Ulmanis turpinājis sarunas ar Vācijas sūtni par vācu brīvprātīgiem un naudas aizņēmumu, bet vāciešu augsto prasību dēļ neko nav panācis. Arī Kalpaks savu vienību, kuņa segusi landesvēra atkāpšanos no Juglas caur Rīgu, Jelgavā pārformējis, bet tā palikusi pakļauta landesvēram. Viena no landesvēra stiprākām vienībām ar nesavaldīgo baronu Manteifeli priekšgalā pārcēlusies uz Kuldīgu, lai no turienes ieņemtu arī Ventspili un izveidotu par drošu baltvācu centru, jo Ventspilī nav stāvējusi angļu flote un nav bijušas arī nekādas latviešu iestādes.

Savas vienības stiprināšanai Manteifels izdevis patvarīgu mobilizācijas rīkojumu, pavēlot visiem Kuldīgas un Aizputes apriņķu ieročus nest spējīgiem vāciešiem iestāties viņa vienībās, nepaklausības gadījumā piedraudot ar nāves sodu. Viņa nolūks jau tad bijis gāzt Latvijas pagaidu valdību.

Jelgavā kļuvis kaidrs, ka tur palikšana nav. Jādomas tālāk uz Liepāju. Iebraucot Liepājā 5. janvāra vakarā, uz pilsētas valdes nama plīvojis Liepājas strādnieku deputātu padomes sarkanais karogs, bet civīlās amata personas jau aizbēgušas uz ārzemēm. Visa vara atradies pilsētas prefekta Vācijas vācieša A. Meijera rokās un tas paziņojis, ka pagaidu valdībai nakts jāpavada stacijā, bet ap 200 vīru lielajai studentu rotai, kas valdību pavadījusi, jānoliek ieroči. Liepājā atrodošās divas latviešu rotas jau bijušas atbruņotas. Lai šo Meijera rīkojumu atceltu, bijis jālūdz vācu kareivju padome. Tā arī to atcēlusi un pagaidu valdība varējusi staciju atstāt.

Redzot šo situāciju, pagaidu valdība sākusī aktīvi rīkoties. Ministru prez. K. Ulmanis, kopā ar J. Goldmani un J. Puriņu devušies uz Kopenhāģenu, kur tos jau gaidījis Spr. Paegle. Tur viņi stājušies kontaktā ar Anglijas sūtni Kilmarnoku un sarunās panākuši, ka angļi apgādās latviešu kaņavīrus ar ieročiem, atbrīvojot valdību no sarunām ar vāciešiem par šo lietu. Tad pat, uz K. Ulmaņa telegrafisku rīkojumu, atjaunota Apsardzības ministrijas darbība, iesaucot Liepājas un Grobiņas apriņķu virsniekus un instruktorus, kas apmācītu mobilizētos kareivjus.

Pirmās sarkanarmijas vienības ieradušās Rīgā 3. janvārī un drīz vien arī citas. Atpūtušās, nosvinējušas Rīgas ieņemšanu, tās 6. janvārī virzījušies tālāk, vajājot atkāpjošos landesvēru un latviešu vienības. Savā rakstā „Dienvidnieku cīņas” Latvijas atbrīvošanas kara vēsturē plkv. A. Kripēns raksta, ka pirmā sadursme notikusi 6. janvārī pie Vecmuižas, kur sarkanie strēlnieki sakāvuši vāciešus. Kalpaka bataljons tai pat dienā „meklējis” boļševikus pie Olaines, aizvirzoties līdz pat Torņakalnam, bet nav tos sastapis. Tā kā ar Vecmuižas ieņemšanu un landesvēra atkāpšanos boļševikiem atklājies ceļš uz Jelgavu, tad arī kalpakiešiem Jelgava bija jāatstāj.

Pagaidu valdība, pirms atstājusi Jelgavu, bija devusi rīkojumu jaunās armijas vadībai — lielākās kaujās ar sarkanarmijas daļām neielasties, bet atgaiņājoties atkāpties uz Ventas līniju.

Tas arī darīts un tikai 20. janvārī sarkanie sasnieguši Skrundu. Tad arī sākušās kaujas, kas boļševikus apturējušas pie Ventas un tie vairāk kā mēnesi nostāvējuši uz vietas.

Par šo Skrundas kauju morālo nozīmi raksta plkv. A. Kri-pēns: „Pirmais uzbrukums, pirmais solis uz priekšu pēc dažu simtu kilometru atkāpšanās! Sākot ar šo kauju, ar šo uzvaru, Kalpaka bataljons vairs nepazīst neveiksmes — pirmai uzvarai seko vesela virkne citu. Pēc Skrundas kaujas notiek pilnīgs lūzums arī aizmugurē: kurzemnieku sirdīs sāk uzliesmot tēvijas mīlestības jūtas, rodas atbalsts valdībai, ticība un pašāvība pašiem uz sevi. Visi sāk saprast, ka tagad vajaga tikai vairot savus spēkus, lai gūtu jaunas uzvaras un galīgi atbrīvotu tēvuzemi no visiem ienaidniekiem. Tāda ir augsti vērtējama Skrundas kaujas nozīme”.

Igaunų ziņas vēstījušas, ka tiem labi panākumi cīņās ar boļševikiem. To ievērojot, K. Ulmanis devies janvāra beigās caur Stokholmu uz Tallinu, lai vienotos ar igauņiem un noslēgtu ar Igaunijas valdību savstarpēju aizstāvēšanās līgumu un Latvijas pilsoņu mobilizēšanu Igaunijā un Ziemeļvidzemē un to apbruņošanu. Tur mobilizētie spēki padoti igauņu armijas vadībai. Atpakaļceļā no Tallinas K. Ulmanis Stokholmā februāra sākumā slēdzis vācu brīvprātīgo vervēšanas birojus, kuŗos aktīvi darbojušies fon Strīks, fon Hāns un advokāts H. Lērumš, vervēdami brīvprātīgos latviešu armijai. Izrādījies, ka Vācijas sūtnis Vin-nigs sagādājis veselu miljonu toreizējo RM 5.000 brīvprātīgo līgšanai, lai Skandināvijā vervētu vācu muižniecībai uzticamu kaŗaspēku. Liepājā ieradies kāds zviedru pulkvedis, kas vācu uzdevumā gribējis šo lietu kārtot un naudu saņemt.

Pa to laiku, kamēr pagaidu valdības delegācija atradusies ār-zemēs, Liepājā 19. janvārī notikušas pilsētas domes vēlēšanas, kuŗās sociāldemokrati, toreizējā opozīcijas partija, ieguvusi vai-rākumu, un par Liepājas pilsētas galvu nācis atdvokāts A. Bu-ševics. Sociāldemokrati sākuši izdot arī savu laikrakstu „Strād-nieku Avīze”, kuŗas redaktors bija A. Rudevics, bet viens no galveniem līdzstrādniekiem Fr. Menders. Tā kā šī opozīcijas avīze kritizēja arī pagaidu valdības darbību, tad kā pretstats tai nodibināts A. Krodera rediģētais „Latvijas Sargs”, kur līdzdar-bojušies arī rakstnieki K. Skalbe, J. Akurāters, Ed. Virza, A. Plensners u.c. Bez stāvokļa apgaismošanas presē nav veikusies

arī mobilizācija. Kad 9. februārī angļu flote nodevusi Aizsardzības ministrijai 5.000 šautenes un 50 patšautenes, atbrīvojot līdz ar to latviešu spēkus no vācu apbruņojuma, valdībai atraišījušās rokas un tā varējusi izvest jau piespiedu mobilizāciju, ievēdot kara stāvokli un piedraudot nepaklausīgiem ar saukšanu pie atbildības. Tas devis labus rezultātus. Izbaudījuši trīs gadus vācu okupācijas režīmu, Kurzemes iedzīvotāji nīduši visu vācisko. Tā kā latviešu kaņaspēks operatīvā ziņā bija pakļauts landesvēram, tad boļševiku aģentiem nav bijis grūti iestāstīt iedzīvotājiem, ka Ulmaņa valdība sadarbojas ar tiem un noslēgusi līgumu ar vāciešiem par zemes piešķiršanu vācu brīvprātīgajiem.

Visu šo jautājumu noskaidrošanai presei vajadzējis daudz rakstīt un plkv. Kalpakam kā latviešu armijas pavēlniekam nācies ļoti steidzīgi rīkoties pie rekvizīcijām un citādi, lai tautai pierādītu, ka pastāv starpība starp vācu un latviešu vienībām. H. Manteifeļa vācu vienības, kas militāri bija labi saliedētas, nepārtraukti uzbrukušas krievu ieņemtajām Kurzemes pilsētām, ņēmuši arī civilos ķīlniekus un tad kopā ar kara gūstekņiem apšāvušas. Manteifeļa vīri sevi saukuši par „jaunboļševikiem”, un bijuši kustīgi un nežēlīgi savos partizānu cīņā paņēmienu un tiešām atgādinājuši boļševikus. Tauta gan tos saukusi par „zilajiem velniem”, jo tie valkājuši ap piedurkni zilas lentas kā vispār landesvēristi, kamēr latviešu kaņavīri nēsājuši sarkanbalt-sarkanas lentes. Manteifeļa vīru soda ekspedīcijām līdzīgais terrrors nodarījis daudz posta sarkanarmijas ieņemto apvidu iedzīvotājiem, bet stipri grāvis arī sarkanās armijas morāli.

Liepājas sākuma posmā pagaidu valdība atradusies grūtos apstākļos. To nav atbalstījuši, bet likuši visādus šķēršļus Latvijas vācieši, pārmetumus izteikuši arī sociāldemokrāti. Stāvoklis uzlabojies ar Vidzemes landesrata fon Strika slepeno dokumentu pārķeršanu par vācu muižniecības sazvērestību pret Latvijas demokrātisko republiku un pagaidu valdību, liekot priekšā atjaunot 1561. g. likvidēto Livonijas konfederāciju un līguma slēgšana ar fon Golcu par fon Strika valdības sastādīšanu ar reakcionāro latviešu — J. Ansberga, J. Zēberga un A. Berga — piedalīšanos. Iekšlietu ministram Dr. M. Valteram, kuŗš K. Ulmaņa prombūtnes laikā izpildījis arī pagaidu valdības ministru prezidenta pienākumus, izdevies uzsākt kriminālizmek-

lēšanu pret vairākām personām par sazvērestību. Tas cēlis pagaidu valdības autoritāti, jo daudziem nu atvērušās acis, ka šī valdība neatrodas vācu kalpībā, kā to boļševiku aģitatori apmelojuši. Valdība izdevusi rīkojumu par bezzemnieku apgādāšanu ar zemi un 3. martā arī rīkojumu par kaŗā iesaukto laucinieku zemes apstrādāšanu kļaušu kārtībā. Drusku vēlāk izdots rīkojums par linu monopola ievēšanu un 22. martā izdota arī *pirmā* Latvijas nauda (valsts kases zīmes) 25 milj. rubļu apmērā.

7. OTRS CIŅAS POSMS

(1919. g. marts — jūnijs)

Pie Skrundas janvāra beigās atsistās sarkanarmijas daļas apstājušās. Klusums frontē turpinājies vairāk kā mēnesi un devis iespēju latviešu un landesvēra vienībām apbruņoties. Martā sākušās jaunas kaujas pie Skrundas, lai to atbrīvotu no sarkanarmiešiem. Panākumi bijuši tik lieli, ka četru dienu laikā atbrīvota ne vien Skrunda, bet arī viss Ventas upes rajons ap to. Sarkanā armija dzīta atpakaļ uz Rīgas pusi. Bet tad, 6. martā, netālu no Skrundas — pie Airītēm — kritis latviešu vienību virspavēlnieks pulkvedis *Oskars Kalpaks*, kas līdzšinējās kaujas sekmīgi vadījis. Notikusi pārskatīšanās mežainā apvidū un viņš kritis ne no sarkanarmiešu, bet gan vāciešu lodes. Tālāko latviešu kaŗaspēka vadību pārņēmis kapt. *Jānis Balodis*, kuŗš šinī traģiskā notikuma brīdī atradies tuvumā.

Skrundas kaujās, tāpat kā visās tālākās, dzenot sarkanarmiešus atpakaļ līdz Slokas-Lielupes līnijai, papildinātās un atjaunotās latviešu vienības cīnās kopā ar landesvēru un citām vācu vienībām. Frontē latviešu un vācu vienības bijušas vienotas, slepenie vācu nodomi un plāni nav izpaudušies. Bet aizmugurē Liepājā — valdījusi pavisam cita situācija. Tur vācu politiskā vadība ar Baltijas muižniecību un uz Liepāju pārcelto ģenerāli fon Golcu priekšgalā, kalusi savus nodevības plānus pret jauno Latvijas republiku un tās pagaidu valdību.

Sarkanās armijas daļas strauji tuvojušās arī Prūsijas robežām un februāra sākumā jau sasniegušas Telšus. Lai apturētu tās straujo gājienu, vācu valdība organizējusi jaunu robežapsar-

dzību (Grenzschutz Nord) un ietilpinājusi tanī arī Baltijas valstis. Par šī vācu kaņaspēka un līdz ar to par visas Kurzemes armijas komandieri iecelts ģenerālis *Ridigers fon der Golcs* (Goltz), kuŗš jau 1. janv. bija ieradies Liepājā, bet sākumā kā vācu gubernātors. Fon Golcs bija plašāk pazīstams ar savām cīņām pret boļševikiem Somijā. Pats viņš sevi dēvējis par *politisku* ģenerāli, un viņa nolūks bijis, padzenot boļševikus no Baltijas valstīm, izvērst tās par placdarmu resp. cīņas lauku pret boļševikiem. Tā kā pats viņš bijis monarchists, tad viņa nolūks bijis, sakaujot boļševikus, doties uz Berlīni un tur gāzt jauno Veimaras republikas valdību un atjaunot Vācijā monarchiju. Šī plāna realizēšanai fon Golcam nu nācies cīnīties ar boļševikiem frontē, vācu kareivju padomi Liepājā, sabiedrotiem un Latvijas pagaidu valdību, ar četriem pretiniekiem reizē.

Kā jau stratēģis, fon Golcs izšķīries sakaut pretiniekus pa daļām. Vispirms viņš cīņu uzsāka pret K. Ulmaņa valdību, noliedzot tai izvest mobilizācijas. Viņa un citu vācu ģenerāļu uztverē latvieši un boļševiki bijis viens un tas pats. Fon Golcs azliedzis turēt Liepājas Kaņa ostā apmācāmo latviešu kaņavīru skaitu lielāku par 300, kuŗiem kaujas patronas drīkst izsniegt tikai ceļā uz fronti, 15 km aiz Liepājas. K. Ulmaņa valdība šos fon Golca aizliegumus nav ievērojusi. Laimīgā kārtā tai laikā plkv. Kalpaka autoritāte jau bijusi ievērojama un to respektējis arī frontes kaņaspēks. Par landesvēra pavēlnieku februāra sākumā iecelts prūšu majors Flečers. Latviešu vadība bijusi spiesta manevrēt un noraidīt fon Golca prasības, jo faktiskā vara atradusies vācu rokās. Ventas krastos pirms marta ofensīvas sapulcēti 7.800 kaņavīru, no tiem 5.200 valstsvācu. Kalpaka bataljonā bijuši *tikai 600 vīru*. Pretī tiem stāvējuši 7.000 sarkanarmieši ar lielāku kavaleriju un labāku artileriju. Šādos apstākļos latviešu valdībai nav bijis iespēju reizē uzsākt cīņu ar boļševikiem un vācu monarchistiem. Turpinot cīņas frontē kopā ar vāciešiem pret sarkanarmiju, dzenot to uz Lielupes līniju, pagaidu valdība turpinājusi sarunas ar baltvācu politisko vadību Liepājā — baltvācu nacionālo padomi. Vācieši gan sašķēlušies trijās daļās, kas viņus vājinājis, bet vairākums, atrazdamies zem stīpra landesvēra spiediena, gan nedaudz mīkstinātā veidā, atjaunojusi tās prasības, ko tā jau 1918. g. novembŗa sarunās par kopdar-

bību un koalīcijas valdību uzstādījusi pagaidu valdībai, kas toreiz noraidītas.

Baltvāci solījušie iestāties koalīcijā, ja pagaidu valdība pieņemtu viņu uzstādītās prasības: jāapsola, ka netiks atsavināti vācu īpašumi, ka Latvijas armija arī turpmāk tiks formēta pēc tautībām, ka latviešu un vācu valodām ir līdzīgas tiesības etc. Lai nezaudētu uzticību latviešu tautā, valdība izvairījusies no atbildes, bet uzņēmusi neoficiālus sakarus ar baltvācu padomi, piedaloties viņu drošības padomes sēdēs.

Šinī laikā arī latviešu sociāldemokrāti Liepājā uzstādījuši savas prasības. Uzvarējuši Liepājas pašvaldības vēlēšanās, un ievērojot savas labās attiecības ar Liepājas vācu kareivju padomi, sociāldemokrāti prasījuši Tautas padomes pārveidošanu par priekšparlamentu ar demokrātiski vēlētiem pašvaldību delegātiem. Draudot ar sūdzēšanos sociālistu internacionālē, sociāldemokrāti prasījuši Liepājas vācu kareivju padomei, lai tā likvidē landesvēru un atvelk valsts vācu vienības līdz 1914. g. robežām. Atzīstot Latvijas atbrīvošanu ar bruņotiem spēkiem par *brāļu kaņu*, sociāldemokrātu līderis Fr. Menders vairākkārt Liepājas Strādnieku Avīzē rakstījis, ka valdībai „jāizmēģina visi līdzekļi, lai panāktu mierīgu izlīgumu ar sarkanajiem strēlniekiem”.

Aprīļa sākumā, kad latviešu un vācu spēki jau bija atspieduši sarkano armiju līdz Tukumam, Jelgavai un Bauskai, šīs pilsētas atbrīvojot, sākušās nesaskaņas vāciešu un latviešu virspavēlniecības rīkojumos. Piem., Bauskas rajonā saformēts 270 vīru liels latviešu bataljons, nodošanai plkv. Baloža rīcībā. Ģenerālis fon Golcs to neļāvis. Kad pēc Jelgavas atbrīvošanas latviešu komandants kapt. Zommers gribējis tur vākt brīvprātīgos, viņš arestēts. Arī citās vietās bijušas lielākas latviešu kaņavīru grupas, kopā ap 1.000 vīru, ko vajadzējis pievienot Baloža brigādei, bet arī tas nav ļauts.

Ar Lielupes pāreju iegūšanu ceļš uz Rīgu bija atvērts, vēl visi muklāji bija aizsaluši. Mūsu armijas noskaņojums sakarā ar uzvarām pacilāts, bet sarkanarmijas daļas demoralizētas. Gaidāmā uzbrukuma vietā fon Golcs pavēlējis pārtraukt kaņa darbību. Kad sācies straujš atkusnis, kaņa darbība vairs nav bijusi iespējama. Golcs pārtraucis gājienu uz Rīgu politisku apstākļu dēļ, lai noskaidrotu jautājumu, kādu atalgojumu saņems vācu kaņavīri par šīm cīņām ar boļševikiem. Viņš prasījis rakstveida solī-

jumu, ka Rīgas ieņemšanu atzīs un izsludinās par vācu kaŗaspēka darbu un ka valdība to apgādās ar pārtiku. Liepājā fon Golcs likvidējis vācu kareivju padomi un tās locekļus apcietinājis. Uz fronti nosūtījis latviešu sapieŗu un kapt. Zolta rotas, bet aizmurgurē atvilcis landesvērū, pie kam kareivīgo Manteifeļa un citas stipras vienības pārcēlis uz Liepāju „atpūtā”.

Kaut gan kaŗa resors jau martā ziņojis un brīdinājis pagaidu valdību, ka vāci gatavo apvērsumu, tam nav piegriezta nekāda vērība, jo domājuši, ka tanī laikā, kad Liepājā atrodas sabiedroto kaŗa misija, un kamēr nav nodrošināta plkv. Baloža brigādes neitrāiltāte, fon Golcs neuzdrošināsies nekādu apvērsumu rīkot. Nu izrādījies, ka Manteifels kopā ar Šimani starp 11. un 14. aprīli apmeklējuši plkv. J. Balodi frontē un tam sūdžējušies, ka daži valdības locekļi — K. Ulmanis, J. Goldmanis, J. Zālītis un Sp. Paegle — esot boļševistiski un vāciešiem nepieņemami. Par kaŗa ministru vajagot nākt militārai personai, un šo posteni Manteifels piedāvājis plkv. J. Balodim, no kā pēdējais atteicies.

Plkv. J. Baloža atteikšanās piedalīties vāciešu apvērsuma valdībā nav tomēr vāciešus apturējusi. 14. aprīlī tie atbruņojuši latviešu sardzi pie municijas noliktavām. Otrā dienā viņi to pašu izdarijuši ar kuŗa Saratovs komandu. Vispār Kaŗa ostā ļoti aktīvi rīkojusies Dzelzsdīvīzijas Pfeifera bataljons, pārtraucot arī telefona satiksmi starp Kaŗa ostu un pilsētas iestādēm. Apvērsuma rītā (16. aprīlī) tas pats Pfeifera bataljons izslēdzis telefona līniju starp Liepāju un fronti, un pēc tam uzbrucis latviešu rezerves štābam.

Kad K. Ulmanis ieradies pie ģen. fon Golca pēc paskaidrojumiem, tas izlicies, ka nekā par visu nezina. Tādu pašu nezinašanu spēlējis baltvācu padomes priekšsēdis adv. Reisners „izlīguma” komisijas sēdē ar Tautas padomes locekļiem G. Zemgala vadībā. Savos rakstos par brīvības cīņām plkv. A. Plensners 1919. g. 16. aprīļa puču Liepājā attēlo šādi:

„Sacelšanās jau gāja pilnā gaitā ar Manteifeļa triecienniekiem priekšgalā. Tika ielenktas visas ministrijas, atbruņota latviešu sardze, nogalināti daži kareivji, izlaupīta valsts kase un Meijera spiestuve, kur iespieda Latvijas naudu. Dumpinieki visu laiku uzturēja sakarus ar vācu sūtniecību. Tomēr viņu nodoms arestēt K. Ulmaņa valdības locekļus — neizdevās. Tie paglābās angļu legācijā un uz kaŗakuģiem, bet vēlāk pārcēlās uz „Saratovu”.

Apcietinājuši vienīgi ministrus Dr. M. Valteru un J. Blumbergu, bet apsardz. min. J. Zālītis atradies frontē. Trīs mūsu vienības, (ap 250 vīru) Liepājā ieņēma kaujas pozīcijas un netika atbruņotas. Tās vēlāk nosūtīja plkv. J. Baloža rīcībā.

Apvērsumu oficiāli rīkoja „Frontes drošības komiteja”, un tās vadoņi bija brāļi Manteifeļi, baroni Reke un Maidels, fon Brimmers un Armitsteds. 17. aprīlī šī komiteja izlaida uzsaukumu, ka *atceļ K. Ulmaņa kabinetu*, jo tas sistematiski rīdot pret vācu iedzīvotājiem, bet ministri J. Zālītis un J. Goldmanis savās runās veicinot boļševismu. Par nākošo valdību vedot sarunas.

Tad pat paziņoja, ka latviešu vienības tiek demobilizētas, un katrs latviešu kaņavīrs var dabūt brīvu ceļu uz mājām, nodotot ieročus un mēteli. 17. aprīlī landesvēra grupa uzbruka Durbes latviešu komandantūrai, bet tika atsista, pie kam krita barons Reke. Pēc sabiedroto misijas ieteikuma mūsu valdība un plkv. Balodis pavēlēja latviešu vienībām neielasties sadursmēs ar vāciešiem”.

Pēc tam vāciešiem izdodas atbruņot Rudbāržu latviešu komandantūru, ielauzties Krotas muižā, kur atrodas plkv. Apins ar savu rotu, nošaut divus kareivjus un plkv. Apinī paturēt apcietinājumā. 29. aprīlī atbruņota arī Durbes komandantūra un nošauts ltn. Ģinters.

Kā no atstāstītās notikumu gaitas redzams, Tautas padomes un pagaidu valdības pilsoniskie pārstāvji veduši sarunas ar vāciešiem par kopējas koalīcijas valdības sastādīšanu. Šinī sakarībā sociāldemokrati (Br. Kalniņš) saka: „K. Ulmanis tolaik nedomāja par saprašanos ar sociāldemokrātiem, bet veda sarunas ar vācu pārstāvjiem par viņu iestāšanos valdībā. Bet tad pilnīgi negaidot vācu monarchisti un muižnieki, vācu kaņaspēka virspavēlnieks fon der Golcs, barona Manteifeļa vadītās landesvēra un Dzelzdivīzijas daļas izdarīja 16. aprīlī Liepājas apvērsumu, nolūkā gāzt pagaidu valdību un iznīcināt demokrātisko Latvijas republiku . . . Tā pēc trīs un pus mēnešiem, katastrofāli nobeidzās K. Ulmaņa un pilsoniskās pagaidu valdības politika ar vācu muižniekiem un monarchistiem. Sociāldemokratu noraidošā nostāja pret šo sadarbības politiku tagad attaisnojās”.

Turpinot savu vērtējumu par toreizējiem Liepājas notikumiem, Br. Kalniņš tālāk saka, ka jaunais stāvoklis ātri vienojis sociāldemokratu ar pilsonisko partiju pārstāvjiem, jo nu bijis redzams, ka arī pagaidu valdība uzsākusi cīņu pret baroniem. Sasauktā slepena soc.-dem. partijas centrālkomitejas un Liepājas komitejas sēdē, kad Buševics, Menders un Rudevics vēl atradušies apcietinājumā, uz Brūno Kalniņa priekšlikuma izņemts par sociāldemokrātu atgriešanos Tautas padomē. 1919. g. 17. aprīlī sociāldemokrāti Tautas padomē arī atgriezušies, uzsākot kopīgu cīņu pret nodevīgo vācu muižniecību.

Par savas valdības galvu vācu pučisti bija izraudzījuši Liepājas apgabala tiesas prokuroru O. Borkovski, kuŗš jau 26. apr. izsludinājis savu valdību. No latviešiem šīnī koalīcijas valdībā iegājuši latviešu sabiedrībā gandrīz pilnīgi svešas personas — J. Kupčs, J. Seskovs, K. Sleinis, K. Burkevics un J. Arājs. Tautas padomes latviešu politiskās partijas, arī sociāldemokrāti, protestēja pret notikušo savvērestību.

Sociāldemokrāti šo protestu nogādājuši uz Vāciju, kur jau atradies Dr. P. Kalniņš. Pēdējais protestu nodevis Vācijas parlamenta sociāldemokrātu frakcijai un neatkarīgo sociāldemokrātu partijas lielajam Berlīnes laikrakstam „Freiheit”, kuŗi to publicējuši un izlietojuši vāciešu iepazīstināšanai ar notikumiem Liepājā un pārmetumiem Vācijas valdībai par viņu ģenerāļa fon der Golca rīcību. Vācijas neatkarīgie sociāldemokrāti iesnieguši savā satversmes sapulcē Veimarā interpelāciju valdībai, protestējot pret Golca rīcību un to nosodot. Vācijas vairākuma sociāldemokrāti, kuŗi tobrīd atradušies valdībā, paskaidrojuši, ka vācu kaŗaspēks piedalījies apvērsumā „pret valdības gribu”, nekā vairāk šai lietā nedarot. Tad Dr. P. Kalniņš Šveicē Latvijas sociāldemokrātu protestu pret fon der Golca rīcību pacēlis starptautiskās sociālistu sanāksmēs, prasot, „lai ar vācu kaŗaspēka palīdzību atjauno Latvijas likumīgo pagaidu valdību” un soda pučistus.

Latvijas miera delegācija Parīzē, kuŗa par Liepājas notikumiem tikusi informēta, jau 19. aprīlī prasījusi, lai no Latvijas izvāc vācu kaŗaspēku, atvītojot to ar sabiedroto okupācijas armiju, un lai soda apvērsuma rīkotājus, nododot tos kaŗa tiesai. Drīz pēc tam līdzīgu notu Vācijas valdībai iesnieguši arī angļi, prasot atjaunot K. Ulmaņa valdību un ļaut tai izvest mobilizā-

ciju. Šo notu sabiedroto misija iesniegusi arī Golcam Liepājā, prasot nekavējoshi atcelt arī trieciena bataljona komandieri baronu Manteifeli, ko Golcs izpildījis.

Uz sabiedroto prasību par K. Ulmaņa valdības atjaunošanu Vācijas kaŗa min. Noske — vācu vairākuma soc.-dem. — atbildējis, ka valdības maiņa ir pašas Latvijas iekšēja lieta, un ka valstsvācu brīvprātīgie, iestājoties landesvērā, zaudējot Vācijas pavalstniecību.

Amerikas misijas priekšnieks Liepājā tanī laikā bijis vāciski orientētais plkv. Grīns, kas iesniedzis kompromisa priekšlikumu, lai baltvācu padome nosoda puču, ļauj K. Ulmaņa valdībai atgriezties darbā un pēc tam sastāda kopīgu koalīcijas valdību, kuŗā no 12 ministriem 4—5 nāktu no minoritātēm un nedrīstiem. Draudot ar blokādi, Anglijas ārlietu min. lords Balfūrs 4. maijā prasījis, lai Vācijas valdība atsauc fon der Golcu un vācu okupācijas armiju Kurzemē pārdēvē par palīga spēkiem.

Sarunas par koalīcijas valdības sastādīšanu vēl turpinājās, kad 11. maijā pilnīgi negaidot mācītājs un pazīstamais latviešu rakstnieks *Andrievs Niedra* paziņojis, ka viņš uzņemties ministru prezidenta amatu, sastādījis jaunu Latvijas valdību, kuŗā par ārlietu ministru nāksot Z. Meierovics. Nākošā dienā Meierovics no ārzemēm telegrafiski paziņojis, ka viņa piekrišanu neviens nav prasījis un ka viņš A. Niedras ģermanofilu valdībā nepiedalīsies. Maldināšanas nolūkos Niedras valdībā gan bijusi vienlīdzīgā skaitā uzņemti latvieši un vācieši, bet valdības sēdēs piedalījušies arī vairāki O. Borovska „valdības” locekļi un landesvēra pārstāvji, kuŗi arī noteikuši visu Niedras politiku.

12. maijā sapulcējusies Tautas padome. Sanāksmē piedalījušies 18 sociāldemokrāti, 15 zemnieku savienības, 12 minoritāšu un 21 dažu sīkāku partiju pārstāvji, kopā 66, kas vienprātīgi nosodījuši puču, izteikuši neuzticību Niedras-Brimmera kabinetam un lūguši sabiedrotos atbalstīt K. Ulmaņa atgriešanos darbā.

Atbildot uz šiem Tautas padomes vienbalsīgiem lēmumiem, un lai nepieļautu K. Ulmaņa valdības atgriešanos darbā, Golcs pārvedis no frontes uz Liepāju īpašu drošības bataljonu. Kaut gan O. Borkovska „valdība” jau 1. maijā atbrīvojusi agrāk apcietinātos K. Ulmaņa valdības locekļus Dr. M. Valteri un J. Blumbergu, K. Ulmaņa valdībai nav bijis iespējams darboties vācu okupētajā Liepājā, kādēļ tā savu darbību pārcēlusi uz

„Saratovu”, kur diplomātiskā ceļā turpinājusi cīņu par Latvijas atbrīvošanu, cieši sadarbojoties ar sabiedroto misijām Liepājā.

Nācis pārsteigums — Andrieva Niedras nozagšana, jo 12. maija vakarā tas piepeši pazudis. Vēlāk izrādījies, ka daži latviešu virsnieki sagūstījuši Niedru, lai aizgādātu uz Ziemeļvidzemi un nodotu tiesai. Niedram laimējies naktī izbēgt un atgriezties Liepājā. 17. maijā viņš atkal uzņēmies sava ministru kabineta vadību, bet jau 3. jūnijā pārcēlies uz Rīgu, atstājot J. Seskovu par gubernātoru Lejas Kurzemē.

Vāciešu rīkotais „Liepājas pučs” aizkavējis ne tikai sarkanarmijas padzišanu un Rīgas ieņemšanu, bet devis laiku boļševikiem sakārtoties un nostiprināties. Golca virspavēlniecība frontē, savukārt, devusi iespēju izkārtot Rīgas ieņemšanu tā, ka pirmie Rīgā ieiet vācieši, pa Jelgavas šoseju, kamēr plkv. Baloža latviešu spēkiem norādīts Rīgas jūrmalas virziens ar šķēršļiem un biežām sadursmēm ar sarkanarmiju. Tāpēc arī vācu landesvērs ar savu avangardu jau 22. maijā plkst. 12 piesteidzies Daugavas tiltiem, un barona Mantefela nodaļa ieskrējusi Rīgā. Daugavmalā pie tiltiem notikušas gan sīvas cīņas, bet Manteifels ar kādu grupu ielauzies Citadelē un atbrīvojis tur ieslodzītos ķīlniekus. Šajā iebrukumā bar. Manteifels kritis. Plkst. septiņos vakarā Rīga jau bijusi no sarkaniem tīra. Plkv. Baloža brigāde Rīgā iegājusi tikai 23. maijā plkst. 5 no rīta.

Vācu landesvērs, tikko Rīgā ienācis, tai vietā, lai dzītos pakal sakautajai sarkanarmijai un to vajātu, tūlīņ sācis izrēķināties ar latviešu iedzīvotājiem, tos apcietinot un apšaujot. Ap 4.000 cilvēki turēti pusbadā un tiesāti lauku kaŗa tiesās. Jau gājiena laikā uz Rīgu Dzelzsdivīzija pie Olaines apcietinājusi un nošāvusi vairākus latviešus it kā par sadarbību ar boļševikiem. Vēl pūnija vidū A. Niedras ministri sūdzējušies, ka Dzelzsdivīzija aplaupot lauciniekus. Uz to Niedra paskaidrojis, ka starp vācu karēivjiem esot daudz noziedzīgu elementu. Vainīgos gan notiesājot, bet sodu nevarot izpildīt, jo karēivji liedzoties šaut uz saviem biedriem. Latvieši savas cerības likuši uz Baloža brigādi.

Vāciešu terrorm Rīgā gājis daudz tālāk. Pēc latviešu informācijas, no ienākšanas Rīgā 22. maijā līdz 29. maijam landesvērs apcietinājis uz ielām un šāvis cilvēkus pēc saviem ieskatiem, bez kādas tiesas. Pēc 29. maija darbojušās 4 lauku kaŗa tiesas, kas piespriedušas nāves sodus pat mazgadīgiem, pie kam 174 perso-

nām nāves sodus parakstījis Andrievs Niedra. Daudzi sodīti ar miesas sodu. Tikai pēc angļu un amerikāņu 7. jūnija ultimāta, ka Niedras valdībai jāizbeidz terrorsi, kaŗa tiesu vietā ieceltas kārtējas tiesas, kuŗu sastāvā vācieši tomēr bijuši vairākumā.

8. TREŠAIS POSMS, ZIEMEĻNIEKU UN CĒSU KAUKJAS

1919. g. maijs — augusts)

Pēc Rīgas ieņemšanas un sarkanarmijas padzīšanas tūliņ noskaidrojās, ka Golca un A. Niedras kopējais mērķis ir *restaurācija, t.i.* — Krievijas un Vācijas ķeizarvalstu atjaunošana, atjaunojot to iekārtu, kāda pastāvējusi Krievijā līdz 1917. g. marta un Vācijā līdz 1918. g. novembra revolūcijai. Tāpēc Niedras kabinets jau 12. maija sēdē nolēmis, ka Kurzemē pagaidām vara jāpārņem tām personām, kas bijušas amatos 1914. gadā, bet Vidzemē — 1917. g. janvārī. Kur šādas amatpersonas vairs nebūtu, jāizdara jaunas vietnieku pulka vēlēšanas pēc kūrijām, pie kam saimnieki un bezzemnieki vēlē atsevišķi, bet muižas savus delegātus vienkārši delegē.

Šinī pašā nolūkā A. Niedras valdība savā 18. jūnija sēdē nolēmusi atjaunot Rīgas pilsētas domes darbību ar 1913. g. vēlētiem domniekiem, ja to saradīsies līdz 20, kaut gan dome sastāvējusi no 80 locekļiem. Iztrūkstošos vienkārši kooptēt. Pēc tam, kad plkv. Baloŗa brigāde bija izteikusi uzticību K. Ulmaņa valdībai, latviešu bruņotā aizmugure A. Niedram zuda. Palikuši tikai vācieši: landesvērs un Golca Dzelzsdīvīzijas valstsvācu vīri. Tas it kā atmodina A. Niedru. Lai glābtu situāciju, viņš 12. jūnija valdības sēdē liek priekšā papildināt uzticamo kaŗaspēku divējādi: 1. uzdot majoram Flečeram līgt ārzemēs (Vācijā) brīvprātīgos un tos pa vienam vai slēgtās vienībās ieskaitīt landesvērā, solot 1918. g. 12. decembra līguma paredzētās tiesības; 2. mobilizācijas ceļā iesaukt latviešu saimniekus un viņu dēlus 18 — 50 gadu vecumā un no tiem formēt otras šķiras zemessargus.

Tā tad blakus vācu muižnieku kaŗaspēkam A. Niedra gribēja radīt arī latviešu saimnieku armiju. Atšķirībā no plkv. Baloŗa brigādes (pirmās) tos nosaukt par *otro* brigādi, kur mobilizētie latviešu saimnieku tēvi un dēli nonāktu izlasītu vācu kadru

ricībā. Plkv. Balodim aizliegts uzņemt savās vienībās brīvprātīgos vairāk par štatos noteikto skaitu, bet pārējos nosūtīt uz otro (saimnieku) brigādi, kādas patiesībā nemaz nav bijis.

Vāciešiem — Golcam un Dzelzsdivīzijai — šie A. Niedras projekti nav patikuši. Kāpēc? Jau pavasarī Kurzemē novietoto vāciešu kareivju biedrība (Soldatensiedlungverband Kurland) bij savervējusi Vācijā 6.000 vācu algotņu un izsniegusi tiem tikpat daudz „zemes zīmes” Kurzemē. Tūliņ pēc Rīgas ieņemšanas Dzelzsdivīzija pieprasījusi, lai Niedras valdība ar visu ministru parakstiem dod solījumu, ka visām valsts vācu vienībām, kas cīnījušās un cīnās Latvijā, piešķir zemi slēgtās kolonijās, kas nevar būt mazāka par muižas areāla trešdaļu. Arī būvkoki šīm vācu kareivju nometnēm jādod no Latvijas mežiem par brīvu. Kad Golcs šo prasību pieteicis A. Niedram, pēdējais nobijies un vilcināšanās un izvairīšanās nolūkos uzdevis šo lietu kārtošānu savam ārlietu ministram vācietim fon Brimmeram.

Atbildot Golcam 9. jūnijā A. Niedras valdība gan atzīst 1918. g. 29. decembrā K. Ulmaņa valdības līguma projektu par saistošu, bet prasa, lai valsts vācu algotņi vispirms izstājas no Vācijas pavalstniecības un katrs par sevi atsevišķi lūdz uzņemt par Latvijas pilsoni. Ar šādu atbildi nav apmierinātas Vācijas sūtniecība un otrā dienā, 10. jūnijā, prasa, lai Niedras valdība noslēdz ar sūtniecību līgumu par vācu kareivju apgādāšanu ar zemi.

Sūtniecības prasība A. Niedram nepatīk un, lai atkal izvairītos un vilcinātos, kabinets 11. jūnijā nolemj sūtīt uz Berlīni pie Vācijas valdības jauktu (vācu-latviešu) delegāciju, kas kārtotu aizņēmuma lietu un lūgtu Vācijas valdību neatsaukt no Latvijas vācu kaņaspēku. Grūtības radījis sabiedroto noteikums, ka valstsvācu kareivji, resp. Vācijas pavalstnieki nedrīkst kaņot Vidzemē. Ar šo pašu sabiedroto noteikumu fon der Golcam okupācijas vara bija piešķirta tikai Kurzemē. Bet vācu spēkiem nu vajadzēja doties tālāk Vidzemē, tādēļ bija jāatrod kāda izeja. Un to arī atrada: 6. jūnijā uzņēma landesvēra un citu vācu spēku pavēlnieku Kurzemes cīņās majoru Flečeru Latvijas pavalstniecībā un iecēla par Latvijas armijas *virspavēlnieku*. Izeja bija atrasta, kaut arī tikai pagaidām, tieši neizpildot Golca un vācu sūtniecības prasību, resp. līguma parakstīšanu par zemes piešķiršanu vāciešiem. Pēc dažu domām šīs prasības neizpildīšana bijusi

nemesls, kāpēc Dzelzsdivīzija tālākās kaujās kļuvusi neuzticīga A. Niedras valdībai.

Atstājot janvārī Rīgu, pagaidu valdībai bija skaidrs, ka sarkanarmijai ieņemot Rīgu, būs pārtraukta vai ļoti apgrūtināta satiksme ar Ziemeļvidzemi. Tāpēc par militāro pārstāvi Tallinā iecēla kapt. J. Zemitānu, kas jau 22. janvārī dabūjis Igaunijas valsts prezidenta Petsa un igauņu kaŗaspēka virspavēlnieka ģen. Laidonera atļauju formēt Latvijas paŗaizsardzībai 6 rotas Tallinā, Tērbatā un Pērnāvā, ieskaitot tanīs Latvijas pilsoņus 19—35 gadu vecumā. Algu, uzturu un telpas šīm vienībām devusi igauņu armija. Ar somu brīvprātīgo palīdzību igauņu kaŗaspēkam izdevies padzīt boļševikus līdz Narvai un Pliskavas ezeram un 1. februārī atbrīvot arī Valku un Rūjienu ar apkārtējiem pagastiem. Pagaidu valdība tad iecēlusi kapt. Zemitānu par latviešu spēku pavēlnieku Igaunijā un Vidzemē, protams, igauņu armijas vadībā un virspavēlniecībā un, par pagaidu valdības pilnvarnieku Vidzemē — inž. M. Gailīti.

Pagaidu valdības pilnvarnieks M. Gailītis 13. februārī nodibinājis Valkā Vidzemes zemes padomi, kas izsludinājusi pilsētu un apriņķu virsnieku un instruktoru mobilizāciju. Tā kā K. Ulmanis savā Tallinas apmeklējuma laikā principā bija panācis vienošanos ar igauņu valdību par kopēju cīņu pret boļševikiem, tad kpt. Zemitāns ar lietvedi Ramani arī parakstījuši pagaidu līgumu ar Igauniju par latviešu vienību formēšanu un apgādi. Latviešu kaŗaspēka vienības arvien tiek papildinātas un tām labi panākumi cīņās pret boļševikiem. Kad saformēti Valmieras un Cēsu pulki ar rezerves bataljoniem, 31. martā nodibināta Ziemeļ-vidzemes brigāde, ieskaitot tajā Valmieras un Cēsu pulkus ar artilērijas bateriju un rezerves bataljonu. Par brigādes komandieri iecelts Zemitāns, paaugstinot to par pulkvedi. Par Valmieras pulka komandieri iecelts plkv. Jansons. Tā kā plkv. Zemitānam dienesta pienākumu dēļ bieži jābūt Tallinā, tad par viņa palīgu un artilērijas priekšnieku iecelts plkv.-ltn. Ed. Kalniņš. Uz ģen. Laidonera ieteikuma par brigādes štaba priekšnieku iecelts kapt. Voldemārs Ozols, ko pagaidu valdība bija izraidījusi no Kurzemes.

Pēc līguma ar igauņiem turpinājusies nopietna latviešu kaŗaspēka organizēšana un cīņas ar boļševikiem Apes-Alūksnes rajonā, aizturot Melnupes krastos boļševiku uzbrukumus Valkai

visu aprīļa otro pusī. Maijā latviešu vienības Igaunijā un Ziemeļvidzemē jau izvērtušās par reālu spēku ar vairāk nekā 2.000 kaņavīriem. Lai Ziemeļvidzemē propagandētu Latvijas valsts ideju, pagaidu valdība jau martā nosūtījusi uz Valku E. Virzu, O. Nonāci un J. Janševski, kuņiem jādarbojas J. Poriesa rediģētā avīzē „Jaunā Dzīve”, bet drīz nodibinājuši savu „Tautas Balsi”, ko arī izsludinājuši par pagaidu valdības oficiozu. Kad Valkā saņemta ziņa par Liepājas puču, ziemeļnieki nolēmuši dibināt Valkā Ziemeļlatvijas pārvaldi ar M. Gailīti kā priekšnieku. Uz kaņa stāvokļa pamata šī pārvalde pieņēmusi ārkārtīgi svarīgu lēmumu: 1. ieskaitīt valsts fondā visas bruņniecības muižas, bet privātās pārņemt valsts rīcībā un nodot aprīņķu agrārkomisijām; 2. agrārkomisijām piešķirta tiesība minētās muižas vai nu iznomāt bezzemniekiem, vai apsaimniekot ar kaņa gūstekņiem. Protams, ka šis lēmums uztraucis landesvēru, kuņš to uzskatījis par nelikumīgu un padziļinājis plaisu starp pagaidu valdību un tanī atrodošos vācu minoritāti. Bez tam Ziemeļlatvijas pārvalde vēl uzlikusi zemturiem vienreizēju nodokli, kas devis 700.000 rubļu pārvaldes kasei.

Maijā iestājies lūzums Ziemeļvidzemē par labu igauņu un latviešu nacionālajām armijām. Boļševiki cīņas zaudē un spiesti atkāpties, atstājot bieži aiz sevis kritušos, gūstekņus un municiju, bet nereti arī postažu. Ieņemot 31. maijā Vecgulbeni, šo stratēģiski svarīgo dzelzceļu mezglu, atklājies, ka baznīca pārvērsta par tribunāla zāli, ērģeles sadauzītas un altāra glezna iesviesta atejā. Pils pagraba sienas nošķaidītas asinīm, jo tur spīdzināti upuri, kas pēc tam nošauti un samesti vairākās bedrēs. Tās atrotot bijis redzams, ka nomocītiem salauzti locekļi un galvā iedzīti dzelzs un koka gabali.

Kā pagaidu valdībai Liepājā, tā Ziemeļlatvijas pārvaldei Valkā un latviešu un igauņu tautām bija skaidrs, ka vācieši par katru cenu grib panākt latviešu un igauņu kaņaspēka sakašanu, pārņemot savā varā Latviju un Igauniju, lai nodibinātu vāciskimonarchistisku valsti. Saprotot, ka vācu plāna izdošanās gadījumā latviešu un igauņu tautām draud jauna verdzība, abas šīs tautas, to valdības un kaņaspēka vadība bijusi gatava cīņai uz dzīvību un nāvi. Bijis arī skaidrs, ka tā notiks Vidzemē.

Cēsu kaujas bijušas neizbēgamas, bet tieši pie tām noveduši sekoši notikumi. Landesvērs jau bija aizvirzījies līdz Limbažiem,

pa ceļam izrēķinoties ar zemniekiem un A. Niedras vārdā stāstot savās proklamācijās, ka Ziemeļlatvijas un Igaunijas kaļaspēks izlaupot muižas, izdarot nelikumīgas rekvizīcijas un simpatizējot boļševikiem. Limbažos landesvērs nošāvis latviešu komandantūras vīrus. Barona Manteifeļa eskadrons no Ieriķiem iebrucis Cēsīs, bet sastopot pretestību, pilsētu atstājis. Igaņu armijas virspavēlnieks devis pavēli 3. divīzijai segt Ieriķu — Vecgulbenes dzelzceļu un nelaist Niedras-Golca spēku pāri Gaujas ietekas—Siguldas—Nītaures—Vecpiebalgas—Jaungulbenes līnijai. 4. jūnijā plkv. Rēks telegrafiski pieprasījis majoram Flečeram atvilkt vācu spēkus aiz minētās līnijas.

Saņēmis telegrammu, majors Flečers nosūtījis uz Cēsīm divus virsniekus ar instrukciju un noteikumiem, ka igauņiem jāatzīst A. Niedras valdība, jāpārtrauc latviešu mobilizācija, Ziemeļlatvijas kaļaspēks jānodod majora Flečera pakļautībai un igauņu kaļaspēkam līdz 9. jūnijam jāatkāpjas līdz līnijai: Rūjiena—Naukšēni—Lugaži—Alūksne. Ja no sarunām nekas neiznāktu, landesvēram 5. jūnijā jāsāk uzbrukums Cēsīm. Pēc A. Niedras stāsta igauņu armijas 3. divīzijas štaba priekšnieks Rēks šos delegātus nav pieņēmis, jo tie nav varējuši uzrādīt kara ministra parakstītas pilnvaras un sarunas nav notikušas.

5. jūnijā Cēsīs iebraucis igauņu bruņotais vilciens, ar kuŗu Ieriķu virzienā devies plkv. Rēks, plkv. Zemitāns un ASV kapt. Daulejs. Pie Amatas tilta bruņoto vilcienu apšaudījis landesvērs, pie kam kritis viens igauņu kaļavīrs, un vilciens atgriezies Cēsīs. Niedras valdības kara min. Dr. Vankins licis Rīgā arestēt igauņu militāro pārstāvi kapt. Jurgensonu.

Pēc šiem notikumiem igauņu armijas 3. divīzijas komandieris ģen. Peders uzdevis Cēsu aizstāvēšanu plkv.ltn. Berķim, kuŗš no Tērbatas bija ieradies Cēsīs un kuŗa rīcībā bijuši tikai 200 vīru. Lai tos papildinātu, izsludināta mobilizācija, pie kam no Cēsu un Valmieras skolu audzēkņiem saformēta skolnieku rota (128 zēni) ltn. Grīna vadībā un no mobilizētiem vēl 2 rotas. Tās nav bijušas nekādas kaujas vienības, jo daudzi no mobilizētiem šauteni turējuši rokās pirmo reizi. 6. jūnija agrā rītā landesvērs, artilērijas atbalstīts, sācis uzbrukumu Cēsīm. Pēc 10 stundu cīņām plkv. Berķa vienības, ap 400 vīru, skolniekus ieskaitot, atkāpušās uz Raunas upi, kur atkāpušies arī divi igauņu

bruņotie vilcieni. Šajā pirmajā Cēsu kaujā latvieši zaudējuši 13 kritušos un 37 ievainotos.

Pēc pāris dienām igauņu 6. pulks mēģinājis Cēsis atgūt, bet tas nav izdevies. Tad iejaukusies sabiedroto militārā misija un ierosinājusi noslēgt pamieru, lai pēc tam vienotos par jaunu fronti pret bolševikiem. Apspriede notikusi Cēsīs 10. jūnijā un pēc plkv. A. Plensnera vārdiem „bijusi ļoti drāmatiska”. Ziemeļlatvijas brigādi tur pārstāvējis plkv-ltn. Ed. Kalniņš. Amerikāņu plkv. Grīns visumā aizstāvējis Niedras valdības un majora Flečera viedokli, ka igauņi ir okupējuši Latvijas teritoriju un, lai novērstu pilsoņu karu, viņiem jāatkāpjas aiz savas valsts robežām. Ziemeļlatvijas brigāde jānodod majoram Flečeram, vai jāatļauj atkāpties kopā ar igauņiem, ko ieteicis plkv. Talents. Igauņu pārstāvis plkv. Rēks tam pretojies, aizrādot, ka starp K. Ulmaņa valdību un igauņiem ir noslēgti līgumi, kuŗus šī apspriede nevar anulēt. Nevienojoties ne par vienu priekšlikumu, nolēmuši atstāt spēkā ieroču pamieru un sasaukt jaunu apspriedi.

Bet tad izrādījies, ka jau 8. jūnijā, tūliņ pēc pirmās Cēsu kaujas, sabiedroto misija Liepājā saņēmusi telegrammu no sava centra, ka par visu misiju šefu Baltijā iecelts angļu ģenerālis Gofs (Gough). Apspriedies ar K. Ulmaņa valdību Liepājā, viņš 10. jūnijā (drāmatiskās apspriedes laikā) nosūtījis telegrammu fon der Golcam Rīgā, lai tas nekavējoties atvelk savu kaŗaspēku aiz ģen. Laidonera noteiktās līnijas un aizvāc valstsvācu vienības uz Vāciju, kā arī neliek šķēršļus K. Ulmaņa valdības darbam un tās kaŗaspēka organizēšanai. 12. jūnijā ģen. Gofs nosūtījis līdzīgu paziņojumu arī majoram Flečeram ar piebildumu, ka pamiera laikā abām pusēm jāizlabo dzelzceļš, ko nedrīkst pāršūt uz vācu platumu.

13. jūnijā noticis igauņu un ladesvēra sarunu turpinājums. Pamieru pagarinājuši uz nenoteiktu laiku, pie kam majors Flečers paskaidrojis, ka nevar izpildīt ģen. Gofa prasības, jo tas nav viņa priekšnieks. 16. jūnijā majors Flečers telegrafējis Gofam, ka bolševiki uzbrūkot plašā frontē gar Daugavpils-Krustpils un Rēzeknes-Krustpils dzelzceļiem, pie kam igauņu daļas atkāpjas un K. Ulmaņa vienības masveidīgi uzņemot savā sastāvā sarkanarmiešus. Uz to ģen. Gofs 17. jūnijā pa radio devis majoram Flečeram rīkojumu turpināt pamieru ar igau-

ņiem, bet landesvēra daļas pārceļ uz bolševiku apdraudēto fronti no Krustpils līdz Lubānai. Flečers 18. jūnijā atbildējis, ka nesūtīs savu kaŗaspēku pret bolševikiem, kamēr ģen. Laidoners līdz 18. jūnija plkst. 22 nebūs viņam paziņojis, ka pieņem sabiedroto priekšlikumus, kas igauņiem 10. jūnijā celti priekšā Cēsīs, — par igauņu izvākšanos no Latvijas. Sākot ar 19. jūniju plkst. 8 rītā igauņiem visā frontē jāatvelk savas līnijas par 10 kilometriem. Pretējā gadījumā A. Niedras valdība uzskatīs pamieru par izbeigtu 19. jūnijā.

Līdz ar to majors Flečers noraidījis ģen. Gofa aicinājumu ierasties 20. jūnijā Valkā uz jaunām sarunām ar viņu. Kad uz Valku aizbraucis ģen. Laidoners un plkv.-ltn. Ed. Kalniņš, tie saņēmuši ziņu, ka vācieši jau uzsākuši kaŗa darbību. Lai šo uzbrukumu nostādītu kā pašu latviešu un igauņu robežu ķildu, majors Flečers 18. jūnijā „iznomājis” Dzelzsdivīziju A. Niedras valdībai līdz 1. jūlijam, un pārskaitījis to Latvijas armijas sastāvā ar Bišofu kā komandieri. Tāpat maskēšanas nolūkā Niedras valdība 18. jūnijā iecēlusi kaŗa ministru ārstu T. Vankinu par virspavēlnieku, bet kaŗa ministra funkcijas nodevusi baronam Taubem. Patiesībā landesvēru T. Vankina pilnvarā joprojām komandējis majors Flečers, bet viņus visus rīkojis fon der Golcs, kas kaujām sākoties privātās drēbēs ieradies Cēsīs. Pamiera laikā abas puses bija savilkušas lielus spēkus: vācieši ap 7.000 kājnieku, 560 jātnieku un bruņoto vilcienu; igauņi ap 5.500 kājniekus un 3 bruņotus vilcienus; bet latviešiem bijis ap 1.400 kājnieku. Uz angļu ieteikuma *pasīvas* palikušas plkv. Baloža brigādes daļas Vecpiebalgas—Ērgļu rajonā un arī Rīgā. Protams, ka Cēsu kauju laikā pretinieku spēki varēja stipri mainīties, it sevišķi ar klāt pienākušām daļām, kaut gan kaŗavīru samērs abām pusēm bijis puslīdz vienāds. Golcs ar Niedru pirms kaujas tomēr bijuši pilnīgi pārliecināti par vāciešu uzvaru. Tie, acīmredzami, palaidušies uz vāciešu nesalīdzināmi labāko bruņojumu un kaujas pieredzi.

Kaujas norisinājušās Cēsu pilsētas apkārtnē, rajonā starp Veselauskas un Bērzu krogu Vidzemes šosejā, Skangaliem un Raunas upes ieteku Gaujā, smagi skarot arī Liepas muižu un Lodes taciņu. Kaujas ilgušas piecas dienas. Tās sākušās 19. jūnija agrā rītā, kad Dzelzsdivīzija sākusi uzbrukumu Inčukalna-

Limbažu virzienā caur Straupi, lai apņemtu igauņu un latviešu armijas labo spārnu.

Negribu un nevaru sīki un pamatīgi aprakstīt šīs latviešu tautai tik nozīmīgās Cēsu kaujas. Atzīmēšu tikai, ka vācu spēku galvenie pretinieki bijuši *igauņi*, plkv. Rēka vadībā. Latviešu vienību priekšgalā atradušies plkv. Ed. Kalniņš un Berķis. Galvenās un bīstamās frontes līnijas bijušas Rīgas—Pliskavas šoseja un Inčukalna—Straupes—Valmieras ceļš, un abās šinīs frontēs vāciem pretī stājušies igauņi. Viskarstākās kauju dienas bijušas 21. un 22. jūnijā. Visvairāk cietis plkv. Berķa vadītais Cēsu pulks, kuŗa sastāvā bija brīvprātīgie skolnieki un neapmācītie tikko mobilizētie. Frontē sakautā Dzelzsdīvīzija, kuŗa operējusi Cēsu—Limbažu frontē, baidīdamās no ielenkuma, atkāpusies uz Inčukalnu, Ropažiem un Juglu. Tāpat arī landesvērs, kas cīnījies Cēsu—Raunas rajonā, pierē sakauts un spaidīts no sāniem, caur Cēsīm atkāpies uz Juglu. Cēsīs vāci pametuši lielu kuŗa laupījumu, ko pārņēmuši igauņi, kad tie 23. jūnijā tur iegājuši. Ar šo dienu tiešas Cēsu kaujas skaitās par izbeigtām un tālākie notikumi uzskatāmi par sakautās fon der Golca armijas vajāšanu.

Ziņas par vāciešu sakaušanu izplatījās ātri. Vācijas ģenerāļa fon der Golca un latviešu mācītāja Andrieva Niedras lielle plāni bija satriekti. Pirmie to sapratuši paši vācieši un tāpēc jau 26. jūnijā likuši Niedram atkāpties no Latvijas „ministru prezidenta” amata, kuŗu viņš tik lepni valkājis no 18. maija, tātad 40 dienas. A. Niedra vāciešiem vairs nav bijis vajadzīgs.

Atmodušies arī sabiedrotie, resp. to misijas Baltijas valstīs.

Ar ziņām par Cēsu kaujām 26. jūnijā Liepājā ieradies misiju galva ģen. Gofs un paziņojis, ka pēc sabiedroto lēmuma nekavējoties atjaunojama Latvijas pagaidu valdība K. Ulmaņa vadībā. 27. jūn. K. Ulmanis nokāpis no „Saratova” un atgriezies savā agrākajā mītnē Liepājā. Sabiedrotiem bijušas bažas, ka tik uzvarētāji — igauņi un latvieši — vajājot sakautos vāciešus, neieņem Rīgu ar kauju. Tāpēc steidzīgi sasaukta apspriede 30. jūnijā Liepājā un uzdots franču ģen. Diparkē ievadīt sarunas par pamieru.

Sakautie vācieši apstājušies pie Juglas, nostiprinoties samērā īsā frontes līnijā: Gaujas kanāls, Baltezeri, Juglas ezers, Lielā un Mazā Juglas upes, līdz Salaspilij. Igauņu-latviešu vienības,

labojot ceļu un atjaunojot uzspridzinātos tiltus, tiem sekojuši un pie Juglas sākušās jaunas kaujas.

Ģen. Diparkē ieradīs Rīgā jau 1. jūlijā un tūliņ sācis sarunas ar Golcu par pamieru. Golcs kaulējies un prasījis neiespējamo — sakauto vāciešu atstāšanu Vidzemē. Diparkē tam nav piekritis un prasījis, lai vācu armija atstāj Rīgu. Pēc tam Diparkē apmeklējis igauņu armijas 3. divīzijas komandieri ģen. Pederu Siguldā un pārrunājis pamiera noteikumus.

Pamiera sarunās Strazdu muižā pie Juglas, pēc diviem pārtraukumiem, sabiedroto spiedienā 3. jūlijā vācu un igauņu armiju delegācijas parakstījušas pamiera līgumu ar noteikumiem: 1. 3. jūlijā plkst. 12. pārtrauc visu kaŗa darbību; 2. vācu spēkiem jāatstāj Rīga līdz 5. jūlijam, atejot uz Olaini; 3. landesvēram līdz 5. jūlijam jāatstāj Rīga, aizejot aiz Daugavas, pie kam tā sastāvā varējuši palikt tikai Latvijas pilsoņi. bet ne ārzemnieki, un tā darbību regulēs citi noteikumi; 4. igauņu kaŗaspēks Rīgā neieiet, bet paliek tur, kur atradies 3. jūlijā plkst. 15.

Tā kā pamiera līgumā ieešana Rīgā bija noliegta tikai igauņu armijai, bet nekas nebija sacīts par latviešu kaŗaspēku, tad Ziemeļlatvijas brigādes štabs vienojies ar igauņiem par Cēsu pulka un citu latviešu kaŗaspēka vienību ieešanu Rīgā. 6. jūlijā latviešu vienības sapulcējušās pie Juglas tilta uz Vidzemes šosejas un devušās uz Rīgu. Šo ziemeļnieku ienākšanu Rīgā Sp. Paegle attēlojis tā:

„Ziemeļlatvijas kaŗaspēks ienāca Rīgā 6. jūlija pievakarē. Viņu sagaidīt tam pretim bija iznākuši milzums daudz iedzīvotāju. Uz Brīvības ielas gaisa tilta Ziemeļarmijai pretim bija izgājuši arī dienvīdarmijas virspavēlnieks plkv. Balodis ar savu štabu un atsevišķo kaŗaspēka nodaļu pārstāvjiem. Šeit bija arī sapulcējušies Tautas padomes prezidija locekļi, pilsētas un daudzo Rīgas sabiedrisko organizāciju pārstāvji un delegāti. Ap plkst. 5 pēcpusdienā ziemeļarmijas kaŗaspēka nodaļas pa šoseju tuvojās tiltam. Priekšgalāāja kareivis ar Latvijas karogu, tam sekoja ziemeļarmijas virspavēlnieks plkv. Zemitāns, četru virsnieku pavadīts, aiz viņiem kājnieki, jātnieki un artileristi, līdz ar saviem kaujas piederumiem un vezumiem. Iedzīvotāji viņus saņēma ar skaļām un jūsmīgām gavilēm, pušķojot tos ar puķēm un kaisot ziedus un zaļumus uz ielām viņu svinīgajā gājienā uz pilsētas centru.” Šis ziemeļarmijas gājiens noslēdzies

ar kaņaspēka parādi Brīvības bulvārī, pie pareizticīgo katedrāles ko pieņēmuši abu brigāžu komandieri — plkv. J. Balodis un plkv. J. Zemītāns.

Kaut gan sabiedrotie par vāciešu sakaušanu pie Cēsīm bija labi informēti un jau atļāvuši Tautas padomes valdības ministru prezidentam Liepājā turpināt darbu, tomēr Baltijas reakcionārās muižniecības vadībai vēl bijis liels iespaids uz šīm misijām. Vāciešiem nav patikuši daži K. Ulmaņa kabineta ministri — K. Puriņš, J. Zālītis, J. Goldmanis un Sp. Paegle — kuņģi atļāvušies reizēm uzstāties pret vāciešiem. Tādēļ vācieši prasījuši šo ministru izmešanu no valdības. Sabiedroto misijas prasību ievērojušas un 30. jūnijā pavēlējušas Ulmanim to izpildīt. Minēto 4 ministru vietā vācieši devuši savus kandidātus: R. Erchardu G. Magnusu, P. Mīncu un J. Zēbergu, kam sabiedrotie piekrituši un Ulmanis tos uzņēmis savā valdībā. Par apsardzības ministru J. Zālīša vietā uzaicināts ģen. D. Simansons, bet trūkstošos zemkopības un apgādības ministru pienākumus uzņēmis Ulmanis pats.

Uz vāciešu vēlēšanos un sabiedroto misiju spiediena Tautas padomes labais spārns uzņēmis Tautas padomē arī Liepājas puča rīkotāju H. fon Brimmeru. Tas darīts „cerībā”, ka izpildot šīs prasības, vācu kaņaspēks labprātīgi atstās Latviju.

No agrākiem ministriem pagaidu valdībā palikuši tikai Dr. M. Valters, Z. Meierovics, T. Hermanovskis un K. Kasparsons. Jauno valdības sastāvu pret soc.-dem. balsīm Tautas padome apstiprinājusi tikai 13. jūlijā, bet līdz tam laikam valdības darbības uzraudzīšanai iecelti divi sabiedroto gubernātori — par civīlgubernātoru angļu plkv. Tallents, par militāro ASV plkv. Daulejs.

8. jūlijā K. Ulmaņa valdība ar kuģi „Saratovs” no Liepājas atgriezies Rīgā. Daugavmalā to sagaidījušas daudzas delegācijas un liels skaits iedzīvotāju kopā ar sabiedroto pārstāvjiem, Tautas padomes locekļiem un abu latviešu brigāžu komandieriem priekšgalā. „Saratovam” pretim plkv. Tallents izsūtījis angļu iznīcinātāju, pār kuņa klāju, tā tad caur angļu teritoriju, K. Ulmaņa valdība atgriezies Rīgā. Valdības ceļš no Daugavas līdz Ārlietu ministrijas namam Valdemāra ielā tad izvērties īstā triumfa gājienā.

9. CETURTAIS POSMS. CIŅAS AR BOĻŠEVIKIEM UN BERMONTIĀDE

(1919. g. augusts — novembris)

Viens no pirmajiem un galvenajiem pagaidu valdības darbiem pēc atgriešanās Rīgā bija Latvijas armijas izveidošana. Necīgais, dažu simtu vīru lielais latviešu kaņaspēks, kāds bija Latvijas brīvības cīņu sākumā 1918. g. decembrī, tagad, — 1919. g. jūlija vidū, tātad pēc 7 mēnešiem, pēc mūsu kaņā vēsturnieka ģen. M. Peniķa aprēķina, bija pieaudzis uz pāri par 25.000 vīriem, no kuņāiem 1.246 virsnieki. Daudzi no tiem bija brīvprātīgie, kas kā cildināmi patrioti pašā cīņā sākumā labprātīgi stājušies armijas rindās, lai cīnītos par jauno demokrātisko Latvijas republiku pret tās apkaņotājiem un uzbrucējiem, bet vairums mobilizēti cīņā laikā.

Sakarā ar cīņas stratēģiskām prasībām, šī armija atradās dažādos Latvijas apgabalos, gan austrumos pret boļševikiem, gan rietumos un centrā pret vāciešiem, gan arī etapos un komandantūrās, pie tam sadalīti dažādās vienībās ar diviem virspavēlniekiem — plkv. J. Balodi un plkv. J. Zemitānu. Lai neapvainotu nevienu no šiem nopelnu bagātājiem kaņāvīriem, valdība par armijas virspavēlnieku iecēla vecu krievu laika ģenerāli D. Simansonu. Armiju pārorganizēja trijās divīzijās. Par Vidzemes div. komandieri iecēla plkv. J. Balodi, Kurzemes — plkv. J. Zemitānu un Latgales — plkv. K. Berķi. Par armijas štaba priekšnieku iecēla plkv. Ed. Kalniņu. 1919. g. beigās un 1920. gada sākumā saformēja vēl ceturto — Zemgales divīziju.

Landesvēru, kuņā skaitījās ap 6.000 vīru (kaņās vienībās 2.000), un kuņā kā Latvijas armijas daļā pēc sabiedroto noteikumiem drīkstēja atrasties tikai Latvijas pavalstnieki, resp. Latvijas vācieši, pārcēla uz Tukumu, un par tā komandieri iecēla 28 g. v. īru plkv.-ltn. Aleksanderu, kas otrā pasaules kaņā kļuva pazīstams kā britu feldmaršals un Itālijas atbrīvotājs. Plkv. Aleksanders neprata vāciski, tādēļ par faktisko landesvēra komandieri pēc nodevīgā barona Taubes aizbēgšanas uz Vāciju, nācis vācu armijas leitn. barons Radens.

Ģen. Golca galvenajiem spēkiem — 10—12.000 vācu brīvprātīgo, kas bija ieradušies no Vācijas „peļņā”, Latvija bija jāatstāj, bet tie to nedarīja. Viņi atgāja gan līdz Olainei, kā to

prasīja Strazdu muižas līgums, un Jelgavai, bet ne tālāk. No saviem sapņiem par Baltijas iekarošanu un pārvēšanu monarchistiskā hercogistē ģen. Golcs nespēja atteikties. Tāpēc Latvijā noorganizētais un labi apbruņotais reakcionārais kaŗaspēks negribēja Latviju atstāt un pat tālu atkāpties no Rīgas. Sabiedrotie sapņoja par šī kaŗaspēka izlietošanu cīņā ar boļševikiem, tādēļ to balstīja un atļāva palikt Latvijā.

Tikko minēto plānu reālizēšanai pamati bija likti jau maijā Berlīnē, un par tiem plkv. A. Plensners, *Bermonta dēku* apgaismojot, raksta: „Starp daudzām militāri politiskajām pretboļševiku organizācijām, Krievijas emigranti bija tādu nodibinājuši arī Berlīnē. Šai grupā ietilpa vairāki baltvācu un krievu muižnieki bijušā Vidzemes vicegubernātorā Belgarda vadībā. Tā sadarbojās ar vācu austrumu frontes štabu un dabūja atļauju formēt krievu brīvprātīgo vienības no bijušiem kaŗa gūstekņiem. Šīs grupas loceklis bija arī krievu virsnieks P. Bermonts, kuŗš pēc 1919. g. 17. maijā Berlīnē notikušās grupas apspriedes sanāca naidā ar Belgardu un tālāk rīkojās *ciešā sadarbībā ar ģen. fon der Golcu*. 12. jūnijā P. Bermonts ar savu štabu ieradās Jelgavā. Tā kā pēc Strazdu muižas 3. jūlija līguma vācu daļām bija jāatstāj Latvija, ģen. fon der Golcs nolēma savu kaŗaspēku nodot Krievijas dienestā. Līdzšinējos baltiešu vervēšanas birojus Vācijā *pārdēvēja* par krievu Ziemeļarmijas birojiem. Tos atvēra arī Polijā un Latvijā, solot brīvprātīgajiem augstas algas, labu apģādi un modernu apbruņojumu. Vēlāk paša ģen. von der Golca ļaudis atzinās, ka *Bermonts bijis tikai izkārtne*, uz ko spieda sabiedrotie un Vācijas vājā valdība”.

22. jūlijā Berlīnē nodibinājās Rietumu Krievijas padome, kuŗas priekšsēdis bija agrākais Krievijas sūtnis barons Knorrings, bet starp locekļiem arī Vidzemes landmaršāls barons Pilchovs. Šī padome atzina P. Bermontu par krievu kaŗaspēka pavēlnieku Baltijā. 14. augustā P. Bermonts stājās sakaros ar admirāli Kolčaku, kuŗš viņa korpusu pakļāva krievu ziemeļrietumu armijas komandierim ģen. Judēničam. Tas, saziņā ar sabiedrotiem, pavēlēja P. Bermontam ieņemt fronti pret boļševikiem pa labi no latviešiem. Tā kā pret to protestēja Latvijas un Polijas valdības, tad ģen. Judēničs lika P. Bermontam pārcelties uz Narvas fronti, kurp jau 18. jūlijā bija devies firsts Līvens ar savu nodaļu. P. Bermonts šo prasību noraidīja. Kad sabiedrotie uzstā-

dija Vācijai ultimātu līdz 20. augustam *izvēkt no Latvijas fon* der Glca daļas, pēdējais 26. sept., noslēdzis ar P. Bermontu *slepenu līgumu*, ar kušu vācu kaŗaspēku pārdēvēja par rietumu „krievu” armiju. Lai šo līgumu anulētu, ģen. Judēničs deva rīkojumu P. Bermonta korpusam 10 dienu laikā ierasties Narvas frontē. Arī šoreiz P. Bermonts nepaklausīja.

1. oktobrī Jelgavā notika *A. Niedras ierosināta* apspriede, kuŗā piedalījās ģen. fon der Golcs, P. Bermonts, A. Niedra, T. Vankins, J. Kupčs u.c. A. Niedra paziņoja, ka igauņi un latvieši ievadījuši miera sarunas ar boļševikiem, nolūkā uzsākt cīņu ar ģen. fon der Golca spēkiem. Apspriede nolēma: *uzbrukt Rīgai*, gāzt K. Ulmaņa valdību un pēc tam arī igauņu valdību; iecelt A. Niedru par Vidzemes un Kurzemes ģenerālgubernātoru; Latvijai un Igaunijai aizliegt turēt armiju, bet tām piešķirt autonomiju Krievijas valdības uzraudzībā; Baltijas muižniecība patur savas privilēģijas. Pēc šīs apspriedes 4. oktobrī P. Bermonts nosūta gaŗāku ziņojumu ģen. Deņikinam, ka latviešu un igauņu miera sarunas ar boļševikiem spiežot viņu vispirms ieņemt Rīgu un Daugavpili, lai tad vērstu fronti pret sarkanarmiju. Uz šī ziņojuma ģen. Deņikins uzrakstījis: „Pie velna Bermontu ar visiem viņa vāciešiem!”

No šī informatīvā plkv. A. Plensnera apraksta par P. Bermonta uzbrukuma sagatavošanu skaidri redzams, ka slēpdamies aiz krievu maskām ar slepenu līgumu un kopēju apspriežu palīdzību, Baltijas muižniecība ar ģen. fon der Golcu un A. Niedru gatavo jaunu uzbrukumu jaunajām Latvijas un Igaunijas republikām. Vai to nezināja un neredzēja sabiedrotie? Vai Tautas padome un pagaidu valdība arī par to neko nezināja un nemanīja? Izrādās, ka ir gan zinājuši, bet nav ticējuši.

Br. Kalniņš savā grāmatā „Latvijas Sociāldemokratijas 50 gadi” 206. lapas pusē raksta: „Sociāldemokrati saņēma no saviem biedriem Jelgavā informāciju par to, ka gatavojas jauns uzbrukums Rīgai. Par to vairākkārt rakstīja brīdinošus rakstus „Sociāldemokrats”, bet *septembrī* sociāldemokrātu frakcija iesniedza Tautas padomē interpelāciju valdībai, jautājot, kādus soļus valdība domā spert, lai novērstu draudošās briesmas? Uz to ministru prezidents K. Ulmanis atbildēja, ka *nekādas briesmas nedraud* un paļāvīgi piemināja: „Vācieši un krievi aizies paši no Kurzemes ātrāk, nekā jūs to domājat.” „Šādos apstāk-

ļos," raksta Br. Kalniņš, „P. Bermonta vācu-krievu uzbrukums, ko atkal atbalstīja A. Niedras un T. Vankina latviešu labā spārna aprindas, pārsteidza Latviju un tās armiju maz sagatavotu. Tā vēlreiz K. Ulmaņa valdības izlīguma politika pierādījās par nepareizu”.

Par Bermonta slepenajiem nolūkiem un jau pilnīgi sagatavotu uzbrukumu Rīgai, protams, zinājusi arī Vācijas sūtniecība, jo tā jau 8. okt., nevienam neko nesakot, pārcēlusies no Rīgas uz Jelgavu. Pats P. Bermonts sakaru uzturēšanai ar Berlīnes t.s. „krievu padomi” arī savā Jelgavas štābā nodibinājis politiski-administratīvu organu — „rietumu armijas padomi”, ar vācu grafu K. Pālēnu kā priekšsēdi. Padomes loceklis bijis arī latviešu advokāts Fr. Alberts ar pieņemto vārdu Arājs. Šai padomei P. Bermonts piešķīris civilpārvaldes tiesības, tas ir — tiesības uzlikt nodokļus, izdarīt aizņēmumus un vest pat diplomātiskas sarunas. Dienu vēlāk — 9. oktobrī — pie šīs padomes sākusi darboties *latviešu lietu* komisija ar tādiem locekļiem kā baronu Strombergu, T. Vankinu un inž. Kampi.

Kaut gan P. Bermonts vairākkārt bija deklarējis un izlaidis pat uzsaukumus, ka viņa nolūks nav iejaukties latviešu un igauņu iekšējās lietās, bet gājiens uz Krieviju, lai gāztu boļševikus, tomēr viņa *ciešā sadarbība* ar baltvācu un A. Niedras grupu visiem bija zināma. Okupētā Kurzemē vācieši atbrūvoja latviešu komandantūras, rekvizēja zemnieku kustamo mantu un plašos apmēros piesprieda nāves sodus.

Arī armijas vadībai jau septembrī bijis zināms, ka P. Bermonts Jelgavā gatavojas uzbrukumam Rīgai un ka kaŗa darbības uzsākšanai tas gaida tikai papildu spēkus no Vācijas. Plkv. A. Plensners, kas par šīm lietām labi informēts, raksta: „6. oktobrī K. Ulmanis saņēma plkv. Bermonta-Avalova parakstītu telegrammu — nelikt šķēršļus viņa kaŗaspēkam, kas caur Latviju dosies pret sarkanarmiju. Trīs dienas vēlāk P. Bermonts pasludinājis, ka sauksies par *firstu Avālovu*.”

Tālāk, sniedzis informāciju par Latvijas kaŗaspēka atrašanās vietām frontē — cīņās pret boļševikiem — un citur, piezīmējot, ka arī landesvērs ieņēmis fronti pret boļševikiem Livānu apvidū, plkv. A. Plensners turpina: „Mūsu kaŗa vadības stāvoklis bija grūts, jo tai nācās pretoties sabiedroto misijai un Latvijas valdības nedibinātam *optimismam*, ka no Jelgavas puses nekādas

briesmas vairs nedraudot. Tai pašā laikā austrumu frontes pavēlnieks plkv J. Balodis prasīja saformētos spēkus nekavējoties sūtīt viņa rīcībā Latgales atbrīvošanai. Oktobrī mūsu vienības jau bija ieņēmušas Livānus un pie Jersikas pārgājušas Daugavas labā krastā. Bija sācies mūsu uzbrukums boļševiku frontē, un sabiedrotie mudināja visu brīvo kaŗaspēku nosūtīt turp. Fon der Golca jaunajai avantūrai viņi *neticēja*. Tas bija liels virspavēlniecības nopelns, ka tā šādos apstākļos neatstāja Rīgu pilnīgi atklātu no rietumiem”.

Nesagaidījis nekādu atbildi no K. Ulmaņa par vācu spēku caurlaišanu Vidzemei, P. Bermonts 6. oktobrī jau paraksta pavēli par uzbrukuma sākšanu Rīgai 8. oktobrī. Pirms uzbrukuma sākšanas ģen. fon der Golcs, P. Bermontam asistējot, vēl noturējis parādi savam kaŗaspēkam, kuŗā pēc viņu pašu ziņām bijis 45—50.000 vīru ar 100 lielgabaliem, 600 loŗmetējiem, 3 bruņotiem vilcieniem un 120 lidmašīnām. Šiem P. Bermonta spēkiem uzbrukuma sākumā latvieši varējuši stādīt pretī tikai 10.000, no tiem tikai 5.000 kaujas sastāva kaŗavīru ar 9 lielgabaliem, 23 loŗmetējiem, 1 bruņotu vilcienu un 2 lidmašīnām. Igaņņi atradušies tālu un latviešu labākās vienības atradās Latgales frontē. Savas aizmugures un kreisā spārna nodrošināšanai bermontieši jau 7. okt. vakarā ieņēmuši Tukumu, sagūstot vienu latviešu rotu. Otrā dienā tie devušies tālāk, bet tikuši atsisti. Vācieši apturēti arī Jelgavas šosejā. Kārodami sasniegt un ieņemt Rīgu, tie lielus spēkus koncentrējuši Torņkalna virzienā. Latvieši spiesti atpakaļ un nepareizā ziņā par frontes pārraušanu Rīgā radījuši pāņniku. Tad uz Torņkalnu devies virspavēlnieks ģen. Simansons un atcēlis plkv. Zemitāna doto rīkojumu par kaŗaspēka vienību atkāpšanos uz Juglu. Valsts un kaŗaspēka aizmugures iestādes evakuētas, bet kaŗaspēks pēc atkāpšanās ieņēmis aizstāvēšanās pozīcijas gar Daugavas labo krastu. Pēc tam, kad 10. okt. bermontiešiem izdevās ieņemt Torņkalnu un sasniegt Daugavu, Rīga kļuva par kaŗa lauku.

Vēlāk latviešiem bija brīnums, ka bermontiešu nesamērīgi lielajam pārspēkam jau pirmajās dienās nav izdevies pārraut latviešu fronti un iemaršēt Rīgā. Mūsu armijas nelielais aizklājs izrādījis tik sīvu pretestību, ka pēc vācu liecības cīņās notikušas par „būt vai nebūt!”

No Anglijas pienāca prāvāki ieroču sūtījumi, no ASV —

lietotu apavu un apģērbu sūtījumi. Arī sieviešu korpuss Rīgā vācis apģērbus un apavus armijas vajadzībām un rūpējies par tās paēdināšanu. Apavus un apģērbus gatavoja un gādāja arī laucinieki, it īpaši sievietes. Formējās jaunas mūsu vienības un fronte nostiprinājās. 10. okt. vakarā palīgā atbrauca arī divi igauņu bruņotie vilcieni. Viss tas radīja Rīgas iedzīvotājos un visā tautā bez jebkādas politiskas izšķirības lielu sajūsmu un patriotisku savilņojumu.

Pirmo bermontiešu triecienu radītais apjukums un dažu cīņas vadītāju domas par Rīgas atstāšanu, tāpat kā janvārī, bolševikiem iebrūkot, atkrita. Liels ieguvums un politisks atbalsts bija angļu misijas priekšnieka ģen. Berta (Burt) atbildīgais solis, ko viņš spēra bez savas valdības atļaujas — pavēle sabiedroto flotei atbalstīt latviešu cīņas Bolderājas rajonā. Jau pirmo dienu kaujas rādīja ka latviešu kaņaspēks bija mazāks skaitā un vājāks apbruņojumā, bet daudz pārāks izturības un varonības ziņā. To apstiprināja arī vācieši.

14. oktobrī, laikam pārliecināts par frontes labo stāvokli, ģen. Golcs aizbraucis uz Berlīni, gādāt līdzekļus armijas uzturēšanai un rūpēties par tās papildināšanu ar jauniem algotņiem. Ar aizņēmuma dabūšanu viņam diezin kā nav veicies, bet P. Bermonts 24. oktobrī Jelgavā „izlaidis” savu naudu ar „plkv. P. Bermond-Avalov” parakstu par 10 milj. RM ar piespiedu apgrozību okupētās Latvijas un Lietuvas apgabalos. RM kursu Bermonts pielīdzinājis cara rublim jeb $\frac{1}{2}$ ostrublim. Ar 10. okt. Bermonts bija laidis apgrozībā arī savas pastmarkas, bet mēnesi vēlāk Jelgavā pārspiestas arī cara Krievijas pastmarkas.

No okt. vidus līdz 3. nov. notikušas nelielas sadursmes. Abas puses gatavojušās priekšā stāvošajām izšķirīgām kaujām. Latvieši izdarījuši lielas pārmaiņas savas armijas vadībā. 16. okt. par virspavēlnieku ģen. D. Simansona vietā iecelts plkv. J. Balodis, par štaba priekšnieku plkv. Ed. Kalniņa vietā plkv.-ltn. E. Laimiņš, kuŗu oktobra beigās nomainīja plkv. Radziņš, kuŗš atzīts par militāru autoritāti un tikko bija ieradies Latvijā. Par Vidzemes divīzijas komandieri un dienvidfrontes pavēlnieku plkv. J. Zemitāna vietā nāca plkv. M. Peniķis.

Tā kā 5. nov. bija gaidāms bermontiešu uzbrukums, tad latvieši izšķīrās tam aizsteigties priekšā un 3. nov. sāka savu uzbrukumu no Bolderājas Šampetra virzienā, apejot Torņkalnu.

Sabiedroto flotes uguns atbalstīti, latvieši ieņēma Babītes staciju līdz ar Piņķu muižu un nonāca līdz Bulduru tiltam. Nākošo dienu un nakti uzbrukumī deva labus panākumus. 10. novembra rītā sākās vispārējs uzbrukums Daugavas kreisajā krastā. Kaujas Pārdaugavā ilga visu dienu un nakti, tās bija ļoti smagas, jo vajadzēja pretinieku izsist no stiprām mūra ēkām. Sevišķi niknas cīņas risinājās pie Daugavas tiltiem un tikai 11. novembra rītā kaŗa skolai tos izdevās pāriet. Šinī 11. novembra rītā tad arī *visa Pārdaugava bija atbrīvota. Bija gūta izšķirīga uzvara.* Rīgā, kuŗa veselu mēnesi bija dzīvojusi kaujas līnijā, tad arī pēkšņi *iedunējušies visu baznīcu zvani.* Sajūsminātie ridznieki saplūduši ielās. Sveši cilvēki apkampušies. Daudzi pat no prieka raudājuši, bet visi tie uzgavilējuši kaŗavīriem un tos apsveikuši.

Valdība un Tautas padome izteikusi kaŗavīriem pateicību. Sakautie bermontieci atkāpušies un ieņēmuši vecos vācu ierakumus no Slokas līdz Bauskai, bet *Rīga bijusi brīva.*

Par Bermonta kaujām rakstot un brīvo Rīgu pieminot, lai neaizmirstam kādu svarīgu apstākli, tas ir — mūsu tautas lielākā dzejnieka J. Raiņa „Daugavas” iznākšanu A. Gulbja apgādā, Bermonta kauju laikā nogādātu Daugavas frontē — mūsu kaŗavīru rokās. Šī mazā „sērdieņu dziesma”, kā J. Rainis to apzīmējis, ar dziļu nacionālu saturu un katra latvieša, it sevišķi kaŗavīra jūtas aizkustinošiem motīviem par dzimteni, par savu zemi un valsti, par tās aizstāvēšanu, starp citu sacīts:

Mēs ne pret vienu nejūtam naida,
Mēs tikai negribam, ka mūs spaida,
*Mēs negribam kalpot ne austrumam,
Mēs negribam vergot ne rietumam.*
I Jāni, i Miķeli turam mēs svešus,
Tie kungi mums nebūs, mēs iztiksim bešus.

Kāda ietekme bijusi šai mazajai sērdieņu dziesmai „Daugavai” par to, kā pats Rainis saka, lai dod liecību no pašu kaŗavīru puses. Plašajā grāmatā „Daugavas sargi,” kuŗā sniegts daudz rakstu un dokumentu par mūsu brīvības kaŗiem un aizstāvēšanās laiku pret Bermontu, un kur ievietoti arī gabali no „Daugavas”, redakcija ievietojuši šādu piezīmi:

„J. Raiņa „Daugavas” pirmais izdevums parādījās 1919. g.

septembrā mēnesī, īsi pirms Bermonta uzbrukuma Rīgai; šo izdevumu izpirka *divās nedēļās*. Daudziem kaņavīriem, gan tieši frontē, gan atpūtas brīžos tuvā aizmugurē, varēja redzēt rokās „Daugavu”, kur tie smēlās sajūsmu. Sakarā ar to daži kaņavadoņi bija izteikušies, ka J. Raiņa „Daugava” atsvērusi veselu pulku . . . Ja ņemam vērā, ka „Daugava” uzrakstīta *dažus gadus pirms* Bermonta uzbrukuma, ka viņas saturā gandrīz uz mata atspoguļojas viss tas, kas notika Daugavas krastos 1919. gada oktobrī un novembrī, ka dzejnieks tieši uzminējis lielo un izšķirošo notikumu *vietu*, ka, beidzot, šī dziesma nāca īstā laikā, tad mums jāatzīst, ka nemirstīgā sērdieņu dziesma ir *gaišrēga* praviotajums visai tautai.”

Pēc bermontiešu sakaušanas pie Rīgas un to atvilkšanās, vācu virspavēlnieks Baltijā ģen. Eberhards 18. novembrī pa radio paziņojis, ka sakautie Bermonta spēki pārņemti Vācijas apsardzībā. Piecas dienas vēlāk šo ģen. Eberharda ziņojumu apstiprinājusi Vācijas ārlietu ministrija. Sakauto bermontiešu vajāšana turpinājusies, un bermontieši turpinājuši pretoties un arī uzbrukt latviešiem, tā kā cīņas norisinājušās visā Kurzemē. 21. novembrī latviešu spēki sākuši uzbrukumu Jelgavai, un dažas vienības jau tās pašas dienas vakarā iegājušas pilsētā. Bermontieši atkāpjoties aizdedzinājuši pili un Pēteru akadēmiju, kur bojā gājusi plaša bibliotēka.

Turpinot sakauto bermontiešu vajāšanu, latviešu kaņaspēks 28. novembrī sasniedzis Lietuvas robežu, to pārgājis un apstājis. Divas dienas vēlāk, tā tad 1. decembrī, Latvijas armijas virspavēlnieks plkv. J. Balodis tad arī ziņojis par visas Kurzemes iztīrīšanu no bermontiešiem.

Cīņas ar bermontiešiem Latvijas armijai bijušas vissmagākās. Tajās krituši 57 virsnieki un 686 kareivji. Cīņu aprakstos par demokrātiskās Latvijas brīvību, kuņus snieguši galvenā kārtā kaņavīri — pulkveži un ģenerāļi A. Plensners, A. Kripēns, Ed. Kalniņš, A. Apsītis, M. Peniķis un citi — nekur nekas nav sacīts par to lielo atbalstu un šo cīņu veicināšanu, it īpaši pret Vāciju un vāciešiem, t.i. viņu kaņaspēka vienībām un algotņiem, ko šīm cīņām snieguši sociāldemokrāti, t.i. — Latvijas sociāldemokrātiskās strādnieku partijas toreizējie vadītāji — Dr. Pauls Kalniņš, Fr. Menders, Ansis Buševics kā Liepājas pilsētas galva, Brūno Kalniņš, kā arī Lāčplēša kaņā ordeņa kavalieri Jūlijs

Celms, Andrejs Veckalns un citi. Gandrīz otrādi — vienā, otrā gadījumā, sevišķi plkv. Plensneram, pasprūk pa piezīmei, kas sociāldemokratiem izsaka pārmetumus par viņu izturēšanos.

Nevaru vienaldzīgi paiet garām Dr. P. Kalniņa un Fr. Mendera lielajam darbam, ko viņi veica Vācijas reichstaga, vācu tautas un visas pasaules informēšanā 1917. gada rudenī par apstākļiem Latvijā un Rīgā, nosūtot nelegālos apstākļos desmitiem svarīgu ziņojumu. Gan Dr. Pauls Kalniņš, gan Tautas padomes loceklis J. Celms devušies personīgi uz Vāciju, lai sniegtu *pareizu* informāciju par Baltijas muižniecības un fon der Golca kā arī P. Bermonta patiesajiem nodomiem Latvijā. Man šķiet, ka sabiedroto misiju un arī Vācijas pēcrevolūcijas valdības daži soļi vācu avantūristu rīcības ierobežošanai, bija šo informāciju nopelnis.

A. Buševics kā Liepājas pilsētas galva sagādāja prāvus līdzekļus latviešu jaunās, vāji apbruņotās armijas vajadzībām. Mācītāja A. Niedras nodevības un vācu puča laikā Brūno Kalniņš, tikai 18 g. vecs jauneklis, uz savu roku Liepājā saorganizē 100 vīru lielu brīvprātīgo grupu un vēlāk Tautas padomes uzdevumā dodas uz Rīgu, kur organizē strādnieku brīvprātīgo vienības, kuņas stājas plkv. J. Baloža rīcībā. Man šķiet, ka minētiem sociāldemokrātu soļiem ir bijusi liela nozīme un ka tos aizmirst nedrīkstētu.

10. PIEKTAIS POSMS. LATGALES ATBRIVOŠANA

(1920. g. janvāris — marts, ar atsevišķām sadursmēm līdz augustam)

Kā jau iepriekšējos brīvības cīņu posmos redzējām, latviešu varonīgais kaņaspēks sakāva vāciešus un izdzina tos ar visiem viņu algotņiem no Latvijas, bet sarkanarmiju atspieda tikai uz Latvijas dienvidrītiem un Latgali — aiz Krustpils un Lubānas ezera, bet tā vēl palika Latvijas teritorijā un kaņu turpināja. Protams, ka to tur atstāt nevarēja un tāpēc mūsu kaņaspēks 1919. gada decembrī pārkārtojās un gatavojās tālākām cīņām.

Uz sabiedroto misiju noteikumu pamata Latvijā palika vācu landesvērs, kuņa apm. 2.000 vācu vīri bija Latvijas pavalstnieki

un tātad piederēja Latvijas armijai. Viņi nebija nekādi latviešu un demokratiskās Latvijas draugi, bet liktenīgu apstākļu spiesti, latvieši ar viņiem kopā cīnījās pret boļševikiem jau līdz šim, un tagad landesvēram vajadzēja arī tālāk cīnīties kopā ar latviešu kaņavīriem.

Pa iepriekšējo kaņa gadu Latvijas armija bija jūtami pieaugusi un nostiprinājusies. Uz 1920. g. 1. janvāri mūsu armijā bija jau pāri par 70.000 vīru ar atiecīgu, ja arī ne pilnīgu apbruņojumu, bet frontē pret sarkano armiju Latgalē atradušies ap 12.000 kaņavīru. Pretī tiem stāvējuši 7—8.000 sarkanarmiešu — ar satiksmes ziņā viegli iespējamiem papildinājumiem no aizmugures un dubulti tik daudz artilērijas, saka plkv. A. Apšītis. Pretim latviešiem stāvējis 15. krievu sarkanarmijas pulks, kas sakomplektēts no dažādu krievu un latviešu strēlnieku pulku kaujās sašķaidītām vienībām, pie kam latviešu strēlnieku bijis maz.

Jāatzīmē, ka arī mūsu armijai ceļā uz fronti nācies dažas daļas izformēt un atdalīt saagītētās un boļševistiski noskaņotas grupas. Ja kaujās pret bermontiešiem visa armija bijusi vienprātīga un viengabalaina, tad tagad cīņās pret boļševikiem tas bijis citādi. Daļa strādnieku un bezzemnieku vēl ticējuši boļševiku solījumiem un atradušies šo solījumu varā.

Par palīdzību un kopēju cīņu pret boļševikiem bija vestas sarunas ar poļiem un 1919. g. 29. decembrī noslēgts līgums, ka maršals Piļsudskis sūtīs mums palīgā divas kājnieku un vienu kavalerijas divīziju ar 20.000 vīriem, neprasot no mums nekā vairāk par palīdzību, ka tikai uzturu viņu armijai pa kopējo operāciju laiku. Poļi nevēlējās, ka Latgalē paliek boļševiki, kas Poliju nepārtraukti apdraudētu. Polijas armija tai laikā atradusies frontē gar Daugavas kreiso krastu no Daugavpils, kuņā atradušies boļševiki, līdz Drisai un sargājusi Poliju no boļševiku uzbrukumiem. Līgums ar Poliju par palīdzību ārkārtīgi pavairojis mūsu spēku un devis mūsu armijas vadībai pārliecību par drošu uzvaru.

Saziņā ar poļiem uzbrukuma sākums Latgalē bija nolikts uz 1920. g. 3. janvāri. Uzbrukuma steiga motivēta ar to, ka krievu ģenerāļa Judēniča armija, kas atradās pie Narvas (starp Igauniju un Pēterpili) un cīnījās pret sarkano armiju, bija rudenī sakauta. Līdz ar to uzlabojies Igaunijas stāvoklis un igauņi

1919. g. 31. decembrī bija noslēguši ar boļševikiem pamieru. Tagad nu tās sarkanarmijas daļas, kas atradās cīņās pret igauņiem, pa daļai atbrīvojušās un varējušas tikt pārsvietas pret latviešiem Latgales frontē. Tāpēc ar mūsu uzbrukuma sākumu sarkanai armijai vajadzēja pasteigties, lai Latgalē atrodošos boļševiku spēkus satriektu un padzītu.

Saskaņā ar kopā ar poļiem izstrādāto kaujas plānu Latgales atbrīvošana bijusi paredzēta trīs pakāpēs: vispirms Daugavpils ieņemšana, tad austrumu Latgales un beidzot vidus daļas — Rēzeknes ieņemšana. Tā cīņas arī norisinājušās, pie kam Daugavpili poļu kaņaspēks ieņēmis jau nākošā dienā un pievakarē tur ienākušās arī latviešu vienības.

Tik strauja Daugavpils ieņemšana, acīmredzot, nav patikusi lietuviešiem, kuŗu neliela kaņaspēka daļa arī stāvēja Daugavas kreisajā krastā, leļpus Daugavpils. Lietuviešiem bijušas savas prasības pret latviešiem. Viņi pretendējuši uz Ilūkstes apriņķi un Daugavpils pilsētu, kas pēc boļševiku izdzīšanas no Latgales pienāktos viņiem. Ar tik strauju Daugavpils ieņemšanu bez viņu palīdzības, šīs prasības it kā pašas no sevis atkritušas.

Ar Jaunlatgales rajona ieņemšanu bijis jāsteidzas, jo te no Pēterpils un Iekšķrievijas pienāk vairāki labi ceļi un dzelzceļi, kas atvieglo boļševikiem kaņaspēka daļu un apbruņojuma piegādi. Tāpēc arī drīz pēc Daugavpils atbrīvošanas sācies uzbrukums šinī rajonā un ar labiem panākumiem turpinājies četras dienas. 13. janvārī sācies uzbrukums visā Latgales frontē un turpinājies līdz 20. janvārim, kad viss svarīgais Jaunlatgales rajons un Jaunlatgales pilsēta bijusi ieņemta.

20. janvārī sākušās cīņas par trešo rajonu — Latgales sirdi — Rēzekni un 21. janvāŗa rītā landesvēra daļas jau iegājušas Rēzeknē, bet drusku vēlāk arī citas latviešu daļas. Rēzeknes ieņemšanai bijusi liela militāra un politiska nozīme. Daudzi jau domājuši, ka ar to atbrīvota visa Latgale, jo krievu rokās palikusi vairs tikai viena lielāka Lagales pilsēta — Ludza. Patiesībā boļševiku rokās vēl palikušas daudzas sādžas, kuŗu atbrīvošanai un boļševiku aizdzīšanai līdz Latvijas nacionālai, resp. tagadējai robežai, cīņas sākušās 23. janvārī un ilgušas divas nedēļas.

Šinī Latgales atbrīvošanas cīņu laikā notikuši arī daži citi svarīgi un vispār ievērojami notikumi. Viens no tiem bijis *pamiera delegācijas* brauciens uz Maskavu. Ļeņina valdība likusi

saprast, ka tā vēlētos slēgt pamieru ar Latviju, tādēļ likusi priekšā nosūtīt uz Maskavu sevišķu pamiera delegāciju slepenam sarunām un līguma noslēgšanai. Latvijas pagaidu valdība tādu delegāciju (A. Fridenbergu un Fr. Menderu) arī nosūtījusi un tā slepenu pamieru noslēgusi, kuŗš stājies spēkā 1920. gada 1. februārī, bet par to latviešu armija, izņemot, varbūt, virspavēlnieku, nekā nav zinājusi un tāpēc kaŗu turpinājusi arī pēc šī termiņa.

Otrs armijas dzīvē svarīgs un ievērojams notikums bijis tas, ka Tautas padome pēc Latgales galveno centru atbrīvošanas, lai godinātu Latvijas armijas virspavēlnieku plkv. J. Balodi, uz valdības priekšlikumu paaugstinājusi viņu par ģenerāli, un tas 25. janvārī ieradies Daugavpilī, kur otrā dienā saticies ar Polijas maršalu Piļsudski.

Tā kā Latvijas pagaidu valdības pamiera līgums ar Padomju Krieviju bijis slepens un nav bijis armijai zināms, tad cīņas frontē turpinājušās visu februārī un vēl martā, kad pavasaŗa atkusnis pārtraucis kaŗa darbību.

Pēc plkv. A. Apsīša informācijas sarkanarmijas daļas gan saņēmušas kādu rīkojumu par atiešanu pēc 1. februāŗa pa 5 kilometriem no ieņemtās frontes līnijas, bet šo noteikumu nav pildījušas. Sakarā ar to turpinājusies izlūku darbība un sīkākas sadursmes un kaujas turpinājušās visu pavasari un vasaru līdz pat Latvijas miera līgumam ar Padomju Krieviju 1920. gada augustā.

Kāpēc pamiera līgumam piešķirts slepenības raksturs, nav īsti zināms. Varbūt sabiedrotie to negribēja? Kaŗa vēsturnieki domā, ka tāpēc, lai armija, dabūjusi zināt par ieroču pamiera iestāšanos nenosviestu ieročus un neizvirstu, kā tas bieži notiek ar miera un bezdarbības stāvoklī esošām kaŗaspēka daļām. Latviešu frontes kaŗavīri šo „nezināšanu” izmantojuši mūsu frontes novešanai līdz īstai Latvijas nacionālai robežai un nereti arī pāri tai, par ko ieguvuši valdības atzinību un uzslavu, jo no nakts izlūku gājieniem bieži vien bija atvesti gūstekņi, lielgabali, zirgi, šautenes un citi kaŗa ieguvumi.

Latgales atbrīvošanas kaujas esot zīmīgas vēl tai ziņā, ka bieži vien tādos gadījumos, kur frontālos uzbrukumos un tiešās kaujās sarkanarmijai nav izdevies gūt panākumus un latviešus atsviest atpakaļ, viņi pielietojuši viltību. Sākumā tie likuši da-

ziem saviem uz to jau sagatavotiem kaņavīriem padoties gūstā, pa gūsta laiku savākt visas boļševikiem vajadzīgās ziņas, un tad — tuvākā sadursmes brīdī — pārbēgt atpakaļ ar savāktu informāciju. Naktīs, sevišķi mežu rajonos, kur fronti grūti nosargāt, boļševiki iesūtījuši veselas grupas, kas frontes aizmugurē laupījušas, apšāvušas cilvēkus un visādi mēģinājušas dezorganizēt aizmugures apvidus.

Neskatoties uz visu to, varonīgā Latvijas armija bija atbrīvojusi Latgali trijos, faktiski pat divos mēnešos, un tad 4—5 mēnešus atrodoties frontē, cīnījusies ar boļševiku gadījuma uzbrukumiem, apkaņojot viņu iebrukumus un izlūku gājienus un rīkojot tādus arī pret pretinieku.

Pēc plkv. A. Apsīša datiem Latgales atbrīvošanas kaņā Latvijas armija zaudējusi 33 virsniekus un 597 kritušus kareivjus, kuņiem vēl jāpieskaita apmēram tikpat liels skaits mirušo no slimībām un ievainojumiem, kā arī bez vēsts pazudušo. Ievainoti bijuši 650 vīri.

Visas mūsu pusotra gada ilgās cīņas par demokrātiskās Latvijas brīvību — no 1919. g. janvāra līdz 1920. g. augustam — pēc plkv. A. Plensnera ziņām, mūsu armija izcīnījusi 75 kaujas un lielākas sadursmes, saņēmot gūstā 5.277 kaņavīrus un iegūstot daudz kaņ trofeju. „*Visā brīvības cīņu laikā*”, saka plkv. A. Plensners, „mēs zaudējam 1.623 kareivjus un 125 virsniekus, kas krita kaujās vai mira no ievainojumiem. Bez vēsts pazuda 1.252 kareivji un 29 virsnieki, un tika ievainoti 3.844 un kontuzēti 241. Tā tad brīvības cīņu laikā latviešu tautas asins upuris bija daudz mazāks, nekā boļševiku pirmās okupācijas baigajā gadā”.

Pēc plkv. A. Plensnera informācijas, brīvības cīņas Latvijai izmaksājušas 855 milj. latu, ieskaitot kaņ parādus Anglijai un ASV, bet šai summā neietilpst Ziemeļlatvijas armijas izdevumi par 1919. gada pirmo pusi.

III Satversmes sapulce un pirmā Saeima

(1920. — 1925.)

Tautas padome, kas 1918. gada 18. novembrī proklamēja Latvijas demokrātisko republiku, nebija vēlēta valsts likumdošanas iestāde, bet uz politisko partiju vienošanās pamata sastādīta tautas pārstāvība, proporcionāli šo partiju biedru skaitam, vai pareizāk sakot, proporcionāli tam tautas slāņa cilvēku skaitam, ko šīs partijas reprezentēja. Tā tomēr bija augstākā politiskā jeb valsts vara, kuŗa valsti reprezentēja un kuŗas piekrišana un uzticība bija nepieciešama valdībai, kuŗas galvu — ministru prezidentu, tā bija izraudzījusi. Tautas padomes un viņas uzraudzībā ministru prezidenta un valdības darbības laiks iekrita sevišķi grūtos apstākļos — tiem bija Latvijas zeme jāiztīra no ienaidniekiem, lai jaunā republika un tās iestādes varētu darboties. Tautas padome kopā ar valdību šo grūto darbu gandrīz pilnīgi veica nepilnos pusotra gados (18. nov. 1918. g. — 1. maijs 1920. g.) un uz pašas izdota progresīva vēlēšanu likuma pamata izveda *Satversmes sapulces vēlēšanas* 1920. g. martā un aprīlī, lai visas tautas vēlētais parlaments 1. maijā varētu sākt darboties.

Kaut gan pa kuŗa laiku, it īpaši 1915./16. gadā, kad vācieši iebruka Kurzemē, Latviju bija atstājuši daudzi iedzīvotāji — kāds miljons vai vairāk — Satversmes sapulces vēlēšanās no apmēram 800.000 balsstiesīgiem piedalījās ap 680.000, jeb 85%, kas reti kad vēlēšanās atgadās. No ievēlāmiem 150 Satversmes sapulces locekļiem sociāldemokrati dabūja 57 vietas vai 38%, 76 vietas vai 50% dabūja visas latviešu pilsoniskās partijas kopā, un 17 vietas vai 11,3% minoritātes.

Kā zināms, vēlāko, sevišķi pēdējo saeimu vēlēšanās par sociāldemokrātiem nodoto balsu un arī ievēlēto deputātu procents jūtami samazinājās. Rodas jautājums: kāpēc Satversmes sapulces vēlēšanās tik lielu piekrišanu guva sociāldemokrāti?

Vispirms svarīgs tas, ka vēlēšanās piedalījās kuŗavīri, starp kuŗiem bija daudz sociāldemokrātu piekritēju un atbalstītāju.

Viss lielais kaņavīru vairums taču nāca no pilsētu un lauku strādniekiem, amatniekiem, kalpiem, graudniekiem, vaļiniekiem, etc. Un sociāldemokrāti bija vienīgie, kas aizstāvēja muižu atsavināšanu un zemes piešķiršanu bezzemniekiem bez atlīdzības. Ja viņi Satversmes sapulces vēlēšanās vēl būtu deklarējuši, ka tie aizstāv arī muižnieku zemju dalīšanu un zemes piešķiršanu bezzemniekiem viņu *personīgā īpašumā*, ko sociāldemokrāti toreiz vēl nesolīja, bet vēlāk izpildīja, tad par viņiem nodoto balsu skaits būtu vēl lielāks un, varbūt, iegūtu pat pusi, vai pat vairāk nekā pusi no visiem 150 Satversmes sapulces locekļiem. Dažos apriņķos, piem., Valmieras, Kuldīgas, Aizputes un Ventspils jau tāpat vairāk nekā 60% iedzīvotāju balsoja par sociāldemokrātiem. Sociāldemokrāti privātas īpašuma tiesības uz zemi un zemes dalīšanu neaizstāvēja un nesolīja, bet solīja tikai mūža lietošanas tiesības, paturot zemi valsts vai pašvaldību īpašumā. Tā bija politiska kļūda, ko vēlāk pie agrārjautājuma galīgas izšķiršanas gan izlaboja — grozot savus ieskatus un nobalsojot par zemes dalīšanu un privāto īpašumu. Bet tad jau bija par vēlu.

Armijas virspavēlnieks ģen. J. Balodis un vēl daži pulkveži Satversmes sapulces vēlēšanās uzstājās ar savu patstāvīgu kaņavīru sarakstu, bet dabūja tikai 1.300 balsis un neviena deputāta. Pat Kurzemes divīzija, kā Br. Kalniņš zina pastāstīt, kuņas komandieris 1919. gadā bija vēlākais ģen. J. Balodis, 53% kaņavīru nobalsojuši par sociāldemokrātiem. „Armija” saka Br. Kalniņš savā grāmatā „Latvijas sociāldemokrātijas 50 gadi” — „bija veidojusies niknās cīņās ar muižniecību, pret kuņu visnotiektāki uzstājās sociāldemokrātu partija. *Tā Latvijas brīvības kaņa armijā sociāldemokrāti ieguva absolūto vairākumu*”.

Otra lielākā politiskā partija Latvijā — zemnieku savienība — ar ministru prezidentu Kārli Ulmani Satversmes sapulces vēlēšanās ieguva tikai 17,8%, drusku vairāk par Latgales kristīgo zemnieku un katoļu partiju, kuņa dabūja 15,3% balsu. Tik nepopulāra tautā bija un palika arī visu demokrātiskās republikas laiku zemnieku savienība.

Satversmes sapulces galvenais uzdevums bija — valsts satversmes, resp. pamatlikuma izstrādāšana un agrārā jautājuma noskaidrošana. Tad parlamentārais darbs, kā likumdošana, valdības sastādīšana un tās darbības kontrole, lemšana par valsts

budžetu un kredītiem, starptautisko līgumu ratificēšana, tiesnešu iecelšana un apstiprināšana, kaŗa pieteikšana un miera slēgšana, etc. Šīs darbības regulēšanai Satversmes sapulce jau 1. jūnijā pieņēma un publicēja valsts iekārtas pagaidu noteikumus un 12. oktobrī savas iekšējās darbības kārtības rulli.

11. SATVERSMES SAPULCES SANĀKŠANA

Uz savu pirmo sēdi Satversmes sapulce sanāca 1920. gada 1. maijā. Vēlāk šo dienu ar likumu noteica par svinamu dienu. Sociāldemokrāti 1. maiju jau agrāk svinēja kā strādnieku, resp. darba svētkus. Nu nāca vēl klāt Satversmes sapulces sanāksšanas diena, tā tad divkāŗši svētki. Atkrita arī strīdi ar pilsoņiem par 1. maija svinēšanu.

Par šīs lielās dienas iespaidiem savā „triloģijā” — Laikmetu maiņā — otrā sējuma 118. lpp. izteicies un sapulcējušos deputātus īsi, bet labi un izteismīgi raksturojis nel. *Fēliks Cielēns*, pats Satversmes sapulces un arī visu tālāko Saeimu loceklis. Viņš raksta, ka Satversmes sapulces sanāksšanas diena bijusi silta un saulaina. Sanāksmes nams bijis svinīgs: sarkanu toņu paklājs un dekoratīvi lauru koki greznojuši vestibilā baltā marmora kāpnēs, pa kuŗām svinīgi augšup virzījušies tautas vietnieki.

Deputāti, kas vakar vēl vēlēšanās sīvi apkaŗojušies, šodien laipni spieduši viens otram roku, gribēdami ar to izteikt svinīgo noskaņu. Kopš uz zemes lodes atskanējuši latviešu valodas dialekti, šodien pirmo reizi pulcējušies valsts kopībā tautas vēlēti deputāti, lai lemtu par jaunās valsts tagadni un nākotni. Pacilāta nacionāla apziņa bijusi vērojama latviešu deputātu sejās. Sakauti bijuši visi tautas ienaidnieki: reakcionārie vācieši, viņu sabiedrotie latviešu niedristi, krievu ultrā nacionālisti un uzvarēti arī krievu un latviešu komunisti.

Sociāldemokrātu frakciju jo spoŗi izcēla veterāni, kas cīņu par latviešu tautas nākotni bija ievadījuši pagājušā gadsimta deviņdesmitos gados ar Jaunās strāvas kustību. Pāri visiem, atšķirīgi straujiem, mazliet nervoziem soļiem, augsto stāvu stalti izslējis, klusām zālē ienāca tautas likteņu tulks un virzītājs *Rainis*, mirdzošo skatu uz priekšu metot. Savu lielo noiето ceļu

apzinādamās droši ienāca *Aspazija*. Visu skati vērsās pret lielo dzejnieku pāri, kuņiem tik neapstrīdami nacionāli nopelni mūsu kultūrā un sabiedriskā attīstībā. Rainis, silti smaidot, spieda rokas uz visām pusēm, bet Aspazija savām plaši atplestām acīm, itkā nevienu neredzējama, vērsās kādā tālē. Dr. *Pauls Kalniņš*, kas tik ilgus gadus cīnījies par demokrātiju, lepmi pacēlis sudraboto galvu, devās steidzīgi caur kuluāros iestīgušiem deputātiem. *Klāra Kalniņa*, elegantā tērpā un modernā frizūrā, teātrāli gāja soli nostāk, itkā gribējama pasvītrot, ka viņa šinī augstajā namā ienāk nevis kā Paula Kalniņa laulātā draudzene, bet gan kā partijas politiska darbiniece. Kluss, citu nepamanīts, mierīgi nosvērts bija *Fricis Vesmanis*, kas plašāk bija pazīstams kā solīds, korpulents Jelgavas advokāts, bet bija piedalījies cīņā par tautu jau no jaunās strāvas laikiem. Blakus viņam laulātā draudzene *Berta*, klusa partijas darbiniece.

Solīdi sīkos soļus mērija *Ansis Buševics*, kādreizējais 1905. gada Federatīvās komitejas loceklis un Liepājas pilsētas galva. Smagā, svarīgā gaitā, eleganti tērpies parādījās *Margērs Skujenieks*, kuņa padrukno seju rotāja labi kopta neliela bārda. Viņš labi apzinājās savus lielos nopelnus Latvijas dibināšanā. *Andrejs Petrevics*, arī 1905. g. Rīgas Federatīvās komitejas loceklis un nenogurstošs runātājs, tagad izskatījās valstiski nopietns. *Fricis Menders*, kas parasti spēlēja augstprātīgu vienaldzību, šajā spožajā dienā nevarēja apslēpt siltu smaidu visos raugoties. „Sociāldemokrata” redaktors *Kristaps Eliass*, sevišķi gaŗa auguma, tumšiem matiem, lielu liku degunu, gudrām acīm un vēsām manierēm, nemaz neizskatījās pēc strādnieku deputāta, nedz arī pēc turīga Zemgales saimnieka dēla, bet pēc augstdzimuša lielkunga. Bijušais skolotājs *Jūlijs Celms*, virsnieka tērpā, izslējis krūtis, it kā nacionālā kuŗa Lāčplēsis laimīgā smaidā izteica lielu sirsnību. Sirmu galvu un pravieŗa bārdu, vecāks par saviem gadiem, nesteidzīgi ienāca *Kārlis Dēķens*, iecienītais, populārais skolu darbinieks. Laimīgi bija arī visi citi 1905. g. darbinieki: *Roberts Ivanovs*, *Roberts Bilmanis*, *Andrejs Veckalns*, *Kristaps Bungšs*, *Pauls Lejiņš*, *Andrejs Kuršinskis*, *Būmeistars*, *Jaunzems* un *Kārlis Gulbis*”.

„Protams,” saka F. Cielēns par sevi, „arī es iesoļoju Satversmes sapulcē diezgan bravurīgi. Dziļi izjutu šīs lielās dienas vēsturisko svarīgumu: ilgu cīņu noslēgumu un jauna laikmeta

ievadijumu. Droši vien manā sejā atspoguļojās atbildīga paša apņēmība: šai Latvijas valsts un tautas likteņa noteicējā augstajā namā man būs veicams savs svarīgs uzdevums”.

Lielās sociāldemokrātu frakcijas vidū bijuši arī jaunāki darbinieki, kas līdz 1917. g. revolūcijai strādājuši nelegālu darbu un frakcijā no paša sākuma ieņēmuši svarīgu vietu. Par tādiem F. Cielēns min *Ansi Rudevicu* un *Rūdolfu Lindiņu*. Starp tiem sociāldemokrātu deputātiem, kas sevi parādījuši tikai ar 1917. gada revolūciju, F. Cielēns nosauc *Brūno Kalniņu*, *Holcmani* un *Nikolaju Kalniņu*, kā arī satīriķi *Valdi Grēviņu* (Orientāciju) un *Kārli Dzelzīti*. Frakcijā bija arī rakstnieks *Arvēds Švābe*, bet tas bija kluss un neaktīvs, sevī iegrimis vērojis notikumus un personas.

Vēlākos gados šis „klusais” A. Švābe izvērtās par ļoti redzamu vēsturnieku un kā vēstures profesors lasīja lekcijas Latvijas universitātē. No sociāldemokrātiem viņš aizgāja. Kad pēc 1934. gada 15. maija K. Ulmaņa apvērsuma es kādu pusgadu arī klausījos lekcijas universitātē, A. Švābe kādā ievadu lekcijā jaunajiem studentiem runāja par tautas lieliem un nozīmīgiem vīriem. Noslēdzot savu lekciju viņš teica: „Katrai tautai ir divi lieli vīri — viens, kas izdara, un otrs, kas izdarīto dokumentē”. Nebija šaubu, ko ar šiem vārdos nenosauktiem lieliem vīriem viņš domāja.

Par šādu A. Švābes pārvēršanos, kas demokrātijas un tautvaldības vietā jau sludināja diktatūru, biju ļoti pārsteigts un arī sašutis. Šķiet, ka šī „aizraušanās” viņam drīz pārgāja, jo emigrācijā viņš atkal kļuva demokrāts un darbojās bēgļu demokrātiskās organizācijās, piem., Latviešu nacionālā padomē un citur.

Otru lielāko un svarīgāko Satversmes sapulces frakciju — zemnieku savienību — un tās deputātus F. Cielēns raksturo tā: „Deputātu sejās ne visās bija manāma svinīgā pacilātība, un šīs partijas līderis, ministru prezidents *Kārlis Ulmanis* šajā lielajā vēsturiskajā brīdī izskatījās nevis iepriecināts, bet diezgan sarūgtināts. Viņš gan varēja lepnī atskatīties uz savu 17 mēnešu ilgo ministru prezidenta darbību, kas notika tik grūtos apstākļos, kad bija jāpārvar visādu ienaidnieku pretvaras. Kā valdības galva viņš bija godam novedis jauno valsti līdz brīvi vēlētai Satversmes sapulcei. Katrs cits viņa vietā būtu jutis lielu apmierinājumu par veikto vēstures uzdevumu un justos laimīgs līdz

ar visu tautu un tās vietniekiem. Un tomēr viņš bija manāmi sadrūmis, jo nesa kabatā ministru kabineta demisijas rakstu, ko iesniegt jaunievēlētam Satversmes sapulces priekšsēdim. Vai tautas vietnieki izraudzīs viņu arī turpmāk par valdības galvu? Pusotra gada laikā viņš bija pieradis pie šī amata. . .”

Otru zemnieku savienības redzamu personu — pirmo Latvijas ārlietu ministru *Zigfrīdu Meierovicu* — F. Cielēns tēlo pavisam citādu. „Eleganti tērpi, vestes pēdējo pogu vaļā, baltu puķi pie žaketes atloka, drošā līdzsvarā viņš ieslīdēja kuluāru zālē. Slaido stāvu lepnī izslējis, sniedza roku uz visām pusēm, un viņa plašais, laipnais smaids izteica apmierinātību par saņemto un optimistisku ticību turpmākiem Latvijas panākumiem. Tiesa, miera līgumi vēl nav parakstīti ne ar Krieviju, ne Vāciju, rietumu lielvalstis Latviju de jure arī vēl neatzīst, bet viss tas nāks, visu to es veikšu . . .”

Kad kuluāru zālē ap stalto un smaidošo Z. Meierovicu plašā lokā grupējās dažādu partiju deputāti, viņa sabiedriskais aureols jau sāka aizēnot Kārļa Ulmaņa autoritāti. Un tiešām, Z. Meierovics pēc gada kļuva par ministru prezidentu Kārļa Ulmaņa vietā.

Neapmierinātību par savu vilšanos un vēlēšanās iegūto mazo deputātu skaitu slēpuši arī citi redzamākie zemnieku savienības deputāti. Tā, piem., joviālais *Ādolfs Klīve*, priecīgi spiedis visiem rokas, piemetinādams pa vārdam par svarīgo dienu. Kluss bijis *Jānis Goldmanis*, kuŗš juties atspiests malā, jo viņš taču jau bijis Krievijas Domes un Satversmes sapulces loceklis un arī latviešu strēlnieku tēvs, bet nu palicis bez lomas. *Hugo Celmiņš* savu zemniecisko izteiksmi pilnīgi pārveidojis ar pilsētnieciskām manierēm, staltu augumu un nopietniem vaibstiem. Viņam blakus atradies otrs agronoms — *Artūrs Alberings*, kas izskatījies smagnējs un pašapzinīgs, kā lielas muižas valdnieks. Alberts Kviesis kā rūdīts korporācijas Letonijas filistrs izturējies ceremoniālo formu līdz galam. Sevišķi familjārs bijis *Augusts Kalniņš*, kas sava saticīgā rakstura dēļ drīz vien ieguvīs titulu — Mīlīgais.

Pārsteigumu radījis tas, ka zemnieku savienības deputātu vidū nav bijis redzams viens no šīs partijas dibinātājiem un galvenajiem vadītājiem — *Mikēlis Valters*, kuŗam viņa lielo nopelni dēļ bijušas morālas tiesības sēdēt goda vietā. Viņš bija pirmais politiķis, kas jau 1905. g. revolūcijas priekšvakarā uzstājās par

Latvijas valstisko pašnolemšanos. Viņš bija viens no galvenajiem 1918. g. 18. novembra akta tiešajiem autoriem. Viņš bija neatkarīgās Latvijas pirmais tieslietu ministrs un viens no spilgtākajiem zemnieku savienības idejiskiem vadoņiem. Un tagad viņš nebija Satversmes sapulcē, kur vajadzēja veidot valsts tiesiskos un politiskos pamatus, izveidot satversmi un agrāro reformu, par kuŗu M. Valters bija iestājies jau kopš 1905. gada.

Un šo izcilo nacionālo darbinieku, — saka tālāk F. Cielēns — zemnieku savienība nemaz nebija uzstādījusi par kandidātu. Un jau pašā sākumā spilgti izpaudās intrigas, skaudība un intolerance mūsu politiskā dzīvē. Kārlis Ulmanis, sajūzdams neapvaldītu skaudību pret apdāvinātu sāņcensi, nogrūda viņu no aktīvas politiskas skātuves. Šim pirmajam K. Ulmaņa neiecietības aktam drīz sekoja konflikti ar citām patstāvīgām personībām zemnieku savienībā; vispirms no tās izstājās *Otto Nonācs*, un pēc tam — Satversmes sapulces laikā — tās prezidents *Jānis Čakste*, nevarēdami samierināties ar Kārļa Ulmaņa metodi partijas vadībā.

Sevišķi laimīgs Satversmes sapulces sanākšanas dienā juties dzejnieks *Kārlis Skalbe*, kuŗš jau ilgi par Latvijas brīvību bija aktīvi cīnījies un cara laikā pat cietumā sēdējis un trimdā devies. Ļoti nopietns bijis *Voldemārs Zāmuels*, bet reljēfi izslējies Lāčplēša kaŗa ordeņa kavalieris un Ziemeļvidzemes pārvaldnieks kaŗa laikā — Markus Gailītis. Ievērojamais latviešu liberāļu vadonis 1905. g. — Arveds Bergs — bija izvērties par tās pašas pilsonības konservatīvo vadoni un pilnīgi izolējies no plašākām tautas vēlētāju masām. Arī kādreizējais jaunstrāvnieceks un latviešu marksisma celmlauzis *Kārlis Kasparsons*, kas cietis no boļševikiem 1919. g., bija aizslīdējis gaŗām liberāļiem un demokratiskiem zemniekiem līdz konservatīviem, kur apmeties kopā ar A. Bergu. Aiz A. Berga pašā labā spārnā nosēdies arī slavenais acu ārsts *Reinhardts*.

Starp 150 Satversmes sapulces locekļiem bijušas arī 6 sievietes, kaut gan balsstiesīgos vēlētajos sievietes bijušas par 15% vairāk nekā vīriešu. Trīs — Aspazija, Klāra Kalniņa un Berta Vesmane — nāca no sociāldemokrātiem, divas no Latgales katoļiem. Viena no tām — skolotāja Valērija Seile — ar savu intelīģenci un labām runas dāvanām jau Tautas padomē bija izvir-

zījusies par latgaļu līderi. Ar runām Satversmes sapulcē uzstājušās tikai Aspazija, V. Seile un Kl. Kalniņa.

Pirmās nepatīkšanas sociāldemokrātiem radušās Satversmes sapulces priekšsēža vēlēšanās. Pilsoņi uzstādīja Jāni Čaksti un sociāldemokrāti Jāni Raini. Kaut gan sociāldemokrāti no sarunām ar pilsoņiem nopratuši, ka tie balsos par J. Čaksti, un ka Raiņa kandidātūrai paredzama caurkrišana, Raini par to tomēr nav informējuši un psiholoģiski sagatavojuši caurkrišanai. Viņi gan izraudzījuši Andreju Petrevicu par priekšsēža biedru, ja Raini neievēlēs.

Balsošanā par J. Čaksti nodotas 83 balsis, par Raini tikai 48, kas liecinājis, ka pat 9 sociāldemokrāti nav par Raini balsojuši. A. Petrevics ievēlēts par priekšsēža biedri. Par šo gadījumu F. Cielēns raksta: „Kaut demokratiskie pilsoņi un arī citu frakciju deputāti cienīja J. Raini kā nacionālu dzejnieku ar lieliem sabiedriskiem nopelniem, tomēr viņi tagad nostājās pret Raini kā sociāldemokrātu. J. Rainis to negribēja saprast. Viņš apvainojās par viņa kandidātūras noraidīšanu. Viņš bija domājis, ka viņu katrā ziņā ievēlēs. Rainis bija tik aizvainots, ka, noklausījies balsošanas rezultātus, demonstratīvi atstājis sēžu zāli un aizgājis mājās.”

12. SATVERSME UN AGRĀRREFORMA

Satversmes sapulces galvenais uzdevums bija izstrādāt, pieņemt un publicēt Latvijas satversmi — valsts pamatlikumu, ar kuŗu jānosaka un jānodrošina arī visas tautas, resp. tautas locekļu un pilsoņu brīvības un tiesības. Tā kā tik svarīgu un sarežģītu likumu īsā laikā izstrādāt un izdot nevarēja, tad Satversmes sapulce vispirms (viena mēneša laikā) izstrādāja pagaidu satversmi, kuŗu apstiprināja jau 1920. gada 1. jūnijā un kuŗa palika spēkā līdz pirmās Saeimas sanākšanai 1922. gada 7. novembrī.

Šīs pagaidu satversmes pamatā lika divus pamatprincipus, kuŗi palika spēkā visu demokratiskās Latvijas pastāvēšanas laiku, un kuŗi vēlāk galīgi pieņemtajā satversmē formulēti: 1. Latvija ir neatkarīga *demokrātiska* republika un 2. suverēnā

vara pieder Latvijas *tautai*. Kas kādreiz Latvijas demokratiskās republikas laikā apmeklējuši Saeimas nama sēžu zāli Rīgā, tie atcerēsies, ka no publikas soliem skatoties, priekšā pa kreisi, kur atradās diplomātu sēdekļi, virs tiem pie sienas atradās uzraksts ar pirmā panta tekstu, lai ārzemju pārstāvjiem atgādinātu, ka Latvija ir neatkarīga un demokrātiska republika, bet priekšā pa labi, kur atradās valdības sēdekļi, ministru kabineta loža, virs tās pie sienas bija uzraksts ar otra panta tekstu, lai valdībai vienmēr atgādinātu, ka valsts vara pieder *tautai*, ne viņiem, ka viņi ir tikai tautas kalpi, tās gribas izpildītāji.

Minētie divi likuma panti kā sarkans pavediens vijas cauri visai Latvijas satversmei, un visa valsts iekārta veidota saskaņā ar šiem principiem. Nevienam valsts organam nav atstāta nekāda patvaļa — visi tie atkarīgi no tautas vai tautas vēlētas un pilnvarotas Saeimas. Valsts prezidentu ievēl Saeima, ne tauta, kā daudzās citās valstīs, ar ko arī jārēķinās valsts prezidentam. Šis noteikums par Saeimas vēlētu valsts prezidentu gan pieņemts tikai ar 3 balsu vairākumu, kas rāda, ka gandrīz puse Satversmes sapulces locekļu aizstāvējuši otru principu, tas ir — valsts prezidentu vēl pati tauta.

Par šo valsts prezidenta vēlēšanas principu domstarpības pastāvējušas jau toreiz, apspriežot šo jautājumu, un pastāv arī tagad pēc vairāk kā četrdesmit gadiem, kad šis rindas rakstu. Ir skaidrs, ka visas tautas vēlēts valsts prezidents jutīsies neatkarīgāks savās attiecībās ar tās pašas tautas vēlētu Saeimu, kā līdzīgs ar līdzīgu, varbūt pat pārāks. Vismaz viena tautas daļa grib to tā redzēt un tādēļ par to cīnās. Arī Latvijas vecsaimnieki savus ieskatus uz to balstīja, kamēr tas viņiem bija izdevīgi. Bet kad pēc 1934. g. apvērsuma K. Ulmanis patvarīgi iesēdās prezidenta krēslā, tie klusēja.

Latvijas satversmes rakstītāji un pieņēmēji tomēr ir radījuši vienu valsts centrālorganu — Saeimu, ar lielām un plašām pilnvarām, un šim centrālorganam pakārtojuši visus pārējos, arī valsts prezidentu, tiesu un izpildvaru, resp. valdību. Valsts prezidenta pilnvaras gan ir īpatnējas, un dažā ziņā arī pārākas par Saeimu — viņš drīkst to atlaist. Bet lai ar šīs tiesības pielietošanu prezidents nepārsteigtos, tad tai blakus stāv noteikums, ka, ja šādu rīcību tauta nobalsošanā neakceptē, tad atlaists ir pats prezidents un nevis Saeima.

Par valsts satversmi, kas principā izšķir un kārtu gandrīz vai visus valsts dzīves jautājumus, būtu daudz un plaši jāraksta. Lai to nedarītu un neatkārtotu, kas vienā otrā vietā rakstīts un kam varu pilnīgi pievienoties, tad norādīšu uz nel. F. Cielēna grāmatu „Laikmetu mainā” otro sējumu no 139.—146. lpp., kur šis jautājums plašāk apgaismots. Satversmi galīgā veidā pieņēma 1922. g. 8. februārī, bet publicēja nedēļu vēlāk — 15. februārī. Spēkā tā stājās ar pirmās Saeimas sanāksšanu 1922. gada 7. novembrī.

Ja valsts satversmes jautājums, principiāli skatoties, bija galvenais, ko Satversmes sapulcei vajadzēja izstrādāt un pieņemt, tad praktiski un psiholoģiski, sevišķi lauku ļaužu acīs, daudz svarīgāks bija agrārais jautājums, zemes reforma. Jau no seniem laikiem, kamēr vien latviešu cilvēks ar vaļējām acīm sācis skatīties savā tuvākā apkārtnē un arī pasaulē, aizvien viņam bijis jāsadaužas ar muižu un baronielkungu. Aizvien tie viņu kalpinājuši, klausās nodarbinājuši, „zaldātos” sūtījuši, pēruši, pārdevuši un pat kartīs nospēlējuši. Muiža un baronielkungs ir bijuši tie, kuŗus latviešu cilvēks visvairāk nīdis un no kuŗiem vēlēties tikt vaļā.

Ja ar pagājušā gadsimta septiņdesmit-astoņdesmitiem gadiem samērā niecīgs latviešu skaits tika pie savām mājām, tās iepērkot un ar Zemes bankas vidutājību muižai samaksājot, tad vislielais vairums tomēr palika muižas varā. Es pats personīgi pieredzēju, kā vēl šī gadsimta sākumā muiža Vidzemē kalpināja savus rentniekus, nepārdoto, bet tikai izrentēto māju saimniekus, liekot tiem vissteidzīgākā darba laikā strādāt muižas klausu darbus, piem., plaut sienu muižas plāvās. Arī lauku ceļi bija jālabo tikai zemniekiem, muiža šinīs darbos nemaz nepiedalījās. Un tad pavasaŗa un rudens rentes termiņi! Tos kavēt nedrīkstēja.

Par Vidzemi man jāliecina, ka tur rentes māju saimnieku stāvoklis darba ziņā maz atšķīrās no kalpu, strādnieku un graudnieku stāvokļa, izņemot nosaukumus — saimnieks un „gājēji” — strādnieki. Visi viņi bija spiesti pārmērīgi strādāt, no saules lēkta līdz rietam vasarā, bet rudenos un ziemās rījās, labību kuŗot, kad kuŗmašīnas vēl nebija, vai linus maŗot un kuŗstot, jau ceļoties „gaiŗos”, sen pirms saules, un vakaros apkopjot lopus arī vēl ilgi pēc saules norietēšanas. Tāpēc arī 1905. g. revolūcijā piedalījās visi — kā kalpi, tā saimnieki, jo visi viņi

nīda muižu un varmācību. Kad vēlāk sociālisti — 1905. gada revolūcijas vadītāji — ierunājās par darba laika normēšanu un strādnieku dzīvokļu un citu dzīves apstākļu uzlabošanu, tad gan saimnieki satrūkās un sāka no kustības atrauties, jo šīs prasības bija vērstas pret tiem.

Kad kaņi bija izkaņoti, vācu monarchisti un krievu komūnisti no zemes izdzīti, un varu pār visu, arī muižu un baronlielkungu, pārņēmusi pati latviešu tauta, skaidrs, ka nu vajadzēja baronlielkungu saimnieciskos pamatus iznīcināt un muižu tam atņemt, resp. atsavināt. To prasīja visi, izņemot Friča Veinberga un Andrieva Niedras piekritējus, kaut gan A. Niedra savos „Liduma dūmos” tik lieliski ir notēlojis latviešu zemnieku cīņu ar muižu un zemnieku izputināšanu. Tāpēc agrārjautājums — zemes reforma — kļuva psiholoģiski un arī praktiski par pašu galveno jautājumu, kuņu Satversmes sapulcei vajadzēja nokārtot.

Ar Latvijas zemnieku brīvlaišanas likumiem Kurzemē 1817. gadā un Vidzemē 1819. gadā, kā zināms, latviešu zemniekiem atņēma zemi un piešķīra tā saukto „putna brīvību”, tas ir — padarīja tos par bezzemniekiem. Visa zemnieku zeme pārgāja vācu un dažu citu muižnieku īpašumā, un tie paši vēlāk lepojas, ka šī zemnieku brīvlaišana bijis izdevīgs veikals. Pirms agrārās reformas 1920. gadā Latvijā bija 1.300 muižas ar pāri par 3 miljoniem hektāru lielu zemes platību, pie kam bija gadījumi, ka vienam īpašniekam, resp. vienai ģimenei, piederēja 10—25 muižas, piem., Volfiem Vidzemē. Visi bezzemnieki, it sevišķi bijušie kaņavīri, nu skatījās uz Satversmes sapulci un gaidīja, ka tā šīs muižas atsavinās un zemi piešķirs viņiem. Uz to sevišķi pamudināja un iedrošināja boļševiku valdības solījumi 1919. gadā. Tāpēc pie agrārjautājuma apspriešanas un izšķiršanas arī Satversmes sapulce stājās tūliņ pēc sanākšanas maija mēnesī.

Mans nolūks nav šeit sīkāki vai plašāki iztirzāt agrārreformas apspriešanas gaitu Satversmes apulcē, vai arī apstāties pie visām tām domstarpībām un strīdiem, kas radās sakarā ar šīs reformas apspriešanu. Tas ir pārāk plašs jautājums un daudz par to jau rakstīts speciālā literātūrā. Atzīmēšu tikai to, ka sociāldemokrati aizstāvēja muižu atsavināšanu bez atlīdzības maksāšanas muižniekiem, bet pilsoniskais spārns gribēja maksāt pilnu atlīdzību pēc tirgus cenām par zemi. Sociāldemokrati uzskatīja, ka vācu muižnieku priekšteči ir varmācīgā kārtā šo zemi atņēmuši

latviešu zemniekiem, un tādēļ nekāda atlīdzība nav maksājama. Sociāldemokrati pieprasīja tautas nobalsošanu šai jautājumā. Pilsoņi, saprazdami, ka tauta samaksu noraidīs, tautas balsošanu nepielaida un jautājuma izšķiršanu atlika uz pirmo Saeimu, kur tad sociāldemokrātiem ar lielu aktivitāti un tautas sapulču palīdzību izdevās panākt atlīdzības maksas noraidīšanu, bet ar nelielu balsu vairākumu.

Satversmes sapulces nodibinātā un bezzemniekiem sadalāmā zemes fondā ieskaitīja un valsts īpašumā pārgāja trīs ar pus miljonu hektāru, jeb 51,5 % visas Latvijas zemes platības. Bez muižnieku zemes fondā vēl ietilpa bijušie agrākie Krievijas valsts īpašumi, pastorāti (mācītājmuižas) un pilsētu zemes.

Pēc fondā ieskaitītās zemes sadalīšanas, resp. piešķiršanas bezzemniekiem un kaņavīriem, radās turpat 135.000 jaunas saimniecības pie 1920. gadā pastāvošām 142.000 vecsaimniecībām. Jauno saimniecību caurmēra platība bija 22 hektāri, un tās visas bija mazsaimniecības. Tikai ilggadīgiem muižu māju rentniekiem piešķīra visu rentēto māju platību, izņemot mežus. Visus mežus un ūdeņus, kā arī kādus 100 muižu centrus paturēja valsts savā īpašumā.

Zeme piešķirta pavisam 145.000 personām, starp kurām 26.120 Latvijas armijas kaņavīru un 7.534 citu brīvības cīnītāju.

Visiem zemes ieguvējiem valsts caur Zemes banku piešķīra arī naudas aizdevumus un meža materiālus par vienas piektdaļas cenu ēku celšanai un inventāra iegādei. Aizdevumus izsniedza arī citām vajadzībām. Ir jāapbrīno tie latviešu lauku cilvēki, kas tik īsā laika posmā — 15 vai 20 gados — skaitot no 1920. gada, paspēja atjaunot un uzcelt tik daudz ēku, kā arī iegādāties tik daudz mehānizēto darba rīku — dažādu mašīnu veidā. Ir aprēķināts, ka minētā laika posmā lauksaimniecībā ieguldīti kapitāli par 700 milj. latu, kas ņemti no pašu lauku darba un valsts uzkrājumiem.

13. VEIKALNIECISKIE LĪGUMI UN KORUPCIJAS SĀKUMS

Jau Tautas padomes darbības beigu posmā un Satversmes sapulces vēlēšanu laikā Latvijā klīda baumas, ka Kārļa Ulmaņa valdībā nav kārtības. Kad sanāca Satversmes sapulce un piešķīra K. Ulmanim tālākās pilnvaras palikt valdības priekšgalā, tad ievēlēja arī „lūgumu un sūdzību” komisiju, kuŗas uzdevums bija uzklaust tautas domas, pārbaudīt valdības darbību un par to informēt Satversmes sapulci. Tiklīdz šī ziņa kļuva plašakai publikai zināma, tūliņ sāka ienākt šinī komisijā daudz sūdzību par valdības izšķērdīgo un noziedzīgo darbību valsts saimniecības laukā.

Sūdzību iesniedzēji rakstīja, ka dažādu valsts iestāžu augstākie ierēdņi, bet sevišķi K. Ulmaņa un J. Blumberga vadītās Apgādības ministrijas ārējā departamenta kungi, Latvijas armijas un latviešu tautas apgādāšanas nolūkos ar dažādām nepieciešamām precēm, slēdzot ar ārzemju firmām valstij neizdevīgus līgumus un ņemot kukuļus. Vai Satversmes sapulcei tas esot zināms un kas tiekot vai tikšot darīts, lai šādas nebūšanas novērstu un vainīgos ierēdņus sodītu?

Ka iesniegtās sūdzības ir pamatotas, par to lūgumu un sūdzību komisija nešaubījās, tādēļ sava enerģiskā un visu cienītā priekšsēža zv. advokāta Voldemāra Zāmuēla (sen.) vadībā sāka rīkoties. Par tautas nemieru un sūdzībām zināja arī valdība. Tā pasteidzās iecelt savu revīzijas komisiju un dažas visneglītākās lietas nodevusi savas komisijas pārbaudei. Rezultātā valdība jau dažus ierēdņus bija sodījusi, atlaižot no amata un dažus nododot arī tiesai. Likās, ka tas darīts ne tik daudz nebūšanu novēršanai kā acu apmānīšanai. Sak', mēs jau savus trūkumus paši zinām un tāpēc arī esam spēruši vajadzīgos soļus. Citiem te nav ko iejaukties. Bet Satversmes sapulces lūgumu un sūdzību komisija domājusi citādi, un nopietni ķērusies pie valdības aparāta pārbaudes.

Komisija savu sastāvu sadalījusi vairākās grupās, un katrai grupai uzdevusi revidēt noteiktas ministrijas. Apgādes ministrijas Ārējā departamentu revīziju, grūtāko no visām, uzņēmies zv. adv. V. Zāmuēls pats un pieprasījis no valdības izsniegt ko-

misijai, resp. viņam pārbaudei visus šīs ministrijas un departamentu līgumus, kas slēgti ar ārzemju firmām.

Jau saņemot V. Zāmuela pieprasījumu pēc līgumiem un valdības lēmumiem, resp. ministru kabineta protokoliem, ministru prezidenta kancelejas vadītājs tūliņ noteicis: Diezin, vai tā lieta tā ies, jo tas nozīmētu valdības revīziju. Un lieta negājusi arī. 1920. g. 15. okt. komisija saņēmusi min. prezidenta K. Ulmaņa rakstisku paziņojumu, ka līgumu un sūdzību komisija esot „pilnvarota revidēt valdības iestādes, bet ne kabinetu”, tādēļ viņš noraidot prasību par visu līgumu un visu kabineta protokolu izdošanu. Vajadzības gadījumos rādīšot un došot tikai atsevišķas lietas un atsevišķus valdības lēmumus. Konflikts bija neizbēgams.

V. Zāmuels, protams, ar noraidošo atbildi nav apmierinājies, bet turpinot pasākto Apgādes ministrijas revīziju, iesniedzis Satversmes sapulces prezidijam attiecīgu ziņojumu, ka valdība traucē komisijas darbu, neizsniedzot tai visus pieprasītos un vajadzīgos materiālus. Tā kā citu steidzamu jautājumu apspriešanas dēļ novembra pirmajās dienās bija paredzēta ārkārtēja Satversmes sapulces sēdes sasaukšana, tad līgumu un sūdzību komisija nolēmusi steidzināt revīzijas darbus ministrijās un par rezultātiem sniegt ziņojumu jau šinī ārkārtējā sanāksmē. Tas nolemts tādēļ, ka valdības iestāžu, sevišķi Apgādes ministrijas Ārējā departamenta pārbaude rādījusi lielu valsts līdzekļu šķiešanu un skaidri redzamu kukuļu ņemšanu.

Satversmes sapulces 9. nov. sēdē līgumu un sūdzību komisijas priekšsēdis V. Zāmuels sniedzis savu revīzijas ziņojumu par neizdevīgiem līgumiem un neprātīgo līdzekļu šķiešanu, ko min. prez. K. Ulmanis 23. nov. sēdē centies atspēkot, nenoliedzot korrupciju un kļūdas. Pēc tam uzstājušies arī Satversmes sapulces locekļi, gan asi un nesaudzīgi valdību kritizējot (kreisais spārns), gan arī to tikpat sirdīgi aizstāvot (labais spārns). Atreferēt visu gaŗo un komplicēto V. Zāmuela ziņojumu nav iespējams, bet lai lasītājs gūtu lielāku skaidrību un varētu pats spriest, sniegšu īsumā šo ziņojumu, sakoncentrējot to ap galveniem jautājumiem pa atsevišķām kontingentu un priekšmetu grupām.

a) *Linu pārdošana un preču iepirkšana.*

V. Zamuels ziņo, ka Rīgā parādījies *H. A. Fortingtons*, kas uzstājies par kādas jaunas un nepazīstamas Londonas bankas "The National Metal and Chemical Bank, Ltd." pārstāvi, kas vēlējies pirkt Latvijas linus un apgādāt Latviju ar miltiem un dažām citām precēm, iepērkot tās Anglijā. Kaut gan Linu monopola vadītājs A. Šķipsna un Apgādes ministrijas Ārējā departamenta direktors P. Brunners bijuši pret *H. A. Fortingtona* priekšlikumiem, izrādījies, ka šim kungam ir cieši sakari ar valdību, jo notikušas apspriedes ar *H. A. Fortingtonu*. Tanīs piedalījušies min. prez. K. Ulmanis, viņa kabineta locekļi Z. Meierovics, J. Blumbergs, un arī angļu pulkvedis Tallents. Acīmredzot, bez tīri saimnieciskiem jautājumiem tur apspriesti arī citi, domājams politiskas dabas jautājumi. Dzirdēts tai laikā, ka *H. A. Fortingtons* varot būt palīdzīgs mūsu valsts de jure atzīšanai no Anglijas valdības puses un tāpēc ar viņu vestas sarunas.

Neskatoties uz *A. Šķipsnas* un *P. Brunnera* iebildumiem un protestiem, ar *H. A. Fortingtonu*, resp. viņa "The National Metal and Chemical Bank Ltd." *K. Ulmanis* noslēdzis plašu, varētu teikt — ģenerālapjoma līgumu par it kā visu Latvijas viena gada linu ražas pārdošanu viņam ar „lombardēšanas tiesībām”, t.i. — Latvijas valdība sūtīs linus uz Londonu *H. A. Fortingtonam* bez jebkādiem iepriekšējiem noteikumiem un cenu nolīgumiem, un *H. Fortingtona* banka tos pārdos, kad atradīs tirgu par labvēlīgu. Latvijas valdībai viņš tad maksās, jeb norēķināsies par dabūto cenu, paņemot sev 5 % komisiju par pārdošanu. Šis pats līgums arī nosaka, ka Latvijas valdība sava kaņšpēka apgādei un iedzīvotājiem vajadzīgās preces iepirks caur *H. A. Fortingtona* banku un maksās par to 7½ % provizijas.

Uz šī līguma pamata *H. A. Fortingtonam* nosūtīti divos paņēmiens 24 vagoni linu. Linu cenas mainījušās, krītot no 400 mārc. par tonnu pat līdz 300 un vēl zemāk. Norēķini neesot sniegti, vismaz laikā nē, tāpēc arī par zaudējumiem pilnīgas skaidrības neesot. Linu monopols lēsis tos uz vairākiem desmitiem miljoniem Latvijas rubļu par liniem vien. Šie *H. A. For-*

tingtona līgumi bijuši ārkārtīgi sarežģīti un 1920. g. novembrī, kad sniegts ziņojums, tie vēl nebija galīgi nobeigti.

Bez linu pārdošanas, kā jau minēju, H. A. Fortingtons uzņēmis arī dažādu preču un pārtikas apgādi kaŗa resoram un iedzīvotāju vajadzībām. Cik un kādu preču iepirkts, īsti nav zināms, bet pamatojoties uz attiecīgo kaŗa resora nopratināto ierēdņu (ltņ. Mangas un vltn. Griķa) izteicieniem, „preces bijušas pārmērīgi dārgākas un mazvērtīgāka labuma, nekā brīvā tirgū”. Tie paši kaŗa resora ierēdņi arī norādījuši, ka preču cenas bieži pat divkārsotas, un pirktas arī tādas preces kā „melnā tabaka”, kas mūsu apstākļiem nemaz nav piemērotas. Preces par daudziem miljoniem vēl guļot noliktavās kopš 1919. g., un gaidot Latvijas naudas (Latv. rubļa) kursa krišanu, lai tās varētu pārdot. Zaudējumi esot ļoti lieli un pagaidām neesot iespējams tos aprēķināt.

Pēc H. A. Fortingtona banks provizoriska aprēķina uz 1920. gada 8. okt., banka esot nopirkusi preces par 391.700 angļu mārc., kuŗām jāpieskaitot latviešu pārstāvja Bīmaņa pirtās, bet bankas apmaksātās preces par 102.000 angļu mārc., kas iztaisa jau 493.700 angļu mārc. Bez tam vēl paliekot nenoskaidrotas Bīmaņa vai bankas pirtās preces par 180.670 angļu mārc., pavisam kopā ap 674.370 angļu mārc.

Pēc Apgādes ministrijas ierēdņa Grīnberga izteiciena, minētās preces esot tik dārgas tāpēc, ka Bermonta laikā vajadzējis municiju un kaŗavīru apģērbus, kuŗus bez H. A. Fortingtona, resp. viņa bankas vidutājības neesot bijis iespējams iegādāt. Tāpēc bijis jāņem arī šīs dārgās preces.

Cik miljonus rubļu uz šīm precēm nāksoties zaudēt, tas nemaz nesot iespējams pagaidām noteikti aprēķināt. Pēc lūgumu un sūdzības komisijas priekšsēŗa un ekspertu provizoriskiem aprēķiniem zaudējumi uz H. A. Fortingtona līgumiem būšot: uz linu pārdošanu ap 33 milj. Latvijas rubļu, bet uz iepriekš minēto preču piegādi vismaz 92 milj. rubļu, kas kopā dod 125 milj. rubļu, vai pārrēķinot pēc vēlāk noteiktā kursa (viens lats — 50 Latv. rubļ.) — 2.500.000 latu.

Tālāk V. Zāmuels ziņojis Satversmes sapulcei, ka bez minētā H. A. Fortingtona, resp. The National Metal and Chemical Bankas, valdība vēl slēgusi veselu rindu līgumu ar citām ārzemju firmām un bankām par rudzu un kvieŗu miltu, cukura,

veļas, zābaku, kaņavīru apģērbu, lauksaimniecības mašīnu, izkapšu, automobiļu riepu un citu preču iepirkšanu un ievēšanu Latvijā. Līgumu bijis daudz un noteikumi dažādi. Daži līgumi nav pildīti, kaut gan avansi jau iemaksāti. Pret dažiem ievēdumiem, piem., izkaptīm, pretim solītas teļu ādas, pie kam nav bijis skaidrs — jēlas vai žāvētas — kuņu cena dažāda.

Kā jau redzējām pie H. A. Fortingtona iepirktām precēm, arī šinī gadījumā V. Zāmuēls no Lūgumu un sūdzības komisijas puses, pamatojoties uz ekspertu un liecinieku atsauksmēm, norāda uz preču augstajām cenām, samērā zemo kvalitāti un bojājumiem, kas kopsummā radījusi valstij miljoniem rubļu lielus zaudējumus. Pie zaudējumiem par precēm jāpieskaitot vēl 1.700.000 rubļu lieli zaudējumi par septiņiem līgumiem, kas cēlušies no tā, ka valdības pārvestā nauda gulējusi bez procentiem ārzemju firmās vai bankās, rēķinot no pārveduma dienas līdz izmaksai par pirktajām precēm.

Kad pret šo zaudējumu ministru prezidents ceļ iebildumu, ka tas nav zaudējums, jo nauda pārvesta uz ārzemēm kā akreditīvs, resp. izlietošanai pēc vajadzības un ka par tādiem pārvedumiem procentus nemēdzot rēķināt. V. Zāmuēls tam piekrīt un no šīs, samērāniecīgās summas (34.000 latu) ierēķināšanas zaudējumus, tūliņ atsakās.

Savilkusi visus šos preču pirkšanas zaudējumus par vienpadsmit līgumiem, Satversmes sapulces lūgumu un sūdzību komisijas eksperti aprēķinājuši tos uz 31,4 milj. rubļu, un pieskaitot tiem vēl 43,9 milj. rubļu lielus zaudējumus uz dažiem linu pārdošanas līgumiem ar citām grupām — dabūjam 75,3 milj. rubl. Atvelkot no tiem V. Zāmuēla atzītos procentu zaudējumus, 1,7 milj. rubl., paliek ap 74 milj. rubl. jeb 1,5 milj. latu liels neapstrīdāms zaudējums no tirgošanās *arpus* H. A. Fortingtona stāvošām grupām. Kopā ar H. A. Fortingtona zaudējumiem (2,5 milj. latu) tas dod jau 4 milj. latu lielus zaudējumus.

Nopratinātie armijas apgādes darbinieki, plkv. Dambīti ieskaitot, liecinājuši, ka viņiem piegādātās preces, piem., rudzu un kviešu milti bijuši pilni tārpiem. Cenas par cukuru, kakao un citām koloniālprecēm bijušas pārāk augstas, samērā ar Rīgas brīvā tirdzniecībā pastāvošām cenām. Ja šo dārdzības pārmaksu un zaudējumus par sabojātām un nederīgām precēm pieskaitītu

klāt, tad zaudējumi būtu vēl lielāki. Tos precīzi aprēķināt vairs neesot iespējams, bet aptuveni rēķinot V. Zāmuels min kādus 80 milj. rubļus, kas dotu 1,6 milj. latus.

Saskaitot visus šos zaudējumus kopā, mēs dabūtu 5,6 miljonus latu.

b) Lokomotīves, vagoni, sliedes.

Starp daudziem līgumiem, ko valdība slēgusi ar dažādām Amerikas un Eiropas firmām, ir arī daži, kas slēgti ar kādu Ņujorkas mazpazīstamu firmu "International Corporation". Citi ar šo firmu slēgtie līgumi mazāk nozīmīgi, starp tiem arī neizpildīti, bet viens, kas slēgts par dzelzceļu materiālu piegādi 25 milj. dolaru apmērā, ir ļoti raksturīgs valdības līgumu slēgšanas paņēmieniem un radījis lielus zaudējumus — 450.000 dolaru apmērā. Tas arī izsaucis lielas runas un pārrunas tautā un Satversmes sapulcē.

Par šī līguma slēgšanu un tālāko norisi Satversmes sapulces līgumu un sūdzību komisijas priekšsēdis V. Zāmuels saka, ka jau gadu atpakaļ par šo līgumu izplatītas ziņas, ka Amerikā noslēgts gaužām izdevīgs līgums par 100 lokomotīvu, 7.500 vagonu un 62.000 tonnu dzelzceļa sliežu piegādi. No visām minētām mantām vairāk kā gada laikā gan nekas vēl neesot saņemts, un vai vispār kaut ko saņemšot, tas maz ticams, kā to varot spriest pēc Latvijas tirdznieciskā pārstāvja Amerikā — K. Ozola liecības, kuŗu Zāmuels nolasa. Tā skan:

„No šī 1920. gada es biju par Latvijas tirdzniecības pārstāvi Amerikā... Priekš manas aizbraukšanas uz Ameriku man nekas netika ziņots par sarunām un līgumiem, kādus valdība slēdz Amerikā. Par kontrakta slēgšanu ar „International Corporation” es dabūju zināt no Rīgas laikrakstiem. Kā no laikrakstiem, tā arī no dažādām Amerikas solīdām firmām es dabūju zināt, ka Latvijas valdība pirkusi visādus dzelzceļa materiālus no „International Corporation”, kādēļ griezoz Ņujorkā pie "City Bank", kur izrādījās, ka valdība jau bija uz šī līguma pamata izmaksājusi kompānijai 450.000 dolarus pēc ordeŗa, nepieprasot nekādu attiecīgu dokumentu, jo orderī tas nav bijis minēts. Tūliņ pēc tam tika telegrafēts uz Rīgu Latvijas valūtas nodaļai, ka firma "International

Corporation" nedroša, kādēļ ieteicu tūliņ izbeigt naudas darīšanas ar firmu. Vēlāk banka man no jauna deva padomu telegrafēt valdībai, lai mani autorizētu caur advokātu aizstāvēt valdības intereses. Telegrafēju par to uz Londonu Biseniekam, Latvijas sūtnim, un uz Parīzi M. Grosvaldam, arī sūtnim, kuŗiem ir valdības telegrammu atslēga, bet uz divām savām telegrammām atbildi nesaņēmu. Tā kā līgums noslēgts ar šaubīgu firmu — International Corporation — kuŗai pašai lielāku naudas summu nav, un kuŗa nevar ar saviem līdzekļiem iepirkt līgumā paredzēto preci, tad maz cerības, ka valdība saņems līgumā paredzēto preci... Lokomotīves, kuŗas „International Corporation” bija domājusi pirkt priekš Latvijas, nopirka igauņu valdība”.

Savās vēstulēs Ozols vēl piemetina, ka minētā "International Corporation" neesot reģistrēta nevienā oficiālā Amerikas tirdzniecības informācijas reģistrī, kur tiekot ievietotas visas solidas organizācijas. Tirdzniecības aprindās šī kompānija neesot pazīstama. Ņujorkā tai pat neesot sava kantoŗa, bet tā mitinoties kādā mazā un netīrā Karlsona filmu kantoŗa istabā.

Ko par šo lietu saka min. prez. K. Ulmanis? Ozola kunga minētos faktus par 450.000 dolaru iemaksu viņš apstiprina, piezīmējot, ka šī firma esot gan jauna. Līgumā minētās lokomotīves un citi dzelzceļu materiāli Latvijai bijuši ļoti vajadzīgi, un "International Corporation" apsoliļusi tās ļoti lēti nopirkt kādā ūtrupē, kas Amerikā esot parasts. Bet tā kā firmai pašai nav bijusi nauda iemaksai, tad valdība to devusi, jo solītas lētas preces. Pati valdība cerējusi visu pirkuma samaksai — 25 milj. dol. — noslēgt ārējo aizņēmumu, bet tas nav pagaidām izdevies. Kāpēc līgums slēgts ar jaunu un nedrošu firmu, to K. Ulmanis nesaka. Tāpat viņš nekā nesaka, kāpēc nav Ozolu informējuši par šo līgumu, kad Ozols taisni kā tirdzniecības pārstāvis uz Ameriku sūtīts.

Gluzi neticams izklausās K. Ulmaņa teiciens, ka 450.000 dolari jeb 70 milj. Latv. rubļu taču neesot pārāk liela iemaksa tik lielai dzelzceļu materiālu iegādei. Ka nekas nav saņemts un nauda nosviesta tikpat kā zemē, to viņš nesaka. K. Ulmanis gan norāda, ka nenācies viegli to naudu iemaksāt, jo liekas nekad neesot bijis. Bet kāpēc tad steidzās maksāt? Pie tam jau-

nai, nepazīstamai firmai un bez jebkāda nodrošinājuma! Tikai tāpēc, ka cerējuši uz izdevīgu pirkumu? To darījuši piedzīvojuši valsts vīri. Šķiet, ka ar tik naivu „pasaciņu” nevienam piemānīt nevar. Protams, aiz visas šīs lietas, ko nu ar izdomātu pasaciņu grib segt, slēpjas ļoti reālas un taustāmas lietas, par kurām dalībnieki klusē.

K. Ulmaņa valdības ilggadīgais satiksmes ministrs T. Hermanovskis 1920. g. vasarā piepeši atkāpās no amata, viņu nodeda tiesai un notiesāja. Vai tas nebija saistīts ar šo dzelzceļu materiālu pirkumu, vai ar Jankeļa Kleina materiāliem? Un ja bija, tad lai atļauts jautāt, vai T. Hermanovskis bija īstais vainīgais? Vai aiz viņa kā „grēka āža” muguras nepaslēpās kāds cits, vai citi, kas izgāja sveikā? Satversmes sapulces priekšā celtos materiālos tikai reizi J. Celms min viņa vārdu. Kā tad nu viņš varēja kļūt par galveno vainīgo? Kā tas arī nebija, 450.000 dolaru, resp. 70 milj. rubļu vai 1,4 milj. latu lielo zaudējumu valstij neviens neatmaksāja.

c) Norvēģijas silķes.

Silķu apgādes lietā, par ko žēlojās iedzīvotāji, norādot, ka no Norvēģijas atvestas nederīgas un smirdīgas silķes, V. Zāmuels sniedza samērā īsu un vienkāršu ziņojumu. Viņš nav sūdzējies par to, ka valdība pirkusi un atvedusi dārgas un nederīgas silķes, bet gan norādījis, ka silķu apgāde radījusi valstij 80.696.000 rubļu, vai 1.614.000 latu lielus zaudējumus tāpēc, ka ar 13 kuģiem atvestas 104.564 mucas silķu vajadzējis bojāto mucu dēļ Rīgā pārkravāt, kas savukārt radījis 350 mucu lielu iztrūkumu, jo daļa silķu sabojājušās. Silķu pārdošana esot ļoti gausa un varot zaudējumus palielināt, ja silķes vēl vairāk bojāšoties.

Valdībai pārmests, ka silķes vestas ar dārgiem norvēģu kuģiem tai laikā, kad Latvijas kuģi ārzemju ostās stāvējuši bez darba un varējuši braukt par daudz lētāku maksu.

K. Ulmanis atbildēja, ka silķes pirktas tādēļ, ka pēc tām ir bijusi liela vajadzība. Tās pirktas no Norvēģijas valdības par pieņemamu cenu uz 5—6 gadu ilgu nomaksu. Tik izdevīgus noteikumus citas valstis, piem., Polija un Austrija, neesot dabūjušas, bet Vācijai dots lētāk tāpēc, ka tā varējusi Norvēģijā

deponēt 20 milj. norvēģu kronu kā drošību. Siļķu pārdošana gan esot gausa, bet to pasteidzināšot.

Par šo siļķu lietu man bija izdevība runāt ar prof. A. Aizsilnieku, kas savukārt bija runājis ar mūsu goda konsulu Norvēģijā — Vanagu. Pēc Vanaga paskaidrojuma Latvijas Apgādes ministrija pasūtīnājusi lielu daudzumu siļķu, bet kad noskaidrojies, ka siļķes var dabūt uz 5—6 gadu kreditu, tad pasūtīnājums stipri palielināts, laikam pat divkārsots, cerībā lielu daļu pārdot uz Krieviju un labi nopelnīt. Pa to laiku arī krievi uzzinājuši, ka Norvēģijā var dabūt siļķes un tās arī pasūtījuši. Nu Latvijas pasūtījums izrādījies par pārspilēti lielu, bet bijis jāņem.

Nosūtot siļķes pārbaudītas, tās bijušas labas, bet kuģos pārāk cieši šablīvētas, jo mīnu dēļ kuģi uz Latviju ne labprāt braukuši. Vedot siļķes cietušas, daudzām mucām notecējis sāļjums. Pieņemot siļķes, mucas nav pārbaudītas un sāļjums atjaunots. Noliktavu trūkuma dēļ mucas palikušas uz krasta saulē (jūnija mēnesī) un tās galīgi samaitājušās un smirdējušas. Tad laikam arī notikusi bojāto mucu pārkravāšana un, protams, radies zaudējums, jo sabojātās siļķes vajadzējis iznīcināt.

Cik labas un derīgas bijušas pārējās, neesot zināms, bet pēc komisijas informācijas, tās laistas pārdošanā uz maiņu punktiem Padomju Krievijas pierobežā, kur tās pārdotas krievu zemniekiem.

d) Vec-Auces Jankelis Kleins un Kutiskers.

Jankelis Kleins, jeb Vec-Auces "ķēniņš" un Kutiskers bija divi ļoti veikli un izmanīgi žīdi, kuŗi 1919. gada rudenī, kad vācu armija (bermontieši) dzīti ārā no Latvijas, atradušies viens Vec-Aucē, otrs laikam Rīgā, Jelgavā vai Liepājā, skaidri nezīnu, jo paskaidrojumos tas nav minēts. Visiem zināms, ja kādai armijai piepeši un steidzīgi jāatstāj sava apmešanās vieta, kur tā ilgāku laiku atradusies, jāpamet un jāatstāj uz vietas arī daudzas un dažādas vērtīgas mantas, kuŗas līdz aizvest nevar. Šādā stāvoklī nonākuši arī vācieši Kurzemē 1919. gada rudenī.

Zināms arī tas, ka vācu armija Latvijā ieradās ne tikai kaŗošanas, bet arī laupīšanas nolūkos, un tādēļ visur, kur apmetās, centās iegūt un piesavināties pēc iespējas vairāk mantu. Šajos nolūkos tie būvēja pieveddzelzceļus meža materiālu un citu

mantu izvešanai, ierīkoja un pārņēma no iedzīvotājiem nepieciešamās darbnīcas, mašīnas un citas ierīces kopā ar darbnīcu un dzīvojamām ēkām. Savām gaisa spēku vajadzībām tie Auces tuvumā ierīkoja arī angārus, kas dārgi izmaksāja, un armijai bēgot vai steidzīgi pārvietojoties, nebija līdzī paņemami.

Protams, ka kaņaspēkam aizejot un pametot daļu mantu, it īpaši pārtikas līdzekļus, notiek laupīšanas un atstāto kaņa mantu piesavināšanās, bet tas iespējams ar sīkām, paņemamām un aiznesamām mantām. Darbnīcas, lokomotīves, vagonus, slīdes, namus un dažādas citas ierīces aiznest nevar. Tās paliek uz vietas, un tur pastāvošās valsts varas, resp. pašvaldības un valdības iestāžu pienākums aizgājušās armijas atstātās mantas pievākt un reģistrēt, lai vēlāk noskaidrotu, ko ar tām iesākt. Tas taču bez kādiem īpašiem rīkojumiem un lēmumiem jādara attiecīgām valsts iestādēm, jo atstātā manta pāriet valsts īpašumā.

Izrādījās, ka bermontiešu kaņaspēku no Kurzemes aizdzienot, tas savās galvenās apmešanās vietās atstājis daudz un dažādu mantu, bet Latvijas valsts iestādes, it īpaši Iekšlietu ministrija, par tām nav interesējusies, neko nebija reģistrējusi, bet visu atstājusi — Dieva ziņā. Tad radušies daži uzņēmīgi privāti cilvēki, piem., abi pieminētie žīdi — Jankelis Kleins un Kutiskers, kas sapratuši vācu kaņaspēka atstāto mantu vērtību un steigā meklējuši ceļus un līdzekļus, kā šīs mantas padarīt par savām, lai tad kā īpašnieki ar tām rīkotos, resp. par dārgu naudu tās pārdotu īstajam īpašniekam — Latvijas valstij, iedzīvotos naudā un kļūtu par bagātiem cilvēkiem.

Abi šie veiklie žīdi, sevišķi Vec-Auces Jankelis Kleins, saprot, ka kļūt par vācu kaņaspēka pamestās mantas īpašnieku nav tik viegla lieta. Vajadzīgi taču kādi pierādījumi vai labi sakari ar attiecīgiem valdības ierēdņiem, kas palīdzētu šīs lietas kārtot, iekams nav par vēlu, valdība neatjēdzas un nepaņem šīs mantas par valsts īpašumu, kādas tās patiesībā ir. Uz ātru roku tiek meklēti un arī sadabūti fiktīvi līgumi par mantu pirkšanu no vācu armijas un līgumu slēgšanu pat Berlīnē. Lietas bija aizgājušas tik tālu, ka valdības iestādes sāka ar šiem žīdiem tirgoties, atpērkot no tiem par dārgu naudu vācu armijas atstātās un žīdu nelikumīgi piesavinātās mantas. Lieta nogāja līdz pilnīgam absurdam. Satversmes sapulces izmeklēšanas komisijā ieradās Tirdzniecības un rūpniecības ministrijas ierēdnis,

kuņam ministrija bija uzdevusi vācu armijas atstāto un Jankeļa Kleina „pārņemto” mantu lietu noskaidrošanu, un paziņoja, ka viņš esot arī Jankeļa Kleina pārstāvis un pilnvarnieks! Tas bija inženieris Kaulēns. Viņam nu vajadzēja aizstāvēt valdību pret J. Kleinu un J. Kleinu pret valdību. Skaidrs, ka viņš aizstāvēja to, kas viņam vairāk maksāja, un tā, protams, nebija valdība.

Tādā ceļā Jankelis Kleins isā laikā kļuva bagāts vīrs un pats „savu īpašumu” vērtējis uz 5 milj. zelta rubļu, resp. 12,5 milj. latu, ja zelta rubli, saskaņā ar tā tīrā zelta vērtību (0,774 gr.) pielīdzinām vismaz 2,5 latiem ar tīro zelta vērtību 0,290 gr. Patiesībā šie 5 milj. zelta rubļi ir vairāk nekā 13 milj. latu.

Otrs žīds — Kutiskers — gan pievācis daudz mazāk pamesto kaņa mantu, bet par to uzsācis tirgošanos ar valdību, pārdodot tai lielos daudzumos „it kā” Vācijā iegūtās kaņavīru drēbes un apavus, un arī Liepājā rekvizētos, jau sapuvušos konservus.

Ko par šīm Jankeļa Kleina un Kutiskera lietām saka ministru prezidents K. Ulmanis? Atbildot uz lūgumu un sūdzību komisijas pārmetumiem un apvainojumiem valdībai, viņš 1920. gada 23. novembra Satversmes sapulces sēdē paskaidro:

„Es nevaru piekrist tam, ka mans uzdevums ir glābšana, un sevišķi tāpēc, ka citu uzdevums arvien ir bijis gluži pretējais. Ja mēs gribam apspriest jautājumu sakarā ar Jankeļa Kleina lietu Vec-Aucē, tad mums vispirms jāapskata tas apstākļi, tie apstākļi, kādi pie mums toreiz pastāvēja. Pērnajā gadā Tirdzniecības un rūpniecības ministrija varēja iegūt Vec-Aucē mantas, kuņas atstātas no vācu kaņaspēka, tad jāsaka, ka tās iegūt mums bija ļoti vēlams. Priekš tam mums bija jārēķinās ar apstākli, ko mēs varam un ko mēs nevaram. Pērn mums bija divas izdevības šos īpašumus iegūt: paņemt mantas „vācu kaņaspēkam aizejot” ar spēka palīdzību vai nopirkt viņas par naudu. Man jāsaka, ka tomēr ne viens, ne otrs nebija iespējams. Ar spēku mēs to nevarējām dabūt un par naudu nopirkt mēs tās nevarējām aiz tā vienkāršā iemesla, ka viņas mums nebija.

Tad pie mums griezās Vec-Auces iedzīvotāji un toreizējais Vec-Auces vecākais, ziņodams, ka būtu ļoti vēlams, ja mantas paliktu uz vietas. Ja mēs paši tās mantas iegūt nevarējām, tad mums bija jādod iespēja šīs mantas nopirkt vietējiem iedzīvotājiem, un ja mēs attiecīgo atļauju nebūtu devuši, tad mantas būtu aizvestas projām, jo vagoni priekš tam jau stāvēja. Viena daļa

no tām jau tika aizvesta. Ar atļaujas izdošanu mēs tagad esam panākuši, ka liela daļa no šīm mantām nav aizvestas un ir palikušas pie mums. Bija iespējams arī otrs — tas, ka varēja piedzīvot Vec-Auces ietaises un iestādes to pašu likteni, ko piedzīvoja Jelgavas pils un ģimnazija (Nodedzinātas. Aut.) Tad mums itnekā nebūtu. Tagad šīs mantas palikušas tikpat kā veselas mūsu zemē, tikai jālūkojas uz to, lai nosacījumi uz šo mantu iegūšanu būtu izpildīti, un šīs iestādes varētu kalpot savam mērķim un izpildīt savus uzdevumus.

Reiz valdība bija devusi savu atļauju mantas iegādāties, vai tad varētu būt nopietna runa par to, ka pusgadu vai gadu vēlāk izdevīgos apstākļos valdība šos solījumus lauztu tāpēc, ka lieta grozās ap dažiem miljoniem naudas. Reiz bija pamats un iemesls atļauju dot (Nebija jau ne iemesla, ne pamata, mantas piederēja Latvijas valstij! Aut.), tad mēs nevaram izlietot tagad stāvokli, lai atceltu grūtā brīdī slēgtu līgumu, jo tas nesaietas ar taisnības un patiesības apziņu, kuŗa jau tā lielā mērā pa kuŗa laiku tikusi satricināta”.

Pie šī ministru prezidenta paskaidrojuma par Jankeli Kleinu jāpiezīmē, ka tas nesaskan ar patiesību. Tas skaidri būs redzams no tālāk citētās lūgumu un sūdzību komisijas locekļa J. Celma runas un viņa priekšā celtiem armijas virspavēlniecības komisijas dokumentiem, kad pēc Ulmaņa atbildes mēs pie tiem nonāksim.

Beidzis savu paskaidrojumu par Jankeli Kleinu, ministru prezidents pāriet uz Kutiskera lietu, un saka tā:

„Šī Kutiskera lieta ir viena no tām, kuŗas sākums meklējams jau mūsu pastāvēšanas dienās. Toreiz decembŗa mēnesī no Tirdzniecības un rūpniecības ministra ir tikusi dota atļauja, saistīta ar zināmiem nosacījumiem, lai Kutiskers iegūtu par savu īpašumu tās mantas, kuŗas toreiz sauca par savām vācu kuŗa valde. Uz šīs atļaujas pamata, kuŗa bijusi saistīta ar nosacījumiem, arī tā galīga noteikšana uz šo mantu izpārdošanu paliek valdībai. Kutiskers šīs eksportiestādes materiālus ieguvis par savu īpašumu”.

Tad Ulmanis turpina: „Pagājušā vasarā radās valstij liela vajadzība pēc tām mantām, un daudzas ministrijas arī gāja un sāka šīs mantas lietot. Vajadzēja noskaidrot, kā lietas stāv un kas patiesībā īpašnieks, kam tās mantas pieder. Līdz tam laikam

nebija cēlušās nekādas šaubas par to, ka ministrija ir devusi atļauju mantas pirkt. Mums bija vēl otrs iemesls, kādēļ mums vajadzēja par mantām dabūt rīcības brīvību. Tur bija daudz derīgas lietas, kuŗas varētu naudā pārvērst. Šīs mantas varēja būt derīgas arī vienam otram rūpniecības uzņēmumam. Lai kur šīs mantas negulētu, vajadzēja nākt reiz šai lietai pie pilnas skaidrības. (Vai tad agrāk skaidrības nevajadzēja? Aut.). Es jau minēju, ka nebija pagājušā vasarā cēlušās šaubas par to, ka šis īpašums ir no Kutiskera iegūts likumīgā kārtā. Uz Kutiskera ierosinājumu, ka tiek mantas ņemtas laukā no valdības iestādēm, sākās sarunas.

Jāsaka, ka lieta grozas ne tikai par eksporta dzelzīm, bet par līgumiem, kuŗi slēgti ar Kutiskeru attiecībā uz mantu piegādāšanu armijas vajadzībām. Kad pag. gadā tika iesniegts Kutiskera pieprasījums apaļos skaitļos par vienu un pus milj. rubļu, šīs abas lietas sakrita kopā, bet tagad nāk un saka, ka nauda izsniegta pilnīgi bez pamata, ka nav bijis nekāda vajadzīgā pamatojuma šīs naudas izsniegšanai. Man jāsaka, ka ar Kutiskeru noslēgts līgums par drēbju apgādāšanu, bet tas nav ticis pildīts. Pagājušā gada augustā bija taču pirmais uzdevums gādāt par to, lai armija tiktu apgērbta. Vēl jāsaka, ka pag. gada augustā bija ļoti grūti priekš armijas ko nopirkt, jo satiksme ar ārzemēm bija ļoti grūta”.

Tad paskaidrodams, ka visi preču piedāvājumi nākuši no Vācijas un bijuši ļoti dārgi, K. Ulmanis aizrāda, ka Kutiskera piedāvājumi bijuši par piemērotām cenām un lielos daudzumos. Uz jautājumu, no kurienes tie cēlušies, K. Ulmanis atbild, ka „Kutiskers ir izdevīgi iepircis Vācijā kaŗaspēka drēbes un zābakus un to viņam ir ārkārtīgs daudzums”. Ja pēc pusgada vai vēl ilgāk pienākot paziņojums no Iekšlietu ministrijas, ka mantas nepiederot Kutiskeram, bet valstij, tad jau varot gan jautāt, kāpēc „toreiz” tā rīkojušies, tas ir — kāpēc no Kutiskera pirkuši valstij piederošas mantas, tad varot tikai atbildēt, ka „toreiz” nekādu šaubu nav bijis. Uz jautājumu, kāpēc Iekšlietu ministrija tik vēlu ziņojusi par Kutiskera mantām, ka tās viņam nepieder, bet valstij, K. Ulmanis tieši neatbild, bet saka, ka „toreiz” laiki bijuši grūti un valsts iestādēs īstas kārtības nav bijis.

Uz tālāko jautājumu, kāpēc steigušies ar naudas nomaksu Kutiskeram, un nav nogaidījuši, kamēr apstākļi noskaidrosies, K. Ulmanis pavisam naīvi atbild: „Kutiskers brauca projām, un mums bija no svāra lietu novest pie kāda slēdziena un dabūt rīcības brīvību, un tas bija sasniedzams ar naudas iemaksu — tāpēc arī bija jādara”. Isi un skaidri, bet neticami naīvi, lai neteiktu — muļķīgi. Iekšlietu ministrija, tā tad nevis kādas ārvalsts, bet pašam K. Ulmanim padota mūsu valsts iestāde oficiāli paziņo, ka no Kutiskera ņemtās (pirktās?) mantas nepieder viņam, bet pašai valstij, tad — lai ar Kutiskeru, kuš mantas atzīst par savām, ātrāk tiktu galā, valsts par savām mantām uzdāvina tam vēl valsts līdzekļus un tad saka — „Taisies, ka ātrāk tieci projām uz ārzemēm, lai valdība atgūtu rīcības brīvību!” Kaut ko neticamāku grūti pat izdomāt!

Kutiskers pārdevis valdībai armijas vajadzībām arī vācu armijas atstātos konservus, bet tie izrādījušies par sapuvušiem un nelietojamiem. Tā kā to vērtība, samērā ar pārējām mantām, ļoti niecīga — 50.000 Latv. rubļu, ap 1.000 latu, tad nav nozīmes pie tiem tuvāk pakavēties. Uz armijas apgādāšanas līguma pamata, kuš gan nav pildīts, Kutiskeram izmaksāts apaļos skaitļos 1.500.000 rubļu vai 300.000 latu, kuši atzīstami par zudušiem, tāpat kā 1.000 latu par konserviem.

Par Jankeli Kleinu jeb Vec-Auces „ķēniņu”, kā jau minēju, runā arī Satversmes sapulces lūgumu un sūdzību komisijas loceklis J. Celms 25. novembra sēdē, jo viņam bijis uzdots Jankeļa Kleina lietu tuvāk noskaidrot. Pakavējoties savā runā pie ministru prezidenta K. Ulmaņa paskaidrojumiem par Jankeli Kleinu, viņš saka:

„Par to pašu Jankeļa Kleina lietu interesējusies armijas virspavēlniecība, un tikai šodien nāca manās rokās viss plašais materiāls, ko šinī jautājumā sakrājusi armijas virspavēlniecības ieceltā komisija. Mani pārsteidza tas, ka šī armijas virspavēlniecības ieceltās komisijas slēdzieni ir daudzējādā ziņā stiprāki un priekš valdības, varbūt, apvainojošāki, ja viņa to tā uzskata. Tā tad, ja jūs pārmetiet revīzijas komisijai (lomāta lūgumu un sūdzību kom. Aut.), tad reizē ar to jūs pārmetat arī tai otrai komisijai, kas ir nākusi pie tiem pašiem slēdzieniem. Tagad, lai konstatētu patiesību, man jāaizrāda, ka šai pašā jautājumā val-

dība pielaidusi lielas nepatiesības un, cik no armijas virspavēlniecības ieceltās komisijas izziņas redzams, tad visi bagātie materiāli, kas atrodas J. Kleina rokās, 1918. g. decembrī ir pārņemti valdības pārziņā ar speciāli ieceltas komisijas palīdzību. To apliecina noraksts, ko parakstījis bijušais satiksmes ministrs T. Hermanovska kungs. Izrādās, ka viens šis pārņemšanas akts atrodas pie vācu valdības, bet tas, kam vajadzēja atrasties pie mūsu valdības, pazudis. Es gribu aizrādīt, ka pēc šī dokumenta aprakstiem un izziņas materiāliem, kas atrodas armijas virspavēlniecības štābā, redzams, ka vācu valdība nodevusi Latvijas valdībai, resp. Latvijas valstij tādas un tādas mantas. Pēc miera līguma par tām būs jāmaksā. Bet kur ir šīs mantas? Viņas ir J. Kleina īpašums. Pieņemot to formulu (Labā spārna, resp. ulmaniešu iesniegto pārejas formulu pie balsošanas par K. Ulmaņa ziņojuma. Aut.), ka valdības paskaidrojumi apmierinoši, jūs esat vilkuši strīpu pāri ne tikai šim divām komisijām, kas nākušas pie viena un tā paša slēdziena, — jūs esat dāvinājuši Jankelim Kleinam šo milzīgo īpašumu, kas vajadzīgs Latvijas valdībai, un kas juridiski ir arī piederējis Latvijas valdībai līdz 1918. gada decembrim, kamēr J. Kleins iesniedza lūgumu 1919. gada augustā, lai viņam tos materiālus nododot. Tā tad ministru prezidenta aizrādījums, ka visi vietējie iedzīvotāji lūguši dēļ atpirkšanas, un ka Latvijas valdība varētu arī to atpirkt, nozīmē, ka mēs būtu arī divreiz maksājuši. Viena maksa būs tā, kuŗa pēc dokumentiem jāmaksā Vācijas valdībai, un otra tā, kuŗa, „pēc taisnīgas novērtēšanas” jāmaksā Jankelim Kleinam.

Vai apstākļi patiešām bija tādi, par to, man šķiet, pie kaut cik objektīvas lietas apsvēršanas katrs pats nāks pie slēdziena, Kāpēc gan mēs nenācām pie tāda slēdziena, ka Latvijas valdībai visas Pārdaugavā esošās ēkas jānodod kādam Kutiskeram, vai citam kādam Kleinam tāpēc, ka tur savā laikā stāvēja bermontieši? Valdība motivēja Vec-Auces bagātīgo krājumu atdošanu ar to, ka tur bijis vācu kaŗaspēks, un ka tas aiziedams, varējis to izpostīt, kādēļ vajadzējis to glābt. Pēc plašas izziņas armijas virspavēlnieks griezies ar katēgorisku lūgumu, katrā ziņā pārņemt šīs mantas tūliņ valsts īpašumā, sevišķi tāpēc, ka tur ierīkoti plaši angāri priekš gaiskuģniecības. Bet pēc tam, kad notika starpresoru sēde, kuŗu vadīja un noteica inženieris Kau-

Zaudēts:

	Miljonos Latv. rub.	Miljonos latu
1) Uz H. A. Fortingtona līgumiem:		
a) par linu pārdošanu	33,0	0,7
b) par preču iepirkšanu	92,0	1,8
2) Uz līgumiem ar citām ārzemju firmām:		
a) par linu pārdošanu	43,9	0,9
b) par preču iepirkšanu	31,4	0,6
3) Uz līgumu ar "Central Corporation" par lokomotīvēm, vagoniem, sliedēm. (Zaudēts 450.000 dolāru avanss.)	70,0	1,4
4) Uz līguma ar Norvēģijas valdību par siļķēm	80,7	1,6
5) Uz līguma ar Kutiskeru par zābakiem un konserviem	1,5	0,3
<hr/>		
Kopīgais komisijas aprēķinātais zaudējums	325,5	7,3
6) Kopējs zaudējums dārgo cenu un slikto preču dēļ uz visām operācijām	80,0	1,6
7) Zaudējums par Jankelim Kleinam atdotām mantām (pēc paša Kleina aprēķina)	625,0	12,5
<hr/>		
Pavisam kopā	1057,5	21,4

Atbildot uz šiem V. Zāmuēla minētiem milzīgiem zaudējumiem, K. Ulmanis atzīst tikai vienu zaudējumu — 450.000 dolāru, resp. 70. milj. Latv. rubļu iemaksu par lokomotīvēm, vagoniem un sliedēm, jo līgums nav pildīts, piezīmējot, ka tas taču nekas nesot samērā ar lielo līgumu ar šo firmu par 25 milj. dolāru. Atzīst viņš arī kukuļošanu un komisijas naudas došanas, bet pārējo visā visumā noraida. „Toreiz”, resp. līgumu slēgšanas laikā, apstākļi bijuši grūti un citādi nav varēts.

Kad uz pārmetumiem par zaudējumiem uz valdības pārdo-tiem liniem, tāpat kā uz komisijas ekspertu un liecinieku konstatējumiem par dārgo, bojāto un nederīgo preču pirkšanu un lieliem līdzekļu zaudējumiem — ministru prezidents atbild ar šo apstākļu kategorisku noliegšanu, atsaucoties tikai uz grūtiem kara laika apstākļiem un apstrīdot komisijas ekspertu aprēķinus

un slēdzienus attiecībā uz dažiem līgumiem. Komisijas priekšsēdis V. Zāmuels prasa piecu dienu laika šo ministru prezidenta iebildumu pārbaudei.

Kā K. Ūlmanis, tā viņa labā spārna koalīcijas valdības aizstāvji, šo prasību neatbalsta. Gluži otrādi — tie nostājas pret to. Viņi ne tikai nostājas pret to, bet saprazdami, ka valdības stāvoklis ar V. Zāmuela ziņojumu jau tā smagi satricināts, iesniedz priekšlikumu, ko daži Satversmes sapulces locekļi nosauc par „iemauktu uzmaukšanu komisijai”, tas ir, iesniedz priekšlikumu — uzdot lūgumu un sūdzību komisijai desmit dienu laikā izstrādāt „instrukciju” par savu darbību, sašaurinot komisijas tiesības un noliedzot tai revidēt valdību. Revidēt atļauts tikai valdības iestādes — ministrijas, bet ne ministru kabinetu.

Ap šiem diviem priekšlikumiem izceļas sīvas un ilgstošas debates. Labā spārna valdības aizstāvji ar Augustu Briedi priekšgalā grib visus valdības grēkus segt, kaut gan runas sākumā atzīmē, ka tautā ir nemiers, cik pamatots, to gan nezinot, un ka klīdušas valodas, ka valdībā lielas nekārtības un ka tām jādarot gals. Bet tā kā viņa uzdevums bija izstāvēt un baltu mazgāt valdību, tad viņš arī centās to darīt. Viņa garās runas galvenais nolūks bija — kompromitēt komisijas pieaicinātos ekspertus un lieciniekus — profesoru Kārli Balodi, Simsonu un citus, gan kā nacionāli apšaubāmus, gan kā veikalniekus, kuņģi no Latvijas līnām gribējuši tikai valģus vīt valdības kārtīšanai, gan kā nesaprašanas...

Aizvainots par A. Brieža ekspertu un liecinieku noniecināšanu un izķēmošanu, un lai atspēkotu ministru prezidenta K. Ulmaņa apgalvojumu, ka bojātu preču gadījumos vienmēr sastādītas komisijas, kas preces un produktus pārbaudījušas un pieņēmušas, V. Zāmuels protestē un saka:

„Gluži pareizi, komisijas tika vienu otru reizi sastādītas, bet bija gadījumi, kad ieceltā komisija atzina precī par nederīgu, iecēla vēl otru komisiju. Un kad arī otra komisija atzina precī par nederīgu, attiecīgais ierēdnis tika piespiests pieņemt tomēr šo precī. Pievedīšu kā piemēru no Stillinga un Andersona firmas Apgādes ministrijai pārdoto speķi, apm. 15.000 pudu... Šo speķi apskatīja Dr. Matvejs kopā ar citiem komisijas locekļiem, to starpā arī Rīgas lopkautuves pārzini, un atzina, ka šis

speķis nekādā ziņā nav atzīstams par pirmā labuma speķi, par kādu tas bija pirktš, bet ka augstākais to var atzīt par otra labuma preci, jo speķa gabaliem visapkārt bija jāgriez bieza kārtā nost kā sabojāta un ēšanai nederīga.

Tātad liels daudzums no svara krīt nost, kas zināms, sadārdzina iepirkto speķi. Tādēļ komisija atteicās to pieņemt armijas vajadzībām. Tika sastādīta jauna komisija, kuņā arī Dr. Šķipsna piedalījās. Bet šī komisija nodeva par speķi vēl sliktāku atsauksmi. Tā bija dažu pārgrieztu speķa gabalu vidū atradusi bojājumus. Un tādēļ arī otra komisija atzina, ka speķis stipri bojāts, un ka tādēļ par to nav maksājama pirmā labuma speķa cena... Bet tas vēl nebija viss. Kādā dienā atbrauca Ulmaņa kungs, liek pārgriezt speķa gabalu un saka: „Kas tam speķim kaiš? Tas jau ir primā speķis! Pieņemt!” Speķi, zināms, arī pieņēma, neskatoties uz divu komisiju atzinumu, ka speķis bojāts un nav pieņemams par tādu cenu. Par šo lietu var dabūt attiecīgos dokumentus, jo ir sastādīti attiecīgi protokoli”.

Tāda, lūk, bijusi bojāto preču pieņemšanas kārtība. Tos ierēdņus, kā V. Zāmuels tālāk aizrāda, kas pretojušies bojāto vai nederīgo preču pieņemšanai, sākuši vajāt. Tādas vajāšanas izbaudījis arī Dr. Matvejs.

Ne vienu reizi un nevienā vietā A. Briedis nav kritizējis pat tādus līgumus kā lokomotīvu un vagonu pirkšanas līgumu, kuņu pats K. Ulmanis principā atzīst par kļūdu, kaut arī niecīgu, zaudējot „tikai” 1,4 milj. latu, vai vācu kaņaspēka atstātās mantas pārņemšanas līgumu ar Vācijas valdību, kuņu K. Ulmanis it kā „aizmirsis”. Tie visi ir jāsedz un jāsaka valdībai: „Ir jau labi, turpiniet tāpat tālāk!”

Vērojot garās un asās Satversmes sapulces debates šinī jautājumā, mēs redzam, ka tik mierīgs, tīrs un godīgs cilvēks kā dzejnieks un rakstnieks Kārlis Skalbe, kuņu pazina un pazīst vēl tagad visa latviešu intelligēnce, nevar mierīgi noklausīties A. Brieža valdības aizstāvēšanas runā, arī kāpj katedrā un dziļā sarūgtinājumā saka:

„Kad še no valdības puses tika apgāzti no revīzijas komisijas uzdotie skaitļi, es klausījos ar vieglu sirdi, bet kad nāca Brieža kungs un uzstādīja še savu dubļu šļirci un apšļakstīja tos cilvēkus, kas strādā revīzijas komisijā, tad mana sirds palika atkal smaga. Zemnieku savienības taktikā es redzu to smago kļūdu,

kas radījusi tagadējo mājas kārtību. Es saku — mājas kārtību, jo tie ļaudis, kas uzticīgi turas pie valdības spārna, tiek segti ar visu, kāda kritika arī nenāktu . . . Ļaudis, kas uzstājas, tiek nomelnoti par nodevējiem un lieliniekiem, par valsts naidniekiem . . . Tā daļa, kas sēž valdības kamanās, tāpēc ir droša, ka viņas darbība stāv ārpus katras kritikas, viņa nepieņem nekādus pārbaudījumus. Tā ir radusies šī mājas kārtība.”

Valdības darbības revīzijas nepieciešamību K. Skalbe motivē teikdams:

„Baumu pilnas bija ielas un tās gāja pāri pār robežām! Pagājušā vasarā es aizgāju no kādas sabiedrības, kuŗā man sacīja, ka Latvijas ierēdņi zogot un ņemot kukuļus; es aizgāju ar skandālu un sacīju, ka tas nav taisnība. Bet rudenī mēs nonācām pie tā, ka arestēja svarīgus augstākus valsts ierēdņus. Tie bija fakti, kuŗiem pakaļ nāca baumas . . . Tas, kungi, ir fakti, viņi ir ņēmuši kukuļus un pat ņemdami kukuļus, nav ticējuši Latvijas naudai, citādi viņi nebūtu kompromitējuši ne sevi, ne Latviju, tūliņ pirkdami namus”.

Par nebūšanām valdībā gan pie linu pārdošanas, gan arī preču iepirkšanas armijas un iedzīvotāju vajadzībām vēl runāja vairāki Satversmes sapulces locekļi, valdību stipri kritizējot. Aizrādīja arī uz to, ka uz vairākiem komisijas pārmetumiem ministru prezidents nav turējis par vajadzīgu pat atbildēt. Tāpat vairāki runātāji brīnījās, kāpēc valdība izturas naidīgi pret Satversmes sapulces iecelto komisiju valdības darbības pārbaudi, un neizsniedzot pieprasītos līgumus un rēķinus. Rodoties iespaids, ka valdībai patiešām kas slēpjams. Tāpēc nāca priekšlikums dot valdībai, tāpat kā komisijai, laiku izteikto pārmetumu un celto iebildumu noskaidrošanai, lai tad kādā no turpmākām Satversmes sapulces sēdēm valdība sniegtu izsmeļošu ziņojumu, un sapulce varētu lemt.

Drīz tomēr noskaidrojās, ka lieta ņem pavisam citu virzienu. Valdības koalīcijas partiju vadītāji ar K. Ulmani priekšgalā, pa deputātu runas laiku turpat kuluāros un, domājams, arī ārpus tiem, veduši sarunas par valdības nepatīkamo stāvokli, ko radījusi komisija ar savu graužošo ziņojumu. Ja izlemšanu atliek, tad stāvoklis vēl vairāk pasliktinās, tāpēc nekādu papildziņojumu sniegšana nav vajadzīga. Kaut arī komisijas ziņojumā valdība smagi apvainota un arī ministru prezidenta atbilde

sapulci nav apmierinājusi, tomēr jādara lietai gals, oficiāli uz ārieni, jāatzīst min. prezidenta paskaidrojumi par apmierinošiem un jāsedz valdība. To prasa arī K. Ulmanis.

Protams, ka šāda politisku valdības partiju, resp. Satversmes sapulces labā spārna vairākuma vienošanās, kaut arī būtībā un no tautas viedokļa ir galīgi nepielaižama un negodīga, izšķir visu strīdīgo jautājumu uz viena rāviena: sedz valdību un, pieņemot vēl lēmumu par instrukcijām komisijas tālākām revīzijām, lai tā nedomā vēl tālāk ar valdības revīziju nodarboties. Un tā arī notiek. Satversmes sapulces 2. decembra sēdē valdības aizstāvji iesniedz divus noteiktus priekšlikumus. Pirmais no tiem — atzīt ministru prezidenta K. Ulmaņa atbildi par apmierinošu; otrais — uzdod lūgumu un sūdzību komisijai izstrādāt savas darbības instrukcijas desmit dienu laikā. Abus šos priekšlikumus pieņem ar 74 un 70 balsīm pret 64 un 62 balsīm.

Ar minētām balsošanām un lēmumiem valdības darbības revīziju izbeidza un politiski nosedza arī visus valdības un vadošo ierēdņu grēkus un korrupciju. Pie atbildības vairāk nevienu nevar saukt, izņemot tos, kas bija noziegušies tīri kriminālā kārtā, resp. viltojuši parakstus, kaut ko nozaguši, ņēmuši kukuļus, resp. atlīdzību par pakalpojumiem, ja to var pierādīt. Ja nevarēja, tad labāk bija nerunāt, jo citādi pats nonāktu cietumā.

Jautāsim tagad, kādu iespaidu šāds pārsteidzīgs Satversmes sapulces valdības glābšanas lēmums varēja atstāt tautā? Protams, ka negatīvu un naidīgu. Dziļš sašutums to pārņēma. Cik daudzās mutēs atskanēja dzejnieka Ed. Veidenbauma vārdi: „Virs zemes nav taisnības, dūrei tik spēks!” Šī „dūre” nu bija pašu valsts parlaments, resp. šī parlamenta vairākums, un šī vairākuma atbalstītā K. Ulmaņa valdība. Neko darīt — bija jāsamierinās. Un tauta samierinājās. Runāt jau runāja, un runā vēl šodien, bet darīt neko nevarēja.

Bet bija aprindas, kas no šiem Satversmes sapulces lēmumiem daudz ko mācījās. Un tās bija taisni tās aprindas, kas vai nu pašas kopā ar valdību bija „grēkojušas”, vai tai palīdzējušas grēkot — augstākie valdības ierēdņi, kas visu šo notikumu norisi savām acīm redzēja, un arī daži citi acīgi un veikli ļaudis. Tie, pārrunājot notikumus, gluži dabīgi vaicāja sev: „Ja tik vaļīgi un nepārdomāti drīkst ar valsts līdzekļiem rīkoties, pie

tam ērti un nesodīti tikt vaļā, kāpēc tad caurām dienām sēdēt un nīkt dažādās kancelejās, kāpēc nepameklēt draugus un sakarus, kur valsts nauda plūst? Tad varētu saziņā ar tiem citādi rīkoties. Notikumi paši pavedināja. Un ne viens vien veikalnieciskas dabas cilvēks pa šo ceļu gāja. Kur tad pēc 5—6 gadiem cēlās tas lielais koruptantu bars gan valsts iestādēs, gan savos privātos, ar labiem sakariem un valsts naudu celtos veikalos? Minēšu gluži nevainojamu piemēru.

Tikai dažus gadus vēlāk Latvijas pilsoņi, it sevišķi inteliģence un pilsētu iedzīvotāji, sāka gudrot un prasīt pēc savām, pašas Latvijas valsts radio raidstacijām un saviem radio aparātiem. Ne valdība, bet dzirdīgi un uzņēmīgi veikalnieki bija tie, kas pirmie šo prasību dzirdēja un uzklausa. Un viņi nebūtu veikalnieki, ja neprastu šo lielo pasākumu ar drošiem ienākumiem apjūsmot un ierosināt, speņot nepieciešamos soļus tā reālīzēšanai.

Divi — trīs uzņēmīgi veikalnieki bija sazinājušies, ka radio lieta jāizmanto peļņas nolūkiem. Jāizprasa valdības atļauja un jāstājas pie radio torņa celšanas. Lai lieta būtu absolūti droša, jāiesaista šai uzņēmumā daži valdības locekļi un daži redzami lielāko politisko partiju biedri. Vienu šādu „sarakstu” ar kādiem 15—20 vārdiem es pats redzēju. Tur stāvēja arī mans vārds.

Protams, ka es šādam korruptīvam priekšlikumam piekrist nevarēju un laipno piedāvājumu nepieņēmu. Radio lieta bija laba, ar lielu kultūrālu nozīmi un neapšaubāmu peļņu, bet kāpēc to ar valdības locekļu, politiķu, pat Rīgas prefekta slepenu segšanu un līdzdalības slēpšanu nodot privātās rokās? Kāpēc to nedarīt pašai valstij?

Bet vai Ulmanis, viņa politiskā pārliecība un rīcība nemainījās un divu gadu valdīšanas laikā jau nebija mainījusies? Vai veikalniecisko līgumu slēgšana un Satversmes sapulces labā spārna vairākuma necerētā nebūšanu segšana viņam neatvēra acis un neparādīja ceļu? Domāju, ka atvēra gan un parādīja arī ceļu, bet tikai uz ļauno pusi. Personīgā godkāre un tieksme valdīt bija jau daudz ko darījusi un Ulmaņa kādreizējo demokrātisko pārliecību stipri iedragājusi. Satversmes sapulces vairākuma lēmums to akceptēja un Ulmanis galīgi pārvērtās. Tas demokrātiskais Ulmanis, kas Latvijas proklamēšanas dienā

deklarēja, ka jaunā Latvijas valsts būs *demokrātiska taisnības valsts*, divu gadu valdīšanas laikā bija izvērties *diktatorā*, kuŗa personīgā griba un atziņa stāvēja pirmā vietā. Visa tālāka Ulmaņa rīcība to pierādīja un apstiprināja. Par neatkarīgo Latviju un turīgo zemniecību viņš vēl cīnījās, bet taisnības un demokrātijas principus mina kājām.

Par nožēlošanu, Latvijas politiskā situācija viņam to atļāva, un tāpēc 1934. gada 15. maija apvērsumu viņš varēja izdarīt kā ministru prezidents. Bet līdz ar to Ulmaņa istā daba un neaprobežotā varas un goda kāre kļuva visiem redzama. Nu jau to arī vairs nevajadzēja slēpt.

14. SKUJENIEKA GRUPAS ATŠĶELŠANĀS NO SOCIĀLDEMOKRATIEM

Satversmes sapulcei sanākot pacēlās jautājums par sociāldemokrātu izturēšanos valdības jautājumā. Tautas padomes laikā sociāldemokrāti valdībā nepiedalījās. Reiz pat viņi, protestējot pret Ulmaņa valdības sadarbību ar vācu muižniecību, izstājās no Tautas padomes. Kad šī sadarbība Liepājā izbeidzās un vācieši nodibināja Andrieva Niedras valdību, sociāldemokrāti atkal atgriezās Tautas padomē. Valdībā viņi tomēr neiestājās. Ieguvuši Satversmes sapulces vēlēšanās tik lielu piekrišanu un ieguvusi 58 deputātus, jeb 38,8 % balsu, no jauna uzpeldēja jautājums par piedalīšanos valdībā.

Šī jautājuma izšķiršanai un vispārējās vadlīnijas noteikšanai soc. dem. frakcijas darbībai 1920. g. 16. maijā sanāca partijas konference, kuŗā šos jautājumus pārrunāja un izšķīra. Attiecībā uz iestāšanos valdībā konferences vairākums noteica, ka iestāšanās valdībā pielaižama tikai tanī gadījumā, ja sociāldemokrātiem valdībā piešķir noteicēju iespaidu, kas bija jāsaprot tā, ka sociāldemokrāti var piedalīties valdībā tikai tad, ja viņiem ir vairākums. Konferences lēmums burtiski skanēja tā:

Sociāldemokrātijas uzdevums ir: kopot ap partijas prasībām plašas darba tautas masas un panākt šo prasību izvešanu Satversmes sapulcē, neatsakoties, ja apstākļi to prasa, no sociāldemokrātu līdzdalības valdībā, kopā ar citiem demo-

kratiskiem elementiem, ja sociāldemokrātiem tur būtu nodrošināts noteicējs iespaids, un tās platformā uzstādītām prasībām Satversmes sapulcē būtu nodrošināts vairākums”.

Ar šādu konferences lēmumu nebija mierā Satversmes sapulces sociāldemokrātu frakcijas mazākums, bet konferences lēmumam padevās un turpināja darboties partijā un frakcijā kā opozīcijas grupa. No vairākuma pārstāvja Fr. Mendera vestām sarunām ar pilsoņiem par piedalīšanos valdībā, saskaņā ar konferences lēmumu, nekas neiznāca, un 1920. g. 18. jūnijā Satversmes sapulce pret sociāldemokrātu frakcijas balsīm izteica Kārļa Ulmaņa valdībai uzticību. Šī K. Ulmaņa valdība, tāpat kā iepriekšējās Tautas padomes laikā, balstījās uz latviešu pilsoņu labā spārna un vāciešu balsīm.

Tā tas turpinājās veselu gadu un tikai viens strādniecību interesējošs — *likums par slimo kasēm* — ieraudzīja dienas gaismu. Nekādi citi strādnieku apdrošināšanas likumi, ne arī 8 stundu darba dienas likums pieņemti netika. Šāds tāvoklis nevienu sociāldemokrātu neapmierināja, bet partijas opozīciju jo sevišķi nē. Kad arī 1920. g. 18. decembra sociāldemokrātu partijas kongresā neizdevās mainīt partijas nostāju valdības jautājumā un noteicēju iespaids prasība palika spēkā, tad Skujenieka opozīcijas grupas nemiers vēl pastiprinājās un atšķelšanās doma nobrieda. To vēl vairāk pamudināja un veicināja tas, ka kongress nevienu no opozīcijas mēreniem pārstāvjiem neievēlēja partijas centrālkomitejā, un Satversmes sapulces sociāldemokrātiskā frakcija neatrada par vajadzīgu arī uzaicināt kādu no viņiem frakcijas prezidijā.

Kad 1921. g. 31. maijā Ulmaņa-Berga reakcionārā valdība, balstoties uz galējo labo spārnu un minoritātēm, pieļāva skandalozās sociāldemokrātu sapulču jaukšanas un grautiņus Liepājā, Balvos un citur, nespejot nekādus soļus pret jaucējiem, un šai valdībai par zemes reformas neievērošanu Satversmes sapulce izteica neuzticību, prasot K. Ulmaņa atkāpšanos, sākās atkal sarunas par koalīcijas valdību ar sociāldemokrātu piedalīšanos. Fr. Mendera vestās sarunas ieilga un sociāldemokrātu partijas opozīcijas grupa M. Skujenieka un V. Salnāja vadībā, šauboties par Fr. Mendera vesto sarunu panākumiem un oficiāli nekā neziņojot partijas vairākumam, uzsāka paralēlas sarunas ar Z. Meierovicu par iestāšanos valdībā, solot atšķelties no sociāl-

demokratiem un nodrošinot Satversmes sapulcē kopējai valdībai 17 balsis. Z. Meierovics, kuņam bija uzdots valdības sastādīšana, šos noteikumus pieņēma, un 1921. g. 17. jūnijā sastādījās jaunā Z. Meierovica koalīcijas valdība ar atšķēlušos V. Holcmaņa, R. Dukura un R. Lindiņa piedalīšanos, Ern. Ozoliņam ieņemot valsts kontrolieņa posteni.

M. Skujenika vadītās sociāldemokrātu opozīcijas grupa izstājās no kopējās partijas un 17 no 58 sociāldemokrātiem izstājās arī no Satversmes sapulces sociāldemokrātu frakcijas, nodibinot jaunu partiju un nosaucot to par — Latvijas strādnieku sociāldemokrātu — maziņu partiju. No Satversmes sapulces locekļiem šī grupā piedalījās: M. Skujeniks, V. Holcmanis, R. Dukurs, Andrejs Petrevics, R. Lindiņš, T. Plūme, J. Šterns, Drugis, K. Benze un citi. Raksturīgi, ka pēc dažiem gadiem, kad otrās un trešās Saeimas vēlēšanās „maziņi” zaudēja tautas uzticību kopā ar vēlētāju balsīm, kas četrkārtīgi samazinājās, daļa no viņiem — R. Dukurs, A. Petrevics, R. Lindiņš un daži citi atkal atgriezās vecajā partijā, bet opozīcijas grupā palikušie „maziņi” sevi pārdēvēja par „Progresīvo apvienību” un M. Skujenika vadībā turpināja darboties līdz 1934. g. apvērsumam.

Skatoties tagad uz šo sociāldemokrātu šķelšanos no lielāka laika attāluma, vairāk nekā 40 gadiem, jāsaka, ka pie toreizējās Fr. Mendera vadītās partijas vairākuma noraidošās nostājas pret koalīcijas valdību ar sociāldemokrātiem, atšķelšanās bija neizbēgama. Tai bija pozitīva nozīme Latvijas politiskā un sabiedriskā dzīvē. Vispirms šī atšķēlusies grupa, iestādāmās valdībā, salauza latviešu labā spārna un ulmanisko zemnieku ieskatu, ka bez minoritātēm un reakcionārās latviešu pilsonības nekāda valdība nav iespējama. Atšķēlušos sociāldemokrātu iestāšanās valdībā iedragāja minēto grupu lielmanības un visvarenības iedomu. Otrkārt, un tas pats galvenais — tā atvēra ceļu sociālai likumdošanai, radot iespēju Satversmes sapulcei izstrādāt un izdot bez jau 1920. g. izdotā slimokasu likuma kaut dažus strādniecībai svarīgus un nepieciešamus likumus.

Viens no tiem bija *likums par 8stundu darba laiku* rūpniecības strādniekiem un 6 stundu darba laiku valsts un pašvaldību ierēdņiem ar apmaksātiem vasaras atvaļinājumiem. Likums neaptvēra visas darba nozares. Tas neskāra ne mājkalpotājus, ne

arī dažas citas sīkākas darba nozares. Pilnīgi ārpusē palika laukstrādnieki. Tāpēc sociāldemokrātu partija un Satversmes sapulces frakcija nebija ar šo likumu apmierināta un pārmeta „maziņkiem” nespēju panākt pilnīgāku un visus darba ļaudis apmierinošu darba laika likumu. Tā neesot arī panākusi nekādus citus sociālus likumus, kas aizsargātu un uzlabotu strādnieku dzīves apstākļus, piem., strādnieku vispārēju apdrošināšanu, etc. Vai tādēļ vajadzējis strādnieku partiju šķelt un mazināt tās vispārējo iespaidu un nozīmi jaunajā likumdošanas iestādē?

Uz šiem pārmetumiem „maziņkiem” atbildēja ar pretpārmetumiem sociāldemokrātu partijas vadībai, ka tā nav izpratusi Latvijas politiskos apstākļus un ar savu noraidošo taktiku pret atbildības uzņemšanos un iestāšanos koalīcijas valdībā, balstījusi latviešu pilsonības nelielo labo spārnu un reakcionārās minoritātes. Tāda taktika balstījusi labā spārna valdības un atvērusi ceļu reakcijai. Nevar teikt, ka šiem „maziņkiem” pretargumentiem nebūtu nekāda pamata.

Z. Meierovica kabinets ar „maziņkiem” piedalīšanos darbojās no 1922. g. 17. jūnija līdz pirmās Saeimas sanākšanai un jaunās J. Pauļuka valdības apstiprināšanai 1923. g. 27. janvārī. Šinī laikā jau zināmā mērā savus ieskatus valdības jautājumā bija grozījuši sociāldemokrāti, jo nu tie nolēma piedalīties koalīcijas valdībā ar zemnieku savienību, jo ministru prezidents J. Pauļuks nāca no zemniekiem. Tāpēc ir iemesls teikt, ka „maziņkiem” atšķelšanās un pusotra gada ilgā piedalīšanās valdībā bija atstājusi lielu un pat izšķirošu nozīmi uz sociāldemokrātu partijas vadību.

15. SKANDALOZĀ VIĻA DERMAŅA LIETA

Savu vērojumu un vērtējumu cikla sākumā, līdz šim vēl ne-publicētā grāmatā — „Dzīves straumē”, rakstīju, ka ar Vili Dermani un viņa simpātisko kundzi Sašu (pazīstamā Rīgas kokrūpnieka Ābeles māsa) tuvāk iepazīnos Liepājā 1906./7. gada ziemā, kad toreiz tur strādāju kā sociāldemokrātu partijas algots propagandists. Viņš bija Rīgas Jonatāna biedrības skolas bijušais skolotājs, no Indriķa Rītiņa laikiem, viens

no pašiem galvenajiem un redzamākajiem 1905. gada revolūcijas vadoņiem, blakus Jansonam-Braunam, Jānim Asaram, Jānim Ozolam un citiem, kādēļ bija spiests slēpties un dzīvot nelegāli. 1908. gadā notiesāts uz četriem gadiem spaidu darbos, viņš 1914. gadā aizbēga no Sibīrijas uz Amerikas savienotām valstīm un tikai 1920. gada vasarā atgriezās Latvijā. Rudenī viņu ievēlēja Satversmes sapulcē no Ziemeļvidzemes.

V. Dermanis Liepājā bija stingrs sociāldemokrātu „mazinieciskās” ideoloģijas aizstāvis, bet Amerikā boļševistisko latviešu aizrauts un Satversmes sapulcē ievēlēts, pakļāvās boļševiku propagandai un lielinieku panākumiem Krievijā. Savās runās tautas sapulcēs Rīgā un citur viņš sāka novirzīties no Latvijas sociāldemokrātu pamatlīnijas par demokrātiju, aizstāvēt jau dažus komūnistiskus principus. Sakarā ar toreizējiem grūtajiem strādnieku pārtikas un citiem dzīves apstākļiem, V. Dermanis, asi un nesaudzīgi kritizēdams valdību un pilsonību, kļuva strādniekos tik populārs, ka Milgrāvja un citu strādnieku rajonu sievas, kam bijusi kaut viena govjs, nesušas V. Dermanim pudelēs pienu, iespējams arī citus pārtikas produktus. Savu panākumu aizrauts, Vilis Dermanis kļuva vēl kreisāks, un pilsoņu nemiers par viņa aso uzstāšanos tautas sapulcēs sāka jau atskanēt arī sociāldemokrātu rindās. Sociāldemokrātu partijas vadības norādījumiem V. Dermanis negribēja paklausīt, atzīstot citu sociāldemokrātu rīcību un runas Satversmes sapulcē par pārāk vājām, strādniekiem nepieņemamām un neiespaidīgām. Lai no partijas viņu oficiāli neizslēgtu, viņš izstājās pats.

Satversmes sapulces pilsoniskajam spārnam V. Dermanis galīgi nepatika, un tas gribēja atbrīvoties no V. Dermaņa par katru cenu. Tas tomēr nebija tik viegli izdarāms. V. Dermani kā tautas vēlētu deputātu sargāja deputāta „neaizkaramība”, tādēļ viņa apcietināšanai un tiesāšanai vajadzēja Satversmes sapulces piekrišanu. To dabūt pilsoņi necerēja, jo nekādu kriminālnozieģumu V. Dermanis nebija pastrādājis un par runāšanu tiesāt nevarēja. Tāpēc pilsoniskā valdība uzdeva savas Iekšlietu ministrijas politiskās pārvaldes toreizējam priekšniekam Martinsonam — V. Dermanim šādu kriminālu pārkāpumu „piesiet”, lai tad dabūtu no Satversmes sapulces apcietināšanas un tiesāšanas piekrišanu.

Šī uzdevuma veikšana politiskai pārvaldei lielu pūļu neprasiņa.

V. Dermanis nebija sevišķi uzmanīgs un par kādiem „slazdiem” nemaz nedomāja. Būdams kādas strādnieku arodbiedrības palīdzības komitejas bada cietējiem Krievijā vadītājs, viņš bija uzņēmies arī tās naudas lietu pārzināšanu, un kopā ar kādu citu — Licīti — kā vēlāk noskaidrojās — politiskās pārvaldes „piespēlētu” aģentu, naudas skapja atslēgas sadalījuši, tik pilnīgi viens otram uzticoties, ka katrs varējuši naudas skapi atslēgt un ar naudu patstāvīgi rīkoties. Katram bijis savs naudas skapja atslēgu komplekts.

Kādā dienā politiskā pārvalde revīzijas nolūkā ieradās minētā palīdzības komitejā un lika V. Dermanim, Licītim klātesot, naudas skapi atvērt. Skapī tie „atrada” lielāku summu viltotas 500 latu naudas zīmes, kuņas, acīmredzot, nākušas no Padomju Krievijas. Abus kasieņus, galvenā kārtā „kreiso” V. Dermani, apvaino viltotas naudas slēpšanā un izplatīšanā, un ar Satversmes sapulces vairākuma piekrišanu 1921. gadā apcietina un nodod tiesāšanai. Otrs kasieris — politiskās pārvaldes aģents — Licītis, īstais viltotās naudas ielicējs naudas skapī, protams, arī apcietināts, bet vēlāk atkal palaists vaļā. Tam bija uz laiku, kamēr V. Dermani notiesāja, jāpazūd.

Kad valdība Satversmes apulcei prasīja V. Dermaņa izdošanu tiesāšanai, sociāldemokrati nonāca grūtā stāvoklī. Visi, kas V. Dermani pazina zināja, ka lai arī kādi būtu V. Dermaņa politiskie uzskati, ar viltotas naudas izplatīšanu viņš nenodarbojās. Viltotās naudas ielikšana naudas skapī nav viņa darbs. Būdams naīvs un pat muļķīgs, ka uzņēmies atbildību par naudas skapi, kuņa otrs atslēgu komplekts atrodas cita vīra kabatā, viņš tā iepinies skandalozā lietā, ka viņa aizstāvēšana kļuvusi par „ticamības vai neticamības lietu”. Oficiāli un atklāti šo nevainību pierādīt nevarēja. Politiskās pārvaldes negodīga un slepena provokatoriskā rīcība bija zināma tikai tās rīkotājiem un izvedējiem.

Pavisam nepatīkama V. Dermaņa lieta kļūst tanī brīdī, kad sociāldemokrats Andrejs Petrevics, kas iestājies par V. Dermaņa kandidātūru Satversmes sapulces papildus vēlēšanās iepretim V. Bastjānim, tagad Satversmes sapulcē kopā ar valdību prasa V. Dermaņa izdošanu tiesāšanai. Viņš gan V. Dermaņa lietas apspriešanas brīdī kopā ar M. Skujenieku, V. Holcmani, J. Dukuru un citiem ir no sociāldemokrātu partijas atšķēlies, bet tas

jau lietu būtībā negroza. A. Petrēvics kā persona paliek viens un tas pats. Vili Dermani, sociāldemokrātiem līdz nebalsojot, Satversmes sapulces pilsoņu un „mazinieku” vairākums tiesāšanai izdod, un V. Dermani tūliņ apcietina.

V. Dermaņa lietas izmeklēšana vilkās kādus pusotra gadus, un viņš sēdēja Rīgas centrālcietumā. 1922. gadā viņu par viltotas naudas slēpšanu un izplatīšanu, kaut gan viņš to nebija darījis, notiesāja un izsūtīja uz Padomju Krieviju. Līdz aizbrauca arī viņa sieva. Padomju Krievijā, cik zināms, V. Dermanis nodarbojās kā lektors un skolotājs, bet 1937. g. Staļina latviešu vajāšanas gadā krievu čeka nošāvusi. Viņa sieva izsūtīta uz Karagandu, kur tā gājusi bojā.

16. VĒLĒŠANU LIKUMS UN PAGAJDNOTEIKUMI

Bez diviem jau iepriekš minētiem lieliem un svarīgiem darbiem — Latvijas satversmes izstrādāšanas un agrārjautājuma izšķiršanas — Satversmes apulcei vajadzēja vēl izstrādāt un pieņemt arī republikas likumdošanas iestādes vēlēšanu likumu, uz kuŗa pamata tad varētu ievēlēt Saeimu, kā arī izdot noteikumus par satversmes spēkā stāšanās kārtību.

Mēdz domāt, ka vēlēšanu likums nav svarīga lieta, ka tas tikai regulē vēlēšanu kārtību, jo kādiem pilsoņiem tiesības vēlēšanās piedalīties, nosaka satversme, mūsu satversmes 8. pants. Tur sacīts, ka „vēlēšanu tiesības ir abu dzimumu pilntiesīgiem Latvijas pilsoņiem, kuŗi vēlēšanu pirmajā dienā ir vecāki par 21 gadu”. Bet kuŗš 21 gadu vecais pilsonis ir pilntiesīgs un kuŗš nav, tas satversmē nav sacīts. Tas jānosaka vēlēšanu likumam. Vēlēšanu likumam arī jānosaka, kam tiesība uzstādīt likumdošanas iestādei kandidātus. Jānosaka arī, kas vada un kārto vēlēšanas, kādā kārtībā vēlētaji nodod balsis, kas tās skaita un atzīst par derīgām vai nederīgām.

Vārdu sakot — bez tīri tehniskas vēlēšanu kārtības regulēšanas, ir vesela rinda svarīgu jautājumu, kuŗi jāapsprīž un jāizšķir vēlēšanu likumā, un kuŗu izšķiršana Satversmes sapulcei radīja lielas grūtības.

Pavisam jauns un ārkārtīgi svarīgs bija jautājums par tā

sauktiem „grozāmiem sarakstiem”. Vecākā paaudze, kas Latvijā piedalījies Saeimas un pašvaldību vēlēšanās, zinās, kas ir grozāmie saraksti un ko tie nozīmē. Turpretim vidējā un jaunākā paaudze par šiem grozāmiem sarakstiem un to nozīmi nezina tikpat kā nekā. Pēc 1934. g. 15. maija apvērsuma Latvijā nekādas vēlēšanas vairs nenotika, valsts un pašvaldību amatpersonas iecēla diktātors, tās padarot par pilnīgi paklausīgām un atkarīgām no diktatora.

Ievērojot šos apstākļus, atrodu par nepieciešamu mazliet pie šiem grozāmiem sarakstiem pakavēties.

Parastā vēlēšanu kārtība, kā jau zināms, ir tāda, ka katra partija, biedrība vai vēlētāju grupa, kuŗa grib, lai tās pārstāvis ievēl parlamentā, pilsētas vai apriņķa pārvaldē vai kādā citā iestādē, piemēram kādā biedrībā, sastāda ievēlamo kandidātu sarakstu, un to iesniedz vēlēšanu vadītājiem vai komisijai. Kandidātu sarakstā sevišķi vēlamās personas jāraksta saraksta sākumā, mazāk vēlamās — saraksta beigās. Vēlēšanu vadība vai komisija iesniegtos sarakstus numurē iesniegšanas kārtībā, un vēlētājs balso tikai par vēlamo sarakstu, tas ir — par visiem vēlamā sarakstā minētiem kandidātiem, nevienu no tiem neizsvītrojot un arī klāt nerakstot, bet iemet vēlēšanu urnā numurēto sarakstu.

Kad vēlēšanas beigušās, vēlēšanu vadītāji vai komisija „balsis saskaita” — saskaita nodotos numurētos sarakstus un pēc to daudzuma aprēķina katra saraksta ievēlētos kandidātus, iesniegtā kandidātu sarakstā minētā kārtībā. Te nekas vairs nav grozāms, jo saraksta sastādītāji un iesniedzēji ievēlamo kandidātu kārtību ir jau noteikuši paši.

Pie grozāmo sarakstu kārtības lieta ir pavisam citāda, jo tur sarakstos minēto kandidātu ievēlēšanas kārtību izņem no sastādītāju un iesniedzēju, resp. partiju, biedrību, pilsoņu grupu rokām, un to nodod pašiem vēlētājiem. Tādēļ arī šo kārtību sauc par vēlēšanām ar grozāmiem sarakstiem.

Kā to izdara? Ar likumu piešķir vēlētājiem tiesību iesniegtos vēlēšanu sarakstos izdarīt grozījumus — svītrot nepatīkamos un nevēlamos kandidātus, to vietā ierakstīt arī citus no citiem vēlētāju sarakstiem, kuŗi vēlētājam patīkamāki un pieņemamāki. Balsu skaitīšana tad kļūst sarežģītāka, jo nu jāskaita ne tikai saraksti, bet atsevišķi arī svītrotās un ierakstītās personas

(sarakstu taloni), un tikai pēc to pieskaitīšanas vienām personām un atskaitīšanas otrām var noteikt ievēlamo kandidātu daudzumu un kārtību. Skaidrs, ka nu sarakstu iesniedzēju kandidātu kārtība grozījās, un saraksta pirmie kandidāti varēja noslīdēt uz leju, pat tik zemu, ka tie netiek ievēlēti, kamēr pēdējie var pacelties uz augšu un tikt ievēlēti. Es pats personīgi piedzīvoju gadījumu, ka biju nolikts vēlēšanu saraksta pēdējā vietā bet ar ierakstiem tiku no vēlētājiem pacelts uz trešo vietu un ievēlēts. Bet par to vēlāk.

Jau tūlīņ pēc pirmās Saeimas vēlēšanām ar gorzāmiem sarakstiem, bet sevišķi pēc vēlāko Saeimu vēlēšanām, izcēlās lieli strīdi un domstarpības par jauno kārtību. Nemierā bija gandrīz visi kandidātu sarakstu sastādītāji un iesniedzēji, ka viņiem atņemta tiesība noteikt sava saraksta ievēlāmās personas, pat ievēlšanu vai neievēlšanu vispār. Kas tad labāk pazīstot partijas izraudzītos un sarakstā uzstādītos kandidātus — paši izraudzītāji vai vēlētāji?

Grozāmo sarakstu aizstāvji uz to atbildēja, ka lieta nepavisam neesot tāda, kā to partiju līderi apgalvojuši. Līderi varot ierakstīt sarakstos sev personīgi patīkamas un paklausīgas personas, bet biedriem un vēlētājiem nepieņemamas. Grozāmie saraksti dod iespēju vēlētājam pašam izšķirt, par kuņiem balsot, par kuņiem nē, pēdējos svītrojot un, vai nu ierakstot citus svītroto vietā, vai nevienu neierakstot. Tā esot pareiza vēlēšanu kārtība, kad katris vēlētājs pats varot izšķirties par ievēlamām personām. Katrā zemē esot arī tādi vēlētāji, kuņi nepiederot nevienai partijai, un tāpēc tiem savu sarakstu nemaz neesot. Tie varot ņemt kuņus katru sarakstu, vislabāk, protams, to, kuņā visvairāk pazīstamu un patīkamu personu, visas pārējās sarakstā minētās nepazīstamās personas svītrot un to vietā ierakstīt citas, no citiem vēlēšanu sarakstiem. Katrs vēlētājs tad varot nobalsot tikai par vēlamām personām, izsvītrojot visus nevēlamos.

Sai patiešam ideālam jāgrozāmo sarakstu vēlēšanu kārtībai ir tomēr daži trūkumi. Vispirms tā tehniskā ziņā sarežģī balsu skaitīšanu: jāsagraiza vēlēšanu saraksti un bez „numuriem” atsevišķi jāskaita arī visu sarakstu kandidātu taloni, lai dabūtu pareizo balsu skaitu par katru kandidātu, un aprēķinātu ievēlamo kandidātu daudzumu no katra saraksta. Tas balsu skaitīšanu aizkavē.

Ir arī vēl cita vaina, un tā jau daudz svarīgāka. Pieņemsim, ka divu dažādu partiju sarakstu kandidāti Jānis un Pēteris, kas plašākai sabiedrībai nav ne simpātiski, ne vēlami, un kuriem pašiem izredžu uz ievēšanu nav, slepeni vienojas sadabūt 50 vai 100 Pēterļa saraksta vēlētājus, kas Jāni ieraksta Pēterļa partijas sarakstā un otrādi — Jāņa saraksta vēlētājus, kas Pēteri ieraksta Jāņa partijas sarakstā. Tādā gadījumā abi, katrs savā sarakstā tiek pacelti par 50 vai 100 balsīm uz augšu, citiem priekšā, un tā pie Latvijas samērā daudzām, bet skaitliski mazām partijām un grupām var panākt savu ievēšanu. Tas no vienas puses.

No otras puses, viena un tā paša saraksta vēlētājiem pirms vēlēšanām slepeni vienojoties, ir iespējams „izgāzt” cauri vēlēšanās kādu viņiem personīgi nepatīkamu, bet citiem šī saraksta vēlētājiem pieņemamu un patīkamu kandidātu, ja tie atkal 50, 100 vai vairāk vēlētāju kopā zināmo kandidātu svītro. Tad šis kandidāts pat no saraksta pirmās vietas var noslīdēt tik zemu, ka netiek ievēlēts, jo visi citi dabūjuši vairāk balsu.

Par šāda paņēmiena varbūtēju pielietošanu zemnieku savienības vēlētājos 1931. gada Saeimas vēlēšanās runāja „visa” Rīga, jo toreiz trijos vēlēšanu apgabalos (Rīgā, Zemgalē un Latgalē) netika ievēlēts saraksta pirmais kandidāts un partijas galvenais vadonis Kārlis Ulmanis. Divos vēlēšanu apgabalos (Kurzemē un Vidzemē) viņš noslīdēja no pirmās vietas tik zemu, ka tikai ar kombinācijām iekļuva Saeimā. Partijas otrais līderis Ādolfs Klīve noslīdēja vēlēšanās tik zemu, ka ne ar kādām kombinācijām to nevarēja glābt, un viņš Saeimā vairs netika.

Ir iespējams, ka kaut kas līdzīgs noticis 1931. g. Saeimas vēlēšanās, bet ka tikai ar 50 vai 100 vēlētāju savvērestību vien tas noticis, grūti pielaižams. Ar minēto „sazvērnieku” triku vien izgāzt cauri kādas partijas iemiļotus un iecienītus locekļus nevar. Lai to panāktu, partijas vadoņu svītrojamo skaitam vajaga būt daudz lielākam, teiksim — 1.000 vai vairāk tūkstošu balsotājiem. Bet ja tik daudz pašu partijas biedru — vēlētāju svītro savus vadoņus, tad tā vairs nav un nevar būt savvērestība, bet gan atklāta nostāja pret partijas vadību, atzīstot to par nederīgu un nomaināmu.

Beidzot vēl pāris vārdus par vēlēšanu likuma svarīgumu un vēlēšanu kārtības nozīmīgumu.

Vecākā paaudze vēl atcerēsies, ka labu laiku pirms K. Ulmaņa apvērsuma laikraksti rakstīja un tauta runāja, ka Latvijā par daudz partiju, ka vēlēšanās piedalās par daudz grupu un grupiņu, kas vēlētajus pārāk saskalda, un Saeimā ienāk daudz partiju un grupu pārstāvju. Tā, piemēram, pēdējā (ceturtā) Saeimā vēlēšanu rezultātā radās 24 vai 25 „partijas”, no kuŗām 13 vai 14 ar vienu vai diviem deputātiem.

Savā 1964. gadā publicētajā grāmatā „Gala sākums” es par šo lietu jau rakstīju un tagad, sakarā ar vēlēšanu likuma principa un svarīguma aplūkošanu, varu teikt to pašu. Kamēr lielajām un lielākām partijām — sociāldemokrātiem, zemnieku savienībai, jaunsaimniekiem, liberāļiem (toreiz tā sauktajam demokratiskam centram) un bīskapa J. Rancāna latgaliešiem — nevienai nebija absolūta vairākuma, valdības varēja sastādīties tikai koalīcijas ceļā, no vairākām partijām.

Pie šādiem apstākļiem sīkajām grupiņām piekrita gandrīz vai izšķiroša (svaru mēlītes) loma, lai ar savām balstiņām palīdzētu valdībai dabūt vairākumu Saeimā. Latvijas satversme noteica (59. pants), ka katrai valdībai, iekams tā stājas darbā, jādabū Saeimas piekrišana. Ja lielās partijas kādu principiālu jautājumu dēļ nevarēja vienoties un nekad arī nevienojās par kopējas valdības sastādīšanu, tad valsts prezidenta uzaicinātais valdības sastādītājs, kuŗš bieži vien bija zemnieku savienības līderis K. Ulmanis vai kāds cits viņa partijas biedrs, tūliņ griezās pie šiem „sīkmaņiem”, un sākās tirgošanās par cenu, resp. prasībām, kādas šie izpalīgi uzstādīja.

Valdības jau sastādījās, bet tās nebija stabīlas un ilgi nevarēja pastāvēt, jo tikko kāda no valdības atbalstošām sīkajām grupām kāda pavisam niecīga iemesla dēļ draudēja savu atbalstu atraut, valdībai vairs nebija Saeimā vairākuma, tai bija jāatkāpjas vai jākrīt.

Izstrādājot un pieņemot vēlēšanu likumu, Satversmes sapulce neparedzēja, ka principiāli pareizam un demokratiskam vēlēšanu likumam, saskaņā ar kuŗu vēlēšanas ne tikai vispārējas, vienlīdzīgas un aizklātas, bet arī proporcionālas un ar grozāmiem sarakstiem, praksē izrādīsies arī trūkumi. Trūkumi, kā redzējām, bija, bet šos trūkumus varēja viegli novērst, grozot vai pareizāk sakot — papildinot vēlēšanu likumu kaut tikai ar vienu noteikumu, ka tās partijas vai grupas, kas vēlēšanās ne-

dabū trīs deputātus, nedabū nevienu, bet to deputātu skaitu, kas ievēlēts uz šo grupu sarakstiem, pieskaita tām partijām, kuŗām vairāk kā trīs deputāti, proporcionāli tam balsu skaitam, kas par šīm partijām nodots. Tad Saeimā nebūtu nevienas partijas, kuŗai mazāk par trim deputātiem. Ar šādu vēlēšanu likuma grozījumu no mūsu pēdējās, 1931. gadā vēlētas Saeimas ar 24 vai 25 partijām pazustu kādas 14, un Saeimā paliktu tikai 10 vai 11, puse no tām, kas bija. Ja trīs deputātu vietā noteiktu piecus, tad partiju skaits būtu vēl mazāks.

Ir vēl dažas citas iespējas ar vēlēšanu likuma noteikumiem partiju skaitu likumdošanas iestādē samazināt. Ja no kandidātu sarakstu sastādītājiem un iesniedzējiem prasītu, lai šo sarakstu paraksta nevis 100 vēlētāji, kā tas nosacīts mūsu vēlēšanu likumā (20. pants), bet 500 vai 1.000 vēlētāju, tad mazās grupas sarakstus nemaz iesniegt nevarētu un vēlēšanās ar atsevišķu sarakstu nepiedalītos un vēlētāju balsis neskaldītu.

Tādu pašu rezultātu var panākt, ja no kandidātu saraksta iesniedzējiem prasītu sarakstu iesniedzot iemaksāt valsts kasē lielāku summu vēlēšanu izdevumiem, neuzliekot tos segt pašvaldībām un valstij, kā tas noteikts mūsu vēlēšanu likumā (15. pants). Protams, tas nebūtu ne demokrātiski, ne taisnīgi, bet kandidātu sarakstu skaitu vēlēšanās noteikti samazinātu. Ja par to runāju, tad vienīgi tāpēc, lai parādītu, ka var būt dažādi ceļi partiju skaita samazināšanai parlamentā, bet ne tāpēc, ka to atzītu par pareizu un pielietojamu demokrātiskā republikā.

Man jāsaka, ka visām runām par to, ka daudzo partiju skaits Saeimā vainīgs, ka mūsu satversme „neiet”, kā „Latvī” rakstīja Arvēds Bergs un viņam pakaļ kļiedza arī daudzi citi, nebija nekāda pamata. Vajadzēja, kā redzējām, papildināt vēlēšanu likumu, un daudzās partijās no Saeimas pazustu. Paliktu tikai lielās un lielākās, un visa „nelaime” būtu novērsta.

Kāpēc to nedarija, jautās lasītājs. Gluži vienkārši tāpēc, ka toreiz noteicējs Saeimas vairākums to nevēlējās. Mazās partijas un to ievēlētie deputāti paši to nevēlējās, bet gan pretojās. Otrkārt, mazo grupu likvidēšanai nepiekrita zemnieku savienības vadība. Reiz man ar Kārli Ulmani par šo jautājumu bija personīga saruna Saeimas kuluāros, kad viņš bija ministru prezidents. Kā saeimas sociāldemokrātu frakcijas prezidija loceklis oficiāli frakcijas vārdā liku viņam priekšā grozīt vēlēšanu

likumu tā, lai vieninieki un divnieki vairs Saeimā neiekļūtu. — „Jā, jā, — K. Ulmanis ironiski man atbildēja, — „Jūs esat varen gudrs. Kas jums nekaiš ar tādiem priekšlikumiem nākt! Jūs ne tikai grozīsiet vēlēšanu likumu, bet ar to pašu nogāzīsiet manu valdību. Kuŗš vieninieks un divnieks tad vairs balsos par mani, ja es piekritīšu viņu likvidēšanai?”

Šinī gadījumā K. Ulmanis runāja pareizu un atklātu valodu. Uz šiem „sikmaņiem” viņš balstījās kā uz krukšiem, bet tos aizsviest nevarēja un arī negribēja. Bet demokratiskās Latvijas Saeimas laikos visādi demokratiskās iekārtas pretinieki, demagogi un liekuļi vainoja satversmi un vēlāk cildināja apvērsumu.

Šķiet, ka pie Satversmes sapulces izstrādātā un pieņemtā vēlēšanu likuma uzskavējos pārāk ilgi. Bet tas ir saprotams, jo parasti tautā vēlēšanu likumam nepiegrieza vajadzīgo vērību, uzskatīja to par tīri tehnisku likumu, kuŗam ar politiku it kā nebūtu nekādas daļas. Pat daļa Saeimas deputātu, tā tad politiķu, kad meklēja cēloņus daudzām partijām Saeimā, vainoja satversmi, vēlēšanu likumu nemaz nepieminot, kaut gan vainojams bija šis likums, ne satversme.

Satversmes sapulcei nācās izstrādāt un izdot vēl divus svarīgus likumus: 1) likumu par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu, un 2) likumu par satversmes spēkā stāšanos un ieviešanu. Pirmais no tiem papildināja satversmi tai ziņā, ka noteica, kas un kā darāms, ja tauta nav mierā ar kādu vai kādiem Saeimas izdotiem likumiem, vai kā rīkoties gadījumā, ja valsts prezidents atlaiž Saeimu, bet tauta tam nepiekrīt un grib protestēt. Pa visiem Saeimas darbības 12 gadiem pie šī likuma pielietošanas vēlētaji, konkrētā gadījumā sociāldemokrati, ķērās tikai vienu reizi, un tāpēc šim likumam praktiskas nozīmes nebija.

Likums par satversmes spēkā stāšanos etc., bija vajadzīgs tāpēc, ka pašu satversmi (kaut arī bez otras daļas par pilsoņu tiesībām, kuŗu gan Satversmes sapulce izstrādāja, bet ar balsu vairākumu noraidīja), pieņēma galīgā veidā jau 1922. gada 15. februārī, kad vēl nebija veikti citi Satversmes sapulces uzdevumi un neviens arī nevarēja pateikt, kad tos veiks. Tāpēc ierakstīt pašā satversmē noteikumus par satversmes spēkā stāšanos, etc., nevarēja un to vajadzēja atlikt uz Satversmes sapulces beigām, un tad noteikt ar sevišķu likumu. Šis likums bija vienreizīgs, un nemaz nebūtu vajadzīgs, ja Satversmes sapulce

pašu satversmi pieņemtu kā pēdējo savas darbības punktu un satversmē visus minētā likuma noteikumus varētu ierakstīt. Tā kā tas nebija iespējams, tad trūkumu aizpildīja ar sevišķu likumu, kuŗa vajadzība bija gan vienreizēja, bet ļoti svarīga un nepieciešama.

Satversmes sapulces darbs bija ārkārtīgi liels un sevišķi svarīgs. Kad Latvijas zeme bija iztīrīta un atbrīvota no svešiem kaŗapulkiem un latviešu tautas ienaidniekiem, kad visas svešās varas bija kritušas un latviešu tauta pati pārņēmusi vadību un valdību savā zemē un proklamējusi Latvijas patstāvīgo un demokrātisko republiku, vajadzēja steidzamības kārtā formulēt un dokumentēt šīs jaunās republikas pamatus un būtību kā savas tautas, tā arī citu nāciju zināšanai un ievērošanai. Nepieciešami bija arī noteikt — kas un kā šo jauno republiku vadīs un pārvaldīs, lai visi un katrs šīs zemes pilsonis zinātu, ar ko tam darīšana un kam pieder politiskā vara un noteikšana šajā republikā. Visiem bija arī jāzina un jāsaprot, ka latvieši nu reiz ir kļuvuši valdnieki savā zemē, un ka tie šo varu bez cīņas nevienam citam neatdos.

Latvijas neatkarīgās demokrātiskās republikas izkarošanai, latviešu zemes atbrīvošanai no vācu un krievu kundzības, latviešu kaŗavīri, kā mēs iepriekšējā daļā par brīvības cīņām jau redzējām, bija nesuši tik daudz asins upuru, izciešot un pārvarot visas kaŗa laika grūtības, ka nu izkaŗoto vajadzēja steidzīgi nostiprināt un skaļi pateikt, ka mēs iegūto brīvību un neatkarību gribam arī paturēt, un kā brīva nācija dzīvot citu brīvo nāciju vidū.

Šo uzdevumu vajadzēja veikt Satversmes sapulcei, un viņa to arī veica neparasti īsā laikā, izstrādājot valsts pamatnoteikumus (satversmi) ar visiem attiecīgiem papildinājumiem un izšķirot un apmierinot vissvarīgāko tā laikmeta pilsoņu un kaŗavīru prasību — prasību pēc zemes. Satversmes sapulces laiks, kopā ar cīņām par demokrātisko republiku, ir tik svarīgs un neizdzēšams no mūsu tautas vēstures, ka to nedrīkstētu aizmirst neviens, kas sevi sauc par latvieti un grib par tādu palikt. To nedrīkstētu aizmirst ne latviešu tauta, kas vēl atrodas Latvijā un kuŗai svešie krievu kakla kungi to spiež aizmirst, ne arī tā tautas daļa, kas atrodas emigrācijā, un kuŗu mēdz saukt par „aizlūzušo” vai pat „atlūzušo zaru”.

17. PIRMĀ SAEIMA

(1922. gada rudenī)

Satversmes sapulce savā papildu likumā pie satversmes bija noteikusi, ka pirmās Saeimas vēlēšanas izdarāmas 1922. gada 7. un 8. oktobrī, un ka Saeimai jāsanāk uz pirmo sēdi 7. novembrī, pulksten 12. dienā, kad arī stāsies spēkā satversme un izbeigsies Satversmes sapulces pilnvaras. To ievērojot, politiskās partijas un citas organizācijas vai pilsoņu grupas, kas bija nodomājušas Saeimas vēlēšanās piedalīties, uzsāka jau augustā vai septembrī savu vēlēšanu kampaņu ar sapulcēm un aģitāciju, nozīmējot arī ievēlamo deputātu kandidātus.

Ar vēlēšanu likumu bija noteikts, ka Saeimas vēlēšanām Latvija sadalāma piecos apgabalos — Rīgas, Vidzemes, Kurzemes, Zemgales un Latgales — un katrā no šiem apgabaliem vēlēšanas izvedamas patstāvīgi, ievēlot centrālās vēlēšanu komisijas noteikto deputātu skaitu, bet ne vairāk kā vienu simtu pa visiem apgabaliem kopā. Apgabala deputātu skaitu noteica centrālā vēlēšanu komisija, izejot no iedzīvotāju skaita katrā vēlēšanu apgabalā, lai uz vienu un to pašu iedzīvotāju skaita katrā apgabalā iznāktu viens deputāts. Rīgas apgabalam bija piešķirtas 15, vēlāk 19 vietas, Vidzemei — 26, Kurzemei — 15, Zemgalei — 16 un Latgalei — 25.

Pirmās Saeimas vēlēšanu laikā es jau trešo gadu strādāju Latvijas Dzelzceļu virsvaldē kā finanču direkcijas vadītājs, veicdams tanī pašā laikā arī Satversmes sapulces sociāldemokrātu frakcijas sekretāra pienākumus. Savās atmiņās — „Laikmetu maiņā” otrā sējuma 128. lpp. F. Cielēns saka, ka frakcijas sekretāra postenis, kuŗu es ieņēmis, bijis algots, bet tas nav pareizi: nekādu algu es nesaņēmu. Es varēju piedalīties visās frakcijas sēdēs, līdz runāt un līdzī spriest, bet to varēja darīt katrs partijas centrālkomitejas loceklis (arī es tāds visu laiku biju), ja viņš to vēlējas. Gluži otrādi — tāpat kā visi citi partijas biedri, arī es zināmu procentu no savas Dzelzceļu virsvaldes direktora algas iemaksāju partijas kasē partijas vajadzībām.

a) Vēlēšanas ar grozāmiem sarakstiem.

Kad partijas centrālkomiteja sāka pārrunāt nākamās Saeimas kandidātu saraksta sastādīšanu, tiku minēts arī es, jo zināja, ka

Satversmes sapulcē nesmu ievēlēts tāpēc, ka tās vēlēšanu laikā nebiju Latvijā, bet Maskavā. Man pašam šķita, ka nav šaubu, ka mani par kandidātu uz Saeimu uzstādīs, jo vairāk tāpēc, ka biju kandidāts Satversmes sapulces papildu vēlēšanās. Izbrīnijos tikai tad, kad vienā no partijas pēdējām centrālkomitejas sēdēm, kad sarakstu vajadzēja galīgi pieņemt un apstiprināt, lai iesniegtu Centrālai vēlēšanu komisijai, mani biedri vairs nevarēja izšķirties, kuŗu no mums diviem — Augustu Ozoliņu — vēlāko Rīgas pilsētas valdes locekli — vai mani, likt Rīgas vēlēšanu apgabala pēdējā — piecpadsmitā vietā. Divas reizes pārtrauca centrālkomitejas sēdi, divas reizes mums abiem ar A. Ozoliņu vajadzēja atstāt sēdi, lai centrālkomitejas locekļi varētu brīvi un netraucēti apspriest mūsu kandidātūras.

Pēc gaŗām, domājams, mūs abus kritizējošām debatēm, centrālkomitejas vairākums beidzot bija izšķīries, ierakstot manu vārdu Rīgas vēlēšanu apgabala pēdējā vietā. Kādi bija manu, tāpat kā A. Ozoliņa pretinieku motīvi, nezinu, bet dzirdēju, ka daži vēlējušies, lai es palieku Dzelzceļu virsvaldē, jo uz dzelzceļiem esot nodarbināti daudz strādnieku, un tāpēc partijai nāksot tikai par labu tas, ja viens no direktoriem arī turpmāk būšot sociāldemokrats. Savs pamats tam bija, bet ne izšķirīgs. No Saeimas tribīnes varēja runāt uz visu tautu, ar visiem strādniekiem, bet dzelzceļu direktora postenī sēdēdams — varēju kārtot tikai dzelzceļu lietas. Tāpēc šķiet, ka maniem pretiniekiem bija pret mani kādi citi, iespējams tīri personīgi motīvi.

Noliekot kādu kandidātu vēlēšanu apgabala pašā pēdējā vietā, šim kandidātam nevar būt cerību, ka viņu ievēlēs. Arī man tādu nebija, un tas pastiprināja domu, ka mani biedri nevēlas redzēt mani kā Saeimas deputātu. Kādu iemeslu dēļ, to lāgā saprast nevarēju, daudz par to arī nedomāju, jo darbs Dzelzceļu virsvaldē vispār man patika un biju gatavs to turpināt.

Kad vēlēšanas bija beigušās un nodotās balsis saskaitītas, izrādījās, ka no Rīgas apgabala esmu ievēlēts kā trešais, aiz J. Raiņa un Dr. P. Kalniņa. Pārsteigts biju es un arī visi citi. Ar izbrīnas pilnām sejām mani apsveica Dzelzceļu virsvaldē, it īpaši galvenais direktors Kārlis Bļodnieks, kuŗš nevēlējās, ka es dzelzceļu atstāju. Kādā sarunā pēc tam viņš man noprasīja, vai es patiešām dzelzceļu atstāšot un pāriešot uz Saeimu?

Pārrunājot vēlēšanu gaitu un dažus divainos, gandrīz nesa-

protamos vēlēšanu rezultātus, noskaidrojās, ka šīs dīvainības radījuši „grozāmie” vēlēšanu saraksti, jo tie devuši iespēju vēlētājiem „sagrozīt” partiju un organizāciju sarakstu kandidātu kārtību pēc sava prāta un vēlēšanās. Svītrojot nepatīkamos vai nepazīstamos un ierakstot patīkamos vai populārākos kandidātus, par ievēlētiem daudzos gadījumos izrādījās ne tie, kuņus sarakstu sastādītāji vēlējās, bet gan citi. Mana ievēlēšana bija tam skaidrs pierādījums.

Galīgi noskaidrojot vēlēšanu rezultātus un ievēlēto deputātu skaitu pa visiem pieciem apgabaliem, izrādījās, ka par sociāldemokrātu sarakstiem nodots 30,6 % balsu un ievēlēts 31 deputāts. Tas nebija maz. Ja salīdzinām Satversmes sapulces vēlēšanas pirms divarpus gadiem, kad par sociāldemokrātiem bija nobalsojuši 38,7 %, tad bija redzams, ka sociāldemokrātu balsotāju skaits samazinājies par kādiem 60.000 vai 8 %. Kādēļ? Tādēļ, ka no sociāldemokrātiem atšķēlusies daļa sociāldemokrātu (t.s. maziņu grupa) ar M. Skujenieku priekšgalā, izgāja vēlēšanās ar savu patstāvīgu sarakstu un ieguva 7 % balsu, tas ir gandrīz tikpat daudz, cik zaudējuši sociāldemokrāti. Tā tad runāt par kādu lielu vēlētāju novēršanos no sociāldemokrātiem vēl nevarēja, jo tam nebija pamata. Arī zemnieku savienības vēlētāju skaits bija samazinājies par 1 %.

Kad tuvojās 7. novembris, noliktā ievēlētās Saeimas sanāšanas diena, sociāldemokrātu partijas centrālkomiteja sasauca visus ievēlētos sociāldemokrātu deputātus uz pirmo apspriedi Rīgā, kuņa pārrunāja partijas taktiku pirmā Saeimā, kā arī ievēlēja Saeimas sociāldemokrātu frakcijas prezidiju. Aizklātā balsošanā tika ievēlēti F. Cielēns, K. Lorencs un V. Bastjānis. No bij. Satversmes sapulces sociāldemokrātu frakcijas prezidija locekļiem A. Buševics un Fr. Menders nesaņēma frakcijas vairākuma atbalstu. Šāds rezultāts satrauca sanāksmi. Daļai frakcijas locekļu, arī man, nebija saprotams, kādēļ frakcijas vairākums negrib savā prezidijā redzēt vecos un piedzīvojušos biedrus, bet ievēlējuši mūs divus — K. Lorenci un mani — pavisam jaunus, kam parlamentārās prakses un piedzīvojumu šīnī laukā nebija.

No otras puses radās arī jautājums un tādas kā šaubas, vai ievēlētais frakcijas prezidijs tiks ar savu lielo un grūto uzdevumu galā. No agrākiem vērojumiem Satversmes sapulces darbā bija redzams, ka frakcijas prezidijam bieži tieši likumdošanas

iestādes sēdē uz vietas jāizšķir par ļoti svarīgiem jautājumiem, iepriekš ar frakciju nemaz neaprunājoties un tās domas nezinot. Teicu to savam skolas biedram no Kuldīgas skolotāju semināra laikiem — K. Lorencim, bet viņš domāja, ka lieta neesot tik bistama, jo abi vecākie un piedzīvojušākie biedri — Buševics ar Menderu — varēšot Saeimā sēdēt mums blakus un vajadzības gadījumos mēs varēsim ar viņiem apspriesties.

Šis K. Lorenča mierinājums manu uzpeldējušo atteikšanās domu gan apturēja, bet šaubas pilnīgi neiznīcināja. Atteikties no prezidija locekļa pienākumiem varēja kuŗā katrā laikā, kaut gan vēlāk tas nebūtu vairs tik ērti. Nāktos atklāti atzīt savu piedzīvojumu trūkumu, kas nebūtu patikami ne pašam, ne frakcijai.

b) Nesaprašanās ar Raini.

Ir zināms, ka 1920. gada aprīlī, kad Rainis un Aspazija no ilgās Šveices emigrācijas atgriezās Latvijā, Rīgā viņus visi iedzīvotāji sagaidīja ar lielu sajūsmu, pacilātību un gaviļēm. Šo sagaidīšanu Rainis iztulkoja kā *visas* latviešu tautas balvu par viņa dzejnieka un politiķa darbu Šveicē, parādot lielu prieku par viņa un Aspazijas atgriešanos dzimtenē. No Šveices devis savu piekrišanu ievēlēšanai Satversmes sapulcē, Rainis nu Rīgā pārrādies gribēja savus nodomus un idejas pats praktiski arī realizēt, darbojoties tautas likumdošanas iestādē. Vislielākās un labākās iespējas savu nodomu realizēšanai, pēc viņa domām, bija tās iestādes priekšsēdim, kuŗa ar tautas dzīves veidošanu nodarbošies, resp. Satversmes sapulcei, tad saprotams, ka pilnīgi pareizi vērtējot savus lielos nopelnus, Rainis gribēja kļūt par Satversmes sapulces priekšsēdi.

Kā jau iepriekšējās nodaļās redzējām, Raini par Satversmes sapulces priekšsēdi neievēlēja un viņš sarūgtināts aizgāja mājās. Aizgāja Satversmes sapulce un sanāca Saeima. Arī tai vajadzēja priekšsēdi, bet partija, pie kuŗas viņš piederēja un kuŗas visu piecu vēlēšanu apgabalu sarakstu priekšgalā viņš bija uzstādīts un arī ievēlēts, šī partija — sociāldemokrātija — viņu pat neuzstādīja par Saeimas priekšsēža kandidātu. Tā uzstādīja Fr. Vesmani un to arī ievēlēja. Ne partijas centrālkomiteja, ne tās Saeimas frakcija Raiņa nodomus nenojauta un nezināja, jo viņš

ne ar vienu, pat ar saviem tuvākiem draugiem, par to nerunāja. Mēs visi domājām, ka Rainis, vērojot Satversmes sapulces priekšsēža J. Čakstes grūtības tādu smagu un tehniski sarežģītu darbu veicot, kā parlamenta sēžu vadīšanu, to nevēlas, un tāpēc ar viņu par to nemaz nerunāja. Vēlāk tomēr izrādījās, ka šo partijas rīcību un viņa kandidātūras neuzstādīšanu Rainis bija ņēmis ļaunā, tikai nevienam neko neteica un savu neapmierinātību neizrādīja.

Priekšā stāvēja valsts prezidenta vēlēšanas, un partijas centrālkomitejā pacēlās jautājums par Raiņa kandidātūru. Bija steidzīgi jāizšķiras, ko darīt — uzstādīt Raini, vai nē. Man jāsaka, ka centrālkomiteja nepazina Raiņa praktiskā darbā spējas un pļietiekoši neapsvēra arī viņa vēlēšanos kļūt par valsts prezidentu. Pārrunājot valsts prezidenta pienākumus un, vērā ņemot to, ka pretkandidāts Rainim varētu būt Ulmanis, savācot latviešu pilsoņu un minoritātes balsis, kā arī to, ka sociāldemokratam valsts prezidentam, tāpat kā kuņam katram citam, būs jāparaksta arī nāves sodi, no kuņiem partija gaužām vairījās, centrālkomiteja izšķīrās par Raiņa kandidātūras neuzstādīšanu. Šī nepatīkamā un būtībā aplamā lēmuma paziņošanu Rainim centrālkomiteja uzdeva savas Saeimas frakcijas prezidijam, tas ir — F. Cielēnam, man un A. Rudevicam, kas bija nācis K. Lorenča vietā.

Kaut tas bija nepatīkami, mēs visi trīs ieradāmies pie Raiņa un Aspazijas Pārdaugavā, ja nemaldos Dārtas ielā, kur viņi abi dzīvoja. Pa telefonu mūsu apmeklējums jau bija pieteikts, un Rainis nojauta, kādā lietā mēs nākam un kādi mūsu nolūki — paziņot centrālkomitejas lēmumu par viņa kandidātūras neuzstādīšanu un lūgt Raini, lai viņš nedod piekrišanu arī nevienai citai partijai vai personai, ja tāda Saeimā rastos, savas kandidātūras uzstādīšanai par valsts prezidentu. Ja tas notiktu, ja tāda grupa vai persona rastos, tad Saeimas sociāldemokratu frakcija nonāktu neiespējamā, gandrīz traģiski-komiskā stāvoklī.

Noklausījies F. Cielēna ziņojumu ar plašu motivāciju, kāpēc centrālkomiteja, augsti vērtējot un cienot Raini, tomēr tā lēmusi, Rainis sākumā neko neteica, bija kluss un drūms. Bet tad Aspazija sāka mūs „svētīt”, pārmetot partijai nogrimšanu materiālismā, veikalosānā un partijas lielo ideālu aizmiršanā. Pēc tam arī Rainis, sarūgtināts un dusmīgs ar mums runāja un pār-

meta ideālisma trūkumu. Tauta viņu mīlot un cienot, ko pierāda viņa ievēlēšana visos piecos vēlēšanu apgabalos, bet partijas vadība to nesaprotot, tā cenšoties nostumt viņu malā.

Ar visām savām runām un motīviem mēs ne Raini, ne Aspaziju nepārlicinājām. Vēsi atvadījušies aizgājām. Domājām tomēr, ka Rainis neļaus nevienam savu kandidātūru uzstādīt, un ka mūsu apmeklējums nav bijis gluži veltīgs.

Tā arī notika. 14. novembra sēdē Saeima vēlēja pirmo valsts prezidentu. Centra grupas uzstādīja par kandidātu J. Čaksti, un sociāldemokrātu frakcija, kā jau bija centram solīts, tūlīn balsoja par J. Čaksti un viņu arī ievēlēja.

Šķita, ka Rainis nomierinājies un ka konflikts ar viņu izbeigts. Bet tā nebija. Rainis aizvainojumu un sarūgtinājumu nebija aizmirsis un smagi cieta. Viņš saslima un ilgāku laiku Saeimas sēdes neapmeklēja. Kad paklīda baumas, ka Rainis tikai „diplomātiski slims” un nepiedalās Saeimas sēdēs tāpēc, ka nav ievēlēts par valsts prezidentu, centrālkomiteja nosūtīja pie viņa F. Cielēnu ar kundzi. Šinī apmeklējumā Rainis savus pārmetumus partijas vadībai atkārtojis, bet kad Cielēna kundze Maija Rainim atgādinājusi viņa dzejnieka lielumu, norādot, ka valsts prezidenti nāk un iet, tad Rainis it kā atkusis, jo arī Aspazija bijusi tādās pat domās, un pateicis savus zīmīgos piekritības vārdus: „Nu tad labi!”

1923. gada janvāra beigās sastādās jauna lielās koalīcijas valdība J. Pauļuka vadībā, kurā piedalās arī četri sociāldemokrāti — A. Buševics, K. Lorencs, F. Cielēns un K. Dēķens, pēdējais kā izglītības ministra biedrs, bet ar balsstiesībām valdībā. Izrādās, ka Rainis ir atkal pārsteigts un nevar saprast, kāpēc partija nav viņu aicinājusi par izglītības ministru, bet gan K. Dēķenu, kaut arī tikai par ministra biedri. Nu Rainis jutās galīgi aizvainots, kas redzams no F. Cielēna sarunas ar Raini Saeimas kuluāros (F. Cielēna atmiņu „Laikmetu maiņā” otra sējuma 228—230. lpp.). Arī šoreiz F. Cielēnam nav izdevies Raini pārlicināt, un viņš dusmīgs iegājis sēžu zālē un, protestēdams pret partijas rīcību, nosēdies pēdējā solā, lai viņa apvainojums būtu visiem redzams.

Apstājoties pie šī Raiņa konflikta ar sociāldemokrātu partijas vadību, man gadad, rakstot šīs rindas, jāsaka, ka lielākā daļa vainas šai konfliktā gulēja uz partijas vadību, tai skaitā arī

mani. Mēs visi Raini cienījām un mīlējām, un neviens negribējām viņam kaitēt. Gluži otrādi — mēs gribējām Raini pasargāt no iegrimšanas praktiskos dzīves jautājumos un to kārtošanā, sagādājot ar to viņam iespēju nodziļināties filozofiskā un dzejnieka darbā, radot lielus, visu tautu virzītājus darbus. Bet mēs kļūdījāmies. Mēs nesapratām, ka pie tādiem konflikta apstākļiem, pie tādas psiholoģiskas un psihiskas depresijas, kādu mēs ar savu labi domāto rīcību Rainim sagādājām, nekāds liels garīgs darbs ne filozofijā, ne dzejā vai rakstniecībā nav veicināms. Raini neizpradzami, nepareizi viņa praktiskā darba spējas novērtējām un tāpēc stājoties ceļā viņa personīgai gribai, mēs pazaudējām arī to, ko šis ģeniālais gars būtu varējis dot pie citiem, labvēlīgākiem apstākļiem.

Rainis mums neticēja. Viņš laikam domāja, ka aiz viņam nesaprotamās partijas rīcības slēpjas kādi ļauni nodomi, un ka partijas vadība grib nostumt viņu malā, lai pati vairāk spīdētu. Cik liela cieņa man, un domājams, arī citiem partijas vadītājiem bija pret Raini, to var liecināt kaut tāds fakts, ka to Satversmes sapulces sociāldemokrātu frakcijas lēmumu, ka visiem frakcijas locekļiem vienam otru jāuzrunā ar „tu”, bet ne „jūs”, es attiecībā pret Raini nevarēju izpildīt. Nevarēju viņu nosaukt par „tu”, jo man likās, ka ar to varētu viņu apvainot. Nekad viņu ar „tu” arī neuzrunāju, kaut Saeimā un valdībā ļoti labi un draudzīgi satikām.

Zināma daļa vainas guļ arī uz Raini, uz viņa noslēgtību, jo no mums neviens, arī viņa vistuvākie draugi, viņa īstos nolūkus laikā nezināja, viņš ne ar vienu par tiem nerunāja. Saprotami tie kļuva vēlāk, konfliktam pamazām attīstoties, bet par vēlu, lai tiem nāktu pretim un tos realizētu. Kad beidzot 1926. gada decembrī Raini uzaicināja un iecēla par izglītības ministri tā sauktajā kreisajā (M. Skujenieka) valdībā, Rainis savā izglītības resora vadībā parādīja tik lielu prasmi un praktiska darba spējas, ka mēs, viņa kollēgas valdībā, bijām pārsteigti.

Arī Raina izturība bija apbrīnojama. Atceros, ka valsts budžeta apspriešanas laikā, kad Ministru kabineta sēdes notika katru dienu, pareizāk sakot, katru vakaru līdz vēlai naktij un tās turpinājās nedēļām ilgi, es, domājot viņu esam ļoti nogurušu, vēlā naktī reiz jautāju, vai viņš negribētu braukt mājās, jo nekas svarīgs tanī sēdē netika apspriests. Rainis tīri izbrīnī-

gies pacēla galvu no savām budžeta burtnīcām, pasmaidīja un manu priekšlikumu noraidīja. Viņš neesot noguris un budžeta lietas viņu ļoti interesējot.

Kopā strādājot valdībā vairāk kā gadu redzēju un pārliecinājos, ka tik ilga partijas vadības konflikts ar Raini, no 1920. gada pavasara līdz 1926. gada rudenim, ir izbeidzies, un Rainis kā izglītības ministrs ar savu stāvokli un darbu apmierināts. Domājams, ka Rainis šai laikā pārliecinājās, ka viņa aizdomas pret partijas vadību bijušas nedibinātas un nepareizas. Pārpratumī iznākuši ne Raiņa nostumšanas, bet gan viņa saudzēšanas dēļ.

18. SADURSMES ESPLANĀDĒ UN VALDĪBAS KRĪŠANA

Ar 1920. gada 1. maiju parastie Eiropas strādnieku maija svētki kļuva arī oficiāli par brīviem un likumīgiem darba svētkiem Latvijā. Cara laikos tos strādnieki atklāti nesvinēja, bet nelegāli pulcējoties mežos vai citās slepenās sanāksmes vietās, pārrunājot iekš- un ārpolitisko stāvokli un sarīkojot arī gājienus, kuņiem uzbruka cara policija un žandarmi, vajājot un apcietinot gājiena dalībniekus. Kad Latvija kļuva brīva un sanāca Satversmes sapulce, tad ar likumu noteica, ka 1. maijs ir obligāti svināma diena. Pat tie pilsoņi, kas strādnieku 1. maija svinēšanai nepiekrita, šoreiz to negribot atzina, motivējot to ar Satversmes sapulces sanāksšanu.

Tāpēc arī nākošos gados Rīgas strādnieki, resp. Latvijas sociāldemokrātiskā strādnieku partija kopā ar strādnieku aroda organizācijām tad sarīkoja legālus gājienu ar dziesmām, mūziku un sapulcēm Rīgas apkārtnē, Meža parkā, vai Rīgā — Esplanādē un 1905. gada parkā un izvērtās par ļoti plašiem un kupliem — ar tūkstošiem dalībnieku, vairākiem orķestriem. Tie izvērtās par īstiem tautas svētkiem, kad gājienos varēja ne-traucēti dziedāt, bet gala punktus un apmešanās vietās noklausīties runātājos, kuņi apskatīja un iztīrāja kā valsts iekšējos, tā arī starptautiskos apstākļus, pievērsās arī darba svētku vēsturei un acumirkļīgiem darba apstākļiem un strādnieku stāvoklim pašu zemē.

Pēc sapulcēm gājiena dalībnieki, ja laika un dabas apstākļi atļāva, varēja atpūsties, satīkties, izrunāties un omulīgi pavadīt laiku, lai noteiktā stundā atkal dotos atpakaļ uz pilsētu un vakarā mierīgi izkļīstu. Šie pirmā maija svētki bija strādniekos ļoti iecienīti un tos sarīkoja katru gadu.

1923. gadā sociāldemokrati pirmo reizi piedalījās koalīcijas valdībā un strādnieku 1. maija svētku sapulce bija nolikta Esplanādē. Laiks bija vēss un sociāldemokrātu partijas centrālkomiteja ar strādnieku arodu organizācijām bija vienojusies gājieni uz ārpilsētu — Meža parku vai citur — nerīkot, bet noteiktā laikā sapulcēties Esplanādē.

1. maija sapulcē bija jārūnā man. Tā kā dzīvoju Esplanādes tuvumā — Valdemāra un Dzīrnavu ielu stūrī — tad uz gājiena pulcēšanās vietu Tērbatas un Bruņinieku ielas stūrī, pie toreizējā vecā tautas nama, negāju, bet noliktā stundā, kad gājienam jau vajadzēja būt pie Esplanādes, ierados tieši tur. Laukums pildījās ļaudīm un, sakarā ar rīkotāju norādījumiem, pulcējās Rīgas Mākslas muzeja tuvumā, lai vēlākie atnācēji netraucētu sapulci un runātāju, kuņģam paaugstinājums jau bija novietots. Turpat pie paaugstinājuma novietoja arī partijas karogu.

Kaut gan paklīda baumas, ka „melnā gvarde” un fašistiskie elementi taisoties šos strādnieku maija svētkus jaukt, mēs tam nekādu nopietnāku vērību nepiegrīzām, jo vairāk tāpēc, ka iekšlietu ministrs, kuņģam par kārtību jāgādā, bija advokāts Pēteris Bergis, pazīstams demokrātiskā centra darbinieks. Pielaiš domas, ka pie šādiem apstākļiem kaut kādi hulīgāni vai citi daunoņas mēģinās sapulci traucēt, nemaz nevarēja.

Ieradās arī Rainis, kuņģš apsēdās uz kastes vai galdiņa turpat pie karoga man blakām. Vērojot, ka viss lielais vairums svētku dalībnieku jau ieradies, es sāku savu runu. Bija pagājusi varbūt pusstunda, kad manīju ļaudīs satraukumu, sarunāšanos un skatus, vērstus uz Brīvības ielas un pareizticīgo baznīcas pusi. Tūlīņ tur arī parādījās nācēji — liels bars studentu-korporēļu ar Rīgas prefektu Dambekalnu priekšgalā. Korporēļi vicināja spieķus un nūjas, kļiedza, lamājās un draudot tuvojās mums. Viņi visi, arī prefekts Dambekalns, bija piedzērušies, bļautījās, draudēja un svieda pudeles, kuņģas saplīstot šķieda kādu tumšu un smirdošu šķidrumu. Šo hulīgānisko korporēļu bija

daudz, un visi tie bija bruņojušies sitamiem un sviežamiem priekšmetiem.

Sapulces dalībnieki apjuka. Viņi visi, izņemot dažus desmit pipkām bruņotus sargus, bija „plikām rokām”, bez kādiem ieročiem, līdzī atveduši sievas un pat bērnus. Par varbūtējām sadursmēm tie nebija domājuši. Bailīgākie, sevišķi sievietes un bērni, sāka skriet uz Skolas un Baznīcas ielu pusi. Gājiena vadītāji ar Br. Kalniņu priekšgalā bēgšanu apturēja un bars sitamiem bruņotu vīriešu devās pretim huļīgāniem, triekdami tos atpakaļ. Pie pareizticīgo katedrāles norisinājās īsts kautiņš, kuŗā huļīgāni dabūja krietnu pērienu, bet cieta arī strādnieku sportisti. Huļīgāniskiem korporēļiem piesteidzās palīgi un tie ar savu pārspēku spieda strādniekus atpakaļ uz Elizabetes ielas pusi. To redzot, sapulces dalībnieki sāka no jauna virzīties uz Skolas un Baznīcas ielām, lai atstātu Esplanādē izjaukto maija sapulci un dotos uz mājām.

Abās šaurās ielās ieplūda daudz ļaužu un tās aizblīvēja. Šo apstākli nu izmantoja huļīgānu bars, un ar saviem sitamiem un smirdošām pudelēm uzbruka nevainīgiem cilvēkiem, sievietēm un bērniem, tos sadauzīja un ievainoja. Tas viss notika laikā, kad strādnieku pārstāvji bija valdībā, un Iekšlietu ministrija ar visu policiju un Rīgas prefektu Dambekalnu padota demokrātiskā centra ministram Pēterim Bergim! Neticami, bet fakts, kuŗa aculiecinieks biju pats personīgi.

Protams, ka pēc šiem notikumiem Esplanādē un uzbrukumiem strādniekiem, sociāldemokratu partija un partijas Saeimas frakcija pieprasīja, lai valdība, kuŗā piedalās pašas partijas ministri, notikumus noskaidro un vainīgos soda, atceļot no amata vispirms Rīgas policijas prefektu Dambekalnu un sodot pasīvos policistus un aktīvos uzbrucējus.

Pārtijas pārstāvji valdībā ar F. Cielēnu un K. Lorencu arī šo partijas prasību atbalstīja un iesniedza, bet valdības vairākums, sevišķi iekšlietu ministrs P. Bergis, tām pretojušies. P. Bergis kā jurists nostājies uz tīri formāla viedokļa, ka tikmēr, kamēr viss šis Esplanādes notikums nav izmeklēts un noskaidrots, nevar nevienu atlaist, arī prefektu Dambekalnu nē. Ne partijas centrālkomitja, ne Saeimas frakcija šādu valdības izturēšanos tik skandalozā lietā akceptēt nevarēja un lika priekšā partijas pārstāvjiem no valdības izstāties. To viņi arī darīja, un J. Pauļuka

ministru kabinets jūnijā krita. Šī valdība bija darbojusies tikai nepilnus piecus mēnešus.

Sadursme Esplanādē līdz ar valdības atkāpšanos radīja arī sociāldemokratu partijā, vismaz tās vadībā dažas dziļākas plaisas. Kad centrālkomitejā un partijas aprindās pirms J. Pauļuka valdības sastādīšanas pārrunāja jautājumu par iestāšanos valdībā, Fr. Menders tūlīt ieņēma noraidošu pozīciju. Pēc Fr. Cielēna atmiņām pie šī jautājuma apspriešanas centrālkomitejā A. Rudevicam iznākusi ļoti asa saruna ar Fr. Menderu, jo A. Rudevics atklāti noraksturojis Fr. Menderu kā „mūžīgo opozicionāru, negācijas runātāju un bez pozitīvi virzītājas „enerģijas, kas vispār nevienam ministru postenim nederot.” Šo raksturojumu Fr. Menders ņēmis ļoti ļaunā un vēl asāk un noteiktāk nostāties pret piedalīšanos valdībā, līdz ar to kļūdamas par partijas kreisākā virziena līderi. Centrālkomitejas vairākums tomēr izšķīrās par piedalīšanos valdībā.

Pēc Esplanādes notikumiem partijas biedros un vispār strādnieku aprindās sacēlās liela vētra. Arod biedrību vadītāji, it īpaši deputāts J. Višņa, dusmojās un uzbruka partijai, skaļi kļiedzot, ka fašisti Esplanādē dienas laikā sit strādniekus, bet sociāldemokratu ministri sēž valdībā un neko nedara. Arī Fr. Menders uzbruka, atgādinādam savus nostājus pret piedalīšanos valdībā jau pašā sākumā un raksturojot notikumus Esplanādē kā centrālkomitejas nepārdomāta un nepareiza lēmuma sekas.

Fr. Mendera uzskatiem es nepiekritu, bet nesapratu arī F. Cielēna nomierinošos ieskatus, it kā nekas sevišķs jau nebūtu noticis. Valdības ieceltā izmeklēšanas komisija, kuņā piedalījās arī F. Cielēns, nekā nenoskaidroja, un Rīgas prefektu Dambekalnu neatlaida. Valdība nolēma nodot visu Esplanādes lietu izmeklēšanas tiesnesim, atstājot viņa ziņā arī vainīgo saukšanu pie atbildības. Bija skaidrs, ka valdības vairākums grib aso, prātus uztraucošo sadursmes lietu laist pa gafo un parasto izmeklēšanas ceļu, kuņā rezultātā neviens vainīgais neatrastos un lietu varētu izbeigt. Jo vairāk tā lika domāt apstākļi, ka prefekts Dambekalns bija M. Skujenieka māsa — populārās mākslinieces Birutas Skujenieces — vīrs un centra pilsoņi negribēja viņu atcelt. Pilsoņu acīs Dambekalna rīcību un vainu mīkstināja un gandrīz vai attaisnoja apstākļi, ka viņš bijis piedzēries un nav sapratis, ko dara, jo viņš taču neesot fašists un nekārtības neat-

balstot! Bet sapulces organizētāju un gājienu vadītāju Brūno Kalniņu gan vajadzēja sodīt, ceļot pret viņu apsūdzību par nekārtību celšanu Esplanādē un nodot tiesai, izprasot Saeimas piekrišanu!

F. Cielēns domāja, ka P. Berga juridiskajam motivējumam un priekšlikumam par lietas nodošanu izmeklēšanas tiesnesim varētu piekrist, un sociāldemokrati arī turpmāk varētu palikt valdībā, kā toreiz zobojās, lai piekautu strādniekus vēl pamatīgāk. Sociāldemokrātu frakcijas vairākums F. Cielēna domām nepievienojās un pastāvēja uz savu ministru izstāšanos no valdības.

Tagad pēc 40 gadiem, rakstot savas atmiņas, F. Cielēns, sakarā ar toreizējiem notikumiem Esplanādē savu „atmiņu” otrā sējuma 226. lpp. saka:

„Mūsu demisija nebija politiski nopietni motivējama, jo nebija nekāda tiesiska pamata prasīt represijas pret policistiem, kamēr viņu vaina nebija pierādīta. Frakcijas vairākums savu lēmumu taisīja pārsteidzošā jūtoņā, ne apdomāta politiska motīva vadīts. Mums vajadzēja nevis aizbēgt no valdības, bet ar savu klātieni Ministru kabinetā ietekmēt iekšējo politiku, it īpaši ietekmēt pilsētas stiprākai demokrātiskas kārtības uzturēšanai. Neapdomīgi aizskrejot no valdības, mēs, negribēdami, psiholoģiski cēlām jaunās fašistu kustības pirmā soļa nozīmību. Viņi nu tikai pacēla seksti. Ar savu pirmo manifestāciju viņi bija izrādījušies tik stiprs politisks faktors valstī, ka bija spējusi izstriekt sociāldemokratus no valdības.”

Šādu F. Cielēna vērtējumu atzīstu par galīgi aplamu. Tā varēja domāt varbūt toreiz, bet ne vairs pēc 40 gadu piedzīvojumiem. Ja jau F. Cielēns nebija varējis savus kollēgas — pilsoniskos ministrus — pārliecināt par dažu vainīgo, vismaz prefekta Dambekalna tūlītēju sodīšanu, atceļot no amata, tad tas pierādīja, ka šiem kollēgām pašiem demokrātiskas valsts iekārtas sargāšana nav bijusi saprotama. Aizgājušie 40 gadi ir mums rādījuši, ka arī demokratijai nāk priekšā gadījumi, kad tai jāskatās ne tikai uz tiro „jurisprudenci”, bet jāaicērt ceļš šīs jurisprudences vājību izmantotājiem fašistiem vai komunistiem. Ar „ietekmēšanu” tos neviens nav ne pārliecinājis, ne savaldījis un arī nesavaldīs. To skaidri rādīja Krievijas komunistu un Vācijas un Itālijas fašistu apvērsumi! Tiem pretim stādāms

organizēts un demokrātiski disciplinēts spēks, kas spēj dot jūtamu pretrīcīenu. Ja tāda spēka nav, un skaidrs, ka toreizējai Latvijas valdībai tāda nebija, tad atliek tikai to atklāti atzīt, kaut arī aizejot no valdības un atsakoties no līdzatbildības par varbūtējiem turpmākiem līdzīgiem uzbrukumiem. Ietekmēšana te neko nevarēja līdzēt.

19. STRĀDNIĒKU SPORTS UN SARGS

Līdz ar fašistu kustības rašanos un attīstīšanos Itālijā, fašisti sāka rīkoties arī Latvijā. Latviešu labā spārna pilsoņi nevarēja paciest patstāvīgu un neatkarīgu strādnieku kustību, kas ar demokrātiskās Latvijas republikas nodibināšanu kļuva sevišķi jūtama un redzama. Lai šo kustību traucētu un jauktu, fašisti sāka organizēt tai uzbrukumus. Satversmes sapulces vēlēšanu beigu posmā 1920. gada 20. aprīlī Cēsīs nošāva jau ievēlēto sociāldemokrātu deputātu Kārli Kurzemnieku, 1920. g. 18. decembrī kāda bruņota virsnieku grupa plkv.-ltņ. Bruņinieka vadībā iebruka sociāldemokrātu partijas kongresā Rīgā un mēģināja nolaupīt un iznīcināt partijas karogus; 1921. g. bruņota virsnieku grupa iebruka partijas sapulcēs Liepājā un Balvos, kur Satversmes sapulces deputāti ziņoja par likumdošanas iestādes darbību, tos ievainoja un tie bija jānogādā slimnīcā. Policija nekad vainīgos neatrada, jo labā spārna pilsonība tos sedza. Izņēmums bija tikai Bruņinieks, kuŗu kongresa delegāti pievārēja un sasietu nodeva policijai.

Pēc fašistu uzvaras Itālijā arī mūsu fašisti 1922. g. nodibināja savu organizāciju — Latvijas nacionālo klubu — un sāka vēl biežāki uzbrukt strādnieku sapulcēm, tās traucēt un jaukt. 1923. gada 1. maijā fašistu Nacionālais klubs, kā mēs to jau iepriekšējā nodaļā redzējām, sarīkoja organizētu uzbrukumu strādnieku maija svētkiem Esplanādē, svētkus izjauca un simtiem cilvēku ievainoja. To redzot, sociāldemokrātu partija atzina, ka strādniekiem pašiem savas sapulces jāsargā un par kārtību jāgādā, savaldot uzbrucējus, ja vajadzīgs, pat ar fizisku spēku. Tāpēc arī nolēma pie 1921. g. nodibinātās Strādnieku sporta savienības (SSS) radīt *militāru sekciju* pēc kaŗaspēka parauga, ar mi-

litāru disciplīnu un uniformām. Strādnieku sporta savienības priekšnieks un vadītājs jau no paša sākuma bija Brūno Kalniņš, kuŗam partija tagad uzdeva noorganizēt arī militāro sekciju un to vadīt, gādājot par kārtību strādnieku gājienos, sapulcēs un sarīkojumos.

Nacionālā kluba fašisti tomēr nerimās. 1924. g. rudenī viņi mēģināja uzbrukt un izjaukt strādnieku gājienu uz Brāļu kapiem, bet sportistu sargi tos atvairīja. Tāpat sargi novērsa arī uzbrukumus strādnieku sapulcēm Rīgā, Liepājā un citur. Kad 1925. g. februārī gaišā dienas laikā tie uz Tērbatas ielas nošāva sportistu Aleksandru Masaku, kas kopā ar citiem sportistiem dalīja vēlēšanu uzsaukumus, Rīgā izcēlās liels satraukums, it sevišķi strādnieku aprindās. Masaka bērēs uz Raiņa kapiem to pavadīja 50.000 cilvēku liels bēru gājiens un atvadu runu kapos teica Saeimas priekšsēdis Fr. Vesmanis. Arī Rainis bija kapos un vēlāk veltīja kādu dzejoli fašistu nošautajam strādnieku sportistam.

Par Masaka nošaušanu Saeimā izcēlās plašas un asas debates. Iekšlietu ministrs Ed. Laimiņš, kas piederēja zemnieku savienībai, gan Nacionālo klubu slēdza, bet līdz ar to bez pamata slēdza arī Strādnieku sporta savienību. Kaŗa tiesai nodotos vainīgos attaisnoja. Ko tagad bija darīt strādnieku partijas vadībai? Atstāt bez aizsardzības strādnieku organizāciju sapulces, gājienus, un citus sarīkojumus? To nevarēja, un tāpēc slēgtās Strādnieku sporta savienības vietā nodibināja jaunu organizāciju — Strādnieku sports un sargs — tā stājās slēgtās vietā un pārņēma arī militāro sekciju ar tās uzdevumiem. Šī sekcija 1925. g. apvienoja 1.000 sargu, bet 1932. g. jau 3.000. No visiem Strādnieku sporta un sarga 6.500 locekļiem tikai 25 % bija sociāldemokrātu partijas biedri, bet visi pārējie partijai simpatizējošie strādnieku jaunieši.

Strādnieku sporta un sarga vadība prasīja no savu sekciju locekļiem arī zvērestu, resp. svinīgu solījumu „sargāt Latvijas republiku un tās demokrātisko satversmi”, ko sargi arī solīja un solījumu pildīja. Zilās formās tērptie sargi turpmākajos gados bija redzami kā kārtības uzturētāji ikvienā lielākā strādnieku partijas sarīkojumā. Strādnieku sporta un sarga organizācijas valstisko lomu 1927. g. pasvītroja valsts prezidenta G. Zemgala, Saeimas priekšsēža Dr. P. Kalniņa un ministru prezidenta

M. Skujenieka atzinība, kuŗi kopā ar valdības locekļiem ieradās minētās organizācijas kongresa atklāšanas aktā Nacionālajā teātrī. Valsts prezidents G. Zemgals un izglītības ministrs J. Rainis savās runās šo strādnieku organizāciju apsveica, līdz ar to godinot arī šīs organizācijas vadītāju Brūno Kalniņu. Jāpiezīmē, ka Rainis bija Strādnieku sporta un sarga goda biedrs.

Strādnieku sports un sargs nepatika latviešu labā spārna pilsoņiem, tāpat kā tiem nepatika Latvijas demokratiskā iekārta, par kuŗu tie rakstīja, ka tā „neiet”. Bet strādniekiem un visai latviešu tautas demokratiski domājošai daļai tā bija nepieciešama, jo tā sargāja ne tikai strādnieku sapulces un sarīkojumu brīvību, bet brīvību vispār. — M. Skujenieka kreisās valdības laikā šīs organizācijas vajadzībām iegādāja arī šaujamos ieročus, lai tās dalībnieki spētu pretoties arī apbruņotiem sapulču traucētājiem. Kad ap 1928. gadu fašistu kustība atslāba, Saeimā ienāca komūnisti, un nu to piekritēji un sekotāji uzsāka sociāldemokrātu sapulču, gājienu un sarīkojumu traucēšanu. Strādnieku sportam un sargam bija atkal darba pilnas rokas.

Strādnieku sportam un sargam bija ārkārtīgi liela nozīme demokratiskās Latvijas laikā. Kā sākumā nacionālie fašisti, tā vēlāk komūnisti zināja, ka iebrūkot sociāldemokrātu sapulcēs vai citos sarīkojumos, būs jāsaduŗas ar fizisku pretestību un reizēm jāsaņem arī „pēriens”. No tā uzbrucēji baidījās. Un ne tikai tas. Strādnieku sporta un sarga militārās sekcijas pastāvēšana un darbība ietekmēja valsts demokratiskās iekārtas pretiniekus un atturēja tos no nepārdomātiem ekscesiem.

Tā kā Brūno Kalniņam kā Saeimas deputātam, tās publisko tiesību un kaŗa lietu komisiju loceklim nācās bieži atklātībā strādnieku sargus aizstāvēt, tad visi demokratiskās iekārtas pretinieki viņam uzbruka un viņu ienīda. Strādnieku sporta un sarga locekļus saukāja par „siseņiem”, bet Br. Kalniņu par siseņu vadoni. Strādnieki un demokratiski noskaņotie pilsoņi tomēr bija pateicīgi Kalniņam un viņa vadītai organizācijai par demokratiskās valsts iekārtas sargāšanu. Pat zemnieku savienības dzejnieks Ed. Virza pēc Raiņa bērēm 1929. g. teicis, ka pilsoņi varot apskaust sociāldemokrātus, kuŗiem tik stipra organizācija kā SSS!

Runājot par Satversmes sapulces likumdošanas darbu jau minēju, ka par abu galveno likumu — satversmes un agrārjautājumu — noslēguma daļām sapulce nevarēja vienoties un ka šīs daļas palika nepieņemtas un nepublicētas. Pie satversmes — pamatlikuma — nevarēja vienoties par pilsoņu tiesībām, un pie agrārjautājuma palika neizšķirts jautājums, vai vācu muižniekiem par atsavināto zemi maksāt atlīdzību vai nē. Saeimai nu šie jautājumi bija jāizšķir.

Arī citās dzīves nozarēs bija steidzīgi vajadzīgi daži likumi. Tā sociālās likumdošanas laukā, kas strādnieku pārstāvjus visvairāk interesēja, gan Satversmes sapulcē bija izdoti ļoti svarīgi likumi par slimo kasēm un likums par 8 stundu darba dienu rūpniecības un satiksmes strādniekiem, bet nebija nekāda noteikuma par šī darba laika piemērošanu citām darba nozarēm. Nebija arī likuma par strādnieku nodrošināšanu bezdarba un vecuma gadījumos. Par laukstrādniekiem vispār nebija nekāda likuma. Tikko minētie un vesela rinda citu likumu, piem., sāpīgais īres, resp. dzīvokļu izīrēšanas jautājums, arī gaidīja izšķiršanu nu jaunajā likumdošanas iestādē.

Likumdošanas darbs Saeimā bija stipri grūts. Vispirms vajadzēja likuma projektu vai ierosinājumu, kuŗu iesniegt varēja kā valdība, tā arī partiju frakcijas vai pat atsevišķi deputāti. Šai ziņā nekāda trūkuma nebija. Projektu un ierosinājumu bija par daudz un visus tos likumdevēji nemaz nespēja caurskatīt un apspriest. Likumu projektus un ierosinājumus nodeva attiecīgām komisijām, kur tos iztīrāja un tad ar komisijas slēdzieni vai pārveidotu projektu cēla priekšā Saeimas plenārai sēdei.

Likumprojektus jau komisijās apsprieda trijos lasījumos — pārrunājot tos vispirms komisijās vispārējās debatēs, tad sīkumos — lasot katru projektu divas reizes un apspriežot pa punktiem. Plenārsēdē atkārtojās tas pats. Un ja nu likumprojekts bija steidzīgs, bet izsauca lielas domstarpības, tad tā apspriešana prasīja ārkārtīgi daudz laika kā komisijās, tā arī plenārā sēdē, jo deputāti daudz runāja un iesniedza arī daudzus pārļobojumus.

Par visiem pirmajā Saeimā apspriestajiem likumiem negribu

un nevaru runāt, un tas arī nav ajadzīgs. Jāievēro, ka likumdevējiem nereti jānodarbojas ar tādiem likumiem, kas plašāku aprindu uzmanību maz saista. Novērotāji teica, ka par Saeimas likumdošanas darbību pilsoņi vispār mazāk interesējušies nekā par Satversmes sapulces darbību. To arī rādīja publikas samērā mazāka Saeimas plenārsēžu apmeklēšana.

Par pilsoņu tiesībām, resp. satversmes otro daļu, ko Satversmes sapulces laikā gan izstrādāja, bet nepieņēma, jo labajam spārnam tā bija par kreisu, kreisajam par mērenu, un tāpēc tā kā Satversmes sastāvdaļa nekad netika pieņemta. Saeima atzina par ērtāku un parocīgāku nodrošināt, vai pareizāki sakot „noregulēt” pilsoņu tiesības ar atsevišķiem likumiem par biedrībām un biedrošanos, sanāksmēm un sapulcēm, runas un preses brīvību, pilsoņu pārvietošanu, aizturēšanu, dzīvokļu pārmeklēšanu un tā joprojām. Krievijas cara laika likumos, kuŗus Latvija pārņēma, nebija runa par pilsoņu tiesībām, kuŗas garantētu likums. Ne tādu tiesību, ne tāda likuma tur nebija, jo nebija arī pašu pilsoņu šī vārda eiropeskā nozīmē. Iedzīvotāju dzīvi tur kārtoja visuvarēnā palicija un noteikumi par policiju. Tanīs arī bija paredzēts un noteikts, ko cilvēks drīkst un ko nedrīkst darīt, pie kam to „drīkstēšanu” bija pārāk maz. Tā kā šie Krievijas noteikumi jaunajā Latvijā nebija pielietojami, tad arī pilsoņu tiesību likumi bija steidzīgi vajadzīgi.

Nepieciešams bija arī steidzīgi izšķirt jautājumu par *atlīdzības maksāšanu muižniekiem* par atsavināto zemi. Un te domas radikāli dalījās.

Satversmes sapulces vairākums bija principā izšķīries par atlīdzības maksāšanu muižniekiem, bet, rēķinoties ar sociāldemokrātu frakcijas uzsākto obstrukciju (gaŗām runām, neļaujot tikt pie balsošanas), piekāpās un piekrita atlīdzības apmēra noteikšanu atlikt uz pirmo Saeimu. To ievērojot, Saeimas vēlēšanās sociāldemokrāti uzstājās pret atlīdzības maksāšanu un solījās Saeimā, kur šis jautājums būs galīgi jāizlemj, visiem spēkiem cīnīties pret atlīdzības maksāšanu. Sakarā ar to nu arī izcēlās ārkārtīgi asas debates Saeimā ap sociāldemokrātu partijas un frakcijas priekšlikumu par atlīdzības nemaksāšanu.

Tā kā Satversmes sapulce principā bija izšķīrusies par atlīdzības maksāšanu, atstājot Saeimai tikai apmēru noteikšanu, tad sociāldemokrātu frakcija, piedaloties juristiem, bija izstrādājusi

likumprojektu, kas principā maksāšanu atzina, bet būtībā nekā nedeļa. Likumprojektā bija sacīts, ka atlīdzību par atsavinātām muižām maksās tikai hipotēkāro parādu zīmju turētājiem uz tā sauktā 1920. gada 18. marta parādu dzēšanas likuma pamata, tas ir — 66 Latvijas agrākās kapeikas jeb $1\frac{1}{3}$ vēlākā Latvijas santima par Krievijas zelta rubli.

Pielaižot varbūtību, ka šādu likumprojektu Saeimas vairākums var noraidīt un izšķirties par atlīdzības maksāšanu, sociāldemokrātu frakcija to noteikumos paredzētā kārtībā nedeļa centrālajai vēlēšanu komisijai parakstu vākšanai, lai šis projekts nāktu tautas nobalsošanā, ja Saeima to noraidītu. Jau 1923. g. decembrī bija savākti turpat 100.000 parakstu un, saskaņā ar noteikumiem, tas nāktu tautas nobalsošanā, ja Saeima to negrozītā veidā nepieņemtu.

1924. gada aprīļa pirmajās dienās šis likumprojekts nonāca Saeimas plenārsēžu dienas kārtībā un izsauca ļoti asas runas, it sevišķi no sociāldemokrātu puses. Viens no visnesaudzīgākajiem un spožākajiem runātājiem pie šī likumprojekta, tāpat kā Satversmes sapulcē, bija Fēlikss Cielēns. Viņš atlīdzību maksāšanas aizstāvjiem atgādināja latviešu tautas vēsturiskās cīņas ar vācu muižniecību. Viņš pieminēja arī to, ka 1906. gadā vācu baroni izsaukuši un vadījuši soda ekspedīcijas, kas nošāvušas apm. 1.800 latviešu lauku cilvēkus un nodedzinājušas ap 300 zemnieku māju. Cik latviešu vēl nav pērti un citādi spīdzināti? Un šiem vācu muižniekiem tagad latviešu vecsaimnieki gribot maksāt atlīdzību par baroniem atsavināto un latviešu bezzemniekiem un kaņavīriem piešķirto zemi? Ja Saeimas vairākums par to izšķirtos, tad jautājums nāks visas tautas nobalsošanā. Sociāldemokrāti bija pārliecināti, ka tauta atlīdzības maksāšanu muižniekiem noraidīs.

Kad visas runas bija izskanējušas, Saeimas plenārsēžu zālē iestājās absolūts klusums. Ar priekšsēža zvanu visi deputāti jau bija sanākuši zālē un ieņēmuši savas vietas. Priekšsēdis lika uz balsošanu sociāldemokrātu likumprojektu negrozītā veidā. Saskaitot balsis izrādījās, ka pret atlīdzības maksāšanu nobalsojuši 50 deputāti, bet par maksāšanu tikai 39 deputāti. Pārējie — atturējušies. Tātad atlīdzības maksāšana muižniekiem noraidīta. Pēc nobalsošanas rezultāta paziņošanas atskanēja vētrains ap-

lausi un gaviles par latviešu demokratiskās tautas uzvaru. Šī svārgā balsošana notika 1924. gada 14. aprīlī.

Varēja jau domāt, ka vācu muižnieki protestēs pret agrārreformu un cels iebildumus. Tā arī notika. Daži muižnieki ar baronu Firksu priekšgalā iesniedza sūdzību Tautu savienībā Žeņevā, ka Latvija vajājot savas minoritātes, resp. vāciešus, atņemot tiem zemi. Stāvoklis nebija visai patikams, jo Latvija kā jauna valsts bija tikko starptautiski atzīta un uzņemtā Tautu savienībā. Lai baronu sūdzību atspēkotu, vajadzēja dot izsmelošus paskaidrojumus. Šo paskaidrojumu sastādīšanai ārlietu ministrs Z. Meierovics, kuņam sūdzība bija nodota, sastādīja speciālu juristu komisiju, pieaicināja arī vienu vēsturnieku. Komisijā piedalījās K. Pauļuks no zemnieku savienības, V. Zāmuels no centra grupām un Fr. Menders no sociāldemokrātiem, bet kā vēsturnieks prof. A. Švābe.

Noskaidrojot apstākļus izrādījās, ka dažas muižas Latvijā piederējušas ārzemniekiem: viena franzūzim, viena angļim, divas itāļiem, un kādas piecas vai sešas Vācijas vāciešiem. Šo muižu īpašnieku valdības, aizsargājot savus pilonus, pieprasījušas samaksu par šīm muižām. Ja tiem nemaksās, tad Francija, Anglija un Itālija cels Tautu savienībā protestu pret Latviju un tās agrārreformu.

Ārlietu ministrs Z. Meierovics bija Saeimas ārlietu komisijas slēgtā sēdē nācis ar priekšlikumu samaksāt šiem nedaudzajiem ārzemniekiem par viņu muižām no ministru kabineta rīcībā atvēlētām summām, atsevišķi ar katru no šiem muižniekiem vienojoties. Ārlietu komisija šim priekšlikumam vienprātīgi piekritusi, un Z. Meierovics uzticējis šo lietu kārtošanu K. Pauļukam.

Kad barona Firksa sūdzība nonākusi Tautu savienības darba kārtībā un tur apspriesta, neviena no iepriekš minētām valstīm iebildumus pret Latvijas radikālo agrārreformu nav vairs cēlusi un barona Firksa sūdzība noraidīta. Atzinība par to nācās galvenā kārtā ārlietu ministram Z. Meierovicam, kas Latvijas agrārreformu Tautu savienībā apgaismoja un aizstāvēja. Drīz pēc šīs lietas nokārtošanas Žeņevā, Z. Meierovics 1925. g. 22. augustā Latvijā mira 38 gadu vecumā, nositoties autokatastrofā Tukuma tuvumā. Maksājumu kārtošana ārzemniekiem ievilkās, un atceros, ka pēdējo maksājumu izdarīja 1927. gadā.

Saeimas noraidošais lēmums par atlīdzības maksāšanu muižniekiem un Tautu savienības lēmums 1925. gadā par vācu baronu sūdzības noraidīšanu Latvijas agrārreformas lietā bija tie pēdējie galīgie triecieni, kas likvidēja vācu muižniecības saimnieciskos pamatus un sagrāva tās virskundzību, bet kad starptautiskais forums noraidīja atlīdzības maksāšanu, vācu muižniecība zaudēja pēdējās cerības uz kādu revanšu vai atgriešanos pie varas Latvijā. Gadu simteņiem ilgais verdzības jūgs, zemnieku izmantošana klaušu gaitās, pāršana par nepaklausību un pat pārdošana nu reizi bija beigušās, un baronu pēdējā uzpūtība un iedomība agrārās reformas laikā — nicinoši ieteicot jaunsaimniekiem celt savas mājiņas uz riteņiem — aplusa.

Latviešu zemnieki un latviešu cilvēki nu bija kļuvuši brīvi. Jau tūliņ pēc bermontiešu un komunistu aizdzīšanas no zemniecām iznāca kaņavīri un citi cīnītāji un cietēji. Tie nemaz negaidīja uz augsto iestāžu lēmumiem, bet ticot gaišākai nākotnei un solījumiem, centīgi strādāja; atjaunojās sagruvušās ēkas, ceļi un tilti. Cēlās arī jaunas ēkas un visa dzīve atspirga. Sāka atkal zaļot tīrumi un pļavas, un augsto iestāžu lēmumi rādīja, ka ticība nav bijusi veltīga un solījumi piepildījušies. Straujā tempā latviešu tautas dzīve gāja uz augšu.

21. RĪGAS KOPEJĀ CENTRĀLĀ SLIMO KASE

Jau savas darbības sākumā 1920. gadā Satversmes sapulce nolēma, ka apdrošināmi strādnieki pret slimībām, ka jāatjauno vecās Krievijas slimo kases darbība. Slimo kasu paraugu Krievija pārņēma no Vācijas, un ar mūsu Satversmes sapulces lēmumu tās pēc šī parauga sāka darboties arī Latvijā. Vislielākā rūpniecības strādnieku apdrošināšanas kase bija kopējā Centrālā slimo kase un tā toreiz darbojās Bruņinieku, vēlākajā Aizsargu ielā. Vispārējā likuma un noteikumu rāmjos kases vadība varēja kārtot strādnieku apdrošināšanu slimības gadījumos, nosakot pabalstu izmaksas apmērus un kārtību, izraugot un pieņemot ārstus, ierīkojot ambulances, zobārstu kabinetus, atpūtas namus, etc. un kārtojot visas citas lietas, kas saistītas ar slimo strādnieku un viņu ģimenes locekļu ārstēšanu.

Slimo kases vadība, resp. vispārējo noteikumu izdošana un uzraudzība atradās pašu apdrošināto strādnieku vai pareizāk sakot — viņu vēlētu pārstāvju jeb pilnvarnieku rokās, bet tehnisko pārvaldes darbu kārtoja un veica algoti darbinieki sekretāra un darbveža vadībā. Tā kā Centrālā slimo kasē bija apdrošināti tūkstošiem strādnieku, tad pilnvarnieku bija daudz un arī kancelejas darbinieku skaits diezgan prāvs, vārdu sakot — liels apdrošināšanas uzņēmums ar plašu ārstniecības daļu un lielu naudas apgrozību.

Lai gan formāli Centrālās slimo kases vadība piederēja apdrošināto strādnieku pilnvarniekiem, resp. viņu sapulcei, faktiski tomēr visas šī uzņēmuma plašās operācijas vadīja sekretārs ar darbvedi, abi sociāldemokrāti un godīgi darbinieki, bet ar pārāk maz prakses un piedzīvojumiem tik liela uzņēmuma vadībā. Tā kā slimo kases zobu ārstniecības kabinetā par zobu ārsti starp 10 citiem zobārstiem un ārstēm strādāja arī Klāra Kalniņa, tad par slimo kases darbību labi informēts bija arī viņas vīrs — deputāts Dr. Pauls Kalniņš un vēl daži citi vadošie partijas biedri, kuņiem ar Centrālo slimo kasi bija darīšanas. Man ar to nekādu darīšanu nebija un es par tās darbību arī neinteresējos.

Kādā partijas centrālkomitejas sēdē Dr. Pauls Kalniņš konfidenciali paziņoja par partijas biedru vadītās Centrālās slimo kases katastrofālo stāvokli. Neracionālas saimniekošanas dēļ kasei radies liels naudas iztrūkums, vairāki simti tūkstošu latu, kaut gan runāja jau par „miljonu”, kuŗu segt neesot nekādi iespējams. Apstākļi steidzīgi jānoskaidrojot un slimo kase jāglābjot. Man par lielu pārsteigumu, Dr. Pauls Kalniņš minēja mani kā vienīgo, kas šo lietu varētu noskaidrot un nākt ar konkrētiem priekšlikumiem.

Dr. P. Kalniņa priekšlikums mani pārsteidza jo vairāk tāpēc, ka pirms divi gadiem, kad Dzelzceļu virsvalde gribēja mani paturēt par virsvaldes finanču direktoru, atļaujot man strādāt direkcijā caurmērā tikai divas stundas dienā, tad taisni Dr. P. Kalniņš bija tas, kas pret to protestēja un katēgoriski prasīja no manis dzelzceļa dienestu atstāt. Šo Dr. P. Kalniņa protestu, kam pievienojās arī daži citi frakcijas locekļi, ievēroju un no Dzelzceļu virsvaldes darba aizgāju. Kāpēc tagad Dr. P. Kalniņš liek man priekšā savienot Saeimas deputāta pienākumus ar kā-

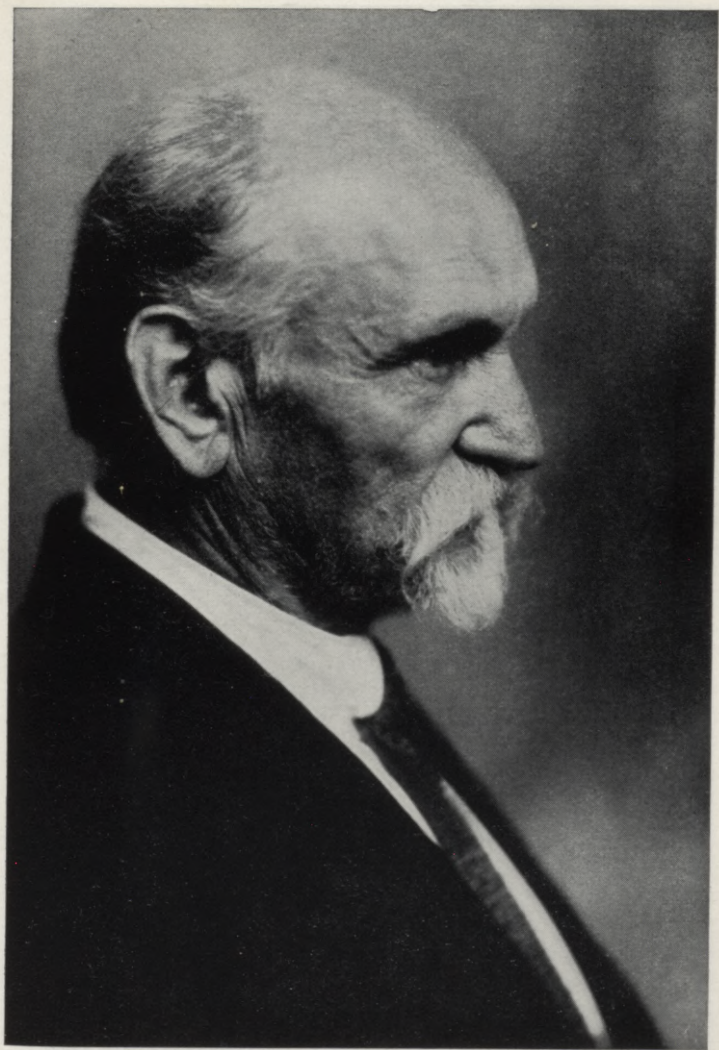
diem citiem daudz smagākiem uzdevumiem, kuŗu apmēri vēl nemaz nav noskaidroti? Kas tad nu strādās Saeimas komisijās? Biju dusmīgs uz Dr. P. Kalniņu un viņa priekšlikumu noraidīju.

Notika garākas debātes centrālkomitejā, kuŗās piedalījās arī Klāra Kalniņa, aizrādot, ka partija var nonākt nepatīkamā stāvoklī, ja slimo kases lietu drīzumā nenoskaidros un naudas lietas nenokārtos. Kasi pārvaldot un vadot sociāldemokrātisko pilnvarnieku vairākums divu biedru vadībā, bet tie abi — sekretārs ar darbvedi — esot nepiedzīvojuši un viens otru neciešot, „mētājoties ar papīriem”, kā Klāra Kalniņa burtiski teica. Arī citi sēdes dalībnieki norādīja uz lietas nopietno stāvokli, liekot man saprast, ka citas izejas nav, ka man gribot — negribot šī nepatīkamā „glābšanas akcija” jāuzņemas.

Ko man bija darīt? Uzturēt spēkā savu atteikšanos, vai uzņemoties, tā sakot „grēka āža” lomu, ja slimo kases darbinieki paši netiktu galā ar plašā uzņēmuma sašķobījušos saimniecību un rēķiniem? Nebūšanas slimo kasē, sevišķi naudas lietās, kaitētu arī partijas labajai slavai. To taču es negribēju. Pārdomāju šo varbūtējo situāciju, devu savu piekrišanu un uzņēmos apstākļu noskaidrošanu, paturot tiesības atteikties no slimo kases saimniecības savešanas kārtībā, ja to atradīšu par smagu un nesavienojamu ar Saeimas deputāta pienākumiem. Tā iesākās mana darbības Rīgas strādnieku kopējā Centrālā slimo kasē un ievilkās uz vairākiem gadiem.

Iepazīstoties ar Centrālās slimo kases darbības dažādām nozarēm, piem., ārstu tīklu un zāļu samaksu, zobārstniecību, rentgena kabinetu un diatermijas lietošanu, pabalstu aprēķināšanu un izmaksu, etc., noskaidrojās, ka ilgāku laiku saimniekots bez iepriekšējiem aprēķiniem un kalkulācijām, un ka tāpēc rezultātā radušies zināmi finansiāli sarežģījumi, kas bija stipri prāvi, bet kuŗu nokārtošana un savešana kārtībā bija iespējama, prasot tikai ilgāku laiku. Kases pilnvarnieku sapulce mani pieņēma par darba vadītāju-direktoru ar plašām tiesībām iespējām. Pilnvarnieki piekrita, ka kasē strādāju caurmērā divas stundas dienā un noteica arī attiecīgu atalgojumu.

Strādājot Centrālā slimo kasē un kārtojot saimnieciskās lietas, novēroju arī dažas nepareizības kases darba iekārtā, bet tās novēršot un darbus pārkārtojot dažreiz nācās sadurties ar iespaidīgām personām. Vienā gadījumā tas pat noveda pie asa perso-

Jānis Rainis

V. Bastjānis ar sievu Almu, meitu Mirdzu un dēlu Ilmāru 1926. gada decembrī

Viešības pie ārlietu ministra F. Cielēna 1927. gada janvārī — Valdemāra ielā Nr. 13

No kreisās (sēž): Bilmaņa kņze, Eliasa kņze, Lejiņš, Bastjāns is, Petrevica kņze, P. Kalniņš, Skujenieks, Raiņis, Klāra Kalniņa, Cielēns, kāds ār. viesis, Dēbens, Bilmanis; (stāv): Valkas Gulbis, Petrevičs, Kālejs, Lorencs, Grēvīpa kņze, Veckālns, N. Kalniņš, Lindiņš, Dzīllejas kņze, Dzīlleja, Br. Kalniņš, Jagara kņze, Grēvīns, Jagars, Bastjāna kņze, Būmeisters, Radziņš, Dukurs; Sterns, Rudevičs, Jaunzems, Rudziņš, Dimārs kņze, Eliass, Maizels, Celms, Tukuma Gulbis, Ulpe, Morics, Batēns

Ministru kabinets 1928. gada 23. janvārī

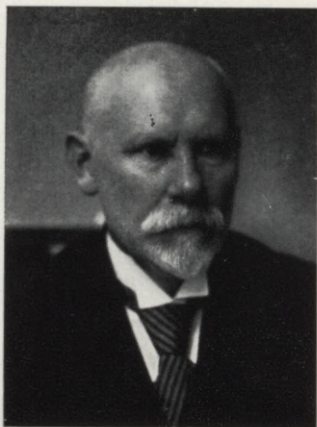
No labās: Rāinis, Cielēns, Rudevics, Bašjānis, Šaujēnieks, Rudzītis, Ivānovs, ģen. Bangerskis, Brikovskis, Krievs

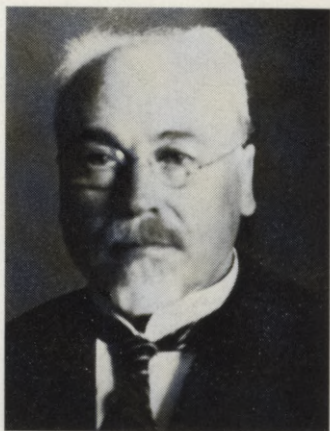
*V. Bastjānis ar sievu Almu, meitu Mirdzu un dēlu Ilmāru
1927. gada vasarā*

*Alma Bastjāne ar bērniem — Mirdzu, Ilmāru un Aiju
1934. g. maijā, pēc vīra apcietināšanas*

Jānis Čakste

Gustavs Zemgals

Dr. Pauls Kalniņš

Biskaps J. Rancāns

Klāra Kalniņa

Aspazija

Zigfrīds Meierovics

Voldemārs Zāmuels

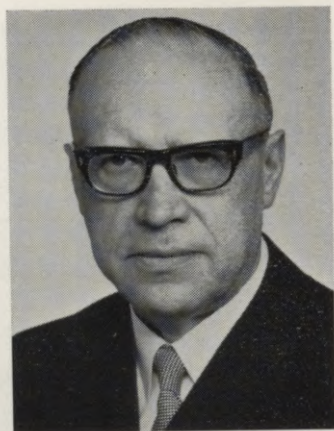
Jūlijs Celms

Fēlikss Cielēns

Brūno Kalniņš

Dr. Emīls Ogrīņš

nīga konflikta, un es darbu kasē tikko neatstāju. Lieta sekojoša. Pārtraugot kases darbus un telpas, noskaidrojās, ka pie kases stāv pārāk gaŗas izmaksas gaidītāju rindas un starp gaidītājiem arī kases ārsti. Tas mani pārsteidza. Atradu to par necieŗamu, it īpaŗi attiecībā uz ārstiem, jo slimnieku pieņemŗanas istabās uz viņiem gaidīja slimnieki. Izņēmu ārstus no rindas un devu kasieŗiem (tie bija divi) rikoŗumu turpmāk visiem ārstiem honorārus nogādāt ārstu kabinetos.

Tālāk noskaidrojās, ka pabalstu izmaksas laikā rindas ir gaŗas tāpēc, ka pabalstu aprēķinu daļa nespēj laikā izgatavot aprēķinus un nodot kasierim. Pabalstu saņemējiem — strādniekiem tādēļ jāstāv un jāgaida, kamēr viņus izsauks, resp. kamēr aprēķinu daļa būs izgatavojusi viņa pabalsta aprēķinu un nodevusi kasierim. Šis defekts kases darbībā bija jānovērŗ, un to varēja viegli izdarīt, pavairojot aprēķina daļas darbinieku skaitu vai vismaz piekomandējot ŗai daļai pa pabalstu izmaksas laiku kādus papildu darbiniekus no citas nodaļas.

Uz sekretāra un darbveŗa iebildumiem, ka tā nevar rīkoties, jo pabalstu aprēķināŗana esot komplicēts darbs, kas prasot kvalificētus darbiniekus, atbildēju, ka darbiniekus var apmācīt, jo kases darbinieki ir intelligenti cilvēki, bet strādnieku rindās stāvēŗana jāizbeidz par katru cenu. Sakarā ar ŗo sarunu uzaicināju pie sevis kādu kases darbinieci, kuŗa skaitījās pie kancelejas, bet kuŗai tur nekāda darba nebija, liku viņai priekŗā pāriet uz pabalstu aprēķinu daļu. Viņa tam piekrita, un mēs vienojāmies, ka jau otrā rītā viņa sāks tur strādāt.

Otrā rītā minētā darbiniece — partijas biedrene — ieradās pie manis un strupi paziņoja, ka viņa uz pabalstu aprēķināŗanas daļu nepāries. Uz manu jautājumu kāpēc, jo vakar par pāriesānu vienojāmies, viņa atbildēja, ka pa nakti pārdomājusī. No sekretāra un darbveŗa paskaidrojumiem sapratu, ka īstais atteikšanās iemesls ir gluŗi cits — kādas darbinieku grupiņas protests pret manu rīcību slimo kasē.

Noklausījies minētās darbinieces motīvus, pavisam mierīgi viņai pateicu, ka mūsu vakardienas vienoŗanos grozīt nevaru, un ka viņai uz norādīto daļu jāpāriet. Kad viņa nu gandrīz iekliedzās: „Es to nedarīŗu!” es mierīgi pateicu: „Ja jūs to nedarīŗiet, tad jūs kasē arī turpmāk nestrādāŗiet!” Viņa pietvika un aizgāja.

Jā lasītājs domātu, ka ar to konflikts beidzās, tad viņŗ ļoti

maldītos. Nē, konflikts nebeidzās, tas tikai tagad īsti sākas. Darbiniece par mūsu sarunu un manu rīkojumu, saprotams, informēja visus kases darbiniekus, arī protesta cēlājus, sevišķi kādu iespaidīgu personu. Mani apsūdzēja kases pilnvarnieku sociāldemokrātiskajai frakcijai par diktatorisku rīcību, prasot manis savaldīšanu un mana rīkojuma grozīšanu. Minētā darbiniece tomēr manu rīkojumu bija jau izpildījusi un uz aprēķinu daļu pārgājusi.

Drīzumā tika sasaukta apspriede. Centrālās slimo kases pilnvarnieku sociāldemokrātu frakcija, uzaicinot abas puses vāja dzīgo paskaidrojumu došanai. Sūdzējai mani apvainoja diktatoriskā rīcībā par nerēķināšanos ar darbiniekiem un partijas cilvēkiem un kases ārdīšanu. Atbildēju, ka pēc mana ieskata kasē apdrošināto strādnieku intereses stāv pirmā vietā un ka mums kases darbiniekiem jāgādā par to, lai ne strādnieki, ne viņu intereses kasē neciestu. Pie tādiem ieskatiem esmu turējies darbus kasē kārtojot un vadot, un pie tā turēšos arī turpmāk, kamēr vien kasē strādāšu. Tas viens. Otrkārt, ne slimo kasē, ne kādā citā saimnieciskā uzņēmumā diviem rīkotājiem nav vietas, sevišķi vēl tad, ja viens rīkojas aizmuguriski. Tad būs jukas un intrigas, bet ne darbs un uzdevuma sekmīga veikšana. Tālāk abas puses stipri savārdojās.

Kad mūsu savstarpējie asumi un pārmetumi bija beigušies, un mēs dušmās viens uz otru vairs neskatījāmies, sāka runāt strādnieku pilnvarnieki. Tie minēja veselū rindu notikumu kasē, un apstājās pie tiem, bet mani neviens nevainoja. Viņi atzina manu rīcību kasē par pareizu, un konkrētā gadījumā, sakarā ar kancelejas darbinieces pārcelšanu uz aprēķinu daļu par pilnīgi nepieciešamu. Šis atzinums bija vienprātīgs un manu stāvokli kasē nostiprināja. Pēc šī konflikta un pilnvarnieku atzinuma neviens darbinieka balss pret mani vairs nepacēlās un mēs ļoti draudzīgi un sekmīgi darbu kasē turpinājām.

Latvijas 1920. gada likums par strādnieku apdrošināšanu slimības gadījumos bija ļoti labs. Ar atskaitījumiem no pašu strādnieku algas, uzņēmēju un valsts piemaksām pilnīgi pietika, lai segtu ārstu honorārus un zāļu samaksu, kā arī izmaksātu pabalstus pa apdrošinātā slimošanas laiku. Centrālā slimo kase maksāja pabalstus, 80% apmērā no algas sākot ar ceturto slimošanas dienu, bet bagātā skolotāju slimo kase izmaksāja pa-

balstus pilnas algas apmērā un ar pirmo slimošanas dienu. Bez
 tam dzemdību gadījumos mātes bija atbrīvotas no darba un ne-
 dēļas pirms un 8 nedēļas pēc dzemdībām. Papildus mātēm vēl
 maksāja tā saukto „barošanas naudu” 25 % apmērā no algas
 veselus astoņus mēnešus.

No šim iepriekš minētām iemaksām dažās slimo kases, piemē-
 skolotāju dzelzceļnieku, grāmatrūpniecības un laikām vēl dažas
 citas, noorganizēja un uzturēja arī kases dalībnieku atpūtas na-
 mus un bērnu vasaras kolonijas. Par nožēlošāhu daudz nāudās
 nevajadzīgi izšķieda par zālēm, piešķirot tās slimniekiem pilnīgi
 par brīvu. Slimniekiem kases dalībniekiem bija atļauts ap-
 meklēt tik daudz ārstu, cik vien viņš vēlējas, un slimo kases
 apmaksāja aptiekām visas šo ārstu izsniegtās receptes, neprasot
 no paša slimnieka ne graša. Tas noveda pie tā, ka daudzi slim-
 nieki apstājāja desmitiem ārstu, saņēma pakām receptu un
 pudelēm zāļu pārmesā tās mājās, bēt nelietojay izņemot dažas.
 Atceros, ka ikasēs slimnieku kontrolierīnmuņš ziņoja, ka pie
 daudziem slimniekiem imājās atrodoties veselas iaterijas ar neat-
 plēstām zāļu pudelēm. Tā nevajadzīgi bēt nelietderīgi izšķieda
 simtiem tūkstošiem latu nāudās, balstot aptiekās. Naudu varēja
 izlietot daudz lietderīgāk gāni citiem nepieciešamiem ārstniecī-
 bas veidiem, gan atvešot un uzturēt atpūtas inahus un bērnu
 vasaras kolonijas.

Varētu jautāt, kā pēc slimu kasu vadītāji to pielāva? Attiecībā
 un Centrālo slimo kasi, varu teikt, ka to pielāva demagogijā.
 Kad es kādā šīs kases pilnvarnieku sapulcē, norādot un plaši
 apgaismojot tikko minēto summu izšķiešanas veidu, liku priekšā
 pārrunāt, kaut principā, jautājumu par mazas piemaksas ievē-
 šanu uz zālēm no pašu slimnieku puses, tad „bezp partijiskie”
 pilnvarnieki, patiesībā komunistiskie strādnieku pārstāvji, sacēla
 tādu brēku, ka sociāldemokrātiskie pilnvarnieki „hobijās” un no
 priekšlikuma apspriešanas atteicās. Darba vietās strādnieki viņus
 pāršāda jautājuma ierosināšanū, apēdīšot! Tādēļ priekšlikums
 par piemaksām uz zālēm nemaz netika apspriests. Tādā bija
 toreizēja apstākļi un tik liela nozīme demagogijai! Tikai vēlāk
 1929. g. rudenī un 1930. g. vasarā grozīja slimo kasu liku-
 mu, un noteica, ka par zālēm slimniekiem pašam jāpiemaksā
 15 % bet gimeres locēklim 30 %. Atļ par ārstu apmeklēšanu
 tad prasīja piemaksu no slimnieka 20 % apmērā.

Cik neiecietīgi un naidīgi izturējās šie komūnistiski noskaņotie strādnieki pret demokrātisko Latviju un tās redzamiem un nopelni bagātiem darbiniekiem, to atkal rādīja sekojošais gadījums.

1925. gada augusta svētdienā, kad sestdien, 22. augustā, autokatastrofā nositās tikko no ārzemēm pārbraukušais Latvijas ārlietu ministrs Z. Meierovics, Rīgā sanāca Centrālās slimo kases pilnvarnieku sapulce. Z. Meierovics savu demokrātisko un liberālo ieskatu dēļ bija tautā labi ieredzēts un cienīts. Šinī ārzemju komandējuma laikā viņš bija noslēdzis dažus tirdzniecības līgumus ar ārvalstīm, bet galvenais — panācis Tautu savienībā vācu baronu sūdzības noraidīšanu par atlīdzības maksāšanu muižniekiem par atsavinātām muižām, par ko jau rakstīju iepriekšējās nodaļās. Braucot no Rīgas jūrmalas, kur vasarā dzīvoju, uz minēto slimo kases pilnvarnieku sapulci Rīgā, nopirku laikrakstu un izlasīju ziņu par Z. Meierovica traģisko nāvi, par ko Rīgā agrā svētdienas rīta reti kāds zināja. Uzskatīju par savu pienākumu ziņot sapulcei par šo traģisko notikumu un godināt Z. Meierovicu.

Kad pēc kasē apdrošināto strādnieku pilnvarnieku sapulces atklāšanas to arī darīju un uzaicināju sapulces dalībniekus pieminēt un godināt ar piecelšanos traģiskā nāvē mirušo ārlietu ministru, visi piecēlās un palika minūti stāvam, izņemot komūnistisko pilnvarnieku daļu, kuŗa palika sēžam, ar to demonstrēdami savu necieņu un nicināšanu demokrātiskai Latvijai un tās ievērojamam darbiniekam, kuŗš tikko ārzemēs bija guvis panākumus Latvijai.

22. RĪGAS PILSĒTAS DOME UN SOCIĀLDEMOKRATI

Gadu simteņiem ilgi Rīgu pārvaldīja tikai vācieši ar Lielās un Mazās ģildes, resp. vācu namsaimnieku, tirgotāju un amatnieku piedalīšanos. Augstākais pilsētas pārvaldes orgāns bija tā sauktā „rāte” (padome) un tās locekļi nebija atceļami. Bet Rīgas pilsēta pastāvīgi auga un paplašinājās. Auga arī iedzīvotāju skaits un tas auga uz latviešu rēķina. No laukiem Rīgā ieplūda strādnieki un amatnieki, no kuŗu vidus ar gadiem izvei-

dojās mazāku apmēru namsaimnieki un tirgotāji. Un tie bija latvieši, kuŗi arī vēlējās piedalīties pilsētas pārvaldīšanā. Krievijas 1870. gada likums par pilsētu iekārtām, kuŗu pēc dažiem gadiem attiecināja arī uz Rīgu un citām Baltijas pilsētām, vācu rātes likvidēja, un Rīgas pārvaldi nodeva vēlētas domes un tās ieceltas pilsētas valdes rokās.

Mazturīgiem iedzīvotājiem vēlšanu tiesības netika piešķirtas, bet tikai turīgiem, kādēļ pirmās Rīgas pilsētas domes vēlēšanās 1878. gadā ievēlēti tikai divi latvieši, bet 64 vācieši un vēl 6 cittautībnieki. Samērā ar toreizējiem laikiem diezgan liberālo pilsētu likumu Krievija atkal grozīja (1892.) un vēlēšanu tiesības sašaurināja, tā kā šinīs vēlēšanās nevienu latvieti vairs neievēlēja. Tomēr turpmākās vēlēšanās, latviešu skaitam un turībai pieaugot, pilsētas domē iekļuva aizvien vairāk latviešu: 1901. gadā — 8, 1905. gadā — 14, 1909. gadā — 26, bet 1913. gadā — tikai 23. Raksturīgi, ka dažos gados mazākās Vidzemes pilsētās, kā Valmierā un Cēsīs, latvieši gadu simteņu maiņā ieguvuši pat vairākumu.

Apstākļi radikāli mainījās 1917. gadā pēc Krievijas februāŗa (marta) revolūcijas, kad Krievijas pagaidu valdība ievēda vispārējas un proporcionālas pilsētu domju vēlēšanas un piešķīra domēm ļoti plašas pārvaldes tiesības. Pirmās vēlēšanās uz jaunā likuma pamata notika 1917. g. 26. augustā. Šinīs vēlēšanās latvieši guva lielu un noteicēju vairākumu, procentuāli atbilstošu Rīgas iedzīvotāju skaitam. No apmēram 150.000 vēlētājiem par sociāldemokratu sarakstu vien bija nodotas 49 % balsu un tie ieguva turpat pusi no ievēlētiem 120 domniekiem. Jaunievlētā dome paspēja sanākt tikai uz pirmo sēdi 2. septembrī un par savu priekšsēdi ievēlēt Dr. P. Kalniņu. Otrā dienā Vācijas armija pārrāva Daugavas fronti, iebruka Rīgā un ievēlētai domei tālāk darboties neatļāva.

Divus gadus vēlāk Latvijas Tautas padome 1919. g. augustā izdod jaunus noteikumus par pilsētu domes vēlēšanām, kas mazliet pārveido Krievijas pagaidu valdības likumu. Domnieku skaitu nosaka uz 90 un domi ievēl vispirms uz divi gadiem, pēc tam, sākot ar 1923. gadu, kad arī mani ievēl domē, uz trim gadiem; beidzot 1931. gadā domes vēlēšanu periodu pagarina uz četriem gadiem, pavairojot arī domnieku skaitu no 90 uz 100. Visas šīs domes tiek demokrātiski vēlētas, tajās sociāldē-

mokrati iegūst pārī panī trešdaļu balsu un domnieki, un visām ievēlētām domēm ir plašas pilsētas pārvaldes tiesības. 1930. gadā gan tās mazliet sašaurinātas, paplašinot Iekšlietu ministrijas uzraudzības tiesības pilsētu budžetu lietās, nosakot, ka budžetiem nepieciešami Iekšlietu ministrijas apstiprinājumi.

Visas iepriekš minētās Rīgas pilsētas latviskās domes par priekšsēdi no 1920. līdz 1934. gadam vienprātīgi ievēlēts skolotājs un sabiedriskais darbinieks sociāldemokrāts Kārlis Deķens, vēlākais Saēimas deputāts, ikās jau norādā, cik liels spēspaidis un veikšana visās Rīgas pilsētas saimnieciskās un kultūrālās lietās bija Rīgas iedzīvotāju strādniecības daļai. Abās minētās nozarēs arī pārējās šeit neminētās Rīgas pilsētas pienākumi un uzdevumi demokrātiskās Latvijas laikā bija ļoti lieli. Nav mans nolūks pie šiem uzdevumiem un to veikšanas ilgāk kavēties un tos tuvāk apgaismot, bet ja ievērojam, kā izglītības laukā vien Rīgas pilsētā vajadzēja rūpēties par apmēram 20 pamatskolām ar 35,000 skolniekiem un 160 skolotājiem, neminot nemaz vidusskolas, un kādas 20 pilsētas bibliotēkas ar 600,000 sējumiem un iedzīvotāju ārstēšanai uzturot trīs plašas slimnīcas no visām 46 Rīgas slimnīcām ar atsevišķu nozari tuberkulozes slimiešu Bīķerniekos, tādā veidā arī saprast, kādas rūpes un kādus līdzekļus tas no pilsētas prasīja. Nedrīkstam aizmirst plašos dārzus un apstādījumus, kuri An. Zeidaka vadībā pārvērtās dzīvā brīnumā un kā bez ielu bruģēšanas un kārtībā uzturēšanas līdz pat apgaismošanai pilsētā vajadzēja gādāt arī uzturēt telpas policijai un Rīgā stacionētām Latvijas kara spēka daļām.

An pilsētas iedzīvotāju skaita pieaugšanu, augu un vairojās arī iedzīvotāju prasības pret pilsētu. Spilgti to rāda pilsētas izdevumu pieaugums. Kamēr 1923. gadā Rīgas pilsētas izdevumi prasīja kādus 20 milj. latu, 1930. gadā vajadzēja 60 milj. latu, divarpus vai trīs reizes vairāk, pie kāmg izglītībai aizgāja vairāk nekā 7 milj. bet veselībai 6 milj. latu. Savus lielos izdevumus Rīgas pilsēta, itāpat kā citas Latvijas pilsētas, sedz galvenā kārtā ar nodokļiem. Galvenie no tiem bija ienākumu, nekustamās mantas un tirzniecības rūpniecības nodokļi, kopā 1930. gadā ap 20 milj. latu. No pārējiem patstāvīgiem nodokļiem lielākos ienākumus deva dzīvokļu 2,54 milj., traktiņu 1,3 milj., izpircas 2,2 milj. un virgus

nodeva 19 milj. kopā 6,8 milj. latu! Pie citiem šikākiem nodokļiem nepakāvēšos. Par Rīgas pilsētas reprezentantiem un atbildīgiem vadītājiem demokrātiskās Latvijas laikā bija sekojošie: pilsētas galvas: G. Zemgāls (1918.—1920.), A. Frīdenbergs (1920.—1921.), A. Andersons (1921.—1928.), A. Krieviņš (1929.—1931.) un H. Celmiņš (1931.—1935.). Darbus kārtoja un vadīja domes ieceltā valde, bet kontrolēja domes ievēlētā neatkarīgā revīzijas komisija, kuŗa savus ziņojumus sniedza tieši pilsētas domei, ne valdei vai galvam.

Otra pārstāvīgā, tieši domes vēlētā un tikai domē atbildīga bija budžeta komisija, kuŗa priekšsēdis bija nepārtraukti visu demokrātiskās Latvijas laikā. Darbība šinī komisijā man deva iespēju dziļi ieskatīties Rīgas pilsētas saimniecībā un katru gadu pie ieņēmumu un izdevumu budžetu apspriešanas un pieņemšanas arī šo to uzlabot. Atmiņā man skaidri palikusi slimnīcu budžetu apspriešana. Pilsētas slimnīcu direktori un inspektori allāž sūdzējās, ka slimnīcās trūkst veļas un ka slimnieki nedabū siltu ēdienu. Vēdot to no centrālās virtuves par bezgala garajiem slimnīcu gaitenjiem, ēdiens atdziest un negaršo. Par veļas trūkumu Sarkankalna vājprātīgo slimnīcā želojās prof. Budulis, bet par atdzisušo ēdienu Rīgas pilsētas pirmā slimnīcā Bruņnieku ielā tās inspektors Lejiņš. Veļas trūkumu varējām pavisam viegli nokārtot turpat komisijā, par attiecīgu summu pavairojot Sarkankalna slimnīcas budžetu, bet par auksto ēdienu pirmā pilsētas slimnīcā vajadzēja ilgāk runāt gan budžeta komisijā, gan arī pilsētas domē un valdē, līdz beidzot arī šo trūkumu novēršām. Par labu vēl nāca arī tas, ka mēs abi ar Klāvu Lorenču bijām lielās un iespaidīgās sociāldemokrātu frakcijas prezidija locekļi un varējām domes sēdēs aizstāvēt arī budžeta komisijā ierosinātos jautājumus. Pilsētas budžeta un revīzijas komisijas skaitījās par ļoti svarīgām pilsētas iestādēm un tāpēc abū mihēto komisiju priekšsēdž, līdzīgi domes priekšsēdim, pilsētas galvas un valdes locekļiem, baudīja tiesības apmeklēt par brīvu operas un teātru izrādes, kā arī kino un cirku. Tā kā brīvkartes 2. personām uz visām minēto iestāžu izrādēm vienmēr bija manā rīcībā, tad ļoti bieži mēs abi apsiēvu arī sēdējām operā un Nacionālā teātrī. Operu milēja apmeklēt arī abi mūsu lielākie bērni. Vakaros, pēc Saēimas

sēdēm, ja tās neievilkās gažumā, es varēju iegriezties operā, teātrī vai kino, noskatīties izrāžu pēdējos cēlienus.

Uz cirku es pats nekad negāju. Raksturīgi, ka K. Ulmaņa apvērsuma priekšvakarā, pēc īsās Saeimas sēdes, iedevu savu brīvkarsti deputātiem Jūlijam Celmam un Robertam Dukuram, kuņģi cirkus izrādes, sevišķi stiprinieku cīņas, ļoti mīlēja. Tādā ceļā Jūlijs Celms to nakti paglābās no apcietināšanas. Viņu arestēja dažas dienas vēlāk, jo bija pēc cirkus izrādes aizgājis uz „Jaunās Dienas Lapas” redakciju un tur par apvērsumu dabūjis zināt.

Darbojoties Rīgas pilsētas domē, tās budžeta komisijā un domes sociāldemokrātu frakcijā, nācās sadurties ar dažām citām lietām, par kuņģam nebūs lieki pastāstīt.

a) Lazara Brozara bankas aizdevums.

Vācu domes laikā, cīnīdamās ar grūtībām, Rīgas pilsēta bija noslēgusi līgumu ar Londonas banku „Lazars Brozars” par lielāku aizņēmumu, to saņēmusi un arī izlietojusi. Pa kaŗa laiku maksājumi nebija kārtoti un divdesmito gadu sākumā banka prasīja parādu, ja nemaldos dažu miljonu angļu mārciņu apmērā, samaksāt, vai vismaz dzēst izstāvošo parāda daļu ar visiem nesegtiem procentiem, kas Rīgai nebūtu pa spēkam.

Pilsētas galva A. Andersons bija jau vedis arunas ar brāļu Lazaru banku, un banka solījusies dzēst daļu vai pat visas nokavētās procentes, ja Rīgas pilsēta tūliņ samaksā aizkavēto aizdevuma (kapitāla) daļu un apņemas nokārtot arī visu parādu. A. Andersons bija atradis šo bankas priekšlikumu principā par pieņemamu un tam piekritis, apsolut bankai panākt arī Rīgas pilsētas domes piekrišanu, jo bez domes piekrišanas parāda kārtošana nebija iespējama. Tā kā domē vislielākā teikšana bija sociāldemokrātiem kā lielākai domes frakcijai, tad A. Andersons bija jau runājis ar Fr. Menderu, bij. Rīgas pilsētas domes sociāldemokrātu frakcijas priekšsēdi, un tas arī jau puslīdz piekritis aizdevuma kārtšanai uz bankas noteikumu pamata. Bet pa sarunu laiku bija ievēlēta un sanākusi jauna pilsētas dome un sociāldemokrātu frakcijas prezidijā Fr. Mendera vietā bijām ievēlēti mēs abi ar Klāvu Lorencu. Vecu parādu kārtošana pēc pirmā pasaules kaŗa nebija vairs populāra un neviens parād-

nieks negribēja par to runāt. Arī Krievija (Padomju Krievija) savus vecos parādus nekārtoja, un Lazara Brozara bankas aizdevuma lielāko daļu Rīgas pilsēta bija izlietojusi Krievijas valsts vejadzībām, ceļot Rīgā kazarmas Krievijas kaņaspēka novietošanai. Kāpēc tad lai tagad Rīgas pilsēta steidzīgi kārtotu šo aizņēmumu, uzņemot šim nolūkam Rīgas pilsētas budžetā milzīgas summas un attiecīgi samazinot līdzekļus izglītībai, ārstniecībai un citām Rīgas trūcīgāko iedzīvotāju vajadzībām? Tāda rīcība, pie tam vēl no strādnieku pārstāvju puses, nebūtu attaisnojama. Jautājumu pārrunājuši, mēs abi ar K. Lorencu nolēmām A. Andersona priekšlikumu par Lazara bankas parāda kārtošanu noraidīt.

Rīgas pilsētas domē, tāpat kā Saeimā, pirms kopsēdes sanāca sociāldemokrātu frakcija, lai apspriestu domei priekšā stāvošos darba kārtības jautājumus. Liekas, ka klāt bija arī Fr. Menders un savu viedokli aizstāvēja. Pēc K. Lorenča un maniem paskaidrojumiem frakcija diezgan vienprātīgi pievienojās mums un A. Andersona priekšlikumu noraidīja. Domes kopsēdē centra grupas mums pievienojās un Lazara Brozara bankas parāda kārtošanu uz bankas un A. Andersona priekšlikuma pamata noraidīja.

Cik grūti gāja ar šo Rīgas pilsētas lielā aizņēmuma kārtošanu, to var saprast no tā, ka arī 1927. gadā, kad biju finanču ministrs, šis parāds vēl nebija nokārtots. Uz Rīgas pilsētas lūgumu tā kārtošanu bija pārņēmusi Latvijas valdība, jo domāja, ka šis pilsētas parāds traucēs Hipoteku un Zemes bankas ķīlu zīmju novietošanu ārzemju naudas tirgos, un traucēs Latvijai ārējā aizņēmuma dabūšanu.

Rīgā ieradās bankas pilnvarots pārstāvis, ja nemaldos — viens no brāļiem Lazariem un man, gribot negribot bija jāuzņemas šīs lietas kārtošana. Paredzot, ka vienošanās ar banku nebūs panākama, negribēju, ka sabiedrība to iztulkotu kā manu vai sociāldemokrātu partijas ietiepību un parāda kārtošanas vilcināšanu, sarunu vešanai ar Lazaru iecēlu sevišķu komisiju trīs vīru sastāvā ar Saimnieciskā departamenta direktoru Jāni Miezi kā priekšsēdi, ministrijas banku nodaļas vadītāju Aleksandru Kacenu un ministrijas finanču lietu konsultantu prof. Kārlī Balodi kā locekļus. Sarunas ilga kādu nedēļu, bet vienošanos nepanāca, jo banka savās prasībās bija nepiekāpīga.

(Ateerós, ka abi ministrijas pārstāvji — J. Miežis un A. Kačehs bija nemiera ar prof. K. Baloža iztūrešanās sarunās. Viņi sūdzējās, ka prof. K. Baložis ārviēn' nevieta' un par' atru atklājot bankas pārstāvim komisijas, ministrijas un valdības' ieskātus un ar to' iespēlējot' lietus trumpjus bankas pārstāvja' rokās. Tas kļūstot nepiekāpīgs un nekāda vienošanās neesot panākama. Prof. K. Baložis savukārt man sacīja, ka abi ministrijas pārstāvji esot pārāk noslēgti un kopīgi pieņemtās valdinijas neatklājot. Kā tas būtu bijis, sarunu vedēji tomēr bija vienprātīgi, ka vienošanās ar Lazaru Brozaru banku nav panākama tās augsto prasību un nepiekāpības dēļ. Bankas pārstāvis aizbrauca no Rīgas, nekā nepanācis. Šķiet, ka šis parāds palika nenokārtots līdz demokrātiskās Latvijas beigām 1934. g. Vai tas kārtots K. Ulmaņa laikā, man nav zināms. Iespējams, ka tas nenokārtots pārgājis uz Latvijas okupantiem.

Atturībnieki un koncesijas makrolokāliem

Pagājušā gadsimtena vidū Vidzemē attīstījās kāda kustība, kuŗu tautā un pašas kustības dalībnieki dēvēja par atturības vai sātības kustību. Šīs kustības dalībnieki nelietoja alkoholiskus dzērienus un pulcējās biedrībās, lai ar to palīdzību cīnītos pret alkohola lietošanu vispār. Atturībnieku kustība nepatika muižniekiem, kuŗi alkoholu ražoja savos brūzos un pārdeva savos krēgos, kas atradās visu lielāko ceļu krustojumos. Tādēļ tie sāka šos kustības dalībniekus apkaŗot un vājāt. Pamazām šī atturības kustība ar cīņu pret alkohola lietošanu un krogu boikotiem izvērtās arī politiskā cīņā atklājot vācu muižniecības un latviešu zemnieku lielās preteskības. Atturības kustība iesaistījās arī pilsētnieki, un jau 1891. gadā Rīgā nodibinājās vēlāk plaši pazīstamā strādnieku atturības biedrība. Auseklis, kuŗa piedalās pazīstamie Rīgas sabiedriskie darbinieki Dr. A. Priedkalns, rakstnieks A. Deglavs, brāļi Asari, Fr. Brīvzemnieks, Fr. Mierkalns un citi. Pēc 1905. gada revolūcijas un soda ekspedīcijām atturības biedrību tīkls kļuš vēl plašāks un šīs biedrībās aiz atturības segas darbojās gaišākie un aktīvākie apkārtņēs jaunieši un intelligēnce. Tas se-

višķi sakāms par Rīgu un attiecības biedrību, Ausēkli, kas iz-
 vērtās par Rīgas strādniecības izglītības un sapulču centru.
 Latvijas sākuma laikā plašu ievēribu guva arī 1908. g. nodi-
 binātā Vidzemes pretalkohola biedrība ar 120 nodaļām un 5.000
 biedriem, kuru ietekmē nodibinājušās arī citas biedrības un
 tikusi sasaukti jau vairāki pretalkohola kongresi. Redzamākie
 pretalkohola kustības darbinieki Rīgā bija adv. G. Kempelis,
 adv. A. Frīdenbergs, skolotājs R. Bilmanis, skolotājs J. Dāvis
 un citi.
 Minētais R. Bilmanis bija Rīgas pilsētas domnieks un sociāl-
 demokratu frakcijas loceklis un frakcijas apspriedēs ierosināja
 dažādus priekšlikumus par cīņu ar žūpību Rīgā. Viens no šiem
 priekšlikumiem, kas apspriests un pieņemts jau domes centra
 aprindās bija ievērdnīcu, augļu un dārzeņu kiosku, klubu un citu
 tamlīdzīgu vietu kontrole, kur aizliegts pārdot alkoholiskus
 dzērienus, kā arī visu krogu un traktieru, viesnīcu, restorānu
 un citu alkoholisku dzērienu pārdotavu pārbaude, vai tur nepār-
 dod šos dzērienus pēc noteiktā laika, vai pēc pulkst. divpadsmit-
 tiem vai vieniem naktī, kā nu kūrā vietā noteikts. Frakcijā iebil-
 dumūs necēla un pilsētas valde šādu kontroles aparātu nodibi-
 nāja ar vairākiem algotiem pilnvarotiem aģentiem alkohola
 apkarotājiem.
 Labi domātai kontrolei tomēr bija sava klūmīgā puse, un tā
 izpaudās restorānos, it īpaši tā sauktos „naktslokālos”, pēc no-
 lieguma stundās iestāšanās. Oficiāli un atklāti tad vairs alkoho-
 liskus dzērienus nepārdeva, bet tos varēja dabūt un lietot sle-
 penī, cik vien vēlējās. Degvīns un konjaks gah maksāja vairāk,
 bet viesmīļi tos piegādāja plānākās pudelēs, kas kabatās viegli
 glabājamās. Kabatas pārbaudīt vai aizdomīgās personas, krātīt
 nebija atļauts un kontrolieris nevarēja neko darīt. Viņu vēl iz-
 smēja un piezoboja, ielejot uz galda atrodošās zeltēra pudelēs
 samazgas vai vēl ko sliktāku un dodot tad kontrolierim pār-
 baudīt, — nogaršot vai paostīt.
 Sarūnā ar kādā savu vecu paziņu un labu draugu — Latvijas
 bankas direktoru izteicu šaubas, kā naktslokālos pēc pulk-
 steņ vieniem naktī vēl var dabūt alkoholiskus dzērienus. Viņš
 pāsmējās un noprasīja, vai es pats to gribot personīgi redzēt?
 Uz manu pozitīvu atbildi viņš lika man priekšā pēc mānas izvē-
 les kādu naktslokālu apmeklēt. Vienojāmies par „Foxtrottdieli”

naktslokālu Ūergalvja mājas pagrabā, Valdemāra un Dzirnau ielu stūrī.

Kad „Foxtrotdielē” patiešām pārliecinājos, ka pēc nolieguma stundas ar viesmīļa laipnu pakalpību var dabūt visus ārzemju un iekšzemes alkoholiskos dzērienus, nācu pie atziņas, ka nav nozīmes šiem lokāliem ierobežot tirgošanos ar alkoholiskiem dzērieniem. Tiem jādod koncesijas un jāuzliek speciāls nodoklis par labu pilsētai. Tad vairs nepelnīsies viesmīļi par „vidutājību”, bet pilsēta gūs lielākus ienākumus. Kas naktslokālus apmeklē? Taču ne strādnieki! Tos apmeklē ārzemieki un mūsu pašu turīgi pilsoņi, augstākos un labi atalgotos ierēdņus ieskaitot. Kāpēc tad strādnieku pārstāvjiem pilsētas domē uztraukties un balsot pret koncesiju piešķiršanu naktslokāliem tirgoties ar alkoholiskiem dzērieniem arī pēc vieniem naktī, kad visi citi krogi un restorāni jau slēgti.

Kādā no nākošām domes sēdēm, kad darba kārtībā atkal bija jautājums par restorānu koncesijām, sociāldemokrātu frakcijas apspriedē arī šo jautājumu pārrunājām. Es ieteicu sociāldemokrātu frakcijas izturēšanos grozīt un atļaut nakts lokāliem tirgoties ar alkoholiskiem dzērieniem līdz lokālu slēgšanai. Mans priekšlikums radīja izbrīnu un izraisīja gaŗākas debātes, jo R. Bilmanis un citi aturībnieki bija pret to. No vairākām pusēm minētie motīvi un piemēri tomēr pārliecināja frakcijas vairākumu par priekšlikuma pareizību, un mēs domes kopsēdē nobalsojām par koncesijas piešķiršanu trim naktslokāliem, uzliekot katram no tiem 30.000 latu lielu nodokli gadā.

Spriešana un lemšana par naktslokālu papildu koncesijām attiecībā uz tirgošanos ar alkoholiskiem dzērieniem pēc aizliegta laika notika pilsētas galvas A. Krieviņa laikā 1929. gadā. Spriešanai seko zīmīgs gadījums, kuŗš jāpastāsta, lai būtu saprotama turpmāko notikumu sakarība.

Mūsu ģimenes draugam un manam studiju biedram Jūlijam Celmam 29. septembrī ir dzimšanas diena. Viņš 1929. g. kļūst 50 gadus vecs. Minētā diena iekrīt svētdienā. Mūsu ģimene izlēmusi izbaukt pāris dienas uz Siguldu atpūtā, jo tur mūsu labai paziņai, dzejnieka J. Poruka kundzei ir atpūtas nams. Bet lai J. Celma piecdesmito dzimšanas dienu nepalaistu nemanītu gaŗām, lūdzu „Sociāldemokrāta” redakciju ievietot īsu apsveikumu nopelnu bagātajam lāčplēsim Jūlijam Celmam, un sieva

lūdž Rībeļa puķu veikalu nosūtīt viņam 50 rozes. Paši mēs sestdien aizbraucām uz Siguldu.

Saņēmis rozes un izlasījis avīzē apsveikumu, J. Celms sajūminājies un juties ļoti iepriecināts. Viņš gribējis tūlī pateikties un ieaicināt mūs pie sevis mājās uz vakariņām, bet nav mūs Rīgā atradis. Otrdien, Saeimas sēdē, viņš mani satiek, spiež roku un aicina mani un sievu mājās ejot iegriezties pazīstamajā Švarca restorānā (toreiz Kaļķu ielas un Meierovica bulvāra stūrī), izdzert glāzi vīna. Piezvanam abi manai sievai uz mājām. Viņa, protams, ar mieru un norunājam pēc sēdes vēl sazvanīties un pie restorāna satikties.

Restorāna otrā stāvā sastopam vairākus paziņas, no kuņiem abi Rīgas pilsētas galvas — bijušais Alfrēds Andersons, manas sievas brālēns un patreizējais — Ādams Krieviņš, arī labs paziņa, mums tūlī pievienojas, un mēs restorāna apaļajā stūŗā istabā nu svinam J. Celma dzimšanas dienu. Vēlāk mums pievienojās vēl daži draugi un paziņas, starp tiem Latvijas bankas direktors un mūsu vecākās meitas krusttēvs Ernests Ozoliņš. Drīz pienāk alkohola pārdošanas un lietošanas stundas beigas un mums restorāns jāatstāj. Labi, iesim mājās. Draugi mūs abus ar sievu pavadīs. Bet jūtam, ka draugiem mājās iet vēl nemaz negribas. Vīns atstājis savu iespaidu, visi esam runīgi un jautri. Nonākot pie mūsu mājām, pretim rēgojas „Foxytrottdieleš” spoži apgaismotās vaļējās durvis. Draugi mūs aptur un liek priekšā uz brīdi vēl iegriezties nakts lokālā. Pēc mazas vilcināšanās mēs piekritam un visi ieejam „Foxytrottdielē”.

Izrādās, ka esam ieradušies tai brīdī, kad „mākslinieciskā” daļa ar priekšnesumiem oficiāli beidzas. Mums ierāda labas vietas un priekšnesumi turpinās. Jūlijs Celms ar Ādamu Krieviņu „pacienā” mūzיקantus ar dažām naudas zīmēm un tie turpina spēlēt. Kad priekšnesumi atkārtoti un laiks vēls, resp. agrs, mēs ceļamies un dodamies mājās. Liekas, ka vakars un dažas rīta stundas noritējušas omulīgi — draudzīgās sarunās un asprātīgos jokos un anekdotēs, kuŗu stāstīšanā lieli meistari bija J. Celms un A. Andersons. Nekas ļauns nav noticis. Draugi ir priecīgā gara stāvoklī un mēs šķīrāmies.

Bija pagājušas no šī vakara divas vai trīs nedēļas. Es, kā parasti, esmu ļoti steidzīgs un, mājās pārradies, tikpat steidzīgi pusedinoju. Atskan zvans un manī sauc pie telefona. Runātājs

ir pilsētas galva Ādams Krieviņš. Viņam esot arī mani steidzīgi jārunā kādā ļoti svarīgā un kutelīgā lietā. Pa telefonu teikt to nevarot. Lai aizbraucot tūlī pie viņa uz pilsētas valdi. Kad atbildu, ka braukt nevaru, ka mani jāsteidzas uz Saicimu, viņš sakās braukt tūlī pie manis. Nojaušu, ka viņam arī mani pārrunājama tiešām kādā svarīgā lietā un apsolu tūlī Opietviņa ierasties.

Sastopu A. Krieviņu ļoti uztrauktu. Stāvoklis esot nepatīkams un pat skandalozs. Pirms dažām stundām pie viņa bijis kāds Rīgas tirgotāju grupas pārstāvis un pilsētas domes loceklis Emīls Karlsons un prasījis piešķirt viņam kādā naktslokālā koncesiju, resp. tiesības tirgoties kādā viņa lokālā ar reibinošiem dzērieniem arī pēc pusnakts, tāpat kā jau agrāk minētos naktslokālos. Kad pilsētas galva lūgumu noraidījis, Karlsons piedraudējis ar lielu skandalu. Tuvākā domes sēdē viņš nāksot ar kādu atklātu un skandalozu paziņojumu par to, ka kādā naktslokālā ar zināmas sugas dāmām, uzdzivojuši sociāldemokrātu līderi V. Bastjānis un J. Celms, kopā ar bijušo pilsētas galvu A. Andetsonu, pašu Krieviņu un vēl dažiem citiem redzamiem politiķiem. To viņš slēpeni uzzinājis no attiecīgā naktslokāla viesmīļa, kurš esot viņam draudzīgs. Visi kungus kompromitējošie materiāli esot viņam zināmi. Ja pilsētas galva Krieviņš noraidīšot viņa lūgumu pēc koncesijas, viņš nāksot ar šo skandalozu paziņojumu un šacelšot visu Rīgu kājās.

Ādams Krieviņš dzirdot Karlsona draudus un pazīstot demagogijas „visvarenību” stipri satrūcies un apjucis. Viņš gan būdams inkriminējošā apmeklējuma dalībnieks, zinājis, ka patiesībā toreiz naktslokālā nekā nelikumīga vai kompromitējoša nav noticis, bet Karlsona iztēlē, piepinot klāt vēl dāmas, un varbūt vēl šo to citu, tas var tiešām izvērsties par kompromitējošu notikumu, un tāpēc soloties lietu pārdomāt, liecis viņam pienākt otrā dienā. Krieviņš prasa mani, ko darīt, kā reaģēt uz Karlsona piepriesījumu? —

Noklausījis Ādama Krieviņa stāstu, mani modās dusmas un sašutums. Sašutums par Karlsona nekrietno un tīri neticamo izspiešanas mēģinājumu, bet brīnums un dusmas par Krieviņa mazdūšību. Tai vietā, lai parādītu Karlsonam durvis, viņš sabīstas un liek nākt vēl otru reizi. Tāpēc uz A. Krieviņa jautājumu ko darīt atbildu: pateikt, ka Bastjānis, tāpat kā kurš

katrs cits pilsonis, var ēst vakariņas kopā ar savu sievu un draugiem, kur vien viņš vēlas. Izsvied nekrietno izspiedēju un demagogu pa durvīm! Lai viņš nāk domes sēdē un klāj visus savus melus valā. Tad atklāti arī parunāsim par pašu Karlsonu un viņa stīrajām lietām.

A. Krieviņš izbrīnējies, skatās manī un tad nosaka: „Biju piemirsis, ka tu bijī kopā ar savu sievu un tamdēļ baidījosi, ka tā zināmas sugas dāmu' iejaukšana var patiesi mūs visus kompromitēt'.

Protams, ka Karlsons domē ne ar kādu „atklājumu" nenāca, jo viņam nebija nekā ko atklāt. Bet kad es sievai visu šo Karlsona izspiešanas, mēģinājumu, atstāstīju, atzīmējot viņas lielo lomu mūsu goda glābšanā, sieva smējās un noteica: „Nu es gan varu būt lepna, ka reiz ar savu ierašanos naktslokālā esmu jūs visus paglābusi no nepatikšanām". Viņai bija taisnība. Ja sieva nebūtu bijusi kopā ar mums, tad Karlsonam varbūt izdotos uzbrīdi visu Rīgu „sacelt kājās".

c) *Sociāldemokrātu politika Rīgas pašvaldē*

Sociāldemokrātu politika Rīgas pilsētas pašvaldībā bija tāda pati kā visās pārējās Latvijas pilsētās un aprīņkos. Kā strādnieku un trūcīgāko iedzīvotāju vēlēti pārstāvji tie pilsētu un lauku pašvaldību iestādēs aizstāvēja šo aprīndu intereses un centās viņu dzīves apstākļus uzlabot. Tāpēc arī saprotams, ka piegriežot gan vērību visai pašvaldību saimniecībai, un tās rīcībai, savu galveno uzmanību sociāldemokrāti tomēr pievērsa tām izglītības un saimniecības nozarēm, kurās visciešāki bija saistītas un vistiešāk skāra minētās trūcīgākās pilsētu un lauku iedzīvotāju aprīndas. Pirmā kārtā tās bija skolas, it īpaši pamatskolas, tad slimnīcas un sociālās apgādes nozare ar nespējnieku vai veco lauzu mītnēm, bērnu un bāriņu namiem un citām tā sauktām tautas labklājības ierīcēm, kuru galvenie apmeklētāji visur kā pilsētās, tā laukos, bija mazturīgie un viņu ģimeņu locekļi. Arī pilsētas apstādījumus, dārzus un parkus, kā arī ēdnīcas, bibliotēkas un citus līdzīgus ierīkojumus varētu šai nozarei pieskaitīt.

Tik lielā pilsētā kā Rīgā, ar pāri par trīs simt tūkstoš iedzīvotājiem, Latvijas, demokrātiskās republikas laikā arī pilsētas

pašvaldības saimniecība un rīcība bija plaša, un lietderības nolūkā bija sadalīta pa vairākām nozarēm vai pārvaldēm, kuŗas vadīja domes vēlēti pilsētas valdes locekļi, kas visas lietas savā pārvaldē kārtoja un bija par to atbildīgi pilsētas domei. Rīgas pašvaldības saimniecība bija sadalīta sekojošās nozarēs vai pārvaldēs: izglītības, veselības, tautas labklājības, nekustamu īpašumu, darba, tirdzniecības, būvniecības, uzņēmumu, finanču un administratīvā. Sociāldemokratus sevišķi interesēja pirmās trīs pārvaldes, bet tā kā par šīm pārvaldēm liela interese bija arī citu aprindu pārstāvjiem, tad ar to bija jāreķinās un pie pilsētas pārvaldes — valdes sastādīšanas un vēlēšanām arī jāpiekāpjas.

Iedzīvotāji bija ievēlējuši pilsētas domi, kuŗai savukārt bija jāizvēl pilsētas galva un visi pilsētas valdes locekļi, apmēram vienādās proporcijās sociāldemokratus, latviešu pilsoņus un minoritātes. Tāpēc arī sociāldemokrati no deviņiem pilsētas valdes locekļiem prasīja sev trīs, un tos viņiem arī piešķīra. Tā kā uz dažām pārvaldēm — izglītības, veselības un citām, pretendēja arī latviešu pilsoņi, tad vajadzēja piekāpties, un pēdējos demokratiskās Latvijas gados sociāldemokrati vadīja nekustamu īpašumu, būvniecības un darba pārvaldes. Pilsētas galvas vadītās valdes sēdēs katrs valdes loceklis ierosināja un aizstāvēja savas pārvaldes lietas un rīcību. Domes sēdēs vienmēr iznāca tā, ka taisni latviešu pilsoņu un minoritāšu vadītās pārvaldes sociāldemokrati kritizēja, jo par savu biedru vadītām pārvaldēm bija lielākā skaidrībā un tām neuzbruka.

Neapšaubāmi, ka Rīgas pilsētas pašvaldībā, tāpat kā citās pašvaldībās un vēlētās iestādēs, pielaistas arī lielākas, pat principiālas kļūdas, par kuŗām runāts un spriests partijas centrālkomitejā un gadskārtējos partijas kongresos. Atzīstu visumā Rīgas pilsētas domes sociāldemokrātu frakcijas un tās valdes locekļu darbību toreizējos apstākļos par pareizu. Ja tai tagad, no liela gadu un kilometru attāluma pieskaros, tad tāpēc, ka jau toreiz, darbodamies pilsētas domē un pilsētas budžeta komisijā, par dažām lietām mums bija domstarpības, bet dažos gadījumos esmu nācis pie citas atziņas. Visu šo atziņu iztirzāšana mūs tomēr aizvestu par tālu, bet dažas lietas gribu pieminēt.

Rīgas pilsētas nekustamu īpašumu nodaļu ilgus gadus vadīja sociāldemokrats Teodors Līventāls, būdams valdes loceklis un

pilsētas galvas biedrs. Kādu laiku viņa konsultants un nodaļas juriskonsults bija sociāldemokrāts Ansis Buševics. Viņus abus varēja uzskatīt par noteicējiem Rīgas pilsētas zemes lietās. Abi viņi bija uzskatos, ka Rīga ir *strādnieku pilsēta*, jo tur koncentrēta Latvijas rūpniecības lielākā daļa. Ar katru gadu šī rūpniecība pieauga un vairojās arī strādnieku skaits. Nav vairs tālu tas laiks, viņi sprieda, kad strādnieki Rīgā būs vairākumā un tad tie arī pilnīgi noteiks *visu* Rīgas saimniecību. To ievērojot, sociāldemokrātiem jau tūliņ visas lietas jākārtot tā, kā to prasa strādnieku intereses, stādot viņu vajadzības un prasības arvien un visur pirmā vietā.

Šķiet, ka tas principā un teorētiski, skatoties no sociāldemokrātu viedokļa, būtu pareizi. Bet kas nu iznāca *praksē* un smagi skāra pašus sociāldemokrātus? To tūliņ redzēsīm.

Sakarā ar agrārreformu pilsētai vajadzēja atteikties no savām muižām un izrentētām lauksaimniecības rakstura mājām un nodot tās valsts zemes fondam, kas nozīmēja, ka mājas bez kādas izpirkšanas maksas jāpiešķir šo māju ilggadīgiem rentniekiem, bet Rīgas tuvākā apkārtnē atrodošās muižas japarcelē, t.i. — jāsadala gabaliņos un tāpat bez maksas jāpiešķir šo gabaliņu pieprasītājiem — pilsētas bezzemniekiem, resp. apkārtējo fabriku strādniekiem. Sadalītas tika vairākas muižas, starp citām arī Demmes muiža, un saparcelēto zemes gabaliņu ieguvēju radās daudz.

Lai uz iegūtiem zemes gabaliņiem celtu mājiņas un tanīs dzīvotu, vajadzēja gādāt vispirms par ūdensvadu, kanalizāciju un ielu ievilkšanu. Nākošie mazmājnieki griezās pie pilsētas valdes un lūdza to visu izdarīt, jo vairāk tāpēc, ka tas prasīja lielus izdevumus. Nekustamu īpašumu nodaļa, kuļai piekrita šo lietu kārtošana, mazmājnieku prasības noraidīja un pilsētas valde nolēma uzkorborēt visus šos izdevumus topošajiem „namsaimniekiem”, apliekot tos ar prāviem regulāriem gadskārtējiem parādu maksājumiem uz ilgāku laiku.

Kādas nu bija sekas šai Līventāla-Buševica politikai Rīgā? No jauno un veco mazmājnieku vidus radās uzņēmīgi ļaudis, piem., Aļeņikovs, kas visus mazmājniekus sapulcināja un tiem ieskaidroja, ka pilsētas „tēvi” tos apstrādājuši. Tādēļ jāprotestē un jāceļ tracis. Viņi nodibināja vienu vai vairākas nomaļnieku apvienības un ar saviem protestiem patiešām sacēla visu Rīgu

kājās. Pats vainīgais T. Līvontāls man reiz draudzīgi teica, ka Rīgas nomalēs viņš rādīties vairs nedrīkstot — nomaļnieki šo nositīšot.

Šai politikai es jau toreiz nepiekritu. Lai uzstātos ar pretēju uzskatu un to dibināti motivētu, prasīju no T. Līvontāla aprēķinu par minēto izdevumu lielumu, no kuŗa pilsēta atbrīvotos, uzkorborēdama tos mazo zemes gabaliņu ieguvējiem. Līvontāls noskaitās, ka tas nemaz neesot aprēķināms. Kāpēc Rīgai — nākotnes strādnieku pilsētai — jāsedzot nākošo „nama” īpašnieku izdevumi? Prasīto aprēķinu no T. Līvontāla nesaņēmu. Drīz uznāca K. Ulmaņa laiki un jautājums palika neizšķirts.

Kā toreiz, tā arī tagad domāju, ka Rīgas nomaļu mazmājnīeki, jeb kā tie paši sevi dēvēja — „būdnīeki” — nav nekādi namsaimnīeki, bet gan strādnieki, savu personīgo dzīvoklišu īpašnieki. Par namsaimnīekiem tos varēja atzīt tikai juridiski, bet patiesībā tie bija strādnieki pilsētas, valsts vai privātos uzņēmumos. To priekšrocība bija — pašu celtās mājiņas ar savu sakņu dārziņu un puķu dobītēm. Par to sodīt viņus nedrīkstēja.

Tālākās Rīgas nomalēs viņi varēja turēt arī kādu govī vai kazu, cūku un vistas. Grūtos laikos tie viņus paglāba no badošanas.

Šāda politika smagi atriebās pašiem sociāldemokrātiem. No partijas novērsās prāvs skaits nomaļnieku un nākošās vēlēšanās atrāva tiem savas balsis.

Šinī sakarībā pieminēšu vēl kādu labi domātu, bet neizdevīgu taupības soli tanī pašā Rīgas pilsētas nekustamu īpašumu no daļā. Jaunierīkojamos Raiņa kapos nebija kapličas. To vajadzēja celt un ierīkot, bet pilsēta kapličas vietā uzcēla šķūnīti, zemu patumšu būdu darba rīku novietošanai. Zārku tur novietot varēja, bet ne nomīrušo apstāvēt. Tur nevarēja ne pavadītāji sapulcēties, ne arī puķes un vainagus novietot. Un tā nu bija Rīgas pilsētas celta kapliča Raiņa kapos! Tajos vēlāk apglabāja arī Raini un Aspaziju.

Publikas, it īpaši strādnieku sašutums bija liels. Tikai aizrādījumi, ka tā nav īsta kapliča, ka līdzekļu trūkuma dēļ uzcelta tikai ēciņa saimniecības vajadzībām, kuŗa pagaidām, līdz īstas kapličas uzcelšanai, jāizlieto arī kapličas vajadzībām, varēja daudz maz cilvēkus nomierināt. Uz aizvainoto strādnieku jautājumu — vai šādai vajadzībai drīkstēja pietrūkt līdzekļi —

nebija ko atbildēt. Jāievēro, ka Raiņa kapos savus aizgājušos piederīgos guldīja Rīgas progresīvā strādniecība un intelliģence. Līdz krievu komunistu trešajam iebrukumam Rīgā 1944. gada rudenī tā ir kapliču neuzcēla.

Apstāšos vēl pie kāda ļoti svarīga jautājuma, par kuŗu Rīgas sabiedrība bija dažādos, pilnīgi pretējos ieskatos — par pilsētas bāriņu „izīrēšanu” lauksaimniekiem. Pilsoņi bija iesnieguši domei priekšlikumu, ka patversmes uzturamos bāriņus-pusaudžus varētu nodot pa vasaru pie lauksaimniekiem. Uzturēšana tur būtu lētāka un dzīve veselīgāka. Saimnieki tos varētu nodarbināt arī piemērotos darbos.

Pret šo pilsoņu projektu noteikti un katēgoriski nostājās sociāldemokrati. Projekta aizstāvji aizrādīja, ka patversmes bērni augot vienmuļībā un tādēļ attīstībā atpaliekot, jo viņiem trūkstot attiecīgu ierosinājumu. Pie saimniekiem tie iepazīšoties ar lauku dzīvi un tās dažādību. Tas pusaudžus ierosināšot un uzmundrināšot; daudzi no viņiem lauku dzīvi un darbu pat iemīlošot.

Atzīstot zināmu pamatu pilsoņu motīviem, sociāldemokrati tomēr prasīja, kas garantēs, ka šos pusaudžus saimnieki nenodarbina viņiem nepiemērotos smagos darbos, jo uz laukiem strādnieku vienmēr ir par maz. Pilsētas revidenti, uz kuŗiem atsaucās projekta aizstāvji, taču nevarēs to novērst, jo nevarēs bāreņiem vienmēr stāvēt klāt un tos aizsargāt. Kas sargās meitenes no morāliskas sagandēšanas, no pavešanas un citām nejēdzībām? Neviens. Arī saimnieks nekādu atbildību par to nevar uzņemties.

Pilsoņu motīvi sociāldemokratus nepārlicināja. Viņi zināja, ka pilsētas strādnieki ne labprāt laida savus bērnus uz laukiem par ganiem un dažādiem izpalīgiem. Ja laida, tad pie radiem, kuŗiem vairāk uzticējās. Bāreņiem tādu sargātāju nebija. Tādēļ jāatzīst, ka sociāldemokrātu rīcība šinī tik strīdīgā jautājumā bija pilnīgi pareiza. Bāreņus-pusaudžus lauku saimniekiem tad arī „neizīrēja”.

1870

...

...

...

...

...

...

IV Otra Saeima un kreisā valdība

Visas Latvijas Saeimas, saskaņā ar satversmi, vēlēja uz trīs gadiem. 1922. gada rudenī vēlētās pirmās Saeimas pilnvaras izbeidzās 1925. gada novembrī, kad vajadzēja sanākt jaunai — otrai Saeimai. Tāpēc šīs jaunās Saeimas vēlēšanu aģitācija sākās jau augustā un ilga visu septembri, lai oktobra otrā pusē varētu vēlēt jauno Saeimu. Vēlēšanu laiks parasti bija liels asu vārdu kaŗa laiks, jo visas partijas un grupas rīkoja vēlētāju sapulces gan pilsētās, gan uz laukiem, kuŗās centās sapulču dalībniekiem ieskaidrot, ka runātāja partija vai grupa ir vienīgā — vislabākā un noderīgākā—tautas interešu aizstāvēšanā un valsts vadīšanā, tādēļ par to jābalso. Lielajām partijām, sociāldemokrātiem un un zemnieku savienībai, bija savas aprindas, pie kuŗām tās griezās un kuŗu vajadzības tās solījās aizstāvēt, kritizējot pretiniekus. Ne tā mazažām. To stāvoklis bija grūtāks un prasīja lielāku sevis ieteikšanu.

Protams, ka katrās Saeimas vēlēšanās bija arī savi lozungi un savas prasības, kuŗas jaunai likumdošanas iestādei jānokārto, norādot arī pa daļai ceļus un iespējas, kā to veikt, un kā to vislabāk nokārtot. Atceros, ka vienās Saeimas vēlēšanās kādas mazas grupiņas kandidāts, pasta ierēdnis Plēsums, savu noderīgumu par valsts kontrolieri pieteica ar šādu pašlepnumu: „Un visur, kur kas smirdēs, mans deguns būs iekšā!” Sarakstā Plēsums bija viens pats un viņu Saeimā neievēlēja — „smirdēšana” varēja turpināties.

Jā prasību un lozungu ziņā katras Saeimas vēlēšanas varēja būt un bija dažādas — ar dažādām prasībām un solījumiem, tad pats vēlēšanu laiks ar bezgalīgām sapulcēm un runātāju — gan kandidātu, gan aģitatoru pastāvīgiem ceļojumiem no sapulces uz sapulci, bija vienmuļīgs un diezgan grūts. Zemnieku savienība, šķiet, šai ziņā bija prātīgāka. Tā savas sanāksmes rīkoja lielākos centros, galvenā kārtā apriņķu pilsētās, un runām pievienoja vai nu teātra izrādi, koncertu vai ko citu, ar mākslinieku uzstāšanos. Tas cilvēkus, sevišķi lauciniekus, vairāk ieinteresēja un uz šīm sapulcēm sanāca arī daudz vairāk klausītāju. Sociāldemokrāti, turpretim, par mērķi uzstādīja katra pagasta apmek-

lēšanu, kāpēc tiem vajadzēja rīkot daudz vairāk sapulču un apmierināties ar daudz mazāku klausītāju skaitu. Sociāldemokrātu partijas tā laika sekretārs — Pēteris Ulpe — sevišķi aizstāvēja šo daudzo sapulču rīkošanu, jo lauku strādniekiem un kalpiem neesot zirgu un tie nevarot apmeklēt sapulces apriņķu pilsētās un lielākajos centros.

Nevar teikt, ka P. Ulpem nebūtu pamata tā runāt. Bet jāievēro arī tas, ka uz šim pagastu sapulcēm sanāca maz cilvēku, reizēm tikai kāds ducis, un tad arī no runātāja ierašanās nekas labs neiznāca, ja tas nebija piedzīvojis cilvēks un neprata ar lauku ļaudīm apieties. Man reiz gadījās to piedzīvot Katvaru pagasta namā pie Limbažiem. Sanāca kādi 10 vai 15 cilvēku, un no parastās runāšanas bija jāatsakās. Kad tos nosēdināju ap sevi un mēģināju izdabūt kādu jautājumu no viņiem, lai uzsāktu personīgas sarunas, visi klusēja kā ūdeni mutē ieņēmuši. Un tikai tad, kad prasīju tiem, vai tad tiešām dzīve tik laba, ka nekas nekait un vairāk nekā nav ko vēlēties, viens otrs tūlīt atsaucās — kā nu nē, kā nu nē, daudz kā vajaga. Par laimi starp viņiem gadījās kāds jaunsaimnieks, kas apskauda pilsētas, sevišķi Rīgas strādnieku labo dzīvi, kuņiem, kā piem. viņa radiņiekam, neviena mēsla istabā nevarot atrast, izcēlās gaŗas debaŗes ar visiem sanāksmes dalībniekiem un ievilkās līdz vakaram. Tad gan man visi spieda roku un teica, ka šī sanāksme bijusi vērtīga.

Sociāldemokrātu runātāji pa lielākai daļai, izņemot deputātus, bija jauni cilvēki, studenti, sportisti un citi jaunieši, kuņiem lauku apstākļi bija pasveši vai pilnīgi sveši, tādēļ sekmīga un iespaidīga runāšana lauku sapulcēs grūta. Ja A. Bļodnieka jaunsaimnieku deputāts Fr. Mīlbergs (Skuju Frīdis), kā P. Ulpe man aizrādīja, varot apmeklēt ne tikai katru pagastu, bet arī katru jaunsaimnieku un izdancināt katru jaunsaimniecī, tad mums arī vajagot apmeklēt katru māju, kuŗā dzīvo strādnieki un kalpi un tiem politisko stāvokli noskaidrot, pamācot, par kuŗu sarakstu jābalso. Varbūt, ka P. Ulpem un citiem bija sava taisnība, bet es tam piekrist nevarēju. Sevišķi mani uztrauca gadījums, kad kādam no mūsu vecākiem un redzamākiem biedriem, un pie tam arī augstai valsts amata personai lika braukt uz attālu valsts nomali, pavadot ceļā dienu un nakti vai pat dienu un divas naktis, lai runātu 15 vai 20 cilvēkiem. Šāds gadī-

jums bija noticis ar toreizējo Saeimas priekšsēdi Fr. Vesmani, kušš nosūtīts uz Viesīti, Lietuvas pierobežā. Šo gadījumu Fr. Vesmanis bija ņēmis ļaunā, kaut gan nevienam par to nebija žēlojies un jau 1925. g. martā Saeimu atstāja, aizejot par Latvijas sūtni uz Londonu. Par Saeimas priekšsēdi viņa vietā tad ievēlēja Dr. P. Kalniņu.

Otrās Saeimas vēlēšanās sociāldemokrati ieguva kādas 20.000 balsis vairāk nekā pirmās Saeimas vēlēšanās un sakarā ar to viņu deputātu skaits Saeimā pieauga no 31 uz 33 — deva taisni vienu trešo daļu no visiem 100 deputātiem. Atgriezušies sociāldemokrātu rindās un ievēlēti otrā Saeimā bija arī daži no tiem deputātiem, kuši Satversmes sapulces laikā (1921.) atšķēlās no partijas un kopā ar M. Skujenieku nodibināja tā saukto sociāldemokrātu „mazinieku” partiju. Tie bija Andrejs Petrevics un Roberts Dukurs.

Pēc vēlēšanu datu savākšanas un ievēlēto deputātu noskaidrošanas visos piecos vēlēšanu apgabalos sociāldemokrātu partija sasauca uz apspriedi visus ievēlētos sociāldemokrātu deputātus, lai pārrunātu svarīgākos un steidzamākos jautājumus, noskaidrotu partijas taktiku Saeimas prezidija vēlēšanās un izraudzītu attiecīgos kandidātus, kā arī konstruētu frakcijas prezidiju, kas tālāk kārtotu un vadītu frakcijas lietas.

Par frakcijas prezidija locekļiem šoreiz diezgan vienprātīgi ievēlēja iepriekšējās Saeimas frakcijas prezidija locekļus — F. Cielēnu, V. Bastjāni un A. Rudevīcu.

Daži no pirmās Saeimas pilsoņu deputātiem vēlēšanās bija izkrituši un otrā Saeimā vairs neatgriezās. Viņu vietās bija ievēlēti citi un otrā Saeimā parādījās pirmo reizi. Starp tiem bija ģen. Jānis Balodis, plkv. Ķūķis un pareizticīgo bīskaps Jānis Pommers. Ģen. J. Balodis bija populārs un visiem pazīstams kā armijas virspavēlnieks, plkv. Ķūķis bija kļuvis „slavens” un populārs ar saviem Liepājas skandāliem cīņā pret sociāldemokrātiem, bet bīskaps Jānis Pommers savu popularitāti ieguva tikai Saeimā ar savu uzstāšanos un neganti asām, bet nepamatotām runām pret sociāldemokrātiem. Pēc K. Ulmaņa apvērsuma 1934. gada vasarā viņu atrada noslepkavotu un apdedzinātu diocēzes vasarnīcā pie Ķīšezera. Kad Rīgas kriminālpolicija bija jau noziedzniekiem uz pēdām, K. Ulmanis nesaprotamu iemeslu dēļ

meklēšanu lika pārtraukt. Kriminālpolicijas priekšniekam Tifentālam vajadzēja savu amatu atstāt.

Lieta galīgi aplusa. Vēlāk emigrācijā Amerikā krievu laikrakstā „Novoje Russkoje Slovo” lasīju, ka bīskapu Jāni Pommeru noslepķavojuši Padomju Krievijas aģenti, kuŗus pie bīskapa Jāņa ievest Ķīsezera vasarnīcā bijis spiests slavenais krievu tenors Sabinovs. Cik šī ziņa pareiza, izšķirt neņemos. Rīgā cirkulēja baumas, ka Pommeru nogalinājuši krievu patrioti par jaunu meiteņu pavešanu.

Otrā Saeima sanāca uz savu pirmo sēdi 1925. g. 3. novembrī, kad arī ar lielu balsu vairākumu par priekšsēdi ievēlēja Dr. Paulu Kalniņu. 6. novembrī pārvēlēja arī jau esošo valsts prezidentu Jāni Čaksti uz nākošiem trim gadiem.

23. VALDĪBAS JAUTĀJUMS

Parastais uzskats demokratiskajā Latvijā bija, ka valdību sastāda un nodibina valsts prezidents, jo prese rakstīja, ka valdību sastādīt prezidents uzdevis tādai un tādai personai. No formāla viedokļa tas pareizi, bet patiesībā lieta bija pavisam citāda: ne prezidents, bet Saeima sastādīja valdību. Saeimas partijas bija tās, kas veda savstarpējas sarunas par varbūtēja ministru prezidenta un attiecīgo ministru kandidātūrām, strīdējās un kaulējās, un tad, kad bija panākta šāda vai tāda vienošanās, ziņoja valsts prezidentam, kuŗš tad partiju izraudzīto kandidātu ministru prezidenta amatam aicināja pie sevis un uzdeva tam valdību sastādīt. Būtībā tā bija tīra formalitāte.

Drusku citāda kārtība bija valdības krīzes gadījumos. Tad valsts prezidents pie sevis aicināja vecās valdības „gāzēju” partiju galveno, t.i. lielākās partijas vai grupas pārstāvi vai pārstāvjus un noprasīja, vai viņi uzņemas jaunas valdības sastādīšanu. Ja tie bija ar mieru, tad viņiem deva priekšroku sarunu vešanai Saeimā ar citām partijām un grupām par jauno valdību un tās ministru prezidenta kandidātu. Ja nebija ar mieru vai nespēja valdību sastādīt, tad valsts prezidents aicināja pie sevis nākošo pēc lieluma grupu un veda ar to tādas pat sarunas. Tā tas turpinājās, kamēr ministru prezidenta kandidāts, kas spēja

valdību sastādīt, bija atrasts un Saeimas partiju un grupu sarunās vienojās par valdības sastāvu. To ziņoja valsts prezidentam, kuš minēto kandidātu aicināja pie sevis un tam uzdeva jauno valdību sastādīt.

Arī tad vēl valdības sastādīšanas jautājums nebija nokārtots. Saskaņā ar Latvijas satversmes 59. pantu jaunai valdībai, iekams tā kļuva par istu valdību un varēja stāties darbā, vajadzēja dabūt arī Saeimas piekrišanu, resp. uzticību. Šis uzticības iegūšanai jaunais ministru prezidents Saeimas sēdē deklarēja savas valdības darbības programmu. Noklausījušies deklarāciju, Saeimas deputāti izsacīja par to un jauno valdību savas domas. Pēc tam par jauno valdību Saeima nobalsoja. Ja vairākums izteicās par to, tad jaunā valdība bija piekrišanu dabūjusi un varēja stāties darbā.

Kā redzams, valdības sastādīšanas procedūra bija diezgan gaļa un sarežģīta, jo nevienai politiskai partijai Saeimā nebija absolūta vairākuma. un tādēļ valdība varēja sastādīties tikai uz koalīcijas principa pamata, vairākām partijām vienojoties. Un taisni šis koalīcijas princips bija par cēloni tam, ka valdības ilgi nevarēja pastāvēt. Koalīcionāru starpā drīz vien izcēlās nesaskaņas, bieži pavisam niecīgu iemeslu dēļ, un valdībai bija jākrīt, jo „nemiernieki” atsauca no valdības savus ministrus, vai kāda sīka grupiņa nebalsoja par valdību un Saeimā tai vairs nebija vairākuma.

Šie bija iemesli, kādēļ Latvijā tik bieži mainījās valdības. Statistika rāda, ka Latvijas demokrātiskās republikas piecpadsmit ar pus gados no 1918. g. 18. novembra līdz 1934. g. 15. maijam — bijušas 18 valdības. Tātad caurmērā katra no tām pastāvējusi tikai desmit mēnešus. Viena valdība pastāvējusi tikai četrus mēnešus.

Otrai Saeimai sanākot 1925. g. rudenī atkāpās Hugo Celmiņa kabinets un tās vietā uz īsu laiku (četrus mēnešus) stājās Kārļa Ulmaņa valdība, kuļai krītot to uz sešiem mēnešiem aizvietoja Arturs Alberings. 1926. g. decembrī Saeimas kreisā spārna uzbrukumu neizturēja arī A. Alberinga valdība. Tā „krita”. Iesākās sarunas par kreisās valdības sastādīšanu kopā ar sociāldemokrātiem, bet bez zemnieku savienības. Par cēloni tam bija vairāki motīvi.

Viens no tiem, gribētos teikt, pats galvenais, bija tas, ka pa

Satversmes sapulces, it īpaši Saeimas darbības laiku, latviešu labā spārna pilsonība bija grozījusi savus ieskatus. Ja Latvijas proklamēšanas un pirmos valsts pastāvēšanas gados tā vēl demokrātiju atzina un satversmi pieņemot balsoja par demokrātisku valsts iekārtu, tad vēlāk šo iekārtu vairs neatzina un uzsāka cīņu pret to. Vērojot notikumus Itālijā, Arvēds Bergs savā laikrakstā „Latvis” ikdienas rakstīja par mūsu demokrātiskās iekārtas nepiemērotību dzīvei, par tās trūkumiem un ļaunumiem, formulējot to visu vienā teicienā — „Satversme neiet” un prasot tās pārveidošanu. Šim A. Berga formulējumam pieķērās visi tie, kam nepatika, ka Saeimā, vēlētās pašvaldību iestādēs, presē un citur sociāldemokrāti un citi godīgi pilsoņi uzrādīja un kritizēja dažādas nebūšanas un nelikumības, pat noziedzības, ko labā spārna pilsonības pārstāvji piekopa, kultivēja un aizstāvēja visur tur, kur tas tiem bija izdevīgi un patīkami.

No šīs kritikas, no acu atvēršanas tautai, jeb kā A. Bergs un citi satversmes pretinieki teica — kūdīšanas — vajadzēja tikt valā, bet tas nebija iespējams, kamēr pastāvēja demokrātiskā valsts iekārta ar runas, sapulču un preses brīvībām. Tāpēc viņi uzsāka cīņu ar to, cīņu ar satversmi, kas šīs brīvības nodrošināja.

Pa šiem pieciem, sešiem Latvijas pastāvēšanas gadiem bija saradušies arī dažādi uzņēmēji un veikalnieki, kuņi uz atbrīvotības, bet galīgi nopostītas zemes atjaunošanas un celšanas rēķina, cerēja nopelnīt „naudiņu”. Tā kā gandrīz nevienam no viņiem paša personīgo līdzekļu nebija, tad tie, izmantojot savu pazīšanos un sakarus ar personām, kas atradās valsts naudas iestāžu — Latvijas bankas un Finanču ministrijas — priekšgalā, viegli piekļuva pie valsts līdzekļiem, tos aizņemoties, bet ne ar ko nenodrošinot. Par šo un citiem korrupcijas veidiem jau rakstīju kādā iepriekšējā nodaļā un pakavēšos arī kādā turpmākā. Tā kā Finanču ministrijas un Latvijas bankas vadība toreiz gandrīz nepārtraukti atradās zemnieku savienības vadoņu K. Ulmaņa un A. Klīves draugu un biedru rokās, no kuņu vidus pa lielāku daļai nāca visi šie uzņēmīgie „zemes atjaunotāji” un „tautas labdari”, tad protams, valsts līdzekļus tie bagātīgos apmēros saņēma un savus veikalus, piem., Latvijas tranzitu, Unions banku, Latu un citus nodibināja.

Šiem veikalniekiem, jeb pareizāk sakot — korruptantiem — sociāldemokrātu un citu demokrātisko pilsoņu kritika nepatika,

un tie ļoti labprāt A. Bergam un pārējiem satversmes pretiniekiem pievienojās un kopā ar tiem skaļi sauca: „Neiet”.

Demokrātiskās iekārtas pretinieku jeb fašistu pulks Latvijā auga un vairojās, tādēļ demokrātiskās iekārtas aizstāvjiem — sociāldemokrātiem un centra grupām ar Skujenieku, Breikšu, Nonācu, Jezupu Trasunu un citiem priekšgalā bija nopietni jādomā par Latvijas demokrātiskās iekārtas aizstāvēšanu un aizsardzību. To varēja panākt, gāžot labā spārna balstīto A. Alberinga kabinetu un nodibinot sociāldemokratu un tikko minēto grupu pārstāvju valdību, resp. tā saukto *kreiso valdību*.

Nogāzt A. Alberinga valdību nebija sevišķi grūti. To pierādīja jau divu iepriekšējo — H. Celmiņa un K. Ulmaņa — valdību gāšana nepilna gada laikā. Viss lielais tautas vairākums nebija apmierināts ar šīm labā spārna valdībām, jo izprata šo valdību aprindu fašistiskās, pretdemokrātiskās tendences un korruptīvo raksturu. Bet grūti, pat ārkārtīgi grūti bija sagādāt vairākumu jaunas demokrātiskas valdības sastādīšanai un apstiprināšanai Saeimā.

Šīs grūtības radās divu iemeslu dēļ. Vispirms sociāldemokratu partijas nenoteiktā stāvokļa dēļ valdības jautājumā. Centrālkomitejas kreisais vairākums Fr. Mendera vadībā bija pret sociāldemokratu piedalīšanos valdībā. Ja konkrētā gadījumā, ievērojot fašisma briesmas un vienas daļas partijas biedru vēlēšanos iestāties valdībā, tomēr izšķirtos par piedalīšanos, tad gan pēc Fr. Mendera domām, tikai kopā ar zemnieku savienību. Otra, mērenākā centrālkomitejas locekļu daļa un Saeimas sociāldemokratu frakcijas vairākums ar F. Cielēnu priekšgalā, bija par iestāšanos valdībā, bet bez zemnieku savienības, jo uzskatīja abus šīs partijas līderus — K. Ulmani un A. Klīvi — par korupcijas līdzdalībniekiem, veicinātājiem un sedzējiem. Arī fašisma apkaņošanā nekāds atbalsts no K. Ulmaņa nebija gaidāms, jo viņa paša un viņa partijas biedru valdības ne tikvien kā neapkaroja labā spārna fašistus, bet ļāva tiem arvien lielāku vaļu.

Šie sociāldemokratu partijas iekšējie strīdi par iestāšanos vai neiestāšanos valdībā sākās jau Satversmes sapulces sākumā — 1920. g. maija partijas konferencē — vilkās cauri visam demokrātiskās Latvijas posmam, divas reizes pat piedaloties valdībā (1923. un 1927. g.) un palika neizšķirti vēl 1932. g. aprīļa partijas kongresā (XVII), kad ar lielu balsu pārsvaru gan prin-

cipā atzina piedalīšanos valdībā, bet pastiprināja 1928. g. XIII kongresa lēmumu, ka to var darīt tikai izņēmuma gadījumos, ja pie tam partijai valdībā ir nodrošināts vairākums un nodrošināta valdības platformā uzstādīto prasību realizēšana. Ar citiem vārdiem — principā jā, bet praksē nē.

No otras puses grūti bija sagādāt vairākumu Saeimā demokrātiskai valdībai tāpēc, ka „sikmaņu” Saeimā bija daudz, dažu demokrātisms bija stipri apšaubāms, un to prasības par valdības atbalstīšanu oda pēc korrupcijas. Tā, piem., F. Cielēns savās atmiņās stāsta par gadījumu, kad K. Ulmanis, pazīdams dažu sīko partiju „prasības” no saviem piedzīvojumiem daudzu savu valdību sastādīšanā, reiz kādam demokrātiskam un godīgam deputātam (K. Krievam), to tuvāk nepazīdams, skaidri un gaiši noprasījis, cik viņš personīgi grib sev par valdības atbalstīšanu, atmezdams šī deputāta valstiskām prasībām ar roku. Šis deputāts pateicis paldies K. Ulmanim, piezīmēdams, lai viņš meklē klientus savai melnai biržai citur.

Tas viens. Otrkārt, šo mazo grupiņu atbalsti valdībai ir nedroši. Vajaga tikai politiskai situācijai mainīties un valdībai savā darbā sastapties ar kādiem lielākiem šķēršļiem, kuŗu pārvarēšana prasa lielāku un stingrāku rīcību, kad viens vai otrs no šiem sīkajiem akcionāriem var „izlēkt no ilksīm” — atteikties no valdības atbalstīšanas vai pat nākt ar jaunām prasībām. Un tad valdībai jākrīt vai jāpiekāpjas.

Starptautiskie politiskie apstākļi ar katru dienu kļuva ļaunāki. Auga arī Latvijas iekšējās grūtības un A. Alberinga valdība tās nespēja novērst. Demokratijas patiesajiem aizstāvjiem kaut kas bija jādara. Saeimas sociāldemokrātu frakcijas prezidijā noteikšana piederēja partijas mērenajam spārnam. F. Cielēna ierosināti vienojāmie uzsākt klusas sarunas ar M. Skujenieku un dažiem citiem par A. Alberinga valdības gāšanu un jaunas demokrātiskas valdības sastādīšanu, kuŗā piedalītos arī sociāldemokrāti, bet bez zemnieku savienības un citu labā spārņa partiju piedalīšanos. F. Cielēns uzsāka slepenas sarunas, lai noskaidrotu apstākļus.

Kad apstākļi bija noskaidroti un sarunās par jauno valdību jau puslīdz nodrošināts vairākums Saeimā, sasauca sociāldemokrātu partijas centrālkomitejas un Saeimas frakcijas kopīgu sēdi, kuŗā F. Cielēns ziņoja par sarunām un panākumiem. Tā kā

politiskais stāvoklis bija ļoti nopietns, Lietuvā jau gatavojās Valdemarasa apvērsums, sanāksme nekādus iebildumus pret frakcijas rīcību necēla. Piekrita arī M. Skujenieka personas izvēlei par ministru prezidentu. Mazas grūtības radās ar partijas ministru izvēli. Pret F. Cielēnu kā ārlietu ministru un A. Rudevicu kā darba ministru iebildumu nebija. Dažas balsis atskanēja pret J. Raini kā izglītības ministru, jo viņš kā dzejnieks taču skolu lietas nepārzinot un nespēšot praktiski darboties. Vēlāk izrādījās, ka Rainis bijis viens no labākajiem Latvijas izglītības ministriem. Mani minēja par finanču ministru, bet es kategoriski atteicos, liekot priekšā A. Buševicu kā vecāku un vairāk piedzīvojušu, un reiz jau valdībā bijušu. Manam priekšlikumam sanāksme nepiekrita, un jautājums palika atklāts.

Še man jāatzīmē, ka ne toreiz, ne arī pēc tam es nezināju par to spirtrūpnieku sociāldemokrātu partijai nododamās naudas pieņemšanu un piesavināšanos, ko A. Buševics izdarījis 1923. gadā, kad viņš bija K. Pauļuka valdības finanču ministrs. To F. Cielēns tagad atklāj savu atmiņu „Laikmetu maiņā” otra sējuma 300. lpp. Valsts kontrolieris R. Ivanovs F. Cielēnam ziņojis, ka kāds pazīstams spirtrūpnieks, atsaukdamies uz 1923. gada gadījumu ar A. Buševicu, atkal piedāvājis naudu partijai, tāpat kā toreiz par spirta cenas paaugstināšanu. Spirtrūpnieks prasījis Ivanovam, vai viņš necelšot iebildumus pret spirta cenu paaugstināšanu, un naudu partijai pieņemšot? Ivanovs prasījis F. Cielēnam padomu, ko darīt. F. Cielēns nolēmis darīt šai korupcijai galu.

Tuvākajā centrālkomitejas sēdē, kurā piedalījies arī A. Buševics, F. Cielēns noskaidrojis, ka partija nekādu spirtrūpnieku naudu no A. Buševica nav saņēmusi. Tad F. Cielēns piedraudējis A. Buševicam, ja tas nedēļas laikā, kad bija jāsanāk partijas kongresam, no centrālkomitejas neizstāsies un Saeimas deputāta mandātu nenoliks, viņš kongresā atklāti ziņos par A. Buševica korruptīvo rīcību. A. Buševics mandātu nolīcis un no centrālkomitejas arī aizgājis. Kas noticis ar spirtrūpnieku nodoto naudu, F. Cielēns nesaka. Tas bija noticis 1925. gadā, tā tad vairāk kā gadu pirms sarunām par kreiso valdību.

Ka A. Buševics izstājās no centrālkomitejas un nolika arī Saeimas deputāta mandātu, to es zināju. Bet tas viss notika it kā

sliktas veselības dēļ. Ja toreiz būtu zinājis patiesos A. Buševica aiziešanas iemeslus, protams, ka būtu rīkojies citādi.

Finanču ministra pienākumus uzņemšanos atteicu tādēļ, ka mani baidīja lielā atbildība un angļu valodas trūkums. Bet kad 18. decembrī — jaunās valdības uzstāšanās dienā ar deklarāciju — M. Skujenieks man pateica, ka demokratiskā centra pārstāvis P. Juraševskis A. Buševicu katēgoriski noraidījis un prasa pēc Bastjāņa, un ka mana atteikšanās izjauc viņa valdības sastādīšanu, atvepot durvis K. Ulmanim, tad es, uzzinājis arī par notikušo Valdemarasa apvērsumu Lietuvā, savu piekrišanu devu. Nojautu, ka M. Skujenieka atteikšanās par labu K. Ulmanim visi iztulkotu kā nobīšanos no Lietuvas „puča”. Šo prieku sagādāt ulmaniešiem un citiem kreisās koalīcijas pretiniekiem negribēju. Tanī pašā vakarā M. Skujenieka valdība Saeimas uzticības votumu saņēma un es kļuva finanču ministrs.

24. FINANČU MINISTRIS

Pēc Saeimas sēdes mājās devos diezgan nospīstā gara stāvoklī. Nospīda vispirms Lietuvas notikumi, jo bija skaidrs, ka fašisti arī Latvijā pacels galvas un mēģinās rīkot traucis. Pie kā tas novedīs, to paredzēt nevarēja. Drūmas bija arī domas par priekšā stāvošo darbu Finanču ministrijā. Ar Latvijas saimnieciskiem apstākļiem biju jau diezgan labi iepazinies Saeimas budžeta un finanču komisijās, bet nu priekšā stāvēja tieša to kārtošana un vadīšana līdz ar paredzamām sadursmēm un neveiksmēm. Es taču nācu no kritizētāju un tiesātāju vidus. Nu man būs jārāda, ko tie paši spēj. Visvairāk mani nomāca tas, ka Finanču ministrijā būšu bez tuvākiem un uzticamiem līdzstrādniekiem, domu biedriem un palīgiem, kas radīs lielas grūtības. Tāpēc priekā vietā par demokratiskas valdības nodibināšanos jutu skumjas un zināmas bažas par priekšā stāvošo darbu un jaunās valdības likteni. Bet piekrišana bija dota un bažām nedrīkstēja vairs būt vietas.

Otrā dienā Finanču ministrijā amats bija jāpārņem no iepriekšējā ministru prezidenta A. Alberinga, kas izpildīja arī finanču ministra pienākumus. Kad tur noteiktā laikā ierados,

A. Alberings bija jau priekšā. Viņš tērpies ketovejā, bija ļoti laipns. Es biju parastā uzvalkā, bet arī laipns. Sasveicinājāmies kā parasts, jo bijām personīgi labi pazīstami no Saeimas. Aprunājušies par Finanču ministrijas darbību, ieradāmies ministrijas pieņemšanas zālē, kur jau bija sapulcējušies visi ministrijas augstākie ierēdņi, resp. daudzo departamentu direktori un arī valsts autonomo uzņēmumu priekšnieki un monopolu vadītāji.

Ar visiem šiem darbiniekiem arī biju personīgi pazīstams, sevišķi no darbības Saeimas budžetu komisijā, kur departamentu pārstāvji ieradās aizstāvēt savus budžetus. Visā visumā finanču lietas man bija pazīstamas, bet nebija pazīstama Finanču ministrijas darbības tehnika un tās daudzo svarīgo nozaru pārvaldīšana. Mazāk pazinu arī dažādo banku — valsts un privāto, īs- un ilgtermiņa lietas, un dažādus Finanču ministrijas fondus un to pārvaldīšanu. Tāpēc domāju, ka viens pats ar visu to galā tikt nevarēšu, būs vajadzīgi uzticami palīgi. Darbs prasīs daudz pūļu un laika. Bet gan jau pārvarēšu. Ja jau agronomis A. Alberings varēja ar visu tikt galā, kāpēc tad es — ekonomists — to nevarēšu? Daudzpusīgais darbs Finanču ministrijā būs man laba skola. Tagad varu teikt — bija arī, un kāda vēl! To lasītājs varēs spriest no turpmākām šīs grāmatas nodaļām.

Īsā uzrunā aizejošais ministrs A. Alberings pateicās sapulcētiem darbiniekiem par sekmīgu darbu un labu sastrādāšanu un novēlēja tiem labas sekmes arī turpmāk. Paspiedis katram roku, viņš aizgāja. Arī es īsā uzrunā darbiniekus apsveicu. Teicu, ka man daudz kas svešs Finanču ministrijas plašajā darbā, bet ka ceru uz viņu palīdzību, uz viņu informācijām un norādījumiem. Lūdzu sniegt man vienmēr pareizu un atklātu informāciju, piezīmējot, ka centīšos arī pats ar visu pamazām iepazīties, uzaicinot pie sevis un apspriežoties ar katru no viņiem atsevišķi. Atsveicinājušies šķīrāmies, un es sāku savu pienākumu pildīšanu.

Pakāpeniski iepazīstoties ar ministrijas plašo un diezgan komplicēto aparātu, nācu pie slēdziena, ka taņi ilgāku laiku viss norisinājies pašplūsmes ceļā — ne vadītāja, ne kārtotāja, ne saskaņotāja nav bijis. Kā katram departamenta direktoram vai autonoma uzņēmuma un monopola priekšniekam patīcis, tā viņš lietas kārtojis un vadījis. Ministri nav pūlējušies lietās ieskatīties un kādus norādījumus dot. Tāpēc dažā ziņā, piemē-

ram, fondu pārvaldišanā un uzraudzībā, ieviesies pilnīgs chaoss. Statūti un noteikumi nav ievēroti, iemaksām nav sekots, bet izmaksas pārsniegušas katras robežas un fondi izsaimniekoti. Kas par to atbildīgs? Neviens, jo ministrs nav interesējies, bet devis tikai izmaksas rīkojumus.

Saskaņā ar likumiem un noteikumiem, Finanču ministrijai jāpārtrauga un jārevidē arī privātās bankas, seviši tās, kuņas saņēmušas līdzekļus un atbalstu no valsts, resp. no Finanču ministrijas vai tās fondiem. Tas vai nu nemaz nebija darīts, vai nerevidētas palikušas taisni tās bankas un kredītu iestādes, kuņas šādu līdzekļus saņēmušas un par kužām jau sabiedrībā klīda baumas, ka to rīcība apšaubāma un noziedzīga. To redzot un ievērojot, devu rīkojumus trūkumus novērst un sniegt man tuvākus ziņojumus kā par revīzijām, tā arī par fondiem, un paša Kredīta departamenta līdzekļiem, lai dabūtu kādu kopsavilkumu par visiem valsts līdzekļiem iekš- un ārzemēs, tāpat kā par tiem, kas nodoti vai aizdoti dažādām valsts un privātām iestādēm. Dažas ziņas man jau bija no darbības Saeimas komisijās, bet tās uzskatīju par nepietiekamām un nedrošām.

a) Pārmaiņas un pārvietošanas.

Tuvāk iepazīstoties ar ministrijas dažādu nozaru vadošiem darbiniekiem un darba sadalījumu, pārliecinājos, ka jau agrāk Saeimā un citur dzirdētie norādījumi par trūkumiem Finanču ministrijā pareizi. Tā, piemēram, Valsts kontroles aizrādījumu par nodokļu lietu nevajadzīgu sadalīšanu divos departamentos ar diviem direktoriem atradu par pilnīgi pareizu un dibinātu. Kāpēc tik mazai valstij kā Latvijai vajadzīgi divi nodokļu departamenti un divi direktori? Šī iedalījuma aizstāvji atbildēja, ka tiešo un netiešo nodokļu aplikšanas un iekasēšanas pamatprincipi esot dažādi, un tāpēc labāk, ja nodokļu kārtošana dalīta. Tam piekrist nevarēju.

Kad pēc tam tuvāk iepazīnos ar abiem direktoriem, par vienu no viņiem jau biju dzirdējis arī sūdzības, tad izšķīros par abu departamentu apvienošanu vienā Nodokļu departamentā ar vienu direktoru. Izšķīros par abu atbrīvošanu no amata un jauna direktora iecelšanu. Bet direktoru atļaišana un iecelšana nestāvēja manā varā. To varēja darīt tikai valdība, resp. ministru kabinets. Tāpēc par šo lietu informēju ministru presi-

dentu M. Skujenieku. Viņš man piekrita un projektu apstiprināja. Nu bija jāatrod piemērots kandidāts apvienotā Nodokļu departamenta vadīšanai. Tas nebija tik vienkārši, jo iecelt par Nodokļu departamenta direktoru varēja tikai personu, kas visu mūsu nodokļu sistēmu teorētiski un praktiski pazīna un par kuŗu varēju būt drošs, ka tai nekas nelīps pie pirkstiem, būs godīgs.

Domās pārcilāju visus pazīstamos Nodokļu departamenta atbildīgos darbiniekus un apstājos pie nodokļu inspektora palīga un sava studiju biedra Maskavas komercinstitūtā — Franča Ķempeļa. Lai savu ieskatu par viņa piemērotību un godīgumu pārbaudītu, apvaicājos pie dažām pazīstamām personām, kas vienā otrā sabiedrisko nodokļu nozarē sadarbojās ar Fr. Ķempeli. Viena no tām bija sociāldemokrātu partijas centrālkomitejas revīzijas nozares vadītājs V. Rikveilis, kas ar Fr. Ķempeli sadarbojās Rīgas pilsētas nodokļu aprēķināšanā namsaimniekiem, un kuŗu jau ilgus gadus pazīnu kā goda vīru.

No izjautātām personām, sevišķi V. Rikveiļa, saņēmu vislabāko atsauksmi par Fr. Ķempeli. Viņš izsacīja arī savu atzinību, ka par kandidātu Nodokļu departamenta direktora amatas esmu izraudzījis tik piemērotu personu. Uzaicināju Fr. Ķempeli pie sevis.

Kad Fr. Ķempelis pie manis ieradās un viņam par savu nodomu pasacīju, viņš bija ļoti pārsteigts un izbrīnījies. Viņš tā pabailīgi un it kā nesaprašanā jautāja, kāpēc es gribot taisni viņu iecelt, jo departamentā esot vecāki un par viņu augstāki darbinieki? Esot pat viens nodokļu inspektors, — manas sievas brālēns, viņš esot tikai nodokļu inspektora palīgs. Paskaidroju viņam, ka nemeklēju ne radiniekus, ne augstus ierēdņus, bet lietīšķu, godīgu un uzticamu cilvēku, un domāju, ka es viņā tādu esmu atradis. Uz manu jautājumu, vai viņš būtu ar mieru jaunā apvienotā Nodokļu departamenta direktora posteni ieņemt, Fr. Ķempelis kļuva domīgs un lūdza pāris dienas laika apdomāties. Tam piekritu, jo redzēju, ka viņš pret manu priekšlikumu izturas ļoti nopietni un apdomīgi.

Trešā dienā pie manis ieradās Fr. Ķempelis un pateica, ka viņš ir ar mieru manu priekšlikumu pieņemt. Nodokļu departamenta lietas un darbība viņam esot labi pazīstama, bet baidoties tikai no grūtībām un nepatīkšanām, ko viņam, un varbūt,

arī man, varot sagādāt dažas personas. Uz manu jautājumu, kas tās par personām, viņš minēja arī departamenta vice-direktoru Ernestu Loski. Tas esot vecāks par viņu, ar lielāku praksi nodokļu jautājumos un labiem sakariem ar bergīstiem un laikam arī ar zemnieku savienību. Cik viņam zināms, tad E. Loske esot arī A. Kvieša korporācijas krusttēvs. Šis aprindas varot sacelt lielu traci.

Fr. Ķempeli nomierināju aizrādot, ka svarīga ir tikai viena lieta — Nodokļu departamenta darbības pārzināšana. No personām nav ko baidīties, jo ar tām mēs diezgan vienkārši tiksīm galā. Lūdzu tikai viņu būt gatavam direktora amata pārņemšanai, jo valdība jautājumu izšķirs tuvākās dienās.

Izgatavojis oficiālu iesniegumu ministru kabinetam par divu līdzšinējo nodokļu departamentu apvienošanu vienā, divu direktoru atbrīvošanu un viena jauna iecelšanu, devos pie min. prezidenta M. Skujenieka personīgi. Par pārmaiņām Nodokļu departamentā jau biju ar viņu runājis un principā viņš tam piekritis. Atlika tikai formalitāšu nokārtošana ministru kabineta sēdē. Redzēju tomēr, ka lasot manus priekšlikumus, M. Skujenieks smīn. Kas par lietu? — prasu viņam. Nekas, — viņš saka, — bet vai nevarētu tā — pa vienam? Tu nāc ar „veselu paku” uzreiz. Vai tas būs visiem ministriem un sabiedrībai saprotams?

Par M. Skujenieka jautājumu pasmaidu arī es un atbildot norādu, ka šoreiz citādi nav iespējams. Tā taču ir viena kopīga lieta, kuŗa jāizšķir uzreiz. Vai nu departamentus apvieno vai ne — tas ir princips. Ja šis princips izšķirts, tad direktoru jautājums izšķiras pats no sevis. Prasu, vai viņam kādi iebildumi pret Fr. Ķempeli, vai viņš grib paturēt kādu no iepriekšējiem direktoriem? Nē, pie personām viņam nekādu iebildumu neesot. „Labi”, viņš nosaka, „nākošā kabineta sēdē tavus priekšlikumus apstiprināsim.”

Fr. Ķempeļa iecelšana par Nodokļu departamenta direktoru izsauca zināmu izbrīnu un tādu kā apjukumu pašā Nodokļu departamentā, bet ne sabiedrībā. Departamenta darbiniekiem laikam likās, ka iecelt par direktoru vajadzēja vai nu vicedirektoru E. Loski, vai arī nodokļu inspektoru J. Leimani, jo darbinieki skatījās tikai no ierēdņu paaugstināšanas viedokļa, neņemot vērā politiskās pārmaiņas ar citu aprindu valdību un lietderības

principu. Par abu departamentu apvienošanu vienā neviens nebīnējās, jo atrada to par pilnīgi pareizu. Bet ar to vien Fr. Ķempela iecelšana nebeidzās.

Bija pagājušas tikai dažas dienas, kad pie manis ieradās Nodokļu departamenta vice-direktors E. Loske. Agresīvā tonī viņš uzsāka sarunu, noprošot man, kāpēc par direktoru iecelts Fr. Ķempelis, bet ne viņš? Viņam esot visas priekšrocības — viņš tās arī uzskaitīja — un es tās esot ignorējis. Tā kā viņa runas asa is tonis un agresīvais veids mani jau sākumā aizvainoja, tad es arī asi un ironiski piezīmēju, ka viņš aizmirsis norādīt uz savu galveno priekšrocību. „Uz kādu?” — viņš iesaucās. „Nu, uz to, ka jūs piederat latviešu sabiedrības labajam spārnam un jūs atbalsta Arvēds Bergs un Alberts Kviessis”. E. Loske mazliet apjuka, bet tad noteica, ka tas neesot svarīgi. „Jums, varbūt, ne,” teicu tālāk, „bet man gan,” un neko neslēpjot aizrādīju viņam, ka manas aprindas prasa viņa atcelšanu un izraidīšanu no departamenta.

E. Loske pārmainījās sejā un pilnīgi apjuka. Par tādu varbūtību viņš laikam nemaz nebija domājis un jutās pilnīgi pārsteigts. Pavisam citā un pieklājīgā tonī viņš jautāja — kāpēc, ko viņš esot nodarījis? Atbildēju, ka prasība par viņa atlaišanu nav tikai politiska prasība, bet ka man ir arī informācija par viņa nolaidībām un apšaubāmu rīcību departamentā. Informācija man tiešām bija, bet tā vēl nebija pārbaudīta. Tālāk teicu, ka viņam jābūt pateicīgam par manu rīcību, atstājot viņu līdzšinējā postenī, nevis nākt pie manis ar pārmetumiem un prasību par iecelšanu direktora postenī.

E. Loske nu atvainojās. Pēc direktora posteņa viņš nemaz tā nekārojot, bet galvenais esot jautājums par algas paaugstināšanu. Tagadējā alga viņam esot par mazu, un viņš cerējis, ka nākdams par departamenta direktoru, iegūšot lielāku. Vai viņš nevarot lūgt — viņa atalgojumu kaut kādā ceļā paaugstināt. Apsolījos par šo jautājumu padomāt un viņš aizgāja.

Nobeidzot šo Nodokļu departamenta pārkārtošanas lietu vēl tikai piezīmēju, ka E. Loskes atalgojumu, iecerot viņu par kādas nodokļu komisijas priekšsēdi gan paaugstināja, bet E. Loske pēc K. Ulmaņa apvērsuma, kad Fr. Ķempeli, kā V. Bastjāņa ieceltu bez jebkāda iemesla atstādināja, un viņa vietā iecēla E. Loski, tas nebūt neprasi ja vairs — kāpēc Fr. Ķempelis atstā-

dināts, bet gan parādīja „zobus”, atlaižot no vietas labu un cēlīgu departamenta darbinieci, kuŗa departamentā bija nostrādājusī jau vairākus gadus — Mariju Erdmani — tikai tāpēc, ka tā bija manas sievas — māsas meita. Par manu taisnīgo un iecietīgo rīcību, paturot viņu darbā un paaugstinot pat atalgojumu, viņš nu atriebās, patiesībā ne man, bet tai meitenei. Tāda ir pasaule, teic veci ļaudis.

Latvijas valsts sākumā, kad valsts bankas — Zemes, Hipotēku un Latvijas banka — vēl nebija nodibinātas, aizdevumu izsniegšanai dažādām saimnieciskām vajadzībām steidzamības kārtībā nodibināja dažādus fondus, par kuŗiem runa būs vēlāk, un to pārvaldīšanu uzdeva Finanču ministrijas Kredītu departamentam. Vēlāk, kad minētās valsts un arī privātas bankas jau darbojās, Kredītu departamentam vaajdzēja uzņemties arī citus, tīri saimnieciskus pienākumus, piemēram, valsts monopolu (linu, spirta, vēlāk arī cukura) kārtošanu un vadišanu. Tāpēc Kredītu departamenta nosaukums un darbība vairs neatbilda lietas būtībai un to nācās grozīt, nosaucot par Saimniecisko departamentu. Šo nosaukuma, līdz ar direktora maiņu, arī man vajadzēja izvest.

Uzņemoties finanču ministra pienākumus man bija skaidrs, ka tik lielu ministriju ar tik plašiem un daudzpusīgiem uzdevumiem vienam cilvēkam pārvaldīt, pārredzēt un pašam kārtot arī visu nozaru darbību, nemaz nav iespējams. Tiklīdz biju pienākumus uzņēmis, uzsāku sarunas ar savu faktisko palīgu Dzelzceļa virsvaldē — sociāldemokratu Pēteri Vanagu, kuŗš bija pārgājis uz Valsts kontroli, aicinot viņu pārnākt uz Finanču ministriju kādā augstākā, viņam piemērotā postenī. P. Vanags manu aicinājumu noraidīja, motivējot ar to, ka es jau Finanču ministrijā mūži nesēdēšot, un tiklīdz es būšot projām, viņu izmetīšot uz ielas. Nevarēju noliegt, ka P. Vanaga motīvi ir pamatoti un biju spiests no viņa atteikties. Viss Kredītu departamenta augstākais vadošais personāls gan bija man personīgi pazīstams, bet tas vai nu nāca no labā spārna aprindām, vai pret to bija celti sabiedrībā kādi iebildumi. Izvēlēties no viņu vidus uzticības personu un drošu palīgu neatradu par iespējamu. Tāpēc izšķīros runāt ar demokrātiskā centra līdzgaitnieku Jāni Miezi, kas strādāja Valsts kontrolē. Par viņu biju saņēmis vislabākās atsauksmes un par viņa godīgumu nešaubījos.

J. Miezis principā piekrita pārnākšanai uz Finanču ministriju,

jo darbs tur būšot dzīvāks, bet interesējās par posteni un atalgojumu. Piesolīju viņam Saimnieciskā departamenta direktora vietu, jo iepriekšējais direktors A. Kārkliņš šo posteni jau bija atstājis. Pret A. Kārkliņu bija iesniegtas sūdzības un es ar M. Skujenieku jau par šo lietu biju runājis. Apsverot visus „pro” un „contra” motīvus Kārkliņa apsūdzības lietā, Skujenieks man piekrita. Vēlāk, 1927. gada beigās, A. Kārkliņu kā līdzvainīgu Kredītu departamenta garantiju izsniegšanā un citās lietās, nodeva tiesai. Tāpēc arī J. Miežim Saimnieciskā departamenta direktora vietu varēju droši solīt. J. Miežis priekšlikumu pieņēma un pārnāca uz Finanču ministriju. Mans parsonīgais darba smagums ar to zināmā mērā kļuva vieglāks.

Latvijas Hipotēku banka, kuŗa bija pārņēmusi no dzīves atjaunošanas fonda namsaimniecības, kuģniecības un rūpniecības kreditēšanu ar ilgtermiņa aizdevumiem, darbojās galvenā direktora Miķeļa Bružas vadībā. Par viņu ienāca sūdzības kā par nespējīgu un nepiemērotu bankas vadītāju. Viņam pārmeta, ka jau vairākus gadus vadīdams Hipotēku banku un tās uzdevumā apmeklēdams Vakareiropu, nav pratis atrast tur novietojumu tīrgū šīs bankas izlaistām ķīlu zīmēm, resp. nav spējis sagādāt pret šīm ķīlu zīmēm ārēju aizdevumu Latvijai. Šim pārmetumam sevišķu vērību nepieņiezu, jo arī pret valsts Zemes bankas ķīlu zīmēm nekāds ārējs aizņēmums nebija saņemts, kaut gan Hipotēku bankas ķīlu zīmēm zināmas priekšrocības bija. Bez šī pārmetuma nāca arī citi. Aizrādīja uz viņa vājo veselību un vecumu (dz. 1868. g.) un prasīja, lai viņu atvieto ar citu — jaunāku un spējīgāku galveno direktoru.

Sūdzības par M. Bruži bija ienākušas arī ministru prezidentam M. Skujeniekam, un viņš jautāja man, ko es domāju ar M. Bruži darīt? Teicu viņam, ka neapmierinātību ar M. Bruži esmu vairākkārt dzirdējis un prasīju M. Skujeniekam, vai viņam ir zināms kāds labs kandidāts šim postenim? Tāda viņam nebija, bet minēja dažus, apprasoties starp citu arī par manu jaunības draugu Robertu Bilmani, kuŗš Hipotēku bankā jau strādāja kā direktors, kārtojot un vadot rūpniecības kreditēšanu. Man pret R. Bilmani nekādi iebildumi nevarēja būt un nebija. Viņa iecelšana tikai izsauktu protestus un pārmetumus par „draugu būšanu”. Bija arī skaidrs, ka tik redzams sociāldemokrāts kā R. Bilmanis Hipotēku bankas galvenā direktora vietu varēs ieņemt

tikai kreisās valdības laikā. Ilgāk viņu necietīs. Krītot šai valdībai, jākrīt būs arī Bīlmanim un Hipotēku banka jāatstāj pavīsam. To R. Bīlmanis saprata un galvenā direktora posteni ieņemt nevēlējās.

Hipotēku bankā ilgāku laiku strādāja par direktoru bijušais nodokļu inspektors Pauls Ozoliņš, kuŗu personīgi toreiz nemaz nepazinu. M. Skujenieks viņu laikam pazina un par viņu interesējās, jo viņš pieslējās centra grupām. Nekas slikts par viņu nebija dzirdēts, un arī R. Bīlmanis šo kandidātūru atbalstīja. Kad noskaidrojās, ka P. Ozoliņš ar mieru stāties M. Bružes vietā, stādīju viņu ministru kabinetam priekšā un valdība, atbrīvojot M. Bruži, iecēla P. Ozoliņu par Latvijas Hipotēku bankas galveno direktoru.

Bija vēl citas nozares Finanču ministrijā, kur nācās domāt par vadošo darbinieku pārmaiņu, piemēram, Linu monopolā. Par to es runāšu nākamā nodaļā.

b) Linu monopols un tā izmantotāji.

Latviešu zemnieki sēja linus un izstrādāja jau no seniem laikiem gan pašu vajadzībām — krekliem, biksēm, palagiem — gan arī pārdošanai. Cara laikos linus (šķiedru) uzpirka dažādi privāti tirgotāji vai to aģenti, ziemā apbraukājot zemnieku mājas un maksājot par liniem zemas cenas, tādā kārtā aprkrāpjot zemniekus. Lai to novērstu un lai peļņu par liniem saņemtu valsts, kuŗai nauda bija ārkārtīgi vajadzīga armijas apbruņošanai un uzturēšanai, pagaidu valdība jau 1919. gada rudenī nodibināja Linu monopolu, tas ir — noteica, ka linus uzpirkt no zemniekiem un pārdot uz ārzemēm vai arī linu izstrādātājiem iekšzemē drīkst tikai valdība, resp. šīs valdības pilnvarotas personas vai iestādes.

Lai linu uzpirkšanu realizētu, valdībai vajadzēja ierīkot jeb atvērt visā Latvijā linu uzpirkšanas punktus, izsniegt tiem rīcības kapitālu linu iepirkšanai un noteikt linu cenas. Sākumā atvēra kādus 150 punktus, bet vēlāk to bija ap 300. Tā kā linu uzpirkšana solīja labu peļņu, un linu uzpirkšanai valdība izsniedza prāvas summas, tad par punktu turētājiem, resp. uzpircējiem vai koncesionāriem pietiecās daudzi gribētāji. Gadījās arī, sevišķi vēlākos laikos, kad kāds valdības locekļa labs draugs

vai paziņa viens pats dabūja vairāku punktu koncesijas, un tad par labu naudu (4—5.000 latiem par punktu) izīrēja tos citiem. Sākās spekulācija un korrupcija ar Linu monopolam atvēlētiem 20 milj. latu lieliem valsts līdzekļiem.

Sākumā linu cenas zemniekiem noteica ļoti zemas, lai valdībai atliktu lielāka peļņa. Tā 1919/20. gadā maksāja tikai 18 Latv. rubļus vai 9 centus, bet 1920/21. g. — 78 rubļ. vai 39 centus par kilogrammu, bet ārzemēs saņēma 250 līdz 300 angļu mārciņas par tonnu, tas ir — ap 7,50 latus par kilogrammu jeb 80 reizes vairāk. Rezultātā valsts pirmos pastāvēšanas gados zemnieki — linu ražotāji bija tie, kas sagādāja valstij lielos līdzekļus valsts un armijas vajadzībām. Vēlāk apstākļi stipri mainījās, un valsts no linu ražotāju izmantošanas atteicās. Uz kreisās valdības vēlēšanos es kā Finanču ministrs izstrādāju un valdība Saeimā iesniedza likuma projektu, kuŗš noteica, ka no linu pārdošanas iegūtā tīrā peļņa valstij jāatmaksā atpakaļ linu ražotājiem. Šo likumu Saeima pieņēma, un linu ražotājiem valsts peļņu atmaksāja.

Vēlāk, pēc lielās starptautiskās saimnieciskās krīzes 1929/30. gadā, kad linu cenas stipri nokrita, valsts ne tikai kā nesaņēma nekādu peļņu no linu ražotājiem, bet sāka tiem piemaksāt no citiem valsts kases līdzekļiem, lai pārāk lielos apmēros nesamazinātos linu sējuma platības un valstij nebūtu jāzaudē ārzemju valūta. Bet kas Linu monopolā nemaz negrozījās, bet auga augumā — tās bija nebūšanas un korrupcija, kuŗas tur atklāju un cīnījos ar to izravēšanu, ar visiem manā rīcībā esošiem līdzekļiem, iegūstot, protams, daudz ienaidnieku un nelabvēļu.

Linu punktus uzpirktos linus punktu turētāji nogādāja Rīgā valsts centrālā linu noliktavā — Ķīšezerā ielā 11. Tur valsts algoti linu brāķeri un svērēji tos pieņēma pēc sortimentiem, un tur lini glabājās līdz pārdošanai uz ārzemēm vai iekšzemes fabrikām. Un te, punktos un centrālajā noliktavā, radās korrupcijas iespējas, valsts un zemnieku krāpšana. Daudzi linu punktu turētāji iemanījās pazemināt linu sortimentu (šķirni), maksājot zemniekam par pirmās šķiras liniem tikai otrās vai trešās šķiras cenu. Novēdis linus Rīgā centrālajā noliktavā, viņš atkal centās sortimentu paaugstināt un uz starpību labi nopelnīt. Ja linu punkta turētājam nebija Rīgā labi sakari ar linu brāķeriem un

svērējiem, tad uz sortimenta paaugstināšanu viņam bija maz cerību. Tāpēc vajadzēja uzturēt draudzību, resp. „smērēt”.

Bija arī tādi linu punktu turētāji, kas linus no zemniekiem pieņēma, bet naudu tūliņ neizmaksāja, solot to darīt vēlāk. Kad linu nodevēji sāka dumpoties un griezās pie tiesas, tad nereti izrādījās, ka uz kvītīm par linu pieņemšanu ir arī atzīmes, ka nauda izmaksāta, kaut gan sūdzētāji apgalvoja, ka viņi to nav saņēmuši. Tiesa lietas gan izbeidza, bet revīzijā vēlāk noskaidrojās, ka atzīmes nepareizas. Punktu slēdza, un valsts avansu atprasīja.

Valsts kontroles un Finanču ministrijas revīzijas konstatēja, ka ir tādi linu pieņemšanas punkti, kas izdod zemniekiem nepareizas, resp. viltotas kvītis. Kā šādus, tā arī tādus punktus, kas linu uzpirkšanai izdotos valsts avansus izlietoja citām vajadzībām, spekulējot ar tiem, avansus atprasīja un punktus slēdza. Bet visus blēžus notvert nemaz nebija tik viegli.

Šie linu punktu revīziju gadījumi rādīja, ka ir tādi linu punktu turētāji, kas apkrāpj zemniekus — linu audzētājus, gan arī tādi, kas linu uzpirkšanai saņemtos prāvos valsts līdzekļus izlieto spekulācijai. Tāpēc bija vajadzīga stingra un biežāka linu punktu revīzija.

Ja ne tik liela kā linu brāķeriem, tad tomēr zināma nozīme bija arī linu svērējiem centrālajā noliktavā Rīgā. Pēc revīzijām linu punktus un centrālajā noliktavā, man nācās dažas personas atlaist. Par vienu tādu raksturīgu gadījumu ar kādu svērēju pastāstīšu tālākajā nodaļā par „sūdzībām un prasībām”. Arī dažas Finanču ministrijas uzticības personas — linu punktu revidentus — man nācās atlaist par kukuļu ņemšanu un punktus atklāto nebūšanu slēpšanu un segšanu. Tas nebija patīkami, bet valsts un zemnieku labā bija jādara.

Lielās un galvenās spekulācijas un korrupcijas norisinājās pašā Linu monopola pārvaldē sakarā ar linu pārdošanu uz ārzemēm. Par to jau minēju kādā iepriekšējā nodaļā „Veikalnieciskie līgumi un korrupcijas sākums”. Ar šo starpniecības lomu visi cerēja un dažiem arī izdevās labi nopelnīt. Pirms nācu par finanču ministri, šo vidutāju bija saradies diezgan daudz, bet no latviešiem galvenais tomēr bija un palika Akc. sab. „Latvijas tranzīts”, no ārzemniekiem laikam Fortingtons vai kāds cits.

Mazākus daudzumus bija pirkušas sabiedrības „Linu centrāle”, „Abava” un citi.

Oficiālais linu pārdevējs bija Finanču ministrijas Saimnieciskais departaments, kuŗam Linu monopols bija padots. Faktiski pie linu pārdošanas manā laikā piedalījās monopola vadītājs, kuŗam linu pircēji iesniedza savus priekšlikumus, un kuŗš tad ar tiem griezās pie departamenta direktora, prasīdams tā piekrišanu. Departamenta direktors savukārt ar minētiem priekšlikumiem nāca pie manis, un prasīja manu akceptu katrā atsevišķā gadījumā. Šī procedūra bija vajadzīga tāpēc, ka ap Linu monopolu, kuŗā koncentrējās miljoniem latu lieli valsts līdzekļi, tinās arī visādas baumas un politiska demagoģija. Atbildību nesa valdība un finanču ministrs kā tās locekļi.

Katrs linu pircējs savā iesniegumā uzrādīja, cik un kādu linu sortimentu viņš vēlas pirt un cik angļu mārciņu par tonnu piedāvā. Pie pirkšanas-pārdošanas līguma slēgšanas vajadzēja iemaksāt zināmu avansu valūtā (angļu mārciņās), un pirms linu izņemšanas no centrālās linu noliktavas samaksāt visu atlikumu, arī valūtā. Nekādus izņēmumus nedrīkstēja pieļaut, jo tad tos vajadzētu darīt zināmus arī citiem pircējiem, lai arī tie atvieglinājumu, piem., kreditēšanu, varētu ievērot pirms cenu piedāvāšanas. Tāpēc iepriekš minētās prasības bija katēgoriskas un no tām atteikties nedrīkstēja.

Bet kas agrāk bija noticis praksē? Pavisam kas cits! No ārzemju firmām un arī dažām latviešu sabiedrībām tas tika daudz maz ievērots, bet no „pašu ļaudīm”, resp. politiskiem draugiem un valdības balstītājiem nē. Par šādu draugu sabiedrību bija izvērtusies „A/S. Latvijas tranzīts” un vēl dažas citas mazāk pazīstamas organizācijas, piem., „Linu centrāle”, „Lini” etc., kuŗu valdēs sēdējuši Kārļa Ulmaņa un Arvēda Berga draugi kā A. Šērs, R. Kalnings, P. Ašmanis, A. Alberings u.c. Šīm organizācijām K. Ulmaņa un A. Alberinga valdības bija parādījušas lielu pretimnākšanu gan kredita, gan kredita nodrošinājumu ziņā.

„Latvijas tranzīts” linus bija pircis no valdības uz kredita jau sākot ar 1920. gadu un to nepārtraukti turpinājis līdz 1926. gada beigām, kad nāca kreisā valdība. Tad „Latvijas tranzita” parāds valstij par līniem vēl bija ap 7 milj. latu, par kuŗiem nemaksāja ne deldējumu, ne procentus. Un kādi bija „Latvijas

tranzita" nodrošinājumi par šiem 7 milj. latiem, lai tos varētu piedzīt? Tikpat kā nekādu. Tas bija bankrota stāvoklī nonākušu banku dažu miljonu apmēru bezvērtīgas garantijas un kāds lielāks skaits trīs un četrkārtīgi pārvērtētu lauku saimniecību — to iekļāto lauku saimniecības, kuŗu normālā vērtība katrai par sevi būtu apm. 3—4.000 latu, bet bija novērtētas uz 6, 10 un vairāk tūkstošiem. Ja šīs iekļātās mājas parādu piedzišanai arī laistu pārdošanā, resp. izūtrupētu, tad galīgi izputinātu visus to īpašniekus, bet valsts dabūtu samērā niecīgu summu. Tāpēc arī M. Skujenieka valdība pie šo nelaimīgo lauksaimnieku izūtrupēšanas nekērās, kas formāli skatoties tai bija jādara.

Lieta tāda, ka šie laucinieki no „Latvijas tranzita” un citām šīs sugas organizācijām un bankām bija saņēmuši sēklu, mākslīgos mēsļus vai vienkārši naudas aizdevumus par 16 līdz 20 un vairāk procentiem, tas ir — laucinieki bija saņēmuši daļu no tās naudas, ko „Latvijas tranzits” jau saņēmis par ārzemēs pārdo tiem, no Linu monopola uz kredīta saņemtiem līniet, un par ko valdībai nekā nebija maksājis. Šo valdības naudu nu „Latvijas tranzits” laida apgrozībā, izsniedzot zemniekiem dažas tiem nepieciešamas mantas un naudu pret ārkārtīgi augstiem procentiem, ņemot no tiem obligācijas (māju iekļāšanas dokumentus) kā nodrošinājumu, un nododot šīs obligācijas tālāk Linu monopolam kā nodrošinājumu par izsniegtiem līniet.

Papildam pie iepriekš teiktā vēl jāaižrāda uz kādu ļoti svarīgu apstākli. 1927. gada vasarā un rudenī, kad jau sākās sarunas par jaunās linu ražas apmēriem un pārdodamiem linu daudzumiem, Linu monopola vadītāja vietas izpildītājs, jo direktors A. Šķipsna jau biju no amata atbrīvojis, man kādu dienu pilnīgi negaidot atklāja noslēpumu, uzrādot kādu slepenu, iepriekšējā finanču ministra A. Alberinga noslēgtu līgumu ar „A/S. Latvijas Tranzits”.

Ar šo slepenu līgumu bija piešķirtas „Latvijas tranzitam” lielas privilēģijas linu pirkšanā no valdības. Tanī bija sacīts, ka tad, ja „Latvijas tranzits” no kāda gada linu ražas nopērk tik un tik tonnas (skaitļus neatceros), bet šķita ap 50—100, tad tas pie gala aprēķina saņem 5 % atmaksu, ja nopērk vairāk, piem. 100—500 tonnas, tad saņem 8, 10 % u.t.t.; bija izstrādāta vesela skāla.

Šī slepenā, tikai „Latvijas tranzitam” zināmā priekšrocība

deva iespēju tam arvien solīt drusku augstāku cenu par liniem, nekā citiem, kas tādas privilēģijas nebaudīja un par tām nekā nezināja un tā „Latvijas tranzīts” varēja nopirkt vai visus uz ārzemēm pārdodamos linus, saņemot gada norēķina beigās lielu atmaksu, resp. faktiski maksājot par liniem daudz mazāk nekā citi, un tā sagādājot valsts kasei prāvus zaudējumus.

Tā bija veikla, bet negodīga un neganta spekulācija, muļķojot zemniekus un apkrāpjot valdību. Tāpēc arī kreisā valdība uz manu priekšlikumu 1927. g. 13. decembrī, kad savu ziņojumu tai biju iesniedzis, un uzklausījusi Rīgas apgabaltiesas prokurora A. Apsīša domas, vienprātīgi nolēma nodot tiesai Linu monopola bijušo vadītāju A. Šķipsnu, Kredītu departamenta bij. direktoru A. Kārkliņu, „Latvijas tranzīta” direktoru rīkotāju P. Brunneru, „Linu centrāles” direktoru-rīkotāju Lazdiņu, un abu akciju sabiedrību — „Latvijas tranzīta” un „Linu centrāles” valdes locekļus — A. Šēru, P. Ašmani, R. Kalningu, V. Vītolu, ģen. Ed. Kalniņu, A. Alberingu, V. Āboltiņu, G. Biseņnieku, P. Ozoliņu un L. Strupovicu.

Uz ministru prezidenta M. Skujenieka jautājumu prokuroram A. Apsītim, vai minēto personu pārkāpumi un noziegumi ir tik smagi, ka tie jānodod tiesai un vai prokuroram ir pārliecība, ka viņus arī notiesās, prokurors atbildēja, ka uz likuma pamata tie esot notiesājami, resp. sodāmi, bet Latvijas likumi dodot tiesnesim iespēju spriest ne tikai uz likumu pamata, bet vadoties arī no sirdsapziņas. Tāpēc noteiktu atbildi par notiesāšanu viņš nevarot dot.

Kas ar šīm lietām tiesā noticis, man nav zināms. Līdz 1934. gada 15. maijam apvērsumam tās iztiesātas vēl nebija.

Neskatoties uz visām nebūšanām un korrupcijām, Linu monopols pirmos desmit valsts pastāvēšanas gados bija devis valstij vairāk nekā 30 milj. latu skaidra atlikuma.

c) Spirta monopols un spirtrūpnieki

Otrs monopols, kas Latvijā pastāvēja jau no paša valsts sākuma, bija organizēts pēc vecās cara Krievijas parauga un deva valstij lielus ieņēmumus, bija Spirta monopols. Valsts savās rokās bija pārņēmusi tikai tirdzniecību ar spirtu un degvīnu, bet spirta ražošanu un tirdzniecību ar citiem alkoholiskiem dzē-

rieniem, grūtās kontroles dēļ, atstājusi privātās rokās. Spirta monopola uzdevums bija — spirta iegāde, tā rektifikācija un atūdeņošana, degvīna izgatavošana un pārdošana.

Spirta ražošanai varēja lietot melasi, kartupeļus, cukurbietes un labību. Latvijā darbojās kādas 60 spirta dedzinātavas dažādās valsts daļās. Galvenais izejmateriāls spirta iegūšanai Latvijā tomēr bija kartupeļi, sevišķi sākumā, kuņus pirkā no zemniekiem un tā sagādāja viņiem jūtamus ienākumus. Caurmērā katru gadu ražoja ap 8—10 milj. litru spirta. Šim nolūkam patērēja ap 50—60.000 tonnu kartupeļu. Spirta dedzinātavās ražoto jēlspirtu atpirkā Spirta monopols un savā spirta fabrikā Rīgā no tā izgatavoja dzeramo degvīnu.

Jēlspirta iegāde bija tīri komerciāla operācija, bet monopoli-zēta, dedzinātavas drīkstēja spirtu pārdot tikai valstij, resp. Spirta monopolam, jo tikai monopola vajadzībām spirtu ražoja. Tā valsts atzina tikai sevi par tiesīgu noteikt visu jēlspirta ražošanu, kam arī piekrita spirta dedzinātavu īpašnieki. Tāpēc katru gadu valdība, resp. Spirta monopols noteica jēlspirta cenu, vienojoties ar spirt rūpniekiem arī par cenu, ko viņi maksās zemniekiem par kartupeļiem.

Līdz 1926. gada beigām valdības bija maksājušas spirt rūpniekiem 12 vai 13 santimus par gradu spirta, bet M. Skujenieka valdība, resp. Finanču ministrija, pēc sīkākām aprēķiniem atzina šo cenu par augstu, kas sagādā spirt rūpniekiem pārāk lielu peļņu, un vienojās ar spirt rūpniekiem par 10 santimiem gradā. Tā kā valsts atpirkā ap 30 milj. gradu spirta, tad tā ietaupīja valsts kasei ap 1 milj. latu. Tika paaugstināta arī kartupeļu cena, paceļot to no nepilniem divi uz divi ar pus latiem par pūru, tātad par 20 %, sagādājot zemniekiem — kartupeļu piegādātājiem, lielākus ienākumus.

Valsts degvīna noliktava, resp. fabrika Rīgā, kur spirtu dedzinātavas nogādāja, to pārstrādāja, kā jau iepriekš minēts, un laida apgrozībā, nosakot kā tīram spirtam, tā arī degvīnam cietas cenas. Līdz 1927. g. izgatavoja un pārdošanā laida tikai vienu degvīna šķirni, ko tauta bija iesaukusi par „ulmanīti”. Tas maksāja ap pusotra lāta 1/2 litra pudele.

Spirta monopola vadītājs, resp. Nodokļu departamenta direktors ierosināja labākas, vairāk attīrītas šķirnes degvīna izgatavošanu, paaugstinot mazliet arī šī degvīna cenu. Fr. Ķempeļa iero-

sinājumam piekritu un lūdzu viņu pirmās izgatavotās augstākās šķirnes degvīna dažas pudeles piegādāt man Finanču ministrijā, lai uzlaboto degvīnu varētu nogaršot un ar to iepazīstināt arī pārējos valdības locekļus. Fr. Ķempels to izdarīja un noteiktā dienā valdībai vajadzēja šo augstākās šķirnes degvīnu nogaršot un izšķirt tā likteni — tādu izgatavot un laist pārdošanā vai nē.

Kad mēs abi ar Fr. Ķempeli bijām valdības locekļus iepazīstinājuši ar augstāka labuma degvīna lietu un likām priekšā to nogaršot, M. Skujenieks ieminējās, ka latvieši neesot pieraduši dzert degvīnu bez „piekodām”, tādēļ no nogaršošanas vajadzēšot atteikties. Kancelejas direktors D. Rudzītis lika priekšā nogaršot degvīnu vakariņās pie viņa turpat valdības namā, kur viņam bija dzīvoklis. D. Rudziša priekšlikumam visi smaidot piekrita. Nogaršošana notika D. Rudziša dzīvoklī un visi valdības locekļi jauno degvīnu atzina par labu un laižamu tirgū. Oficiāli to nosauca par „dzidro”, bet tauta drīz vien to „pārkristīja” par „bastjānīti”.

Attiecībā uz šīm divi degvīna šķirnēm Līvu Jurkas 1930. g. satiriskā gada grāmatā „Rīkstes” bija ievietota gaļa satīra, kuņas daži panti skanēja:

Bij kādreiz tautā „kandžas” skola,
Gaiss brāgas smakas piepildīts.
Pēc piedzima iekš monopola
Valsts zīdainītis „ulmanīts”.

Tad nāca jauni laiki, modes,
Pēc jauna, jauka sauca švīts.
Pa kreisi vēro jaunas bodes,
Vairs negaršoja „ulmanīts”.

Par „bastjānīti” sauc to dziru,
Kas tagad mums pie sirds tā iet —
Tam pirmo vietu, pirmo šķiru
Mēdz piespriest, un tam slavu dzied.

Tīklīdz, ka krogā kāju speru,
Es jūtos jau liels bagātnieks,
Pats dzidro „bastjānīti” dzeru,
Un citus pacienāt man prieks.

Ja manim „Lombardbanka” būtu,
Ja manim būtu „Zelta lats”,
Vai domājat, es skopāks kļūtu
Pēc naudas alktu manim skats?
Oh nē! Es „prozit” uzsauktu
Un visu banku nodzertu.

Kad reiz pēc visām dzīves aukām
Es atpūtišos „Centrālē”,
Un sapņošu par dienām jaukām,
Kas nogrimušas pagātnē.
Tad zinu — sievai atnāks līdz
Mans pēdēj's prieks — mazs „bastjānīts”.

Bet kas pret „bastjānišiem” bieži
Kā Reinhards, uzmet degunu,
Tie kristīgie nav, redzams tieši,
Tie nievā Dieva dāvanu.
Kad viņiem pienāks slāpju brīdis —
Ne piles!!! Lai stāv „bastjānīts”.

Parasto degvīnu (ulmanīti) valsts degvīna noliktavā aizlakoja ar sarkanu laku, tādēļ šis degvīna pudeles dzērāji sauca arī par „sarkangalvītēm”. Vēlāk izlaisto dzidro (bastjānīti) aizlakoja ar baltu laku. Pie Spirta monopola budžeta apspriedes Sacimas budžetu komisijā 1928. g. kāds komisijas loceklis pus pa jokam, pus nopietni iejautājās — kāpēc monopola pārvalde nepareizi aizlakojojt degvīna pudeles: ulmanīti ar sarkanu, bet bastjānīti ar baltu laku, kad patiesībā vajadzētu darīt otrādi? Pārvaldes priekšnieks Fr. Ķempelis pasmaidīja un atteica — šis norādījums tiks ievērots. Patiesībā to gan vairs neievēroja, jo bija jau cita valdība, un degvīna lietotāji pie sarkanām un baltām pudelēm „galvām” pieraduši.

Degvīna sadalīšanai patēriņam pa visas Latvijas restorāniem, krogiem un citām koncesionētām patēriņa vietām iepriekšējās valdības bija noslēgušas ar kādu spirt rūpnieku sabiedrību „Izdalītājs” līgumu, kas bija izdevīgs „Izdalītājam”, piešķirot augstu procentu par izdalīšanu un pārāk lielu avansu — 2 milj. latu — rīcības kapitālu, papildinot to vēlāk vēl ar kādu pusmiljonu. Degvīna izdalīšanai vien šis lielais avanss nebija vajadzīgs, bet

„Izdalītājs” to izlietoja citiem spekulātīviem veikaljiem, piem., ierīkoja un atvēra hipodromu, ko vienmēr saistīja ar A. Alberinga vārdu, gan arī ieguldīja vēlāk bankrotējošā Grobiņa Lombardbankā un citur.

Kreisās valdības laikā, kad šīs lietas atklājās, bija uzkrājušies kādi 75—80.000 lati nenomaksātu procentu par izsniegtā kapitāla nenomaksu līgumā paredzētos termiņos. Kad „Izdalītājs” labprātīgi procentu parādu nekārtoja un atteicās arī atmaksāt ministra J. Blumberga nelikumīgi izsniegto papildu avansu, valdība ievadīja oficiālu piedzišanu tiesas ceļā. Agrākām valdībām tuvu stāvošie „Izdalītāja” biedri par kārtīgu līguma pildīšanu nebija domājuši, un nu asi vērsās pret valdību, it īpaši pret mani.

Atzīdams, ka ar „Izdalītāju” noslēgtais degvīna izdalīšanas līgums valstij neizdevīgs, un ka to pašu uzņēmums nepilda, uzsāku nesaistošas sarunas ar pašvaldībām, vai tās būtu ar mieru uzņemties degvīna izdalīšanu. Visas pašvaldības vienprātīgi atbildēja, ka to labprāt darītu un ka tas tām būtu ļoti pa prātam. Arī procentu un citā ziņā tas valstij būtu daudz izdevīgāks nekā līgums ar „Izdalītāju”.

Kad „Izdalītājs” tam ļoti izdevīgo līgumu nepildīja, procentus nemaksāja, izlietojot lielo valdības avansu citiem spekulātīviem nolūkiem, pieprasot degvīna sadalīšanai vēl lielāku valdības avansu, tad ar valdības piekrišanu izdalīšanas līgumu ar „Izdalītāju” uzteicu un pieprasīju visu valdības avansa atmaksu. Nu „Izdalītājs” saprata, ka aizgājis par tālu un mēģināja vest sarunas par līguma uzteikšanas atsaukšanu. Protams, ka tam piekrist nevarēju. Bija jau arī sagatavoti līgumi ar pašvaldībām, kuŗām ar zināmu noteiktu datumu bija jāpārņem no „Izdalītāja” degvīna sadalīšana visā Latvijā. Pārlicinājušies, ka tiešās sarunās ar mani neko nepadara, spirt rūpnieki bija nolēmuši lietot kādu aplinkus ceļu.

Kādā dienā man piezvanīja paziņa un studiju biedrs — zvērināts advokāts Ansis Petrevics, kas vēl studiju laikos bija arī mans partijas biedrs — sociāldemokrāts, bet tagad atradās bergīstū „lēģerī” un izteica vēlēšanos mani ministrijā apmeklēt. Protams, ka bez vārda runas apmeklējumam piekritu un A. Petrevics pie manis ieradās. Draudzīgi apsveicinoties iepasījos, kādi vēji viņu pie manis atpūtuši. Esot kāda „lietiņa”, par kuŗu

gribot aprunāties, teica A. Petrevics. Izrādījās, ka viņš ieradies kā „Izdalītāja” pilnvarnieks un grib runāt par degvīna sadalīšanas lietām. Sapratu šo aplinkus gājienu ar nolūku izmēģināt draudzības stiprumu. A. Petrevicam tūliņ pateicu, ka tādā gadījumā viņa nāciens veltīgs, jo šinī lietā nekāda pretimnākšana no valdības puses nav iespējama. A. Petrevics atzinās, ka uz to viņš nemaz necerot, bet kā advokāts viņš esot runājams katram, kuŗus līgumi vai likumi spaidot, sevišķi, ja labi samaksājot. Viņš neslēpa spirtrūpnieku, resp. „Izdalītāja” nolūkus un arī necentās no manis kā drauga kādu pretimnākšanu panākt. Viņš zināja, ka neesmu „pērkams” un tāpēc nemēģināja to darīt.

Ar pašvaldībām par degvīna izdalīšanu vienojāmieš un līgumus noslēdzām. Noteiktā dienā tās izdalīšanu pārņēma un veica labi. Šī izdalīšanas kārtība palika spēkā arī pēc Skujenieka valdības atkāpšanās. Kas notika ar „Izdalītāja” izsniegto avansu un nokavētiem procentiem, nezinu. Kreisās valdības laikā to vēl neatmaksāja, un vēlākās pilsoniskās valdības ar valsts izstāvošo veikalniecisko parādu piedzišanu sevišķi nesteidzās un daudz nerūpējās. Cita lieta — pilsoņu nodokļi.

Pēc oficiālām ziņām Spirta monopols 20 gadu laikā (1920.—1940.) devis valstij 400 milj. latu lielu peļņu, caurmērā — 20 milj. latu gadā.

d) Valsts fondi, bankas un garantijas.

Latvijas valsts sākumā, kā jau minēju, valsts ilgtermiņa bankas nedarbojās, jo tās nebija noorganizētas. Tāpēc dibināja fondus dažādām vajadzībām, kuŗos ieskaitīja šīm vajadzībām domātos līdzekļus un tos nedrīkstēja izlietot citām vajadzībām kā tikai fondā paredzētām. Tā kā vajadzību bija daudz, tad arī fondu saradās daudz un dažādu. Desmit gadu laikā to bija saradies ap 70 vai pat vairāk. Tā, piemēram, radās un pastāvēja ne tikai tādi fondi kā: valsts kredīta vai rezerves, zelta, valūtas stabilizācijas, dabas katastrofās cietušo, sēklas un meliorācijas fondi, kuŗiem liela nozīme, bet arī — medības, zirgkopības, racionālizācijas, monumentālo celtnu, kopdarbības un vesela rinda citu fondu, kur mazos apmēros ienāca sākumā vēl trūcīgie valsts līdzekļi.

Ja fondā ieplūda maz līdzekļu, tad apgrozība bija niecīga un valsts finanču operācijās nekādu jūtamu lomu nespēlēja. Svarīgi bija tādi fondi, kušos iepludināja lielus valsts līdzekļus, piem., 1921. gadā nodibinātais Saimnieciskās dzīves atjaunošanas fonds, kušu pārvaldīja Finanču ministrija, resp. Kredita departaments, un no kuša izsniedza aizdevumus: a) jaunsaimniecībām un lauksaimniecības atjaunošanai, b) rūpniecības un kuģniecības atjaunošanai, c) zvejniecības atjaunošanai, d) namu īpašniekiem, e) pašvaldībām, f) kredītiestādēm. Svarīgs bija arī Sēklas fonds, no kuša dažādām organizācijām izsniedza aizdevumus sēklas iegādei, un valsts Rezerves jeb drošības fonds, no kuša izsniegt aizdevumus bija aizliegts.

Kad 1922. g. pavasarī ilgtermiņa operācijām nodibināja valsts Zemes banku, tā pārņēma no Dzīves atjaunošanas fonda visus tos kreditus, kas bija izsniegti lauksaimniecībai un zvejniecībai, bet 1926. g. arī 6 milj. latu īstermiņa aizdevumus no Latvijas bankas, lai tos pārvērstu ilgtermiņa aizdevumos, resp., lai tos konvertētu. Tas pats notika arī ar kredītiem, kuši no Dzīves atjaunošanas fonda bija izsniegti rūpniecībai, kuģniecībai un namsaimniekiem, kad 1924. g. rudenī nodibināja Latvijas Hipotēku banku. „Abos gadījumos”, saka labi informētais A. Landsmanis, kas par šiem jautājumiem rakstīja Latvju Enciklopēdijā, — „budžetā paredzētos līdzekļus bankām deva Saimnieciskās dzīves atjaunošanas fonds. Bankas bija tikai operāciju izpildītājas un par saņemto naudu nodeva fondam savas ķīlu zīmes. Līdz 1930/31. g. valsts budžetā šādiem aizdevumiem bija paredzēti kopsummā 186,7 milj. latu. Bez tam fondā ieskaitīja izpirkšanas maksas parādus par agrārreformā piešķirtajām zemēm — ap 70 milj. latu.” Tā tad Saimnieciskās dzīves atjaunošanas fonds ar tik lieliem līdzekļiem bija tas „medus pods”, ap kušu kā bites saulainā laikā ap bišu tropu, kārām acīm pulcējās visādi „dzīves atjaunotāji”, it īpaši no zemnieku savienības un labā spārna prindām, neizslēdzot arī to vadoņus K. Ulmani un A. Bergu. Visiem viņiem vajadzēja naudu dzīves atjaunošanai. Vieni, piemēram, A. Alberinga „Lats” solīja gādāt zemniekiem labu, auglīgu sēklu un lētus mākslīgos mēslus, otri — K. Ulmaņa Lauksaimniecības banka un vesela rinda citu privātu banku vēlējās nodrošināt lauksaimniekus un dažādus uzņēmumus ar „lētu” — 20 vai 30 un vēl augstāk procentīgu

kreditu, trešie, piem., Arvēds Bergs — gribēja tirgoties pat ar svētiem ūdeņiem. A. Bergs bija iesniedzis parādrakstu, ka viņš „Svētās Helēnas” dabīgo minerālūdeņu izmantošanai saņēmis no valsts līdzekļiem 10.800 latus. Nolūki tiem visiem bija labi, pats galvenais — ienesīgi veikali, tikai nebija naudas. Un te nu viegli sasniedzami bija tādi valsts nodibinātie neizsmeļamie naudas avoti kā: Saimnieciskās dzīves atjaunošanas fonds, Sēklas fonds, Linu monopols, valsts Rezerves fonds, kuņus pārvaldīja pašu ļaudis Kredita departamentā un Finanču ministrijā. Nelaime bija tikai tā, ka naudas saņemšanai vajadzēja dot pretim kādas drošības, kuņu arī nebija. Vajadzēja šīs drošības atrast vai izgudrot. Un izgudroja arī. Tās bija „garantijas” jeb valsts galvojumu raksti, ka gadījumā, ja naudas ņemējs pats saņemto naudu neatdos, valsts to samaksās.

Garantiju devēji, galvenā kārtā Kredita departaments, kas sākmā garantijas deva par velti, neņemot nekādu procentu, un Latvijas banka, savu garantiju, pat aizdevumu nodrošinājumiem pieņēma privātu banku garantijas, personīgus vekselus un nereāli augsti notaksētu nekustamu īpašumu obligācijas, reizēm pat „lupatas”. (Gadījums ar „Siva” lupatām.) Un nu sākās īsts valsts un privātu garantiju drudzis, patiesībā tīrais trakums. Sākums tam visam meklējams jau labi sen atpakaļ, drīz pēc Latvijas Saimnieciskās dzīves atjaunošanas fonda nodibināšanas. Privātas bankas izsniedza tukšas (bez nodrošinājuma) garantijas saviem draugiem un viņu uzņēmumiem, un ar šīm tukšajām garantijām tie smēla naudu no Kredita departamenta pārvaldīšanā esošiem fondiem un Latvijas bankas. Galvenie naudas smēlēji bija: Dzīves atjaunošanas sab. „Lats”, A. Alberinga vadībā, K. Ulmaņa vadītā Latvijas lauksaimniecības banka, tai tuvu stāvošā Latvijas lauksaimniecības centrālbiedrību savstarpējā kredītbiedrība ar A. Šēru priekšgalā, Latvijas tranzīta ar P. Brunneru un A. Šēru, Latvijas tirgotāju banka ar Tupiņu, Pētermani un citiem, A. Klīves „Unions banka”, Otto sabiedrība „Zelta lats”, Grobiņa Lombardbanka, A. Bļodnieka Komercbanka un vēl daži citi.

Garantiju plūdus un nelikumīgās banku operācijas bija pamānījusi Valsts kontrole jau 1925. g. un dažas lietas pārbaudījusi. Savā atzinumā pie 1925/26. g. darbības pārskata tā rakstīja: „Pārbaudot saskaņā ar likumu par valsts aizdevumiem un

to nodrošināšanai nodotas vērtības, no 217 caurskatītām garantiju lietām 107 gadījumos nodrošinājumi atrasti nepietiekoši... Atsevišķos gadījumos Kredita departaments uz izsniegto garantiju pamata samaksājis savu klientu vietā, kaut gan tādiem maksājumiem budžetā līdzekļi nebija paredzēti, un tie segti pilnīgi nelikumīgi no valsts rezervēm. Daudzās lietās iekārtā nekustāmā manta nepietiekami apdrošināta. Garantiju un nodrošinājumu grāmatošana neapmierinoša”.

Pieminētajā pārskatā Valsts kontrole vēl norāda, ka Finanču ministrija nav ņēmusi par garantijām procentus, nav iekasējusi pienācīgos nodokļus, nav arī ņēmusi parasto risko procentu. Bija arī konstatēts, ka kāds no valdības ieceljamiem 13 Latvijas bankas padomes locekļiem, kuņiem piedalīšanās citos uzņēmumos aizliegta, bijis dalībnieks kādos 16 privātos veikalos un akciju sabiedrībās, kuņas arī kreditējusi Latvijas banka.

1926. g. 27. aprīļa Saeimas sēdē sociāldemokrātu frakcijas uzdevumā par šīm nebūšanām un nelikumībām runāju, un starp citu teicu:

„Pēc oficiāliem datiem, kādi ir manā rīcībā, uz 1926. gada 1. janvāri Kredita departaments ir izsniedzis garantijas dažādiem uzņēmējiem par 12 milj. latu. No minētās summas garantiju raksti par 4.250.000 latu izsniegti bez likumīga pamata un galvenā kārtā dažādām privātpersonām kredita nodrošināšanai Latvijas bankā . . . Kredita departaments no savas puses nav sekojis šo Latvijas bankas aizdevumu izlietošanai, kuņi ņemti uz tā izsniegto garantiju rakstu pamata.

Ka šie aizdevumi izlietoti ne vienmēr valsts interesēs, norāda gadījums ar J. Valeiku, kuņam Kredita departaments izsniedzis garantiju uz Latvijas banku 14.000 latu apmērā, bet laikraksta „Latvis” 1925. g. 1. jūlija numurā ievietots ziņojums, ka J. Valeika nodots tiesai par augļošanu, jo par 7 procentēm saņemto aizdevumu no valsts bankas, to aizdevis tālāk par 60 procentēm.

Par savām garantijām Kredita departaments līdz pašam pēdējam laikam nav nekā ņēmis. Tās dotas par velti, vismaz valsts nekā nav saņēmusi. Kad šai lietai pieskārs Valsts kontrole, Finanču ministrija bija spiesta atzīt, ka lieta nostādīta nepareizi, ka nevar garantijas izdot bez procentiem, jo privātas bankas par savām garantijām ņem 6 %, bet Latvijas banka 3 %”.

Neskatoties uz runām un Valsts kontroles norādījumiem, nekārtības un nelikumības valsts saimnieciskajā dzīvē turpinājās, tādēļ Saeimas sociāldemokrātu frakcija kopā ar savas partijas centrālkomiteju pieprasīja Saeimas ārkārtējās sesijas sasaukšanu. Ārkārtējā sesija sanāca 1926. g. 24. septembrī, kuŗā arī man frakcijas uzdevumā vajadzēja uzstāties ar norādījumiem par nebūšanām un nelikumībām valsts saimnieciskās dzīves kārtošānā, sevišķi Latvijas bankas kredita operācijās, čeku (naudas iekasēšanas rīkojumu) apgrozībā u.t.t.

Vispirms man nācās konstatēt tādu nenormālu parādību, ka iekasēšanai pirktos vai pārņemtos čekus Latvijas banka tūlīņ neiekasē, bet notur kādu laiku bankā un tad atdod atpakaļ. Tas liek domāt, ka Latvijas banka, pārķot vai pieņēmot kādu čeku, lai pēc norunāta vai zināma laika to atkal atdotu atpakaļ, vienkārši aizdod bez procentiem un bez nodrošinājuma čeka izrakstītājam, kādam labam draugam — veikalniekam, no valsts līdzekļiem čekā minēto summu. Šādi gadījumi bija vairāki. Tā, piemēram, A. Klīves „Uniona bankas” čeks par 700 dolāriem, pirķts 27. maijā, noturēts Latvijas bankā 54 dienas un tad atdots, resp. „Uniona banka” to atpīrkusi atpakaļ. Tāds ir K. Ulmaņa Lauksaimniecības bankas padomes locekļa A. Šēra čeks par 3.500 dolāriem, tad atkal „Uniona bankas” čeks uz A. Šēra, resp. K. Ulmaņa bankas blankas par 9.000 dolāriem, ko pārdevusi Lauksaimniecības banka. Vēl divi spīrtrūpnieka Spādes Liepājas bankas čeki par 20.000 dolāriem katrs, no kuŗiem viens nogulējis Latvijas bankā 27 dienas, bet otrs 34 dienas un tad atpīrkti, resp. atdoti atpakaļ.

Ir arī tādi čeki, kas pīrkšanas dienā netiek nosūtīti uz „inkaso”, resp. iekasēšanai, bet tikai pēc ilgāka laika. Acīm redzot Latvijas banka zinājusi, ka šiem čekiem nav seguma, un tāpēc vilcinājusies ar iekasēšanu, zaudējot procentus. Šādus čekus lielā vairumā piegādājusī Latvijas tīrķotāju banka, kopsummā par 380.000 dolāriem. Ka visām šīm čeku operācijām ir bargi sodāms spekulācijas un korrupcijas raksturs, pīrāda kāds Latvijas tīrķotāju bankas čeks par 5.500 dolāriem, kas pīrkts jau 1. jūnijā, bet izrakstīts tikai 12. jūnijā. Skaidrs, ka abu banku vadības slepeni savā starpā vienojušās par personīgu peļņu un procentiem uz valsts kases rēķīna, aizmirsdamas pat izlabot čeka datumu. Viens tāds Latvijas tīrķotāju bankas čeks par 20.000

angļu mārciņām, resp. 500.000 latiem, nonācis ārzemēs un tur ticis protestēts, jo nav bijis seguma.

Mans secinājums šinī Saeimas sēdē par Latvijas bankas čeku operācijām bijis ekojošs:

„Latvijas banka ir pirkusi čekus un zinājusi, ka šiem čekiem nav seguma, ka tie ir fiktīvi. Banka ir zinājusi, ka, ja šos čekus pārvedīs uz tām bankām, uz kuļām tie izrakstīti, tos nevarēs iekasēt, tie tiks protestēti, tad būs liels skandāls. Tāpēc Latvijas banka ne vienreiz vien ir pati devusi šiem nesegtajiem čekiem savu segumu un pārvedusi telegrafiski naudu. No visa tā redzam, ka banka ir nesusi nevien zaudējumu valstij, bet ka tā ir kaitējusi arī Latvijas naudas tirgum, Latvijas bankas un līdz ar to Latvijas valsts slavai.

Pēdējā skandalozākā lieta, kas vērsa uz sevi uzmanību un ar ko viss tracis sākās, ir tas, ka vesela rinda čeku, ko Latvijas banka nopirkusi un aizsūtījusi iekasēšanai — protestēti. Tā Latvijas tirgotāju bankai, piem., nonākuši protestā vairāki čeki. Tad daļa šīs bankas čeku nemaz nav vairs nosūtīti. Visas šīs lietas par nesegtiem čekiem sniedzas līdz 1.200.000 latu”.

Saeimas ārkārtējās sesijas vajadzību motivējot un tās sasaukšanu pieprasot, sociāldemokratu frakcija iesniedza sekojošus priekšlikumus:

1. saukt pie atbildības visus vainīgos nesegto čeku operācijās;
2. izvest Latvijas bankas iekšējās darbības reorganizāciju;
3. pārstrādāt un iesniegt Saeimai likumu par čekiem, nosakot likumā, ka čeka izdošanas brīdī katrā ziņā jābūt nodrošinātam arī čeka segumam.

Bez tam frakcija lika priekšā Saeimai papildināt Latvijas bankas statūtus ar sekojošiem noteikumiem:

1. Valsts kontrolei ir tiesības revidēt Latvijas bankas darbību;
2. Latvijas bankas padomes locekļu amati nav savienojami ar kādiem amatiem citās kredītiestādēs vai uzņēmumos, kas kredītējas Latvijas bankā.

Pie šī pēdējā priekšlikuma man jāatzīmē fakts, ka R. Kalnings bija kādu laiku Latvijas bankas priekšsēdis (no 1924.—1927. g.), bet A. Klīve — Latvijas bankas padomes priekšsēža biedrs (no 1922.—1931. g.) un pēc tam padomes priekšsēdis

(no 1931.—1940. g.). Abi šie kungi, kā jau redzējām, bija arī citu privātu banku un uzņēmumu vadītāji, kur laida apgrozībā gan čekus, gan garantijas un kreditējās Latvijas bankā. Ne velti latviešu tauta saka: roka roku mazgā, abas baltas tiek.

Sakarā ar Saeimas ārkārtējās sesijas lēmumiem no amatiem atstādināja un nodeva tiesai Latvijas bankas galveno direktoru E. Švēdi, kuŗu st.c. apvainoja arī Siva lupatu kreditēšanā un bankas ierēdņus — Pflaumu un Kīsi. Dažus ierēdņus atlaida no darba.

Sociāldemokratu asā un nesaudzīgā kritika šoreiz līdzēja.

Interpelācijā un sociāldemokratu runās minētie fakti bija tik skandalozi, ka Saeimas ārkārtējā sesijā pieņēma gandrīz visus sociāldemokratu priekšlikumus. Tos realizēt, protams, nespēja toreizējā Artūra Alberinga valdība un tā drīz vien krita. Dažas centra grupas, pārliecinājušās par daudzām un lielām labā spārna korrupcijām, atrāva valdībai savu atbalstu. Vietā tad nāca M. Skujenieka kreisā valdība, kas uzsāka cīņu ar korrupciju un daļu no Latvijas valsts „Augija staļļiem” arī iztīrīja.

Otrs fonds, kuŗam nodoti lieli valsts līdzekļi, bija — Sēklas fonds. Tas dibināts arī pašā Latvijas sākumā, 1920. gadā, kad zemkopjiem nebija ne sēklas, ne naudas un valdībai bija jāiet palīgā. Sākumā Sēklas fondam nodoti kādi 2—3 milj. latu, jo licies, ka šāda summa būs pietiekama jaunsaimnieku un citu lauksaimnieku sēklas iegādei. Fonds tomēr audzis no gada gadā, jo aizņemtā valsts nauda ne tikai kā nav atdota naudā, bet nav atbērta arī graudos. Līdzekļi aizvien doti klāt, daudz lielākos apmēros kā sākumā, un 1931. g. pavasarī šis fonds jau bija 23 milj. latu liels. No tiem neatmaksāti pie organizācijām izstāvēja 17 milj. latu.

Ap Sēklas fondu, varētu teikt otro „medus podu” (trešais bija — Linu monopols) nu pulcējās laucinieku organizācijas ar Mazsaimnieku ekonomisko sabiedrību un Jaunsaimnieku centrālo kooperatīvu priekšgalā. Protams, ka no Sēklas fonda naudu (aizdevumus) bija ņēmušas gandrīz visas tās pašas organizācijas, kas to bija ņēmušas no Saimnieciskās dzīves atjaunošanas fonda, piem., „Lats” un citas līdzīgas. Nebija šaubu, ka liela, ja ne lielākā daļa Sēklas fonda līdzekļu arī izdoti citiem spekulatīviem nolūkiem, ne sēklas iegādei. Par šo fondu

tomēr mazāk runāja, jo tas taču bija saistīts ar sēklas apgādi Latvijas zemkopjiem un neražās vai plūdos cietušiem.

Stājoties finanču ministra amatā A. Alberinga vietā, man nu vajadzēja pārņemt arī šo chaotisko dažādu fondu, garantiju un banku lietas un mēģināt visas tās savest kārtībā. Tā nebija viegla lieta, man tā šķita visgrūtākā, jo klāt jaucās arī Linu monopols, kur stāvoklis bija līdzīgs. Par to jau rakstīju vienā no iepriekšējām nodaļām.

Kad ilgāku laiku biju Finanču ministrijā darbojies, pieprasīto informāciju no atbildīgiem darbiniekiem saņēmis, ar visām valsts saimnieciskām nozarēm iepazīties un daudz ko jau pārskatījis, vēlējos noskaidrot arī valsts vispārējo līdzekļu jautājumu, resp. finansiālo stāvokli, lai par to varētu sniegt drošu informāciju valdībai un Saeimai.

No darbības Saeimas budžetu un finanču komisijās, kā arī Finanču ministrijā, man jau savs ieskats un aprēķini bija, bet gribēju tos vēl pārbaudīt un papildināt. Tādēļ palūdzu pie sevis atiecīgo nozaru vadošos darbiniekus, lai savus aprēķinus ar viņiem kopā pārbaudītu. Izrādījās, ka vienā svarīgā punktā tie nesaskanēja: ārzemju kontos izrādījās par 1,5 līdz 2 milj. dolāru mazāk, nekā biju rēķinājis. Lūdzu visus darbiniekus savus rēķinus turpat uz vietas pārbaudīt, bet atbilde neradās. Sāku jau šaubīties par saviem aprēķiniem, bet tad piepeši valsts budžeta daļas priekšnieks Benšons paziņoja, ka viņš ir kļūdījies, jo par ārzemēs pārdotiem līnietiem patiešām ieņemts ap pusotra vai divi miljoni dolāru vairāk nekā viņš uzdevis. Prasot pēc „kļūdīšanās” iemesliem, Benšons diezgan vaļsirdīgi paskaidroja, ka viņš ar nolūku šo summu noslēpis. Kāpēc? Lai koalīcijas valdība tos neizšķiestu, piešķirot partijas draugu organizācijām lielus palstus.

Man jāatzīstas, ka par Benšona vaļsirdību un motīviem biju stipri pārsteigts. Pazīstot Benšona „cerberisko” valsts kases sargātāja raksturu, nešaubijos, ka atbildē ietvertas viņa patiesās domas, jo viņš bija valsts naudas šķiešanas pretinieks, bet tā rīkotos ar naudas slēpšanu, kā arī aplamu paskaidrojumu došanu nedrīkstēja neviens valsts atbildīgs darbinieks. Tāpēc mierīgā, bet laikam diezgan draudošā tonī visiem klātesošiem darbiniekiem paziņoju, ka tādu rīcību, resp. nepareizu ziņu sniegšanu

necietīšu un katram, kas man turpmāk sniegs nepareizas ziņas, jārēķinās ar savas vietas zaudēšanu.

Šis uzticīgais un ilggadīgais valsts kases sargs Benšons savu vietu zaudēja Ulmaņa diktatūras laikā, jo tai brīdī, kad viņam bijis jāparaksta apm. 90.000 latu lielais rēķins par parādes kuģa izgreznošanu apvērsuma gada svētkos Daugavā, iepretim pilij, viņš nelaimīgi izsaucies: „Un par šo plostu 90.000 latu!”

Kad visas saimnieciskās nozares bija pārcilātas un visu iepriekš minēto kredītooperāciju gali savilkti kopā, izrādījās, ka pa iepriekšējiem 5—6 Latvijas pastāvēšanas gadiem — no 1920. gada, kad šīs kredītooperācijas sākušās, līdz 1926. g. beigām, valstij nodarīti milzīgi zaudējumi. Latvijas banka vien norakstījusi zaudējumos 13.356.000 latu, no kuņiem 1926. g. vien zaudēti ap 5 milj. latu. Finanču ministrijas Kredīta departaments izsniedzis valsts garantijas par 15.700.000 latu, no kuņiem gandrīz puse — ap 6 līdz 7 milj. latu — „nokārtoti”, norakstot valsts zaudējumos divi miljoni latu, bet otra puse — 8 līdz 9 milj. latu vēl stāv, resp. nav nokārtoti, un no tiem lielāko daļu nāksies atkal norakstīt valsts zaudējumos, jo daļa valsts garantiju saņēmēju jau bankrotējuši, no kuņiem neko piedzīt vairs nevarēs.

Domājams, ka visas garantijas izsniegtas ar katrreizēja finanču ministra ziņu un piekrišanu vai uz tā tiešu norādījumu, tādēļ par tām atbildīgi arī ministri. Garantijas izsniegtas sekojošu finanču ministru laikos: Ringolda Kalninga — 2,8 milj. latu, A. Riekstiņa — 1,0 milj., A. Buševics — 1,2 milj., H. Pungas — 1,7 milj. un J. Blumberga — veseli 9 milj., kopā 15,7 milj. latu.

Bez šiem garantiju aizdevumiem ir vēl citi lieli aizdevumi no tiem pašiem valsts līdzekļiem, kas nodrošināti vai nu ar pārāk augstu novērtētu nekustamu īpašumu obligācijām, personīgiem parādu rakstiem vai vēl kādām citām „drošībām”. Tādu bija ap 20—25 milj. latu. Pieskaitot šiem miljoniem 7—9 milj. latu izstāvošās Kredīta departamenta garantiju summas, dabūjam turpat 28—34 milj. latu, no kuņiem, aptuveni rēķinot, būs kāda trešdaļa vai pat puse, tā tad ap 11 līdz 17 milj. latu vēl jānoraksta valsts zaudējumos, nemaz nerēķinot Latvijas bankas varbūtējos zaudējumus uz agrāk izsniegtām un vēl izstāvošām summām, jo arī bankas aizdevumi, kā jau redzējām, nebija simt-

procentīgi nodrošināti. Pie tam jāņem vērā, ka Finanču ministrija, resp. Kredita departaments nebija spēris nekādus soļus savu milzīgo izstāvošo valsts summu iekasēšanai, tas ir — piedzišanai.

e) Ziņojums Saeimas komisijām.

Pēc tam, kad šīs apšaubāmās, skaidri un atklāti sakot—nozie-dzīgās — kreditoperācijas bija noskaidrotas, mani mocīja jau-tājums, ko ar tām iesākt: prasīt aizdevumu steidzīgu atmaksu, un, ja nemaksātu, piedzīt tos spaidu kārtā, tas ir — laist ūtrupē iekūlātās šaubīgās drošības, vai meklēt kādus citus ceļus valsts naudas atdabūšanai?

Tuvāk iepazīstoties ar Valsts kontroles informāciju un Fi-nanču ministrijas revīzijas ziņojumiem par kreditēto privāto or-ganizāciju un banku stāvokli, redzēju, ka dažas no tām, piem., „Lats”, „Zelta lats” Latvijas tirgotāju banka, „Lombardbanka”, Lauksaimniecības jeb zemnieku banka — patiesībā ir jāuzskata par jau bankrotējušām, jo faktiski tās atradās bankrota priekš-vakarā un nespēja vairs savas saistības pildīt.

Informācijas dēļ pārbaudīju oficiāli un likumīgi vēl pastā-vošās „zemnieku bankas” faktisko stāvokli, resp. tās operācijas. Banka nodibināta 1923. g. ar pamatkapitālu 500.000 latu, kuŗš pašiem dibinātājiem — K. Ulmanim, A. Alberingam, A. Brie-dim un A. Šēram — nav bijis, bet kas sagādāts veiklā ceļā ar personīgu vekseļu diskontu un citu operāciju palīdzību. Bet šī iespaidīgo personu banka ar nelikumīgu un nepielaižamu paņē-mīnu palīdzību—slepenu bilanču apvienošanu ar otru tai drau-dzīgu kreditiestādi — izdabū no Latvijas bankas, kuŗas priekš-galā atrodas viņu draugs un partijas biedrs Ādolfs Klīve, divi milj. latu lielu aizdevumu, kas četras reizes pārsniedz pamat-kapitālu.

Visas šīs „Zemnieku bankas” personas ar tās valdes priekš-sēdi Kārli Ulmani zināja, ka bez Latvijas bankas valsts naudu vēl var dabūt no Finanču ministrijas Kredita departamenta pret šādām — tādām garantijām un drošībām, arī pret personī-giem parādu rakstiem, un tādēļ nolēma izmantot arī šos avotus un saņemt valsts naudu arī no Kredita departamenta. Uz visu saņemto valsts līdzekļu pamata mazā „Zemnieku

banka" atvērt tik plašas un augsto procentu ziņā arī ienesīgas operācijas, kas 1927. g. vasarā jau sasniedz 6,5 milj. latu apmērus un 13 reizes pārsniedz pamatkapitālu. Nedzirdēts un nepielaižams stāvoklis! Tiklīdz šādai bankai kaut kur kaut kas aizķeras, resp. ja tā nespēj segt kādu maksājumu, bankrots ir tūliņ klāt. Un šādā bankrota atmosfērā kreisās valdības laikā bija jādzīvo K. Ulmanim un viņa draugiem, jo finanču ministrs sociāldemokrāts V. Bastjānis varēja katrā brīdī Kredīta departamenta aizdevumus atprasīt, jo vairāk tāpēc, ka daļa aizdevumu bija nodrošināta tikai ar K. Ulmaņa personīgiem parādu rakstiem, un ne ar ko citu.

Painteresējoties tālāk, kam šī Latvijas „zemnieku” banka no valsts saņemtos līdzekļus ir aizdevusi, redzējām, ka tie pirmā kārtā ir šīs bankas „dižvīri” un partijas cilvēki, ar pašu partiju — zemnieku savienību priekšgalā. Piemēram, zemnieku savienība un tās tipografija saņēmusi ap 140.000 latu, A. Šērs — 80.000, K. Ulmanis — 30.000, Aug. Kalniņš un A. Briedis — 10.000, A/S Latvijas tranzīts — 1.500.000, bankrotējusi A/S Lini — 190.000, bankrotējušais „Lats” — 290.000, M. Sinka — 94.000, Sandbergs un biedri — 50.000 latu un tā tālāk.

Pirms sākt šīs lietas kārtot, atzinu par nepieciešamu informēt ministru prezidentu M. Skujenieku un, ja viņš tam piekristu, arī Saeimu, vismaz tās budžetu un finanču komisijas. Noklausījies manu informāciju, M. Skujenieks kļuva domīgs. Tik nelikumīgu un pārdrošu rīcību ar valsts līdzekļiem viņš nemaz nebija varējis iedomāties un lūdza mani par visu šo lietu informēt minētās Saeimas komisijas.

Sazinājies ar abu Saeimas komisiju priekšsēžiem, vienojāmies arī par dienu un stundu, kad savu ziņojumu varēšu sniegt. Lūdzu arī valsts kontrolieri R. Ivanovu ierasties minētā sēdē vai sūtīt savu atbildīgo pārstāvi. Man nepatika valsts kontrolieņa R. Ivanova (sociāldemokrāta) rīcība: noteikumi par Valsts kontroli deva viņam tiesības — sniegt Saeimai pārskatus par valdības darbību. Viņš to nedarīja un tādēļ visas nebūšanas vienkārši noklusēja. Atradu tādu valsts kontrolieņa rīcību par nepareizu un gribēju, lai viņš kaut šoreiz atnāk un manu ziņojumu noklausās. Viņš tomēr pats neieradās, bet atsūtīja savā vietā P. Vanagu un vēl kādu Valsts kontroles darbinieku. No Finanču

ministrijas uzaicināju Saimnieciskā departamenta direktoru J. Miezi un dažus citus atbildīgus darbiniekus.

Uz izziņoto apvienoto Saeimas saimniecisko komisiju sēdi bija ieradušies arī visu avīžu ziņotāji un vēl dažu iestāžu pārstāvji. Tāpēc sākumā lūdzu sēdes vadītāju noturēt slēgtu sēdi, lai varētu pilnīgi atklāti visu paziņot, un lai mans ziņojums neparādītos presē, kas varētu kaitēt Latvijai un tās financēm. Komisijas locekļi bez iebildumiem manam lūgumam pievienojās un avīžu korrespondenti, kā arī citas neaicinātas personas, sēžu telpas atstāja.

Sava ziņojuma ievadā informēju komisijas locekļus, ka pēc Valsts statistiskās pārvaldes oficiāliem un pārbaudītiem datiem Latvijas saimnieciskā dzīve astoņos valsts pastāvēšanas gados (1918.—1926. g.) atjaunojusies un ļoti uzplaukusi. Tas vērojams lauksaimniecībā, rūpniecībā un tirdzniecībā. Līdz ar to augusi un plaukusi arī izglītība, māksla, kultūra un garīgā dzīve vispār.

Radikālā agrārreforma radījusi lielu rosību un darba gribu laukos, bet rūpniecībā nemitīgi pieaug uzņēmumu un strādnieku skaits, jūtami arī ceļot saražoto preču vērtību. Ar lauksaimniecības, sevišķi mežu materiālu izstrādāšanu un rūpniecības ražojumu pieaugšanu attīstas arī tirdzniecība, sevišķi ārējā. Pateicoties labvēlīgiem starptautiskiem tirgus apstākļiem eksports pieaug, bet imports samazinās, kas ļoti labvēlīgi atsaucas uz mūsu ārzemju valūtas krājumiem un maksāšanas bilanci. Ir jānāk pie slēdziena, ka mūsu tautas darba spējas un reālais darbs ir likuši drošus un stingrus pamatus mūsu jaunās valsts saimnieciskai attīstībai un zelšanai.

Pavisam cits un satricinošs iespaids rodas, ja mēs ieskatāmies minēto, tautas saražoto un valsts iegūto finansiālo līdzekļu izlietošanā. Mūsu valsts galvenās naudas un kredita iestādes — Finanču ministrija ar savu Kredita departamentu un Latvijas valsts banka — nav atradušās savu uzdevumu augstumos. Līdzšinējā rīcībā, resp. valsts līdzekļu pārvaldīšanā un izlietošanā saskatāma ne tikai nolaidība un pavisība, bet nelietīga un apzināta šo līdzekļu šķiešana, neievērojot ne noteikumus, ne pastāvošos likumus, tos pārkāpjot un iztērējot pat tādus valsts līdzekļus kā Valsts rezerves fondu, kuŗa aizkaršana ar likumu pilnīgi

noliegta. Kā šādu rīcību citādi lai nosauc, ja ne par noziedzīgu un nosodāmu?

Tālāk pakavējos pie iepriekšējā nodaļā apgaismotās Kredita departamenta un Latvijas bankas rīcības, plašāk attēlojot un konkrēti minot kā summas, tā iestādes un personas, kuņas šinīs operācijās piedalījušās, norādot uz tiem zaudējumiem, ko valsts pēdējos gados jau cietusi, un izstāvošām, tikpat kā ne ar ko nenodrošinātām summām, kuņas iekasēt nevarēs un lielu daļu no tām arī nāksies norakstīt valsts zaudējumos.

Sniedzu apvienotām Saeimas komisijām arī informāciju par to, ko pašreizējā valdība un Finanču ministrija jau darījusi un domā darīt šo nebūšanu pārtraukšanā, atlaižot un nododot tiesai vainīgās personas kā arī iekasējot izstāvošos īstermiņa aizdevumus. Redzēju, ka mans ziņojums bija atstājis lielu un dziļu iespaidu uz abu komisiju locekļiem, jo vienā otrā jautājumā izpaudās pilnīgs pārsteigums un izbrīna, ka par visu to, par tik lielām nebūšanām un pārkāpumiem agrāko valdību laikā viņi nekā nav zinājuši.

Apspriedes beigās abu komisiju apvienotās sēdes vadītājs J. Celms izteica man pateicību par sniegto informāciju un lielu gandarījumu par to, ka valdība atradusi par vajadzīgu sniegt informāciju arī Saeimai par tik lielām nekārtībām un valsts zaudējumiem. Tas noticis pirmo reizi Saeimas darbības laikā. J. Celms izteica vēlēšanos valdības ziņojumus dzirdēt un uzklaut arī turpmāk.

Pēc sēdes mani apturēja ģen. J. Balodis, zemnieku savienības pārstāvis Saeimas budžetu komisijā un ar lielu izbrīnu, bet draudzīgi jautāja, vai patiešām viss mans teiktais esot patiesība? Ar tādu pat izbrīnu viņam atjautāju, vai viņš šaubās par mana ziņojuma pareizību, un vai viņa partijas galvenais līderis Kārlis Ulmanis viņiem nekad par to nav ziņojis? „Nē, nē, Bastjāņa kungs,” uztraukts atsaucās ģenerālis. „Par jūsu ziņojuma pareizību es nešaubos, bet nesaprotu, kāpēc no mums to slēpa mūsu partijas vadītājs”.

Zināju, ka ģen. J. Balodis partijas un valdības lietās netaisās, bet gribēju to no viņa pašā mutē dzirdēt; tādēļ ieminējos, ka viņam, kuņa populāritāte tik liela tautā, derētu vairāk interesēties par valsti un valsts lietām. Uz to ģenerālis atbildēja, ka

viņš esot kaņavīrs un atzīstot tikai vienpersonīgu vadību. Ar to mūsu saruna arī izbeidzās.

f) Valsts aizdevumu piedzišanas plāns.

Izstāvošo valsts miljonu iekasēšanai, kuņiem, kā jau redzējām, nebija tikpat kā nekāda nodrošinājuma, jo šos līdzekļus saņēmušās organizācijas un bankas sāktu bankrotēt, raujot sev līdz arī citas, šā vai tā saimnieciski saistītās, vajadzēja steidzīgi spert kādus soļus. Parastais ceļš — parādu piedzišana tiesas ceļā — man šķita nederīgs. Kāpēc? Divu iemeslu dēļ. Vispirms būtu jāizputina desmitiem un simtiem lauksaimnieku, ieķīlāto māju īpašnieku, jo savus parādus vai aizņēmumus „Latam”, Latvijas tirgotāju bankai vai „Zemnieku bankai” tie uzreizi samaksāt nespētu un viņu īpašumus izūtrupētu. Tas viens. Otrkārt, ūtrupēs pārdotās zemnieku mājas, kuņas pie tam, kā jau redzējām, bija par augstu novērtētas, nesegtu māju īpašnieku parādus minētām organizācijām un bankām, un valstij nāktos ciest jo lielus zaudējumus.

Ja nu gadījumos, kur nauda, sēkla vai mēsli ņemti pret māju ieķīlāšanu, resp. pret obligācijām, vēl kaut ko valsts dabūtu, tad citos gadījumos, kur pret valsts naudu dotas tikai tukšas, ne ar ko nenodrošinātas privāto banku garantijas vai personīgas parādu zīmes, piemēram, gadījumā ar Kārli Ulmani, par ko pats pārliecinājies, valsts nedabūtu nekā. Viss aizdevums būtu jāzaudē un piedevām vēl jāsedz tiesas izdevumi. Tādēļ šis valsts aizdevumu iekasēšanas jautājums bija ļoti grūts un bija jādomā, ko darīt, pa kuņu ceļu iet.

Apsverot visus apstākļus, aizdevumu piedzišana tiesas ceļā bija jāatmet. Izšķīros par *pakāpenisku* parādu piedzišanu, līdzīgi ilgtermiņa kredīta iestādēm, — noteikt aizdevuma galīgai atmaksai ilgāku termiņu — trīs vai vairāk gadus — bet procentu un aizņēmuma daļas samaksai dot īsākus periodiskus termiņus, piem., ik pa 3 vai 4 mēnešiem, pēc noteikta aprēķina. Tas dotu iespēju pilsētniekiem un arī lauciniekiem kārtot savus maksājumus palēnām, nezaudējot savus īpašumus. Pats esmu bijis lauku zēns, dzimis un audzis uz laukiem strādīgā Vidzemes zemnieku mājā un sapratu, ko nozīmē ūtrupe un izūtrupēšana.

Aprunājos vēl ar dažiem savas partijas saimnieciskiem darbi-

niekiem, un kad tie man pilnīgi piekrita, brīdinot no šo uzdevumu pildīšanas spaidu kārtā, devu rīkojumu Saimnieciskā departamenta direktoram Jānim Miežim — izstrādāt uz iepriekšminētā principa pamata sīkākus noteikumus par parādu atmaksu un tos paziņot visiem šiem valsts parādniekiem bez izņēmuma. Parāda galīgu atmaksu noteicu uz trīs gadiem, bet termiņu maksas ik pa trim mēnešiem. Par šo savu rīcību, protams, informēju arī ministru prezidentu M. Skujenieku.

Bija pagājušas kādas pāris nedēļas, kad man piezvanīja Kārlis Ulmanis un izteica vēlēšanos mani ministrijā apmeklēt. No-pratu, kas par lietu. K. Ulmanis bija saņēmis ministrijas paziņojumu par valsts aizdevuma atmaksu, bet nespēja maksāt un nu vēlējās par šo lietu ar mani runāt. Teicu viņam, ka uz ministriju nav jānāk, jo mēs taču tiekamies Saeimā un varam tur izrunāties. Kad viņš tomēr gribēja nākt, apmeklējumam piekritu un viņš otrā dienā pie manis ieradās.

Šo K. Ulmaņa apmeklējumu un arī diezgan „kutelīgo” sarunu ar viņu esmu citā sakarībā sīki aprakstījis savā grāmatā „Gala sākums” 76—78. lpp. un tāpēc še visu neatkārtošu. Teikšu tikai, ka viņš, Latvijas zemnieku vadonis, nespēdams vairs savus parādus kārtot, juta, ka grimst politiski un personīgi un, cita ceļa vairs neatrazdams, nāca pie manis meklēt glābiņu. Viņš bija ļoti laipns un atklāts. Atzina, ka ar savu rīcību tā iepinies parādos, ka finanču ministrs var viņu pazudināt, bet kam no tā būšot kāds labums? Taču ne mums, sociāldemokrātiem, kuņi ar viņu vēl varot sarunāties. Ja mēs viņu pazudināšot, par zemnieku vadoni nāksot cits, ar kuņi mēs vairs nemaz nesapratīšoties. K. Ulmanis lūdza mani valsts aizdevumu atmaksas noteikumus viņam mīkstināt.

Atbildēju, ka mīkstināt maksājumu noteikumus viņam vien nekādā ziņā nevaru, ka tad mani apvainos korrupcijas piekopišanā, un viņa partija iesniegs Saeimā priekšlikumu — Skujenieka valdību gāzt. Viņš piekrita, ka mans stāvoklis neesot viegls, bet lūdza maksāšanas noteikumus mīkstināt. Apsolīju minētos noteikumus vēl reiz caurskatīt, lietu pārdomāt un visiem valsts parādniekiem, ja vien atradīšu par iespējamu, maksāšanas noteikumus mazliet mīkstināt un viņam to Saeimā pateikšu. Ar to mēs šķīrāmies.

Pārrunājot šo jautājumu vēl reiz ar Kredita departamenta un

savas partijas finanču operāciju pazinējiem, nācām pie slēdziena, ka trīsgadīgais lielu parādu dzēšanas termiņš varbūt ir par grūtu, ka to varētu drusku mīkstināt, pagarinot termiņu uz pieciem gadiem. Kāda cita pretimnākšana nav ne iespējama, ne pieļaujama. Tas varētu dot iemeslu citiem, savu saistību kārtīgiem pildītājiem, protestēt. To ievērojot, lūdzu direktoru Jāni Miezi grozīt jau visiem parādniekiem paziņotos valsts aizdevumu kārtošanas noteikumus, nosakot trīsgadīgu atmaksas termiņa vietā piecus gadus, attiecīgi samazinot arī trīsmēnešu termiņmaksas.

Kad šo „mīkstinājumu” tuvākajā Saeimas sēdē paziņoju K. Ulmanim, viņš gan pateicās par to, bet piezīmēja, ka tas viņu neglābjot. Tālāka pretimnākšana parādniekiem bija pilnīgi izslēgta un es uzdevu Kredīta, resp. Saimnieciskajam departamentam sekot parādu kārtošanai, stingri ievērojot noteikumus. Tas spieda K. Ulmani meklēt glābiņu kādā citā ceļā sagādājot naudu vismaz pirmā termiņa maksājumiem.

g) Jauni pasākumi valsts saimniecībā.

Gadus divus vai trīs atpakaļ kāds turīgs Jelgavas apkārtnes lauksaimnieks Frišmanis bija nācis uz domām par cukura ražošanu Latvijā. Ar to tiktu veicināta Latvijas lauksaimniecība un aiztaupītu valstij dārgo ārzemju valūtu. Viņam tūlīt radās daži dedzīgi domu biedri, piem., Zemkopības ministrijas zirgu audzētavas pārzinis Laže, Ringolds Kalnings un vēl citi. Viņi nodibināja nelielu sabiedrību un sāka vākt biedrus un naudu privātai cukura fabrikas būvei Jelgavas apkārtņē, kur zeme piemērota cukurbiešu audzēšanai un sola bagātu ražu. Kaut gan doma bijusi laba un atbalstāma, tomēr daudz biedru nav radies un naudas vēl mazāk, ja nemaldos — nepilni 100.000 latu.

No sava nodoma — cukurfabrikas celšanas — iniciātori nav atteikušies, bet nolēmuši griezties pie valdības pēc atbalsta. Tas arī apsolīts un doti arī līdzekļi, apm. miljons latu. Lieta tomēr gaužām lēni virzījusies uz priekšu un 1926. g. beigās atkal aprūkuši līdzekļi uzceltās fabrikas ēkas apmaksai un vēl trūkstošo, bet cukura ražošanai nepieciešamo mašīnu iegādei. Cukura ražošanas akciju sabiedrības locekļi tad nolēma no jauna

griezties pie valdības, resp. Finanču ministrijas, un lūgt papildlīdzekļus diezgan lielos apmēros.

Ārkārtīgā valsts naudas šķiešana, par kuŗu jau rakstīju iepriekšējās nodaļās no vienas puses un pārāk gausa cukurfabrikas būve un darbā laišana — no otras, radīja manī šaubas par labās lietas drošu un drīzu reālizēšanu. Tādēļ atzinu par pareizāku cukurfabrikas būves pārņemšanu valsts rokās, jo bija skaidrs, ka cukura ražošana, ievēdot cukura ražošanas monopolu, dos valstij lielākus ienākumus. Informēju par šo lietu ministru prezidentu M. Skujenieku. Pēc pārrunām viņš man pilnīgi piekrita, un Finanču ministrija pārņēma Jelgavas cukurfabrikas tālāko izbūvi un cukura ražošanu savās rokās, godīgi un saprātīgi nokārtojot ar iniciatoru A/S visus finansiālos jautājumus.

Jelgavas cukura fabrika pirmo Latvijas cukuru deva 1926/27. budžeta gadā, bet mazos apmēros — ap 5—600 tonnu. Ar katru gadu cukura raža pieauga un pēc 5—6 gadiem deva jau ap 15—20.000 tonnas, dodot valstij ap 10—15 milj. latu skaidru atlikumu.

Prasības pēc cukura fabrikām pieauga arī citos rajonos — Krustpils un Liepājas apkārtnē — un 1932/33. g. valsts uzcēla vēl divas cukura fabrikas. Valdība noteica cietas cenas zemkopjiem par cukurbietēm visos rajonos, kas nodrošināja cukurfabrikām izejas materiālu un pavairoja cukurbiešu audzētāju ienākumus.

Līdz 1933. g. cukurfabrikas nodarbināja ārzemju speciālistus, bet pēc tam strādāja ar pašu tehniskiem darbiniekiem.

Otrs jauns pasākums, ko 1927. g. ievēdu valsts saimniecībā, bija labības uzpirkšana ar valsts līdzekļiem tieši no zemkopjiem. Nevarēju saprast un bija jābrīnās, ka pa visiem Latvijas pastāvēšanas gadiem, kad visi ministru prezidenti un arī vairums citu valdības locekļu bija nākuši no zemnieku savienības un citām laukus reprezentējošām partijām un grupām, pa visiem šiem gadiem neviens no viņiem nebija nācis uz domām par armijas un pilsētnieku uzturam vajadzīgās labības uzpirkšanu tieši no zemniekiem, bez kādiem vidūtājiem un tirgotājiem. Attapīgi cilvēki gan zināja stāstīt, ka tiešo labības uzpirkšanu no zemniekiem iepriekšējās valdības neesot aizmirsušas, bet pie tā nav ķērušās tāpēc, ka valdību sastādītājiem vajadzējis atstāt saviem partneriem — latviešu un cittautiešu tirdzinieku aprin-

dām — kaut kādu iespēju legālā ceļā kaut ko nopelnīt. Tādu iespēju devusi labības uzpirkšana no zemniekiem, un tāpēc tā atstāta minēto tirgotāju uzpircēju un aģentu rokās.

Par liniem, kuņģi iekšējam patēriņam bija mazāk svarīgi, bet deva lielus ienākumus, pārdodot tos uz ārzemēm, gan bija domāts un Linu monopols ievests jau valsts sākumā. Par labības iepirkšanu padomāt bija tā kā aizmirsies.

Sākumā domāju, ka šī jautājuma labvēlīgai izšķiršanai, resp. labības tiešai uzpirkšanai no ražotājiem ir bijuši kādi nepārvarami šķēršļi, bet kad ar ministrijas atbildīgajiem darbiniekiem par to aprunājos, tad noskaidrojās, ka par tādu lietu nemaz nav runāts. Kad jautāju Valsts kontroles pārstāvjiem, vai pret tādu valsts akciju kā tiešu labības uzpirkšanu no ražotājiem par valsts noteiktām, bet aisinīgām cenām, varētu būt kādi iebildumi, tie atbildēja, ka nekādi. Gluži otrādi — šādu akciju varētu tikai apsveikt.

Šo lietu vēlreiz dziļāk pārdomāju un kopā ar darbiniekiem sastādīju aprēķinu par šādai akcijai vajadzīgiem naudas līdzekļiem. Uzmetu jau konkrētu labības uzpirkšanas projektu visai Latvijai, resp. mobilizējot visas dzelzceļu stacijas, lai uzpirkto labību varētu turpat uz vietas sabērt dzelzceļu vagonos nogādāšanai noteiktās patēriņa vietās. Kad viss bija gatavs, cēlu to priekšā valdībai. Princīpā iebildumu nebija. Kad noskaidrojās, ka Zemkopības ministrija var dot speciālistus iepirkšanas komisiju sastādīšanai, tad arī šaubas par šīs akcijas praktisko izvešanu atkrita, un valdība izšķīrās par tiešo labības uzpirkšanas akciju.

Kad jautājums princīpā bija izšķirts, valdība uzdeva Zemkopības ministram saziņā ar Valsts kontroli izstrādāt uzpērkamās labības standartus — šķirnes ar tīrības un mitruma procentiem, nosakot šķirņu īpatnējos svarus un noskaidrojot vēl citus sīkākus noteikumus. Kad viss tas bija veikts, valdība uz zemkopības ministra un Valsts kontroles saskaņotā priekšlikuma pamata apstiprināja iepērkamās labības cietas, valdības maksājamas noteiktas cenas par katru labības šķirni un vēlāk apstiprināja arī dažas zemkopības ministra nozīmētās iepirkšanas komisijas.

Par šo jauno valsts pasākumu man iznāca runāt arī ar Kārli Ulmani, paironizējot, ka kreisajai valdībai vajadzēja izpildīt agrāko, labā spārna valdību nepildīto pienākumu, resp. strād-

nieku pārstāvjiem vajadzēja veikt saimnieku pārstāvju aizmirstos pienākumus. Uz to Ulmanis atbildēja: „Jā, jā, ir jau labi, tikai maisam jūs esat galu atstājuši vaļā.” — „Kā tā?” noprasiņu. „Mūsu maisiem gan gali ir veseli, nekas neizbirs un nepazudīs.” — „Bet jūs neļaujat maitu ievest uz maizes labību,” turpināja Ulmanis. „Tagad ieplūdīs lētā ārzemju labība un nositīs cenas. Kam tad vajadzēs jūsu sapirktās valsts labības?” — „Nekas neplūdīs, Ulmaņa kungs,” atbildēju viņam. „Būs noteikumi, kas to plūšanu apturēs. Bet jūsu zemnieki tagad priecāsies.” Uz to nekādu atbildi vairs nesaņēmu.

Šo M. Skujenieka valdības ievesto pasākumu neviena turpmākā valdība vairs neatcēla. Tieša labības uzpirkšana palika spēkā arī turpmāk, uzdodot vēlāk (1930. g.) šo operāciju tā sauktajam „Labības birojam” pie Zemkopības ministrijas. 1936. gadā to pārveidoja par autonomu uzņēmumu un piešķīra tam plašus līdzekļus. Pamatkapitāla papildināšanai tam nodeva Sēklas fonda atlikumus un no Saimnieciskās dzīves atjaunošanas fonda tur gulošās Zemes un Hipotēku banku ķīlu zīmes par 72 milj. latu. Tieša labības uzpirkšanas akcija pārvērtās par Labības monopolu.

b) Sūdzības un prasības.

Jau no pašas manas darbības sākuma Finanču ministrijā novēroju, ka noteiktās ministra runas stundās mani apmeklēja daudz cilvēku. Uz jautājumu attiecīgam darbiniekam, kas apmeklētāju lietas kārtoja, vai iepriekšējos ministrus arī tikpat daudz cilvēku apmeklēja, tas atbildēja, ka ne tuvu tik daudz. Viņš vēl norādīja, ka ar katru pieņemšanas dienu ar vairākiem apmeklētājiem esot grūtības. Pēc noteikumiem katram apmeklētājam jāpasakot, par kādu jautājumu tas ar ministru grib runāt. Bet daži apmeklētāji atsakoties to darīt, norādot tikai, ka gribot runāt personīgās lietās. Vai tādus pierakstīt un pie manis laist? Viņš minēja dažu tādu apmeklētāju vārdus.

Tūliņ noprātu, kas par lietu. Daži cilvēki, varbūt arī iestāžu darbinieki, kas pārliecināti, ka šī valdība grib nebūšanas un nelikumības novērst, apkaņojot korrupciju, nāk ar saviem ziņojumiem par tām. Biju jau saņēmis vairākus rakstiskus, bet anonīmus ziņojumus par to. Tāpēc, drusku padomājis, teicu darbi-

niekam, lai pagaidām tādus pielaiž. Ja šie apmeklētāji mani bez kādas redzamas vajadzības apgrūtinās, varēs šo kārtību pārtraukt. Gluži dabīgi, ka apmeklētāju skaits nu vairojās un gandrīz katru pieņemšanas dienu divas reizes nedēļā biju spiests paredzēto divu stundu vietā runāt ar publiku piecas un sešas stundas — visu dienu. Tas traucēja kārtējo darbu un arī stipri nogurdināja.

Radās vēl arī cits un negaidīts iebildums pret šīm manām garajām sarunām ar publiku. Uz valdības koalīcijas norunu pamata man bija piešķirts arī ministra biedrs — tautsaimnieks un universitātes lektors J. Bokalders. Darba ziņā mēs bijām vienojušies, ka viņš pilnīgi patstāvīgi pārzinās un kārtos Muitas departamenta lietas, bet es pārējās. Strādājot nu gadījās, ka taisni publikas pieņemšanas dienās J. Bokalders vēlējās ar mani runāt par Muitas departamenta lietām, bet es nevarēju viņu pieņemt, jo biju aizņemts ar publikas uzklauššanu. J. Bokalders bija par šo lietu stāstījis M. Skujeniekam un pēdējais nu interesējās, kas tā par publiku, kas mani tā apgrūtinot, ka es pat savu biedru nevarot pieņemt, kad tas vēloties ar mani runāt?

Izskaidroju M. Skujeniekam lietas apstākļus, norādot, ka cilvēki nāk pie manis ar saviem ziņojumiem tāpēc, ka man uzticas un zina, ka viņu vārdus paturēšu pie sevis un tiem ne no viena nav jābaidās. Jautāju M. Skujeniekam, vai viņš domā, ka man šie ļaudis nebūtu jāpieņem un to ziņojumus nevajadzētu uzklaut? „Protams, ka jāpieņem un jāuzklausa, bet atlicini laiku arī Bokalderam,” nobeidza sarunu Skujenieks.

Lai nerīkotos „pa tumsu” un neķertos klāt varbūt gluži nevainīgiem cilvēkiem, kuŗus personīgie ienaidnieki aiz atriebības vai citādi tīri veltīgi nosūdzējuši, vienojoties ar valsts kontrolieri R. Ivanovu, iecēlu trīs vīru slēgtu komisiju, divus uzticamus darbiniekus no Finanču ministrijas un vienu no Valsts kontroles, kuŗiem devu visas — gan mutiski, gan rakstiski — ienākušās sūdzības un ziņojumus, nosakot, lai vispirms pilnīgi klusi un neuzkrītoši noskaidro, vai sūdzībai jeb ziņojumam ir kāds pamats vai nē. Ja nav, sviedīsim tās papīru kurvī bez tālākas pārbaudīšanas, ja ir — es oficiāli ar sevišķu rīkojumu tad uzdošu komisijai apstākļus atklāti pārbaudīt un par rezultātiem ziņot.

Tā strādājot mēs atklājām veselu rindu nebūšanu un krāpšanu, apzogot valsti un arī zemniekus vai citus privātus cilvēkus.

Piemēram, uz kāda populāra Rīgas dārznieka ziņojuma pamata par kāda muitas ierēdņa muitas spekulācijām, mēs atklājām, ka minētais ierēdnis apgādā Rīgas puķu veikalus ar nemuitotām ārzemju rozēm, uzdodot tās muitā par kādām vienkāršām un lētām puķēm, uz kuņām tikpat kā nekādas muitas nav. Kad šī afēra atklājās un minēto ierēdni nodeva tiesai, viņš ieradās personīgi pie manis ministrijā un, uzrādot sociāldemokrātu partijas biedra kartiņu, katēgoriski prasīja sūdzību pret viņu atsaukt un izbeigt. Kad viņa prasību tikpat katēgoriski noraidīju, un viņš solījās pret mani vilkt „virsnieka konsekvences”, tad pateicu, ka mūsu saruna izbeigta un palūdzu šveicaru parādīt šim kungam durvis. Vēlāk izrādījās, ka šis ierēdnis bijis biedrs visās redzamākās politiskās partijā.

Ar kādu citu ziņojumu atklājās, ka centrālajā linu noliktavā Rīgā, Ķīšežera ielā 11, linu brāķeži un svērēji apkrāpj dažos gadījumos valsti, bet dažos atkal linu nodevējus, skatoties pēc tā, kas linu nodevējs — draugs vai svešinieks, dod kukuļus vai nē. Konkrēti tika uzrādīts svērējs Sīlis, kas ņemot kukuļus saziņā ar linu brāķeriem. Par pēdējiem nekādu konkrētu norādījumu nebija. Ziņojumu pārbaudot tas izrādījās par patiesu.

Uz iepriekš minētās trīsviru komisijas priekšlikumu es svērēju Sīli atlaidu no darba un viņa vietā Linu monopola pārvalde pieņāma citu. Šis gadījums ir interesants un raksturīgs, tādēļ dažus vārdus par to vairāk.

Drīz pēc tam noskaidrojās, ka Sīlis ir Latvijas strādnieku arodbiedrības Rīgas nodaļas un un arī sociāldemokrātu partijas biedrs un šīs organizācijas nu centās viņu aizstāvēt. Zvanītāji, starp tiem arī Andrejs Veckalns apgalvoja, ka Sīlis ir nevainīgs un atlaists uz kāda ļaunprātīga ziņojuma pamata.

Maniem paskaidrojumiem svērēja aizstāvji lāgā negribēja ticēt. Vai nevarot viņam dot citu darbu, kur kukuļu ņemšana neiespējama? Aizstāvjiem piekritu un apsoliju Sīlim citu darbu. Kad otrā dienā pie manis ministrijā ieradās Sīļa sieva (Sīlis pats esot slim), tā piedāvāto citu darbu strupī noraidīja. Tas esot pazemojums un apvainojums.

Kad pie manis šinī lietā neviens vairāk negriezās, likās, ka lieta izbeigta. Biju maldījies. Ar Sīļa lietu man bija lemts vēl

reiz sastapties, tikai stipri vēlāk. Tad arī redzēju, cik negodīgi un zemiski var būt cilvēki.

Kad 1940. gada rudenī atkal strādāju Finanču ministrijā, kādu dienu pie manis departamentā ieradās Linu monopola vadītājs un starp citu jautāja, vai es zinot, ka centrālajā linu noliktavā par svērēju atkal strādājos man pazīstamais Sīlis. Teica, ka tā mana pirmā dzirdēšana. Viņš izņēma no portfeļa S. personīgo „lietu”, uzšķīra kādu uz lielas lapas rakstītu lūgumu ministru prezidentam Kārlim Ulmanim un nolika man to priekšā uz galda. Lūgumā S., slavējot un godājot Ulmani katrā vārdā un teikumā, sūdzējās par nekrietno un nežēlīgo sociāldemokrātu V. Bastjāni, kas viņu bez jebkādas vainas kā godīgu pilsoni un sociāldemokrātu pretinieku izmetis no darba centrālajā linu noliktavā, un lūdza augsti godāto prezidentu un vislielāko strādnieku aizstāvi uzņemt viņu atpakaļ vecajā darbā. Uz lūguma bija K. Ulmaņa pašrocīga pavēle par svērēja Siļa uzņemšanu atpakaļ centrālajā linu noliktavā.

Nu bija jau boļševiku laiki un katrs buržuju „rokas puisis” un „dienderis”, runājot boļševiku terminoloģijā, tika bez žēlastības sviests no darba laukā, vazāts pa cietumiem un dažādi spīdzināts. Kā tad nu minētais svērējs Sīlis, kušš teicies piederam sociāldemokrātiem, tad pārsviedies un baudījis Ulmaņa žēlastību, tagad bauda boļševiku uzticību? Tas mani interesēja un tāpēc piezvanīju kādam man personīgi labi pazīstamam vecam komunistu darbiniekam un apvaicājos par šo gadījumu. Izrādījās, ka viņš par Sili visu zina, arī par K. Ulmaņa žēlastības parādīšanu. Komunisti paturējuši Sili darbā tāpēc, ka vecos nelegālos laikos, arī Ulmaņa laikā, kad komunisti vajāti, Sīlis atbalstījis komunistus, atļāvis savu dzīvokli viņu sapulcēm un apspriedēm. Komunisti viņu tagad atalgoja kā savu cilvēku.

Sūdzību plūdus gadījās arī traģikomiskas lietas. Kādu dienu saņēmu pa pastu man kā ministram personīgi adresētu vēstuli, kuņā kāds „valstisks” cilvēks apsūdzēja Latvijas bankas Limbažu nodaļas priekšnieku Kārli Cīruli, plaši un gaļi aprakstot viņa veco laiku „noziegumu”, kad K. Cīrulis, būdams Vec-Salacas pagasta rakstvedis, izdevis kādam 1905. g. revolūcionāram viltotu pasi uz kāda miruša Salacas pagasta iedzīvotāja vārda (bija minēts arī vārds). K. Cīruļa „noziegums” atklāts, un viņš Krievijas cara laikos tiesāts un sodīts ar pusotra gada arestanta rotā

un visu tiesību zaudēšanu. Šis bargi sodītais „noziedznieks” esot Ulmaņa partijas biedrs un tāpēc savā laikā iecelts par Latvijas bankas Limbažu nodaļas priekšnieku. Tā esot skaidra draugu būšana un man kā sociāldemokratam nu vajagot vilkt attiecīgas konsekvences, un K. Cīruli atlaist.

Lasīju šo sūdzību un klusībā domāju: „Kāda likteņa ironija ar trako sagadīšanos!” Viss sūdzībā sacītais bija tīra patiesība: pase bija izdota, „noziegums” atklāts un Kārlis Cīrulis toreiz bargi sodīts. Ar patiesību saskanēja arī tā sūdzības daļa, kuŗā bija teikts, ka K. Cīrulis ir Kārļa Ulmaņa partijas biedrs, ka Latvijas banka viņu iecēlusi par savas Limbažu nodaļas priekšnieku un ka K. Cīrulis šo nodaļu vada arī M. Skujenieka valdības laikā. Netaisns un nekrietns bija tikai sūdzētāja nolūks — izēst savu partijas biedru no vietas par izpalīdzēšanu kādreizējam revolūcionāram. Liktenīgā kārtā sūdzētājam, protams anonīmam, nebija zināms, ka tas 1905. gada revolūcionārs, kuŗam K. Cīrulis pasi izdevis, *esmu es pats*, tagad ministrs, kuŗam viņš sūdzas un kuŗa dēļ K. Cīrulis cietis. Tāpat viņš nezināja, ka anonīmās sūdzības autoru, kādu ļoti redzamu zemnieku savienības darbinieku, toreizējo limbažnieku K., es pareizi uzminēju, kas vēlāk aplinkus pārbaudot, arī apstiprinājās.

Protams, ka par sūdzību K. Cīruli, šo kluso goda vīru caur un cauri, kas nevienam pāri darīt nespēja, informēju. Kārlis Cīrulis pats bija piedalījies 1905. g. revolūcijā un revolūcionārus saprata. Pēc boļševiku iebrukuma Latvijā 1944. g. arī K. Cīrulis emigrēja uz Vāciju un kādu laiku emigrāciju kopā vadījām Eslingenā. 1964. g. viņš mira Ulmā, veco ļaužu mītnē.

Bija arī citāda veida sūdzības, resp. prasības, kad finanču ministra apmeklētājiem pašiem bija kāda vajadzība. Tādu bija ārkārtīgi daudz. Siko ikdienas vajadzību cilvēkiem ir daudz un, nerodot pretimnākšanu zemākā iestādē, kur jautājums patiesībā būtu izšķirams, cilvēks griežas pie ministra, būdams pārliecināts, ka te viņš taisnību dabūs. Par šiem gadījumiem nerunāšu, to ir daudz un cits citam līdzīgi.

Minēšu tikai dažus gadījumus no tā sauktajām augstākām aprindām, kuŗas savu lietu kārtošanu sāk tikai no ministra vai nu tāpēc, ka tas viņiem personīgi pazīstams, vai arī tāpēc, ka savas lietas izšķiršanu gaida tikai no ministra un neatrod par vajadzīgu kavēt dārgo laiku, griežoties pie zemāka darbinieka.

Tā kā mazās valstīs, arī Latvijā, augstākās aprindas bieži vien ar ministriem personīgi pazīstamas, tad šādu apmeklētāju arī ir daudz. Ir vēl arī tik cienīgas un svarīgas privātpersonas, kuŗas domā, ka nevis viņām jāgriežas pie ministra savas lietas kārtot, bet ministram jāiet pie viņa un jāuzklausā tā vajadzības. Rīgā arī bija tādas personas. Viena, ar darbu un centību pie lielas turības tikusi un arī latviešu progresīvā sabiedrībā lielu iespaidu guvusi, reizēm pat par „karali” titulēta, laikam bija paradusi ministrus „dancināt”. Šīs iespaidīgās personas darbinieks un aģents, sauksim to par Bākuli, reiz runas stundās ieradās pie manis un ļoti laipnā un draudzīgā tonī paziņoja, ka iespaidīgajai personai esot kāda svarīga lieta ar ministru pārrunājama un vai ministra kungs nebūtu tik laipns pie šīs personas ierasties? Tā kā Bākuli labi pazinu, tad smiedamies jautāju, vai viņa kungs un pavēlnieks nezina, kur atrodas Finanču ministrija? Bākulis apjuka, bet tad, izpratis manu ironisko jautājumu, arī pasmaidīja un atteica — „Laikam jau zina gan!”

Otrā dienā „karalis” bija klāt, mēs abi viņa vajadzību mierīgi un draudzīgi pārrunājām. Palīdzēt viņam nevarēju, jo viņa vajadzības apmierināšanai bija nepieciešama valdības un Saeimas piekrišana, jo lieta grozījās ap muitas tarifiem. Tomēr darīju visu, lai viņa lietu nokārtotu.

Drusku citāds gadījums bija ar vienu no agrākiem slavenajiem finanču ministriem — Ringoldu Kalningu. Būdams Latvijas bankas padomes priekšsēdis, viņš kādu mēnesi vai ilgāk bija ciemojies Padomju Savienībā. Mājās atgriezies, viņš ieradās Saeimas sēdē, un kuluāros mani ieraudzījis, pienāca klāt, sasveicinājās un palūdza sāņus uz pāris vārdiem. Viņam esot divi lūgumi pie manis: viens sakarā ar muitu, otrs — Jelgavā ceļamo cukurfabriku.

Viņš bijis Ļeņingradā, apskatījis arī savu agrāko dzīvokli tur un, mājās braucot, paņēmis līdz dažas agrākā dzīvokļa mēbeles, starp tām arī vienu grīdsegu. Kā bijušais finanču ministrs viņš zinot, ka pēc Latvijas likumiem ierēdņu pārcelšanās gadījumos no Krievijas uz Latviju, ierēdņu dzīvokļu iekārtu ielaižot bez muitas, bet Muitas departaments grīdsegu bez muitas samaksas viņam neizsniedzot. Un muita esot liela. Lai es dodot rīkojumu — izsniegt viņam grīdsegu bez muitas.

Paskaidroju R. Kalningam, ka pārceļšanās gadījumos bez muitas atļauts ievest darbiniekiem piederošas lietotas mēbeles, bet ne jaunas. Prasīju viņam, vai grīdsega nav jauna? Nē, tā esot lietota. Apsolīju lietu noskaidrot un tad pateikt. Otrā dienā sazinājos ar Muitas departamenta direktoru Dunduru un noskaidroju, ka grīdsega ir pilnīgi jauna, bet atvesta reizē ar citiem dzīvokļa piederumiem. Ar Dunduru norunājām, ka gluži taisnīgi tas nav, bet tā kā grīdsega atvesta kopā ar citām dzīvokļa lietām, tad to izsniegs bez muitas.

Otrs R. Kalninga lūgums bija daudz komplikētāks. Cukurfabrikas celšanai Jelgavā bija noorganizējusies īpaša sabiedrība, kuŗā piedalījās arī R. Kalnings. Fabrikas celšanas fondā viņš iemaksājis 15.000 latu, nododot minētai sabiedrībai vienu viņa sievai piederošā nama obligāciju par min. summu. Tā kā cukurfabrikas celšanas lietu pārņēmusi Finanču ministrija, R. Kalnings grib, lai dodu rīkojumu — viņam šo obligāciju izsniegt atpakaļ.

Kad R. Kalninga lūgumu noraidīju un atsacījos tādu rīkojumu dot, viņš sāka uztraukties un kļuva dusmīgs. Iesniegtā obligācija esot uz viņa sievas vārda un viņam tā jādodot sievai atpakaļ. Aizrādīju, ka tas lietu negroza, jo viņš obligāciju, bez šaubām, nodevis cukurfabrikas celšanai ar sievas piekrišanu; obligāciju var dabūt atpakaļ, ja fabrikas celšanas fondā iemaksā 15.000 latu skaidrā naudā vai nodod kādu citu obligāciju. Kad Kalnings negribēja to saprast, prasīju, vai tad viņš kā bijušais finanču ministrs nesaprot, ka man nav tiesības rīkoties ar privātiem fondiem, un ja es viņa vēlēšanos gribētu izpildīt, tad man tie 15.000 lati būtu jāiemaksā fondā. R. Kalnings neapmierināts un dusmīgs aizgāja.

Zināju, ka R. Kalnings jau toreiz bija turīgs cilvēks un namus Rīgā bija pircis ar savu naudu, bet uz sievas vārda, lai viņam nekādā gadījumā nevarētu „piesieties”. Viņš tikai baidījās, ka Finanču ministrijas savstarpējos norēķinos ar Jelgavas cukurfabrikas sabiedrību pēdējai var celties lielāki zaudējumi, un viņa, resp. sievas obligācija var „izkūpēt”. Tādēļ centās to priekšlaicīgi un neatkarīgi no cukurfabrikas sabiedrības dabūt atpakaļ.

Drīz man nāca zināma arī R. Kalninga veiklā izrīcība, lai neteiktu „triks”, ar Latvijas banku, kuŗas padomes priekšsēdis

viņš bija. Pēdējā bankas padomes sēdē, pirms aizbraukšanas uz Padomju Krieviju savu, ne bankas vai valsts darīšanu kārtošana, viņš oficiāli paziņojis, liekot nepārprotami saprast, ka šinī gadījumā nav un nevar būt nekāda runa par komandēšanu un komandējuma naudām. Izciemojies ilgāku laiku pa Krieviju, nokārtojot savas privātās darīšanas un pārvedis daļu sava dzīvokļa iekārtu ar jauno grīdsegu, R. Kalnings pirmā bankas padomes sēdē, kad darba kārtība bijusi paveikta un par ceļojumu atreferējis, sēdi piepeši slēdzis apmēram tā: „Un tad kungiem nav iebildumu, ka banka sedz man visus ceļa izdevumus un izmaksā man pienākošos komandējuma naudu? Iebildumu nav? Sēde slēgta.”

Padomes locekļi izbrīnā saskatījušies un palikuši sēžam kā ar aukstu ūdeni aplieti. R. Kalninga straujā sēdes noslēgšana ar tik negaidītu formulējumu par ceļa un komandējuma naudām radījusi tādu apjukumu, ka bankas padomes locekļi nav paspējuši celt iebildumus. Vēlāk to darīt nav bijis ērti un R. Kalnings par savu privāto lietu kārtošānu Padomju Krievijā saņēmis prāvu atlīdzību no Latvijas bankas.

Gadījumu, kur R. Kalninga taupība, pareizāk sakot — skopums, jo skaidri parādījās, novēroju personīgi. Ar Igauniju saskaņojamās Latvijas muitas delegācija Roberta Bīlmaņa vadībā devās uz Tallinu, lai tur kopā ar tādu pašu Igaunijas delegāciju spriestu par abu valstu muitas tarifu saskaņošanas iespējām. Delegācijā piedalījās arī R. Kalnings, O. Nonācs, V. Salnais un es. Pēc apspriedēm Tallinā ar igauņiem, kuŗā nekā panākt neizdevās, mūsu delegācija vakariņoja Tallinas pilsētas dārzā. Piedalījās arī divas dāmas — V. Salnā kundze un mūsu sūtņa Seska kundze kā arī delegācijas sekretārs V. Munters.

Kad norunātā laikā bijām dārzā sapulcējušies un sēdāmies pie mums sagatavotā vakariņu galda, ieradās Ringolds Kalnings, tikai ne viens, bet kopā ar kādu mums nepazīstamu jaunu glītu dāmu. Iepazīstoties noskaidrojās, ka tā ir kāda igauņiete, Tartu universitātes studente, kuŗu viņš, apskatot Igaunijas valdības un parlamenta ēkas, saticis un kuŗa viņam sniegusi dažus paskaidrojumus. Viņš nu jaunkundzi atvedis līdz uz vakariņām. R. Kalnings grib būt arī kavalieris. Kamēr ar dāmu iepazīstāmies, viņš iesteidzas restorānā un atgriežas ar trim rozēm. Pasniedzot vienu rozi igauņietei, R. Kalnings piezīmē, ka visas trīs rozes

bijušas domātas viņai, bet tā kā pie galda esot vēl divas dāmas, tad viņam jāpasniedzot arī tām katrai pa rozei. Nopirkt trīs vai vairāk rozes katrai dāmai šis bagātais cilvēks neatļaujas.

Igauniete nav domājusi ilgāk dārzā uzkavēties un ar mums kopā vakariņot, bet nu, izšķirdamās par palikšanu, grib saviem vecākiem pa telefonu to paziņot. Uzreiz piedāvājas divi pavadoņi: R. Kalnings vāciski, bet V. Munters igauniski. Igauniete par to ārkārtīgi pārsteigta un, protams, izvēlas Munteru. Tie abi aizsteidzas, bet Kalnings, redzami neapmierināts, paliek sēžam. Mums pārējiem situācija izliekas komiska un nevaram smieklus valdīt. Munters atņem Kalningam viņa atrasto jaunkundzi.

Pēc vakariņām dodamies visi kājām atpakaļ uz pilsētu. Igaunietei nu divi pavadoņi: vienā pusā Munters, otrā Kalnings. Kāds ierosina domu par iegriešanos uz brīdi Tallinas pazīstamajā Lindes viesnīcā — restorānā, kuŗš mums pa ceļam. Visi piekrītam. Mēs iegriežamies restorānā, bet igauņiete ar abiem pavadoņiem aiziet. Munters simpatisko igauņieti bija pavadījis līdz mājām, vai Kalnings arī, nezinu. Vēlāk viņi abi ieradās pie mums Lindes restorānā.

Kā jau kaimiņus, Lindes viesnīcā mūs uzņēma laipni, un mēs savā atsevišķā bariņā jutāmies omulīgi. Lietoti tika arī dārgie ārzemju vīni, liķieri un konjaki, tā kā agrā rīta stundā, viesnīcu atstājot, rēķins bija prāvs. To samaksāja delegācijas priekšsēdis R. Bīlmanis, pie kuŗa atradās valūta, ar noteikumu, ka mājās braucot vagonā norēķināsimies, sadalot izdevumus uz „galviņām”.

Kad stacijā bijām savā salonvagonā, kuŗā apmetāmies pa visu Tallinā pavadīto laiku, izgulējušies, brokastis paēduši un mūsu vagon, piekabināts Tallinas-Rīgas ātrvilcienam, steidzīgi ripoja uz Rīgu, R. Bīlmanis gribēja arī norēķināties un, pēc visu citu svarīgu jautājumu apspriešanas, ziņoja arī par delegācijas ceļa izdevumiem un citiem rēķiniem. Izrādījās, ka tie ir stipri lieli, un Lindes restorāna rēķins tajos ieņem redzamu vietu. Kad R. Bīlmanis lūdza delegātus V. Muntera sakopotos rēķinus akceptēt, sevišķi uzsverot Lindes restorāna rēķinu, R. Kalnings dusmīgā un skaļā balsī iesaucās: „Es nemaksās!” (Latviešu valoda nebija R. Kalninga stiprā puse.)

Uz brīdi iestājās pilnīgs klusums. Dzirdama bija tikai V. Muntera rakstāmmašīnas ritmiskā klabēšana, pārrakstot delegā-

cijas apspriedes protokolus. Visiem, arī man, bija nepatīkama sajūta. Kā nu delegācijas loceklis, kuŗam valsts sedz visus tiešos ceļa izdevumus un maksā arī komandējuma naudu, un kuŗš bez ierunām piedalījās vakariņās, ievodot vēl svešu dāmu, kopā ar visiem ēdis un dzēris Lindes viesnīcas restorānā, var atteikties no savas tēriņa daļas samaksas?

Pēc brīža R. Kalnings beidzot pateica: „Šoreiz es vēl maksās, bet citreiz gan nē”. Delegācijas locekļi izlikās to nedzirdam un turpināja savas sarunas. Jādomā, ka Rīgā iebraucot viņš ar R. Bilmani norēķinājās.

Par R. Kalningu Rīgā klīda dažādi nostāsti un anekdotes, daudz vairāk, nekā par jebkuŗu citu politiķi vai sabiedrisku darbinieku. Pie tām nepakavēšos. Viņa skopuma pierādījumam pastāstīšu vēl tikai kādu sīku, bet raksturīgu gadījumu ar Jūliju Celmu, kuŗu man atstāstīja pats Celms, piezīmējot, ka tik skopu cilvēku kā R. Kalningu viņš vēl nekad neesot sastapis.

R. Kalnings un J. Celms bija kaislīgi mednieki un arvien piedalījās Rīgas augstākās sabiedrības — ministru, politiķu, direktoru un citu ievērojamu darbinieku rīkotās medībās. Uz tā pama-ta viņi arī skaitījās par labiem draugiem. Reiz R. Kalnings, atgriezies no kāda ārzemju ceļojuma, piezvanījis J. Celmam un teicis, ka atvedis viņam no ārzemēm interesantu dāvanu, lai Celms aizbraucot tai pakaļ. Celms, sajūsmināts, noteiktā stundā ieradies. R. Kalnings izņēmis no galdaatvilktnes kādu mazu paciņu un priecīgi smaidīdams pasniedzis to J. Celmam. Atverot kastīti un ieraugot „dāvanu”, Celms kļuvis vai mēms. Kastītē atradusies maza ieroču eļļas pudelīte, kāda Niklasa ieroču veikālā Rīgā maksātu 20 vai 30 santimus. „Gribēju nosplauties”, teica man Celms. Viņš vēsi pateicies un aizgājis.

Par R. Kalninga skopumu runāja arī tauta, bet labvēlīgā nozīmē. Atceros, ka lasīju „Sociāldemokratā”, laikam 1924. g., kad R. Kalnings otrreiz bija finanču ministrs, kādas cildinošas rindas pat ievadrakstā. Tur bija teikts apmēram tā: „Cik labi, ka mums ir tāds finanču ministrs kā R. Kalnings, kas pats no rīta aiziet uz tirgu pēc produktiem un saskalda malku kafijai!” Kā šī „svētā vientiesība” bija iekūlusies „Sociāldemokratā” — nezinu. Daudz nopietnāk ņemams bija tas, ka daļa labā spārna politiķu un sabiedrisku darbinieku — R. Kalnings bija Berga pilsoniskās apvienības biedrs — uzskatīja R. Kalningu par īstu

valsts glābēju. R. Kalnings esot izvedis mūsu naudas reformu, iavedis „latu” un nostabilizējis tā kursu. Tas bijis iespējams tikai tik taupīgam cilvēkam kā Kalningam, kuŗš, būdams toreiz finanču ministrs, bez žēlastības apcirpis un sašaurinājis visus budžetus. Sāka gan kliegt rūpnieki un tirgotāji, un žurnālos parādījās karikatūras par R. Kalningu, kuŗš visu fabriku skursteņus aizkorķējis un ražošanu noslāpējis.

Rūpniekiem bija taisnība, jo tāda kredita apcirpšana un rūpniecības bremzēšana nebija vajadzīga. Statistika rādīja, ka ar 1921. g. bija atvērusās eksporta iespējas un sāka ieplūst mums tik nepieciešamā ārzemju valūta, ka gadu pirms tam ievestā vienīgā maksāšanas līdzekļa — Latvijas rubļa — kurss biržā strauji cēlās un par iedomāto zelta franku vairs nebija jāmaksā 100, bet gan tikai 50 Latv. rubļi. Tad jau varēja runāt par zelta franka vai zelta lata ieviešanu Latvijas rubļa vietā un noteikt šī „lata” kursu uz 50 Latvijas rubļiem. To arī darīja un attiecīgo likumu izdeva 1922. g. 3. augustā. To dienu arī skaita par Latvijas valūtas reformas dienu.

Pie šīs Latvijas valūtas reformas gribu vēl piebilst, ka pēc tās informācijas, ko guvu darbojoties Saeimā un Finanču ministrijā, *īstais* mūsu valūtas reformas ierosinātājs un sagatavotājs nebija vis R. Kalnings, bet Aleksandrs Kārkliņš, Finanču ministrijas Kredita departamenta direktors 1921.—1926. g. Viņš arī sarakstīja un izdeva grāmatas par Latvijas financēm (Mūsu naudas reforma u.c.). Pirms Kredita departamenta likvidēšanas 1927. g. A. Kārkliņš pārgāja uz A. Klīves nodibināto „Uniona” banku par galveno atbildīgo vadītāju. Šī banka piekopa nelikumīgas un līdz ar to nosodāmas operācijas, kuŗās iejauca arī A. Kārkliņu, un tiesa viņu un Aug. Kalniņu sodīja.

Atgriezīšos pie R. Kalninga. Pēdējā laikā viņš slimoja un ārstēšanās un veselības kopšanas nolūkos uzturējās ārzemēs. Arī demokrātiskās Latvijas beigu cēlienā 1934. g. pavasarī viņš atradies Dienvidslāvijā, Egejas jūras piekrastē. Kad uzzinājis par 15. maija apvērsumu, tad atsūtījis K. Ulmanim apsveikšanas telegrammu. Tā arī bijusi taupības paraugs un skanējusi: „Bravo! Ringolds”.

Bez runas stundām ministrijā apmeklētāji nāca arī mājās, bet tur reti mani varēja atrast. Bieži uzrunāja uz ielas. Un visiem tiem gandrīz vienmēr bija viena un tā pati vajadzība — nauda

vai darbs, resp. vieta. Reiz ziemā biju tik pārguris un šo apmeklētāju nomocīts, ka baidījos iet pa ielu, lai kādu nesastaptu. Uz Esplanādes bija ierikota un eglītēm apsprausta skolnieku slidotava, aiz kuņas brīvs celiņš pastaigai. Cerēju, ka vakarā tur mani neviens neieraudzīs un varēšu mierīgi pastaigāties. Tikko biju tur iegriezies, dzirdu: „Labvakar, ministra kungs!” Sveicinātājs bija mans mājas kaimiņš Andrejs Fridenbergs. Viņam no manis nekā nevajadzēja, gribēja tikai draudzīgi parunāties.

Klusajam celiņam vairs neuzticējos un steigšus devos turpat tuvumā esošā „Forumā” kinoteātrī; tur tumsā mani neviens nepazīs un neuzrunās un varēšu atpūsties. Gribēju mieru.

Finanču ministra laikā man darba bija tik daudz, ka vairākkārt vakaros tiku ieslēgts ministrijā. Apkalpotāji šad tad nepaskatījās kabinetā, jo tiem nenāca prātā, ka ministrs tik vēlu vēl strādātu, noslēdza durvis un aizgāja. Pirmo reizi, kad biju ieslēgts, ap pulksten diviem naktī zvanīju Saeimas nakts dežūrantam, lai atnāk un uzmodina ministrijas naktssargu. Tas mani izlaida no ministrijas nama. Vēlāk jau iekārtojos ar atslēgām.

Cilvēki parasti priecājas, kad tos ieceļ vai ievēl augstos amatos. Tad arī tiem šo amatu pienākumus pildīt laikam ir viegli un patīkami. Divi reizes mūžā man līdzīgos gadījumos ir bijis gluži otrādi: sākumā jutos nospiests un pienākumus pildīt bija sevišķi grūti. Pirmo reizi tas bija 1926./27. g., kad kļuva demokrātiskās Latvijas finanču ministrs, otru reizi — 1940. g. rudenī, kad krievu okupanti piespieda mani uzņemties Finanču ministrijas Saimnieciskā departamenta direktora pienākumus. Abas reizes es pretojos, bet abas reizes bija jāpiekāpjas, jo apstākļi spieda. Strādāt bija grūti. Pirmā gadījumā darbs bija patīkams, bet par daudz plašs un atbildīgs, otrā gadījumā — nepatīkams un pretīgs, jo jādarbojas uz kailas varas pavēli, pret sirdsapziņu un bieži vien arī pret saprātu.

i) Skandalozā Zasulauka manufaktūras lieta.

Kādā ministru kabineta sēdē valsts kontrolieris R. Ivanovs ziņoja, ka pie viņa ieradusies kāda persona un teikusi, ka varot atklāt miljoniem latu lielu valsts apkrāpšanas lietu, ja viņam par to samaksātu 10.000 latu. Uz R. Ivanova jautājumu, kas tā par apkrāpšanu un kas viņš pats, šī persona konfidenciali pateikusi,

ka valsts apkrāpēja esot Zasulauka manufaktūras fabrika un viņš pats fabrikas bijušais galv. grāmatvedis, kuŗu fabrika atlaidusi. R. Ivanovs valdības sēdē jautāja, ko viņam darīt: solīt kādu atlīdzību un cik lielu, vai informatoru noraidīt?

Debatēs domas dalījās. Pilsoniskie valdības locekļi izsacījās vispār pret šādu sarunu vešanu, jo katra privāta uzņēmuma darbība ir slepena un likums neļauj nevienam šī uzņēmuma darbībā vai grāmatās ieskatīties, to drīkst tikai nodokļu inspektors uz tiesas lēmuma pamata. Sociāldemokrāti bija pretējās domās un teica, ka valdība nedrīkst atstāt neievērotu gadījumu, kur tai ziņo par miljoniem latu lielu valsts apkrāpšanu. Var runāt par atlīdzību atklājējam, ja tas apzagšanu patiešām pierāda, bet nedrīkst vienkārši šādu priekšlikumu noraidīt. Pēc gaŗākām debatēm tomēr vienojāmies tuvāku apstākļu noskaidrošanu atstāt Valsts kontrolei kopā ar Finanču ministrijas nodokļu departamentu.

Konfidenciāli apstākļus tuvāk noskaidrojot izrādījās, ka lieta ļoti nopietna, ka valsts apkrāpšana, viltojot uzņēmuma grāmatas, tiešām ir notikusi un iespējams, ka notiek arī tagad, bet grāmatas pārbaudīt un par krāpšanu pārliecināties var tikai uz tiesas rīkojuma pamata, ja Nodokļu departaments to pieprasa. Krāpšanas atklājējs jau bija piekritis kādai samērā niecīgai atlīdzībai — dažiem simtiem latu — un tikai tad, ja viņa ziņojums izrādīsies par pareizu. Nodokļu departaments lūdza tiesu minētā uzņēmuma apgrozības grāmatas uz noteiktu laiku apķīlāt un nodot departamenta un Valsts kontroles pārbaudei.

Pie ierakstu caurskates izrādījās, ka firma atsevišķus lielākus kokvilnas pirkumus grāmatojusi vairākkārt, atsaucoties arvien uz vienām un tām pašām pavadzīmēm (faktūrām), tādējādi izdevumus par kokvilnu viltojot, tos nepamatoti div- un trīskārt palielinot, un atiecīgi pamazinoz tīro, ar nodokļiem apliekamo gada atlikumu. Pēc Nodokļu departamenta un Valsts kontroles aprēķiniem ar šiem krāpšanas paņēmieniem valsts tiešām zaudējusi vienu līdz divi miljonus latu, ko manufaktūras uzņēmums panācis, viltojot izdevumus grāmatās, nepamatoti tos palielinot un pazeminot uzņēmuma peļņu.

Nodokļu likums Latvijā bija diezgan bargs un atļāva Nodokļu departamentam šādos gadījumos uzlikt firmas īpašniekam piecārtīgu vai pat vēl lielāku sodu par valstij nokrāpto nodokļu

summu. Zaslauka manufaktūra bija jāsoda. Pēc likuma sodīšanas tiesības piekrita Nodokļu departamentam, bet direktors Fr. Ķempelis no bargas sodīšanas baidījās, jo viņu „apēdišot”, kā viņš man teica. Sacīju viņam, lai nebaidās, ka es kā finanču ministrs stāvēšu aiz viņa un lai soda pēc likuma noteikumiem, uzliekot Zaslauka manufaktūrai bargu sodu, jo vēlāk varēs to arī samazināt. Fr. Ķempelis tad arī fabriku sodīja ar vairākiem miljoniem latu.

Protams, ka nu sākās skaidrošanās un sūdzēšanās gan pa iestādēm, gan strādnieku organizācijām, ka V. Bastjānis putinot uzņēmumus, atņemot strādniekiem darbu un maizi, etc. Pie manis gan neviens no fabrikas īpašniekiem nenāca un neko nelūdza. Tā kā viens uzņēmuma direktors bija žīdu tautības sociāldemokrāts, tad tas bija grieziens pie diviem mūsu partijas redzamiem biedriem juristiem — A. Buševica un Fr. Mendera — ar sūdzību par V. Bastjāņa neprātīgo rīcību un lūgumu — firmu aizstāvēt.

Par šo Zaslauka manufaktūras skandālu runāja arī sociāldemokratu aprindās, bet vairāk no komiskās puses, ka iekrituši valsts apkrāpēji un peļņas rausēji, un ka tie nu dabūjuši labu mācību. Kad paklīda baumas, ka uzņēmumu aizstāvēšot A. Buševics un Fr. Menders, tad izbrīnā iepleta acis un noteica: „Tas nevar būt — valsts apkrāpējus sociāldemokrāti neaizstāvēs”. Tomēr partijas centrālkomitejas sēdē, kurā arī es piedalījos, Zaslauka manufaktūras lietu apsprieda.

Sēdes vadītājs A. Rudevics atreferēja lietas faktiskos apstākļus, atzīmējot, ka minētās fabrikas īpašnieki griezušies pie diviem centrālkomitejas locekļiem kā pie advokātiem — A. Buševica un Fr. Mendera — un lūguši uzņēmumu aizstāvēt. Jautājums centrālkomitejā pārrunājams tāpēc, ka nu iznākot tā, ka divi partijas centrālkomitejas locekļi uzstāšoties pret trešo, V. Bastjāni, kurš kā finanču ministrs esot atbildīgs arī par Nodokļu departamenta rīcību, kas minēto uzņēmumu sodījis. Vai tas esot pielaižams, un vai A. Buševica un Fr. Mendera uzstāšanās tiesā pret V. Bastjāni nekaitēšot partijas prestižam?

Debatēs izskanēja divi viedokļi — gan tas, ka Buševica un Mendera uzstāšanās tiesā pielaižama, jo tie abi taču esot advokāti, kas visādas lietas var aizstāvēt, gan arī tas, ka šāda uzstāšanās pilnīgi izslēgta. Partijas advokāti vispār nedrīkstot uz-

ņemties krāpnieku aizstāvēšanu, un vēl pret partijas centr. kom. locekli un ministri. Ko tad par to teikšot strādnieki un partijas biedri? A. Buševics un Fr. Menders domāja, ka viņi Zasulauka manufaktūru aizstāvēt drīkstot, jo V. Bastjānis par daudz bargi šo uzņēmumu sodījis. Es debatēs šinī jautājumā nepiedalījos, bet tikai paziņoju, ka Nodokļu departaments bargi šos uzņēmējus sodījis tāpēc, ka tie valsts apkrāpšanu piekopusi ilgāku laiku un ļoti lielos apmēros. Sods jau ir stipri mīkstināts un to varēs vēl mīkstināt, ja uzņēmums griezīsies pie nodokļu iestādēm un sniegs vajadzīgos paskaidrojumus.

Pēc debatēm partijas revīzijas kom. priekšsēdis Rikveilis, vecs partijas biedrs no strādnieku aprindām, nāca ar zālamanisku atzinumu un priekšlikumu: A. Buševics, kuŗš patlaban nav Saeimas deputāts, bet pelnot maizi tikai kā zvērīnāts advokāts, varot uzņemties dažādu lietu aizstāvēšanu, arī pret Nodokļu departamentu un Finanču ministriju, jo tas esot viņa amats, bet Fr. Menders kā Saeimas deputāts un tās pašas frakcijas loceklis kā V. Bastjānis, Zasulauka manufaktūras lietas aizstāvēšanu uzņemties nedrīkstot.

Šim Rikveiļa priekšlikumam gandrīz visi centrālkomitejas locekļi piekrita un ar to lietu izbeidza. Vai tas bija pareizs un taisnīgs lēmums, lai spriež lasītājs pats.

25. NEIZDEVĪES KREISĀS VALDĪBAS GĀŠANAS MĒĢINĀJUMS

M. Skujenieka valdības stingrā un noteiktā rīcība saimnieciskā laukā un citur radīja gluži neciešamu stāvokli tām iepriekšējo valdību korrūptīvām aprindām, kuŗas bija sapinušās nesolidās kredita operācijās, lai dibinātu, uzturētu un vadītu tikpat nesolidus veikalus un ar tiem labi nopelnītu. Jaunus papildu līdzekļus no valsts kases vairs nevarēja dabūt, bet nu bija jādomā par agrāk ņemto aizdevumu atmaksu, sedzot arī procentus. Nestabīlie veikalī jau sāka krakšķēt un dažs, piemēram, „Lats”, „Zelta lats” un Latvijas tirgotāju banka jau bankrotēja. Šo aprindu stāvoklis financiālā ziņā nebija apskaužams. Ja pirmiem veikalu bankrotiem sekotu vēl citi, tad tas varētu ieraut

šīs aprindas arī politiskā un sabiedriskā bankrotā. Ar ko tad citu viņas lepojas un sabiedrībā spīdēja, ja ne ar naudu un veikaliem?

Arvēds Bergs savā „Latvī” 1926. g. aprīlī rakstīja:

„Mūsu labākās aprindas nekad nav redzamas tur, kur izpaužas mūsu tautas garīgās vērtības. Viņas pašas apzinās ļoti labi savu garīgo tukšumu un mazvērtību un zina, ka tādos gadījumos spīdēt nevar. Turpretim visur tur, kur skan reklāmas un tirgus troksnis, un kur var „spīdēt” ar ko ārēju vien, tur viņas ir kopā . . . Mūsējā (aristokratija) lepojas, kā jau teikts, ar savām ārējām īpašībām, saviem automobiļiem, saviem kažokiem, tualetēm, naudu, bet nepavisam neprasa, kur un kādā ceļā katrs ir naudu guvis un gūst . . . Var apdzirdīt tautu, dzert bāriņu un sievu asaras, apzagt valsti, ņemt kukuļus, viltot vekselus, krāpt zemniekus un strādniekus, ja viss tas labi izdodas un iznāk nauda, ar ko lepni dzīvot un gērbties, tad ir „labākās” aprindās iekšā . . .”

Jautāsim, vai var vēl kāds nodot par šīm pilsoniskām aprindām bargāku un iznīcinošāku spriedumu? Šķiet, ka nē. Ir taču skaidrs, ka pie šādas psiholoģijas tikai veikals, lai kāds tas arī nebūtu, tikai nauda, vienalga, kādā ceļā iegūta, tikai tie ir tie glābēji, kas viņus tur virs ūdens un ļauj tiem būt visvareniem. Tiklīdz veikali grimst un nauda zūd, jāgrimst un jāpazūd arī viņiem pašiem. Tāpēc tai valdībai, kas viņu šaubīgos un krāpnieciskos veikalus un korrupciju apkaņo, ir jāpazūd, tā „jāgāž”. Bet kur lai pieķeras, kur lai ņem vajadzīgos argumentus?

Lietišķu argumentu nebija. Vajadzēja sameklēt un izgudrot kaut ko. Izrādījās, ka no tā paša Sēklas fonda, no kuŗa sēklas ņēmušas, bet nav vēl atbērušas, ne naudā atmaksājušas vecsaimnieku organizācijas ar zemnieku savienības dižvīru A. Alberingu priekšgalā, sēklas ņēmušas un rēķinus nav vēl nokārtojušas arī jaunsaimnieku un mazsaimnieku organizācijas O. Nonāča vadībā. O. Nonācs atradās M. Skujenieka valdības koalīcijā un viņa mazsaimnieku aprindas valdībā reprezentēja zemkopības ministrs Mitulis. Un taisni Zemkopības ministrijai ir padots Sēklas fonds ar visiem norēķiniem. Kaut gan pret minētām jaun- un mazsaimnieku organizācijām valdība jau pavasarī bija ierosinājusi Sēklas fonda lietu piespiedu noskaidrošanu un nokārtošanu, ko visi zināja, zemnieku savienības frakcija ar

K. Ulmani, A. Klivi un citiem, pievācot vēl A. Bergu, Reinhardu, J. Breikšu, A. Bļodnieku un citus valdības opozīcijas deputātus, minoritātes ieskaitot, iesniedza 1927. g. oktobra beigās Saeimā pieprasījumu par valsts Sēklas fonda nepielaižamu iztērēšanu ar priekšlikumu izteikt M. Skujenieka valdībai neuzticību, jo valdība nav šādu izšķērdēšanu aizkavējusi. Tātad valdība, kas cīnās ar korrupciju, pati tiek apvainota korrupcijā. Ja uz šī apvainojuma pamata nu izdotos valdību gāzt, atņemt tai Saeimas vairākuma uzticību, tad patreizējā opozīcija varēs gaviļēt un tautai teikt: „Ne mēs, bet viņi paši ir korruptanti, un Saeima tos padzina!” Ists jezuītisms! Bet tādas dilemmas priekšā atradās kreisā valdība iepretim labā spārna opozīcijas pieprasījumam.

Katru interpelāciju jeb pieprasījumu Saeima nosūta valdībai, lūdzot paskaidrojumu. Arī šī jezuītiskā interpelācija bija piesūtīta. Ministru kabinets pieprasījumu pārrunāja, bet par sevišķi nopietnu to neuzskatīdams, uzdeva zemkopības ministram Mitulim, kuš nebija veikls runātājs, ne arī politiķis, sniegt Saeimai tīri lietišķus paskaidrojumus. Manu ierosinājumu — paskaidrojumus sniegt ministru prezidentam pašam — M. Skujenieks noraidīja. Viņš negribēja Saeimā uzstāties, jo neturēja pieprasījumu par tik nopietnu, kas apdraudētu valdību. Vēlāk izrādījās, ka viņš maldījies.

Saeima interpelāciju apsprieda 1927. g. 28. oktobrī. Pēc īsa, varētu teikt — tīri tehniska, ierēdnieciska Mituļa paskaidrojuma, ko valdība šai lietā jau darījusi un dara, sākās debātes. Uzstājās gandrīz visi opozīcijas redzamākie deputāti un labākie runātāji, nepamatoti, netaisni un pat negodīgi uzbrūkot valdībai un to apvainojot. Bija redzams, ka opozīcija pie iesniegtās interpelācijas Saeimā ķērusies kā pie glābšanas riņķa un to vaļā nelaidīs. Apsūdzību tā nopietni pārdomājusi un sagatavojusi, uzdodot saviem veiklākiem runātājiem Saeimā to aizstāvēt un par katru cenu panākt M. Skujenieka valdības krišanu.

Pēc veiklākā un iespaidīgākā opozīcijas un interpelācijas iesniedzēja un runātāja A. Klīves runas, kad Saeimā jau bija jūtama noskaņa, ka interpelācijas apvainojumus Saeimas vairākums var akceptēt un priekšlikumu — izteikt valdībai neuzticību — pieņemt, pie manis reizē pienāca M. Skujenieks un F. Cielēns un mudināja mani arī uzstāties un valdību aizstāvēt,

runājot kā Saeimas deputātam. Tāda uzstāšanās Saeimā tika pie-
laista. M. Skujenieks atzina, ka kļūdījies, pats neuzstādamies
ar paskaidrojumiem, kaut arī Sēklas fonda lietas nav sīkāk pār-
zinājis, bet nu uzstāties viņam vairs nav ērti. Kaut nebiju domā-
jis pie interpelācijas runāt, opozīcijas runātāju nepatiesības un
nekrietnības mani tā sadusmoja un aizvainoja, ka to apsolīju.

A. Bergam runu beidzot, Saeimas priekšsēdis Dr. P. Kalniņš
deva vārdu man kā deputātam. Lai asā situācija, kāda valdīja
Saeimas sēžu zālē, būtu labāk saprotama, citēšu savas runas
raksturīgākās vietas pēc stenogrammas:

„Iepriekšējais runātājs Berga kungs teica, ka šī interpelācija
esot viena no visstiprākām visā mūsu parlamenta pastāvēšanas
laikā. Es, kungi, teiktu citādi: es gribu teikt, ka šī interpelācija
ir viens no vislielākiem *jeuzītismiem un liekulībām*, kādi pie-
dzīvoti visā šinī laikā. (Sauciens pa kreisi „Pareizi!”).

Bet atļaujiet man tagad pāriet pie lietas. Interpelanti ir aiz-
ķēruši vienu no patiešām sāpīgiem jautājumiem, par kuŗu šeit
Saeimā un attiecīgās vietās ir daudz šķēpu laužts un daudz ru-
nāts. *Tas ir Sēklas fonds*. Kad šo Sēklas fondu nodibināja,
tad kreisais spārns bija tas, kas vispirms norādīja uz to, ka šis
fonds ir par lielu, jo iepriekšējie izsniegtie avansi un skaitļi
rādīja, ka organizācijas, kuŗu uzdevums bija — iepirkt sēklu,
*šim uzdevumam domāto naudu izlietoja pavisam citiem nolū-
kiem*. Tas atkārtojās vairākus gadus no vietas, tā kā pat budžeta
komisijā un arī šeit plenārā sēdē, kad Sēklas fonda jautājums
tika aizkarts, kreisais spārns vienmēr teica, ka Sēklas fonda
līdzekļus izlieto nelietderīgi.

Labā spārna valdības, turpretim, vienmēr teikušas, ka Sēklas
fondā viss kārtībā kā tam vajagot būt. Ja mēs tagad paņemt
skaitļus un nolasītu šeit augstā namā, tad jūs redzētu, kā Sēklas
fonda līdzekļi ir dalīti vairākus gadus, bet *atpakaļ nav nākuši*.
Tās valdības, kuŗas ir bijušas agrāk, nav spērušas nepieciešamos
soļus, lai iekasētu Sēklas fonda izstāvošās summas. Es atļaujos,
kungi, šeit pievest dažus kaitļus, lai rakturotu manu vārdu pa-
tiesību.

No oficiāliem datiem, kas nākuši manās rokās, redzams, ka
uz šī gada 1. janvāri izstāv, tas ir — nav atmaksātas Sēklu
fondā summas no 1920./21. gada — 94.000 latu, no 1922./23.
gada jau 129.000 latu, bet no 1924. gadā izsniegtām summām

280.000 latu, kuņiem vajadzēja būt sen atmaksātiem. No 1925. gadā izsniegtām Sēklas fonda naudas summām izstāv jau pāri par 1.000.000 latu, jeb kopā par visiem minētiem gadiem pāri par 1,5 miljoniem latu. Tām jāpievieno vēl 1926. un 1927. gada pavasarī izsniegtās un vēl neatmaksātās summas.

Blodnieka un Eglīša kungi, zemnieku savienības līderi un visu citu opozīcijas frakciju vadītāji — interpelācijas iesniedzēji — es jums tagad prasu: kur jūs bijāt tad, kad jau agrāk bija konstatējamas iztrūkstošas summas? (Sauciens pa kreisi „Valdībā!”), kāpēc jūs tad neiesniedzāt savu interpelāciju? (Sauciens pa kreisi: „Viņi paši tās izdeva!”). Kāpēc tad jūs nevienu vārdu par to neteicāt, kāpēc tad jūs neko nedzirdējāt? Tagad jūs zināt visu, zināt visus sīkumus, zināt, ko dara valdība, pazīstat ikkatru dokumentu, zināt pat to, kas notiek Mazsaimnieku ekonomiskā sabiedrībā un tās krājkasē. Bet kāpēc jūs to agrāk nezinājāt? Kur tad bija jūsu acis? Jūs nevarat man uz to atbildēt, jo jums nav ko atbildēt. (A. Klīves starpsauciens.) Par to pazušānu tūliņ parunāsim, Klīves kungs.

Tagad iesim tālāk. (G. Reinhards no vietas: „Vai jūs to nezinājāt?”). Mēs zinājām, Reinharda kungs, un aizrādījām uz to visās Saeimas komisijās un plenārsēdēs, bet jūs teicāt, ka tas nav taisnība. Tātad neskatoties uz to, ka kreisais spārns visu laiku ir teicis, ka šinī Sēklas fonda lietā ir nekārtības un tās vajag novērst, *jūs to nepieļāvat*”.

Tālāk savā runā papildināju zemkopības ministra Mituļa pakaidrojumu, ko valdība darījusi, lai iekasētu izstāvošās Sēklas fonda summas, resp. lai piedzītu Sēklas fonda parādus. Aizrādīju arī uz tiem iebildumiem, ko cēla organizācijas pret parādu atmaksu. Teicu, ka daļu iebildumu valdība ievēroja, lai ar steidzīgu parādu iekasēšanu neizputinātu organizācijas un zemniekus, bet visus iebildumus ievērot nevarēja un prasīja parāda atmaksu. Un taisni pret tām organizācijām, kuņas minētas interpelācijā: Mazsaimnieku ekonomisko biedrību un Jaunsaimnieku centrālo kooperatīvu, taisni pret šīm organizācijām valdība ir spērusi stingrus soļus Sēklas fonda parādu iekasēšanā, un jau 29. oktobrī, taisni nākošā dienā noliktas vairākas ūtrupes. Tā tad šajā — Sēklas fonda parādu iekasēšanas ziņā, opozīcijai nebija nekāda pamata nākt ar interpelāciju. Bet tad, savu runu turpinot, *atsedzu un apgaismoju tos īstos iemeslus*, kas spieda

interpelantus, pielietojot jesuītismu, liekulību un bezkaunību, nākt ar Skujenieka valdības nepamatotu un netaisnu apsūdzību, cerot panākt šīs valdības gāšanu. Tālākā runas daļā teicu:

„Šodien ir runa par 370.000 latiem, no kuņiem 309 tūkstoši krīt uz mazsaimnieku, bet 60 tūkstoši uz jaunsaimnieku organizācijām. Par šo summu šovakar tiek turēta tiesa un sacelts liels troksnis. Bet nu prasīsim, kādas ir tās summas, kas nākušas no tiem pašiem valsts avotiem, bet aizgājušas iestādēm, kuņās vai nu jūs paši vai arī jūsu draugi sēžat un rikojaties? Lūdzu atļaujiet man tās nosaukt no šī katedra. Tās ir lietas par *valsts garantijām*, no kuņām liela daļa aizgājusi tiem veikaljiem un pašākumiem, kur jau to sākumā bija skaidrs, ka tie nav dzīves spējīgi, un ka tie nav pelnījuši, ka viņiem dod naudu. Šādām organizācijām izdota 15 miljonu latu liela summa. No šīs summas nokārtota tikai puse, bet otra puse nav vēl segta šodien. Vai starp summām 7.500.000 latu un 370.000 latu ir starpība, Klīves kungs, vai nav? (A. Klīves starpsauciens.)

Jūs, Klīves kungs, sakāt, ka tās ir garantijas. Kas tad ir *garantijas un kas ir nauda*? (A. Klīve no vietas: „Obligācijas!”) Nepavisam arī nē! Šis valsts garantijas izdotas dažos gadījumos pret obligācijām un daudzos gadījumos pret privātu banku garantijām. Varbūt nav pareizi, Klīves kungs, ka mēs tās lietas šodien atsedzam, bet ja ar tādiem ieročiem jācīnās, kā šīs dienas interpelanti uzbrūk valdībai, tad valdībai ar tādiem pašiem ieročiem jāatbild. Jāsaka, ka šīs privātās garantijas, kas dotas uz dažādām pusēm, ir *apaļa nulle* un vairāk nekas, jo tām *nav seguma*.

Tālāk es gribu teikt, Klīves kungs, ka valdība samaksājusi par šīm garantijām šobrīd jau ap 4 miljonus latu no valsts naudas, un ir jautājums, ko nezīnu es un ko nezīnat arī jūs, cik no šīs summas valdība dabūs atpakaļ. Es domāju, ka daļu valdība atpakaļ dabūs, bet daļu valsts zaudēs, un šī daļa, es domāju, būs nesamērīgi lielāka par 370.000 latiem, par kuņiem šovakar spriežam tiesu. (G. Reinhard no vietas: „Tad tie nav labāki!”) Bez šaubām, Reinharda kungs, bet *šo jesuītismu man gribas atsegt*. Es, Reinharda kungs, nesedzu un nesegšu nevienu vainīgo, vienalga, vai tas būtu centrā, kreisā vai labā spārnā.

Tūlīņ pāriesim pie otra momenta. Mums ir otrs naudas avots, kas ir izvērties par neciešamu un nepieņemamu valsts līdzekļu

aizplūšanas veidu, tas ir — Linu monopols. Linu monopolam bija doti apgrozības līdzekļi — 20 miljonu latu apmērā. *Pusi no šiem divēlētiem 20 miljoniem latu saņēmušas organizācijas, kuŗās sēž jūsu draugi un arī jūs paši.* (A. Klīve no vietas: „Jūsu draugi arī!”) Un nu jūsu organizācijas tagad nespēj šo naudu atmaksāt, gluži tāpat, kā Mazsaimnieku ekonomiskā sabiedrība un Jaunsaimnieku centrālais kooperātīvs. Šinī ziņā šīm organizācijām uz mata vienāds stāvoklis.

Bet ja nu mēs paskatāmies uz šo summu lielumu, tad es, kungi, domāju, ka starpība arī starp 10 miljoniem latu un 370 tūkstošiem latu ir ļoti liela. Tāpēc gribu jautāt: kāpēc jūs, kungi, nenākat un neinterpelējat arī par šīm lietām? Lūk, tāpēc, ka tā *nabas saite*, kas jūs un jūsu organizācijas saistīja ar valsts kasi, un pa kuŗu jūs izpumpējāt valsts līdzekļus, ir pārcirsta. To izdarījusi tagadējā valdība un jums slaukt valsti vairs nav iespējams. Nu jūs trakojat, nu jūs interpelējat, nu jums vajaga gāzt šo valdību, *lai atjaunotu minēto nabas saiti*, un atkal varētu slaukt valsts kasi. Tās lielās un treknās žurkas, kas barojušās no valsts kases, tās jūs neredzat, bet ķerat nabaga pelītes, kas arī kādu graudiņu dabūjušas. (Troksnis. Saucieni pa kreisi: „Te Klīvem nav mutes!”)

Priekšsēdētāja biedrs A. Kviesis: „Lūdzu pārtraukt sarunas un ļaut deputātam Bastjānim runāt!”

V. Bastjānis turpina. „Tā tad es vēl reiz jautāju, kāpēc jūs, kungi, nenākat un neinterpelējat arī par šo linu jautājumu? Te var būt tikai viena atbilde: tāpēc, ka tur sēž jūsu draugi, bet te jūsu ienaidnieki. Bet nu, kungi, ir tāds stāvoklis, ka par parādu piedzīšanu no jūsu organizācijām, kas no viena avota izņēmušas 7,5 miljonus latu un no otra 10 miljonus latu, man ir nācies ne vienreiz vien dzirdēt asus pārmetumus, ka es, piedzenot parādu, putinot minētās organizācijas. Kungi, es pie šīs lietas esmu piegājis ļoti saudzīgi; nekad neesmu prasījis samaksāt visus 100 procentus uz reizi, bet gan pa 15, 20 procentēm, lai tikai neizputinātu minētās organizācijas. (A. Klīves starpsauciens.)

Interpelētā jautājumā valdība ir daudz darījusi, pat ūtrupes jau noliktas. (A. Klīves starpsauciens.) To jūs nevarat prasīt no šīs valdības, bet gan no tās, kuŗa šīs summas izsniedza. (Sauciens pa labi.) Mēs ņemsim visu, ko varēsim, saudzēšanu jūs nevarat pārņemt”.

Uz deputātu starpsaucieniem vēl paskaidroju, ka lielākie valsts summu izsniedzēji bijuši ministri A. Alberings un J. Blumbergs. Aizņēmumus atmaksāt organizācijas un bankas vilcinājušās un iepriekšējās valdības devušas tām vienu pagarinājumu pēc otra, izsniedzot nereti vēl klāt vecajam parādam jaunus valsts līdzekļus.

Uz Arvēda Berga pārmetumiem, ka valdība nekā nedara, atbildēju, ka tiklīdz valdība atlaiž kādu nederīgu ierēdni, viņa partijas biedri, viņš tūlīt savā „Latvī” klieudz par izrēķināšanos. Ja valdība spiež atmaksāt izņemtās valsts naudas summas, tad A. Bergs saka, ka valdība putina organizācijas.

Savas runas beigās vēl atkārtāju, ka taisni M. Skujenieka valdība ir tā, kas valsts naudas šķiešanu apturēja un cenšas iepriekšējo valdību laikos aizplūdušās valsts summas iekasēt, saudzējot pie tam arī valsts līdzekļus saņēmušās organizācijas, ja to rīcība nav bijusi nelikumīga vai noziedzīga. Starp citu griezos arī pie interpelantu vidū sēdošā svarīgu lietu izmeklēšanas tiesneša Ēvana un teicu, ka tauta viņu pazīst kā krietnu un godīgu tiesnesi un ka viņš neapšaubāmi zina, ka šī valdība rīkojas gan stingri, bet godīgi. Tāpēc interpelantu apsūdzība ir nepamatota un netaisna, iesniegta vienīgi nolūkā — gāzt valdību. Es jautāju, vai viņš arī domā balsot par šo liekulīgo un jezuītisko interpelāciju? (Ēvans nebalsoja.)

Pēc manis runāja vēl daži deputāti, starp tiem arī Jesups Trašūns, aizstāvot valdību un latgaliešus, kuņus daži runātāji bija apvainojuši. Tad debates izbeidzās. Mana runa bija atstājusi redzamu iespaidu uz neitrālākiem un taisnīgākiem deputātiem, tādēļ interpelanti sāka uztraukties un bažīties par interpelācijas likteni. Sasprindzinājums sēžu zālē un pārpildītajos publikas solos bija liels, un visi gaidīja balsošanas rezultātus.

Pēc balsu saskaitīšanas Saeimas priekšsēdis, atkal Dr. P. Kalniņš, vienkārši paziņoja, ka augstais nams, noklausījies valdības paskaidrojumus par iesniegto interpelāciju, pāriet uz nākošo darba kārtības punktu. Tas nozīmēja, ka Saeimas vairākums *atzinis valdības rīcību par pareizu un interpelāciju par nepamatotu*. Zāles kreisajā spārnā un pārpildītajā publikas nodalījumā atskanēja skaļi aplausi. Korruptantu un demokratiskās Latvijas pretinieku mēģinājums — gāzt M. Skujenieka valdību — nebija izdevies.

Uzvara nu bija gūta, sevišķi svarīga tāpēc, ka korruptantiem nebija izdevies apvainot korrupcijā kreiso valdību. Tas bija patīkami, bet radās arī jautājums — uz cik ilgu laiku? Valdību atbalstošais vairākums Saeimā bija pavisam niecīgs, pie kam daži deputāti, kā Ēvans un vēl daži piederēja pie opozīcijas grupām, bet nebalsoja par interpelāciju tikai tāpēc, ka atzina to par negodīgu un liekulīgu. Opozīcijas vadoni izgudros atkal kādus citus pieprasījumus mazāk kutelīgās lietās un nāks atkal ar jaunām interpelācijām. Vai tad atkal valdības aizstāvēšanai Saeimā radīsies vajadzīgais vairākums, ir jautājums. Tāpēc M. Skujenieks un F. Cielēns sāko domāt par valdības *labprātīgu* atkāpšanos.

Es personīgi biju tam pretim. Līdz tam neviena valdība nebija labprātīgi atkāpusies, kā tas Vakareīropā parasts, bet visas kritušas uz iesniegto interpelāciju pamata. Lai tādā pat ceļā gāž arī šo valdību. Ja valdība labprātīgi atkāpsies, tad tautā paliks iespaids, ka šī valdība patiešām sakompromitējusies un, savus grēkus apzinādamās, pati labprāt aiziet, lai to ar skandālu nenogāztu. Kad opozīcija iesniedz pieprasījumu, tad vismaz no valdības paskaidrojuma un un debatēm Saeimā ir redzams, kādi ir lietas patiesie apstākļi.

M. Skujenieks un F. Cielēns man nepiekrīta. Pati valdības gāšana, viņi teica, jau ir liela blamāža, un Vakareīropas valdības no tām izvairās. Ja pie mums to neievēro, tad tāpēc, ka ministriem un viņu aprindām ir lielas personīgas intereses un vajadzība valdībā palikt; tādās mums taču neesot. Bez tam, arī strādniekos šad tad atskanot pa balsij, ka laiks atkāpties.

Šajā ziņā viņiem bija zināma taisnība, jo viens no mūsu arod kustības vadītājiem, Saeimas sociāldemokrātu frakcijas loceklis Jānis Višņa bija nemierā ar mūsu atrašanos un palikšanu valdībā. „Ko tas dod strādniekiem”, viņš dusmojās, „sociāldemokrāti sēž valdībā kopā ar pilsoņiem. Nevienam likumam strādnieku labā izdot nevar un arodu kustībā mēs kļūstam par apsmieklu komūnistu priekšā!”

Uz manu aizrādījumu, ka „lietai” ir arī otra puse, kas strādniekiem svarīga, tas ir — ka pilsoņu valdība var šo to arī atņemt no iegūtā, ja strādnieki par valdības jautājumu nemaz neinteresēsies, Jānis Višņa atmeta ar roku. Tam neesot nekādas nozīmes. Kādā speciāli šim nolūkam sasauktā strādnieku funk-

cionāru sanāksmē es par šo jautājumu referēju, un mēs visu vakaru par to debatējām. Liela daļa dalībnieku bija patiešām pārsteigta un izbrīnījusies, ka tāda iekārto tiesību atņemšana vispār iespējama.

Svarā krita arī tas, ka no Skujenieka valdības koalīcijas izstājās demokrātiskais centrs ar J. Breikšu un P. Juraševski priekšgalā un atsauc savu tieslietu ministru Biti. Kādu iemeslu dēļ, grūti pasakāms, bet daži domāja, ka zemnieku savienības līderi A. Klīve ar K. Ulmani kūdot centru, solot tiem pat ministru prezidenta posteni, ja kreiso valdību gāzīsot. Iespējams, ka tā bija taisnība, jo pēc kreisās valdības atkāpšanās par ministru prezidentu patiešām nāca Juraševskis.

Bija pagājuši tikai trīs mēneši kopš 1927. g. 28. oktobra neizdevušās valdības gāšanas mēģinājuma, kad M. Skujenieks ar visu valdības locekļu piekrišanu 1928. gada janvāra beigās paziņoja Saeimai un Valsts prezidentam, ka ievērojot to, ka aiz viņa valdības Saeimā nestāv vairs drošs vairākums, viņš iesniedz savu demisiju. Protams, ka šo M. Skujenieka paziņojumu zemnieku savienības un labā spārna vadība uzņēma ar gavilēm un tūlīņ stājās pie savas — P. Juraševska valdības sastādīšanas.

26. ĀRZEMJU APMEKLĒJUMS

Pasaules demokrātisko valstu parlamenti dažādu kopīgu jautājumu apspriešanai bija nodibinājuši parlamentāriešu apvienību, kuŗas pārstāvji gandrīz katru gadu uz saviem kongresiem sapulcējās kādā no apvienības reprezentēto valstu galvas pilsētām vai citā lielākā un ievērojamākā centrā. Šinīs sanāksmēs parasti nolasīja vairākus referātus, tos plaši iztīrāja un reizēm pieņēma arī svarīgus lēmumus, kuŗi gan nebija saistoši. Kongresus rīkoja vasaras brīvlaikā, lai lielāks skaits delegātu tos varētu apmeklēt un apspriedēm paredzēja vairākas dienas, lai delegāti varētu iepazīties arī ar sanāksmes pilsētu, tās kultūrālām iestādēm, iedzīvotājiem, pārvaldi, etc. Ar vārdu sakot, parlamentāriešu sanāksmes deva atsevišķu valstu parlamentu locekļiem iespēju iepazīties ar citu zemju un tautu dzīves apstākļiem.

Uz šiem parlamentāriešu kongresiem Latvijas Saeima arvien sūtīja savu delegāciju, sastādot to no visu politisko partiju frakciju pārstāvjiem. 1928. gadā parlamentāriešu sanāksme bija paredzēta augusta beigās Berlīnē un šai sanāksmei mēs abi ar Dr. P. Kalniņu bijām ieskaitīti Latvijas delegācijā kā sociāldemokrātu frakcijas pārstāvji.

Izņemot Berlīni, vēl nekad nebiju tālāk ārzemēs bijis un Vakareiropu redzējis, tādēļ vēlējos izmantot šo gadījumu vairāku valstu apmeklēšanai, izbraukt uz ārzemēm kādu mēnesi agrāk un apmeklēt Austrijas galvaspilsētu Vīni, lai iepazītos ar toreiz ļoti populāro Vīnes sociāldemokrātu kommunālo politiku.

Sazinoties ar Dzelzceļu virsvaldi un sarunājoties ar satiksmes ministru noskaidrojās, ka man kā Saeimas referentam par Satiksmes ministriju un bijušam Latvijas Dzelzceļu virsvaldes direktoram ir iespējams izlietot virsvaldes rīcībā esošo brīvbiļeti pa visiem Eiropas dzelzceļiem, izņemot Franciju. Tas lielā mērā atviegloja man iespēju izbraukt no Rīgas jau jūlija beigās un apmeklēt vairākas valstis. Par to biju ļoti pateicīgs Dzelzceļu virsvaldei un satiksmes ministram, kas šo iespēju man sagādāja.

Patīkami bija arī tas, ka man nebija jābrauc vienam, bet kopā ar trim ceļa biedriem. Šie ceļa biedri bija — Klāra Kalniņa ar savu māsu Anci un slimo kases darbinieks Treimanis. Viņi brauca uz Vīni savās personīgās darīšanās, bet neizslēdza varbūtību — apskatīt arī Parīzi. Izbraucām caur Daugavpili un robežstaciju Zemgali uz Poliju, Čehoslovākiju un Austriju. Diena bija ļoti karsta, bet Polijas baltkrievu rajonā dzelzceļa malā redzējām zemniekus kažokos, bet bez kreklēm. Daži braucēji zobojās, ka tie valkājot kažokus, lai karstums netiktu viņiem klāt. Varšavā uzkavējāmies vienu dienu, apskatot pilsētu un tad cauri Polijas rūpniecības rajoniem Sosnoviciem un Katoviciem cauri Čehoslovākijai tieši uz Vīni. Gribas pieminēt, ka Polijas rūpniecības rajonā bija tik daudz fabriku, ka to skursteņi rindojās viens pie otra, gaiss bija tik pilns tumšpelēku dūmu, ka elpot bija grūti un sauli redzēt nevarēja. Nevarēju saprast kā cilvēki — šo fabriku strādnieki — te spēja pastāvīgi dzīvot un šo gaisu elpot.

Vīnē mūs sagaidīja Latvijas ģenerālkonsuls J. Vilciņš kopā ar savu palīgu N. Valteru un novietoja mūs viesnīcā. Tā kā

iepazīšanās ar Vīni un tās komunālo saimniecību bija viens no ceļojuma galvenajiem nolūkiem, tad Vīnē arī palikām ilgāku laiku, pāris nedēļas. Nu bija iespējams, izmantojot Vīnes pilsētas pārvaldes sociāldemokrātisko vadītāju laipnību un pretimnākšanu, tuvāk iepazīties ar daudzām pilsētas jaunceltnēm un to iekārtojumu. Atceros, ka austriešu biedru pavadībā apmeklējām visus Vīnes pilsētas rajonus, kur strādnieku kvartālos bija celtas skaistas blokmājas ar bērnu rotaļu laukumiem un peldbaseiniem bloku vidū. Visu bloku pagrabos bija ierīkotas plašas un ērtas veļas mazgātavas, kuņas bloka iedzīvotāji varēja lietot pēc pašu noteiktas kārtības. Viens Donavas upes vecā tecējuma ieloks bija aizsprostots un tanī ierīkota peldētava, kas pilnīgi līdzinājās tādai kā Rīgas jūrmalai, ar piemērotām izģērbšanās kabinēm. Arī mēs izmantojām šīs ērtās peldētavas, jo laiks turējās karsts. Piezīmēšu, ka toreiz Latvijā vasara bija neželīgi auksta un lietaina. Apslīka labība un kartupeļi tīrumos sapuva.

Mani pārsteidza un mazliet šokēja tas, ka turpat pie peldētavas, kafejnīcas priekšā bija ierīkots paprāvs dejas laukums, kur orķestris spēlēja un tikko no ūdens iznākušie peldētāji slapjos peldkostīmos dejoja. Latvijas peldvietās tādu „slapju” dejošanu nepiekopa, tādēļ arī tas pārsteidza. Vīnē tā bija pavisam parasta lieta.

Dažreiz pievakarēs izbraucām arī uz slavenu mežu „Wienerwald”, kur kafejnīcās klausījāties patīkami mīlīgo Vīnes mūziku un par lētu naudu dzērām jauno šīgada vīnu (Heuriges). Pēc tam mājās braucot ielu dzelzceļu vagonos vērojām jautros vīniešus, kuņi dziedāja un dziedot mainīja savas vietas, sēzdamies viens otram klēpī, nešķirojot vīriešus no sievietēm. Tas radīja lielu jautrību un omulību, kaut gan braucēji nebija pazīstami savā starpā. Šī rotaļa visiem patika un neviens to neņēma ļaunā.

Ģenerālkonsula aizvietotāja, vēlākā doc. Nikolaja Valtera pavadībā apmeklējām arī Austrijas ķeizara vasaras rezidenci Šenbrunnas pili, kuņa toreiz bija pieejama publikas apskatei. Izbraukājām arī ar Vīnes rotaļu laukuma dažādām ierīcēm — lielo „ratu”, un rotaļu ātrvilcieniem. Bijām ļoti pateicīgi austriešu biedriem un Latvijas ģenerālkonsulātam par pretimnākšanu, laipnību un visu mums Vīnē parādīto.

Ciemojoties tik ilgu laiku skaistajā un patīkamajā Vīnē, mani ceļa biedri bija izšķīrušies par tālākbraukšanu uz Parīzi. Un tā kādā karstā augusta dienā, Vīnes draugu pavadīti, mēs visi četri sēdāmies vilcienā uz Parīzi. Lai ceļojumā vairāk redzētu, mēs norunājām apstāties slavenākās vietās un tās apskatīt, un tikai tad braukt tālāk.

Pirmā apstāšanās vieta mums bija paredzēta Zell am See. Šeit ar ūdens ierīci dzītu gaisa vilcienu (Seilbahn) varēja uzbraukt apm. 2.000 metru augstā Alpu kalnu virsotnē, kuŗu savā laikā apmeklējis arī Austrijas ķeizars Francis Jozefs, un kur vēl karstās vasaras beigās bija vietām redzams sniegs. Ar tādu ierīci kalnā braucu pirmo reizi. Augšā, kaut gan vēsi, bija patīkami. Redzējām tur ganāmiešus arī dažas pavasarī zemnieku uzdzītas govīs ar pulkstenīšiem kaklā. Laiks apmācās, un kalnam pāri gāja stiprs pērkona negaiss. Savādi sveši un draudoši kalnā atskanēja pērkona grāvienī.

Zell am See pazīstama vēl ar citām atrakcijām. No šejienes pāri kādai 3.500 metru augstai Alpu kalnu grēdai izbūvēta šoseja, kas savieno Zell am See ar Liencu un Dravas upes ieleju. Ziemā gan šī šoseja aizsnieg un kļūst nelietojama. Otra bija — kalna sienā ierīkotais mūku vīna pagrabs — īpatnējs krodziņš, kur paši mūki viesus apkalpoja un kopā ar tiem dzēra un dziedāja. Krodziņā varēja dabūt visus vietējos un ārzemju vīnus, konjakus un liķierus. Teica, ka visi Zell am See apmeklētāji krodziņā iegriežoties. Arī mēs tur pavadījām patīkamu vakaru līdz kārtējā Vīnes vilciena atiešanai pusnaktī tālāk uz Brengencu, resp. Boden-See.

Pa ceļam vēl apstājāmies Insbrukā un no turienes izbraucām uz Austrijas un Itālijas strīdīgo apgabalu — Tiroli, lai to apskatītu. Ar vietējo, kalniem piemērotu „bānīti” izbraucām uz dienvidiem — kalnaino Tiroli. Klāra Kalniņa, agrāk dzīvodama Šveicē, reiz jau bija šo apgabalu apciemojusi un nu uzņēmās mums par ceļa rādītāju. Labu gabalu nostaigājām kājām, apskatījām tiroliešu ciemus un īpatnējās mājas. Atgriezušies Insbrukā, pārgulējām tur nakti un nākošā rītā braucām tālāk.

Boden-See atstājām Vīnes ātrvilcienu un pārvietojāmies uz kādu nelielu, bet ērtu kuģīti un devāmies pāri ap 50 km garaļam ezeram uz Vācijas-Šveices robežpilsētu Konstanci. Laiks

bija jauks un patīkami bija vērot dārziem segtos Dienvidvācijas krastus.

Skaisto kalnaino Austriju apbrīnojuši un ar Boden-See satiksmi iepazīlušies, nolēmām citur neapstāties un laiku nekavēt, bet doties tieši caur Strāsburgu uz Parīzi. Klāra Kalniņa diezgan labi runāja franciski, un tāpēc mums citiem — franču valodas nepratējiem — ierašanās un novietošanās Parīzē nekādas grūtības nesagādāja. Izbrīnu radījā samērā netīrās Parīzes viesnīcas, kur mēs parastos pelnu traukus neredzējām, bet smēķētāji papiroso jeb cigarešu galus svieda uz grīdas.

Parīzē uzskavējāmies ilgāk — dienas desmit, lai ar pilsētu un tās slavenajām vietām daudz maz iepazītos un tās apskatītu. Man par laimi gadījās divi „ceļveži”, no kuņiem viens izvadāja un parādīja man Parīzi dienā, bet otrs — vakarā un naktī. Pirmais bija Latvijas sūtniecības Parīzē padomnieks, kuŗš tanī laikā aizvietoja atvaļinājumā esošo sūtni Šūmani — mans skolas biedrs no Kuldīgas skolotāju semināra laikiem — Jūlijs Feldmanis, vēlākais ASV mirušais Latvijas sūtnis, bet otrs — Parīzē dzīvojošais rakstnieks un žurnālists — Jūlijs Vecozols.

Ar J. Feldmani viņa personīgajā automašīnā apmeklējām Notre Dame katedrāli, karaļa Ludviķa XVI un karalienes Marijas Antoinetes ieslodzīšanas un giljotinēšanas vietas, Parīzes centru ar operu un mūzejiem, Napoleona kapu un Eifēļa torni, Triumfa arku un Buloņas mežu. Visi četri ceļotāji kopā aizbraucām arī uz Versaļu, apskatījām pili un varenos pils dārzus ar strūklakām, tāpat arī tuvumā esošo karalienes Marijas Antoinetes Triononas pili. Sūtniecība mums sagādāja ieejas biļetes operā, Foli-Beržēra un citu teātru izrādēs.

Ar J. Vecozolu man bija cita „programma”, kuŗu reālizējām pāris vakaros. Kājām apstaigājām Sēnas krastu ar daudziem vecu grāmatu pārdevējiem, un pilsētas centra lielās celtnes. Tad devāmies uz slaveno „Parīzes vēderu”, tas ir — pilsētas tirgu. No visām Eiropas pilsētām tāds laikam atrodams tikai Parīzē. Veselā kvartālā vakarā noteiktā stundā pārtrauc satiksmi. Tur no Parīzes apkārtnes lielos piekrautos „divričos” saved visādas saknes un zaļumus — kāpostus, kāļus, burkānus, bietes, redīsus un citus dārzājus, kuŗus nokrauj gaŗās grēdās tieši uz ielas. Bija arī olas, kauti putni un citi lauku ražojumi.

Cauru nakti ar šiem ražojumiem tad pārdevēji un pircēji tir-

gojās, un tie iet no rokas rokā līdz noteiktai rīta stundai. Tad ielas jāatbrīvo, lai vakarā bloķēto pilsētas iecirkni atkal atvērtu parastai dienas satiksmei un kārtībai. Savestie lauku un dārzu ražojumi tad ir arī izpārdoti, un tos aizvāc vai nu mazo veikalīņu īpašnieki pārdošanai savos pārtikas veikalos, vai lielie uzpircēji, kas tos aizved uz savām noliktavām.

Šinī Parīzes „vēderā” un arī tā apkārtnē bija daudzi un dažādi nakts lokāli, kuņus apmeklēja vai nu tikai vīrieši, vai arī vīrieši kopā ar sievietēm. Dažos mēs iegriezāmies. Telpās gar sienām bija novietoti galdiņi kā parasti kafējnīcās vai restorānos, bet kādā stūrī atstāta telpa dejas laukumam. Zālē grozījās gan ģērbtas, gan mazāk ģērbtas Parīzes daiļavas. Veczols teica, ka šos lokālus parīzieši paši maz apmeklējot, tie esot paredzēti galvenā kārtā ārzemniekiem. Ēdienu un dzērienu cenas bija mērenas. Slavenākais ārzemnieku pievilksanas lokāls esot Elizijas laukos „Lido”, kur cenas esot piemērotas tikai bagātiem apmeklētājiem.

Parīzē apstaigājām arī lielos un plašos preču namus ar dāmu un kungu apģērbiem, kur kādu nieku arī sev nopirkām. Satikām šai pasaules pilsētā arī dažu pazīstamu Krievijas emigrantu, starp citu — Irakliju Ceretelli, vienu no vispopulārākajiem 1917. gada Krievijas revolūcijas vadoņiem, kas cīnījās pret Ļeņinu un citiem boļševikiem. Viņš kādu laiku bija arī Kerenska valdības ministrs, bet vēlāk kā savas dzimtenes Grūzijas delegāts devās uz Parīzi. Paris reizes trijatā — Klāra Kalniņa, Ceretelli un es — kopā pusdienojām kādā no mazajiem, bet omulīgajiem Parīzes restorāniem. Ceretelli bija skumjš. Skuma viņš par savas dzimtenes — demokrātiskās Grūzijas iznīcināšanu un iekļaušanu Padomju Krievijā, skuma par krievu tautu, un neko labu neparedzēja arī patstāvīgām Baltijas valstīm.

Ar Irakliju Ceretelli biju jau agrāk personīgi pazīstams, kad viņš apmeklēja Rīgu un runāja sociāldemokrātu partijas sanāksmēs. 1955. gadā satikāmies ar I. Ceretelli, Abramoviču un vēsturnieku Nikolajevski Ņujorkā, Sociālistiskā Vēstneša 35 gadu jubilejā. I. Ceretelli nu bija vēl skumjāks. Viņu laikam māca arī grūta slimība, kuņa to 1964. gadā pievārēja.

Klāra Kalniņa ar māsu aizbrauca agrāk no Parīzes — uz kādu sociālistu sanākumi Briselē. Mēs ar Treimani vēl palikām dažas dienas un tad taisījāmies ceļā uz Čehoslovākijas galvas pilsētu

Prāgu, lai no turienes, iegriezoties vēl Vīnē, dotos uz Berlīni. Prāgā sagaidīja mūsu biedrs — ģenerālkonsuls Krasts, nākošā dienā parādīja mums Prāgu, iepazīstināja ar to, un ieteica man ceļā uz Berlīni iegriezties Brno. Tur patlaban esot izstāde, kuŗu man derētu apskatīt. Laiks man atļāva un braucām turp. Kad vilciens pietājās Brno, un mēs izkāpām no vagona, izbrīnā apstājāmiešus un raudzījāmiešus, jo pulciņš cilvēku ar paceltu Latvijas karogu skraidīja pa platformu un kaut ko meklēja. Kad nu abi ar Treimani smagiem koferiem pie rokas, lēnām soļojām uz izeju, pie mums piesteidzās daži meklētāji un jautāja, vai mēs neesot latvieši un vai mēs vilcienā neesot redzējuši ministru Bastjāni? Acīmredzot, viņi nevienu no mums abiem par tādu neuzskatīja, jo paši nesām savas somas.

Uzzinājuši, ka esmu gaidītais un meklētais Bastjānis, čehu pulciņš mūs apturēja, izņēma no mūsu rokām somas, iesēdināja taksometrā un noveda uz viesnīcu, kur istaba mums bija jau rezervēta. Izrādījās, ka „vainīgais” ir Krasts, kas, vēlēdamies mūs pārsteigt, nosūtījis uz Brno oficiālu telegrammu, ka caur Brno brauc Latvijas bij. finanču ministrs ar pavadoni un vēlas apskatīt Brno izstādi. Šī Krasta rīcība man nepatika, jo ar karoģoto sagaidīšanu nostādīja mani neērtā stāvoklī.

Pavisam nepatīkami kļuva, kad izstādes apskates laikā tās vadība man uzdāvināja skaistu kristalla trauku rakstāmspalvu novietošanai, un es gandrīz ne ar ko nespēju revanšēties. Pēdējā mirklī aptvēru, ka man kabatā ir pirmā Latvijas valsts kases 10 latu zīme ar manu parakstu, ko es kā finanču ministrs 1927. g. biju parakstījis, un ko pēc paraduma banka uzdāvināja parakstītājam. Kad šo naudas zīmi pasniedzu izstādes vadībai, tā šķita iepriecināta, bet es jutos gandarīts. Uz Krastu tomēr biju dusmīgs. Tas arī bija pēdējais pārsteigums šinī garajā ceļojumā, jo no Brno caur Vīni tūliņ braucām uz Berlīni.

Berlīnē ierados dienu pirms parlamentāriešu kongresa atklāšanas. Iebraukuši bija arī citi Saeimas delegācijas locekļi. Otrā dienā Reichstāga ēkā, kur kongress notika, visi satikāmies. Delegātu vispār bija diezgan daudz gan no Eiropas, gan arī citu kontinentu parlamentāriskām zemēm, sevišķi no ASV un Kanadas. Jāsaka skaidri, ka šie kongresi pievilka delegātus ne tik daudz ar to, lai tur apspriestu un izšķirtu svarīgus parlamentārisma un vispār starptautiskus politiskus jautājumus, kā ar to,

ka deva iemeslu un iespējas parlamentāriešiem apmeklēt svešas zemes un pilsētas, satīkties ar daudzu zemju un dažādu politisko novirzienu pārstāvjiem, personīgi ar tiem iepazīties un personīgi pārrunāt tos jautājumus, kuŗi katru delegātu interesēja.

Kongress ilga trīs dienas. Vakarus izmantoja teātru vai citu sarīkojumu un viesību apmeklējumiem. Vienu vakaru aizņēma Vācijas valdības sarīkotais rauts par godu kongresa dalībniekiem, kuŗā atkal visi Latvijas delegāti satikāmies.

Latvijā atgriezies caur Lietuvu un Meitenes robežstaciju septembra sākumā, pēc pusotra mēnešu ilga ārzemju apmeklējuma. Bija patīkami dzirdēt atkal latviešu valodu, un saņemt Latvijas laikrakstus. Mūsu muitas ierēdņi, par kuŗiem ne vienreiz vien biju dzirdējis žēlošanos, šoreiz bija ļoti laipni un pieklājīgi. Nevienu viņi sevišķi neapgrūtināja, bet nokārtoja tikai parastās formālītaes. Drīz mēs bijām Rīgā.

Nākošā dienā pēc atgriešanās Rīgā izbraucu uz laukiem — Liepupes „Skrodeļiem”, kur vasaras brīvlaiku pavadīja mana sieva — Rīgas pilsētas IV vidusskolas skolotāja ar abiem bērniem — 10 gadīgo Mirdzu un 7 gadīgo Ilmāru. Aizvedu viņiem arī samērā niecīgas dāvanas, ko no ārzemēm, sevišķi Parīzes, varēju pārvest. Par manu ierašanos un dāvanām, protams, visi bija ļoti priecīgi. Kad noklausījies sūdzēšanos par ārkārtīgi lietainiem un aukstiem vasaras beigū mēnešiem, kuŗus nācies pavadīt aukstā lauku klētiņā, sāku stāstīt par ļoti karstū un skaisto laiku ārzemēs, lielisko ceļojumu no vienas pilsētas uz otru, kā arī par visu tur redzēto, sievas sejai pārslīdēja tāda kā ēna. Nu jā, kāda iekšēja balss viņai acīmredzot sacīja, ka tu dzīvoji pa ārzemēm un tev klājās labi, bet mums te vajadzēja nikt slāpjumā un aukstumā. Vai tu nevarēji arī mūs paņemt līdzī? Ko varēju uz to atbildēt? Tikai to pašu, ko sieva zināja — nevarēju! Diviem vai pat kopā ar bērniem ārzemes apmeklēt nebija iespējams.

Ilgāk uz laukiem palikt nevarēja. Sākās mācības Rīgas vidus- un pamatskolās, un sievai ar bērniem bija jādomā par skolām. Arī man bija jārikojas un jāņem dalība nākošās — trešās Saeimas vēlēšanās. Taisni šoreiz pēc asa kreisās valdības darba gada, bija sagaidāma arī asa vēlēšanu cīņa. Tāpēc bija jāatvadās no laipnajiem, viesmīlīgajiem un draudzīgajiem „Skrodeļu” radiem un jāpārceļas atpakaļ uz Rīgu.

V Abas pēdējās Saeimas

(1928. — 1934.)

27. RAKSTURĪGIE PĒDĒJO SAEIMU VĒLŠANU REZULTĀTI

Vispārējās, vienlīdzīgās, tiešās, aizklātās un proporcionālās valsts likumdošanas un pašvaldības iestāžu locekļu vēlēšanas, kā to nosaka Satversmes 6. pants, ir spogulis, kas rāda tautas patieso, nevirtoto seju, iedzīvotāju simpatijas un antipatijas. Tāpēc arī demokrātiskās valstīs politiskās partijas piegriež vēlēšanām tik lielu nozīmi. Uz tām nopietni gatavojas, sastāda speciālu vēlēšanu programmu, skatot tanī visus svarīgākos dzīves jautājumus un tos pa daļai jau iztīrājot, tas ir — skaidri un gaiši pasakot, kādu stāvokli šinīs jautājumos ieņems programmas sastādītāja partija.

Par pierādījumu tam, ka programma jeb deklarācija nav tikai tukši solījumi, katra partija atsaucas arī uz savu iepriekšējo darbību, uzrādot un atzīmējot konkrētus jautājumus, kādi jau nākuši priekšā un kādu stāvokli partija šinīs jautājumos ieņēmusi. Sprotams, ka kritizēti tiek arī citi vēlēšanu dalībnieki, citas partijas un grupas, tā sakot konkurenti, lai skaidrāk un sprotamāk parādītu to starpību, kas šīs programmas sastādītāju un aizstāvētāju partiju šķir no citām.

Mūsu abu pēdējo Saeimu — trešās un ceturtās — vēlēšanās 1928. un 1931. gados piedzīvojumu un pieredzējumu bija daudz, jo aiz muguras lauku vēlētājiem bija radikālā zemes reforma, bet pilsētniekiem — demokrātiskā valsts iekārta, sociālā likumdošana un daudz citu svarīgu lietu, par kuņām jau bija lemts un kuņas bija izšķirtas gan Satversmes sapulcē, gan divās iepriekšējās Saeimās. Kas par tām interesējās, tas atcerējās, kādas partijas kā balsojušas.

Ja piegriežamies vissvarīgākajam lauku ļaužu jautājumam — Latvijas zemes reformai — vāciešu muižu atsavināšanai un ieskaitīšanai valsts zemes fondā, to sadalīšanai un piešķiršanai bezzemniekiem un kaņavīriem bez atlīdzības, tad bez pārspilē-

juma un slavinājuma jāsaka, ka sociāldemokrātu partijai piekrīt vislielākie nopelni.

Secīgi domājot būtu jāatzīst, ka visiem zemes ieguvējiem jābūt pateicīgiem pirmā kārtā sociāldemokrātiem par bezmaksas zemes iegūšanu un visās vēlēšanās turpmāk jābalso tikai par tiem. Bet ko rāda fakti? Gluži pretējo. Salīdzinot mūsu likumdošanas iestāžu vēlēšanās nodotās balsis pa gadiem, redzējām, ka par sociāldemokrātiem nodotais balsu skaits, sākot ar otrās Saeimas vēlēšanām 1925. g. nevis pieaug, bet samazinās. Ja 1920. gada Satversmes sapulces vēlēšanās par sociāldemokrātiem nodotais balsu skaits — 260.000, jeb 38 % no visām balsīm, pirmās Saeimas vēlēšanās 1922. g. mazliet samazinās, tad to dabīgi varēja izskaidrot ar sociāldemokrātu partijas šķelšanos 1921. g., M. Skujenieka „maziņu” grupas aiziešanu, kuŗa pirmās Saeimas vēlēšanās ieguva ap 60.000 balsu.

Bet kāpēc par sociāldemokrātiem nodotais balsu skaits tālāk samazinājās, kad kopējais vēlētāju skaits pieauga? Un kāpēc šī samazināšanās notiek tikai uz laukiem? Ir taisnība, ka abās pēdējās Saeimas vēlēšanās 1928. un 1931. g. sociāldemokrātiem daudz balsu pilsētās, it īpaši lielākos rūpniecības centros, atņēma komunisti, kuŗus tādi politiķi kā A. Bergs un K. Ulmanis atrada par vēlamu un vajadzīgu pielaiest vēlēšanās ar maskētiem kreiso strādnieku-zemnieku nosaukumiem. Kāpēc viņi to darīja? Tikai tāpēc, ka abi bija atzinuši, ka komunistu ielaišana Saeimā nāks viņiem par labu un svētību. Kamēr komunisti ar sociāldemokrātiem Saeimā cīnīsies, viņi varēs mierīgi valdīt un savus nodomus realizēt.

Galu galā tomēr jānāk pie skaidras un neviltotas atziņas, ka sociāldemokrātu zaudējumus Saeimas vēlēšanās radīja jaunsaimnieku aizplūšana un pāriešana pie citām partijām, it īpaši pie jaunsaimniekiem: A. Bļodnieka un M. Skujenieka Vidzemē, Kurzemē un Zemgalē, un pa daļai arī pie J. Trasūna un J. Rubuļa — Latgalē. Kas viņus tur vilināja? Šo grupu solījumi un pašu psiholoģija. No vienas puses tiem solīja visur un vienmēr aizstāvību un jaunsaimnieku materiālo vajadzību atbalstīšana, no otras — pašus jaunsaimniekus turp vilka saimnieka gods: viņi nebija vairs ne kalpi, ne graudnieki, ne vaļinieki, kādus apzīmējumus ilgi bija klausījušies. Nu reiz arī viņi ir

saimnieki, savu māju īpašnieki. Pārmest par to jaunsaimniekiem neko nevar.

Mēdz teikt, ka cilvēka intereses esot stiprākas par viņa atziņu, un nereti pat stiprākas par tā goda prātu. No otras puses atkal apgalvo, ka politika esot māksla; māksla izprast ļaužu, resp. cilvēku sabiedrības dažādo noslāņojumu intereses un psiholoģiju, un pravietiski paredzēt šo interešu un psiholoģijas pārveidošanos. Izejot no šiem abiem konstatējumiem, jānāk pie slēdziena, ka radikālās agrārreformas izvedējiem, tikpat sociāldemokrātiem kā citiem, vajadzēja skaidri paredzēt šīs reformas sekas — jaunsaimnieku rašanos un viņu organizāciju nodibināšanos. Sociāldemokrātiem vajadzēja būt skaidrībā, ka pēc zemes piešķiršanas bezzemniekiem — bijušajiem muižu un saimnieku kalpiem, graudniekiem, vaļiniekiem un citiem, tie visi savā vairumā sociāldemokrātu partijas rindās atstās un meklēs aizstāvību citur. Tāpēc arī nevar no tiem prasīt nekādu uzticības zvērestu, ne pārmest nodevību.

Bet ir cits jautājums: vai sociāldemokrātiem pašiem nevajadzēja iet vairāk pretim jaunsaimniekiem, vairāk tiem solīt un vairāk arī dot, stingrāk par tiem uzstāties Saeimā un pašvaldībās?

Man jāsaka, ka 1925. gada Saeimas vēlēšanās, kad sociāldemokrātu partijas centrālkomiteja, sagatavojot vēlēšanu programmu, uzdeva man sastādīt laucīniecisko daļu, resp. priekšlikumus un solījumus arī jaunsaimniekiem, mēģināju šo ceļu iet. Mēs abi ar sievu laukus pazinām, jo bijām tur uzauguši. Pārrunājuši šo jautājumu, priekšlikumus arī uzrakstīju. Mēģināju iet diezgan tālu pretim jaunsaimniekiem, solot tiem, starp citu, valsts atbalstu mākslīgo mēslu un sēklas iegādei, nepieciešamās inventūras pirkšanai, un lauku apstrādāšanai nepieciešamo mašīnu koplietošanas punktu ierīkošanai un uzturēšanai. Centrālkomitejas apspriedē šos manus speciālos priekšlikumus noraidīja kā strādnieku partijai nepieņemamus. Lai tos atstājot Kārlim Ulmanim, ironizēja centrālkomitejas loceklis K. Lorencs.

Nedomāju, ka ar maniem priekšlikumiem un sociāldemokrātu labvēlīgāku taktiku pret jaunsaimniekiem būtu panākta pilnīga jaunsaimnieku aizplūšanas novēršana. To nevarēja panākt. Par pierādījumu tam noder no sociāldemokrātiem 1921. gadā atšķēlušās M. Skujenieka mazinieciskās grupas izkušana 7—8 gadu

laikā. Pēc lielajiem zaudējumiem 1928. gada vēlēšanās, kad tie salasīja vairs tikai 11,7 tūkstoši balsu, tie bija spiesti pārvērsties par pilnīgi atklātu jaunsaimnieku nozarojumu, kas deva iespēju jaunsaimnieku (ne vairs strādnieku) grupai, pēdējās 1931. g. vēlēšanās atkal iegūt 22 tūkstoš balsis. Tāpēc pilnīgu jaunsaimnieku aizplūšanu panākt sociāldemokrāti nevarēja, bet gan tās palēnināšanu. Protams, no otras puses, rastos lielākas grūtības ar komunistiem. Tie vēl skaļāk kliegtu, ka sociāldemokrāti no strādnieku partijas pārvērtušies par jaunsaimnieku partiju, un ka tādēļ visiem strādniekiem jābalso tikai par komunistiem, resp. strādniekiem-zemniekiem.

Ja pēdējās — IV Saeimas vēlēšanās 1931. gadā — sociāldemokrāti vēl zaudēja pie vienlīdzīgā kreisā spārna nogrupējuma iepretim 1928. g. vēlēšanās ap 40.000 balsu, tad gan ne jaunsaimnieku aizplūšanas dēļ, bet tāpēc, ka komunisti, sadalīdamies divās grupās, ieguva vairāk balsu, atraujot tās sociāldemokrātiem. Tāpat negatīvu iespaidu atstāja vispārējā starptautiskā saimnieciskā krīze, skaņot arī Latviju un sociāldemokrātu pretošanās augstām piemaksām par sviestu un bekonu. Savs iespaids bez šaubām bija arī fašisma pieaugumam, kuŗš jau valdīja Itālijā un pēc gada sāka plosīties Vācijā. Jau tā nenosvērtās un bailīgās centra grupas demokrātiskā centra vadībā, kuŗa jau 1927. gadā izstājās no M. Skujenieka valdības, kļuva vēl svaidīgākas un biedēja tautu no sociāldemokrātu kreisuma. Pat saimnieciskais līgums ar Padomju Krieviju, kas Latviju paglāba no saimnieciskās krīzes, nebija daudziem pieņemams.

28. VALSTS PIEMAKSAS LAUKSAIMNIEKIEM

No 1928. gada lietainās un aukstās vasaras, kas visu Latviju noveda pie ārkārtīgas neražas, cieta visi laucinieki. Drīz vien sākās sūdzēšanās par sliktiem lauku apstākļiem un prasības pēc valsts pabalsta. Apstākļus visā valstī pasliktināja vēl starptautiskā saimnieciskā krīze, kas iestājās 1928. gadā un turpinājās arī vēl 1930. un 1931. gadā. Jūtami sašaurinājās mūsu eksports un krita cenas.

Galvenās ienesīgās Latvijas eksporta preces līdz 1928. gadam

bija — lini un sviests. Par liniem 1928. g. janvārī Saeima izdeva likumu, ka linu ražotāji nav airs tālāk izmantojami, no linu pārdošanas gūto peļņu nedrīkst paturēt valsts, bet tā jāatdod atpakaļ ražotājiem procentuāli viņu nodotam linu daudzumam. Šo likumu ierosināja M. Skujenieka valdība un tas palika spēkā arī vēlākos gados pēc šīs valdības atkāpšanās. Ar to linu ražotāju sūdzības, ka valsts viņus pārāk izmanto, atkrita.

Bet nu jo stiprāk sāka sūdzēties lopkopji — piena un sviesta ražotāji, jo eksporta sviesta cenas, kas vēl 1927./28. g. ārzemēs turējās uz 3,8 un 4 latiem kilogrammā, sāka strauji slīdēt un 1931. g. tā bija vairs tikai ap 1,5 latiem kilogrammā. Protams, ka ar sviesta cenu krišanos ārzemēs pamazinājās arī sviesta cena iekšzemē. Sviesta pircēji pilsētnieki, galvenā kārtā strādnieki, un citi darba ļaudis, bija apmierināti, bet ne sviesta ražotāji. Sociāldemokrati Saeimā nonāca grūtā stāvoklī: visi piena ražotāji, starp tiem arī graudnieki un vēl citi sīki govju turētāji, kas pienu uz pienotavu nesa pat mazās kanniņās, prasīja valsts piemaksas, bet patērētāji — pilsētu strādnieki bija pret piemaksām. Neskatoties uz sociāldemokrātu izturēšanos Saeimā, sviesta, resp. piena piemaksas 1931. g. pavasarī paaugstināja. Ar savu noraidošo nostāšanos sociāldemokrati panāca to, ka zemnieku savienības projektēto turpat divu latu valsts piemaksu par eksporta sviesta kilogrammu noraidīja, jo tas prasītu 30—40 milj. latu lielu valsts piemaksu gadā. Šo neiespējami lielo piemaksu zemnieki motivēja ar to, ka acumirklīgā 1,7 latu lielā ārzemju cena par sviesta kilogrammu jāuzturot 3,6 latu augstumā, ko izmaksājot sviesta kilogramma ražošana.

Drīz vien sviestam pievienojās bēkons kā eksportprece. Jau 1931. gadā valdība noteica, ka visiem bēkona cūku ražotājiem izsniedzamas piemaksas 15—20 latu apmērā par katru cūku, ja cenas pasaules tirgū turas zemas. Gadu vēlāk valdība garantēja cietas cenas gandrīz visām lauksaimniecības eksportprečēm, aprēķinot valsts piemaksas uz 75 milj. latu gadā. (Skat. „Lauksaimniecības politika” — Latvju Enciklopēdijā 1.427 lpp.). Cik tās patiesībā prasījušas no valsts kases, nav zināms. Iespējams, ka tās bija vēl lielākas, jo pie tādām — ražotājiem tik izdevīgām cietām cenām — ražošana pavairojās, un šo preču eksports pieauga. Tas nu skaidri bija redzams pie sviesta, kad tā cena krita, bet eksports (tonnās) valsts piemaksu dēļ stipri pieauga

un prasīja no valsts kases daudz lielākas summas nekā bija paredzēts.

Un ja jau visiem lauksaimniekiem — eksporta preču ražotājiem — valsts piemaksāja, tad dabīgi radās jautājums, kāpēc tad nepiemaksāt arī tiem lauciniekiem, kas ražo preces iekšējam patēriņam? Kāpēc atstāt tukšā rudzu, kviešu un kartupeļu ražotājus? Arī viņi sūdzējās par zemām cenām un maziem ienākumiem. Drošie un noteiktie sociāldemokrātu atbalstītāji — bezzemnieki un citi balsotāji 1920., 1922. un pat vēl 1925. g., kad tie kopā ar sociāldemokrātiem cīnījās sava kaktiņa un sava zemes stūrīša dēļ, nu bija tos dabūjuši, ražoja gan galvenā kārtā savas ģimenes pārtikai, bet zināmu daudzumu nodeva vietējam tirgum. Arī viņus tagad interesēja augstākas cenas, resp. valsts piemaksas, un Saeimā šie mazie un jaunie saimnieki gāja kopā ar vecsaimniekiem, ne vairs ar sociāldemokrātiem, un balsoja par visām valsts piemaksām. Viņu personīgās un saimnieciskās intereses to prasīja.

Lai nebūtu Saeimā gaŗi jārūnā un jāmotivē projektēto valsts piemaksu politika, tad Saeimas starpsesiju laikā, valdība satversmes 81. panta kārtībā, kuŗš tādas tiesības piešķīra, izdeva likuma noteikumus, kas nosacīja arī labības ražotājiem cietas cenas. Tās bija augstākas par pastāvošām, bet valdība apsolīja tādas uz priekšu maksāt par nodoto labību — kviešiem un rudziem. 1931. gada pavasarī par iepirkto un jau patērēto 1930. gada ražu valdība bija jau piemaksājusi trīs miljonus latu, bet par atlikušo daļu, kas vēl gulēja noliktavās un kuŗu paredzēja patērēt līdz jaunai ražai, valsts piemaksām vajadzēja būt vēl lielākām.

Ar cukurbiešu ražotājiem lieta bija vienkārša. Piemaksām par cukurbietēm no valsts budžeta nekādus līdzekļus nevajadzēja ņemt. No cukurbietēm ražoja cukuru, kas bija monopolizēta prece. Ar to tirgojās tikai valsts, resp. valdība, tāpat kā ar degvīnu. Ja ražotājiem valdība gribēja noteikt cietas un paaugstinātas cenas par cukurbietēm, bija jāpaaugstina cukura cena un lieta nokārtota. Tā bija daudz vieglāka lieta, jo sevišķa Saeimas atzinuma neprasīja, un opozīcija par to mazāk interesējās.

Lai kartupeļu ražotājus neatstātu bez valsts pabalsta, tad 1931. gadā izdeva likumu par spirta piejaukšanu degvielām, ra-

dot tā saukto latolu. Spirtu izgatavoja no kartupeļiem un ar tā piejaukšanu degvielām pavairoja spirta un arī kartupeļu ražošanu. Nosakot par kartupeļiem augstāku cenu, valdība garantēja to ražotājiem lielākus ienākumus.

Bez tam valdība noteica, ka no visiem autobusu braucējiem ņemama speciāla piemaksa par labu kartupeļu ražotājiem. Šī piemaksa aprēķināta uz 4—5 miljoniem latu gadā, kuŗu tad varētu sadalīt starp kartupeļu ražotājiem proporcionāli nodotajam kartupeļu daudzumam. Ar šo autobusu nodokli arī noslēdzās valsts piemaksas politika lauksaimniekiem 1931. gadā. Valdība bija aprēķinājusi visas piemaksas eksportprecēm uz 75 milj. latu gadā, bet par tās patiesajiem apmēriem, izejot no tā laika piedzīvojumiem, jānāk pie citiem slēdzieniem — jāatzīst šīs valdības aprēķins par mazu.

Ja 75 milj. latu lielo valsts piemaksu summu lauksaimniecības eksportprecēm salīdzinām ar valsts pamata budžeta izdevumu summām, kas visus gadus pēc 1931./32. gada (budžeta gads Latvijā sākās 1. aprīlī) turas 120—130 milj. latu apmērā, tad redzam, ka eksportpreču piemaksas prasījušas 58 %, tā tad vairāk nekā pusi no kārtējā valsts pamata budžeta apmēriem, kaut arī daļa piemaksu būtu segta ar patēriņa cenu paaugstināšanu. Vai to var atzīt par normālu parādību? Domāju, ka nē. Tādi atzinēji varētu rasties tikai „mūsmāju” valdībā un tās atbalstītājos, bet nekur citur pasaulē.

Pēc 1934. g. 15. maija apvērsuma, cik var spriest no šobrīd pieejamas informācijas, lauksaimnieku atbalstīšana kļuvusi vēl lielāka. Jau 1935. g. noteiktas cietas cenas visiem lauku ražojumiem, vienalga, vai tas ražots eksportam vai vietējam patēriņam. Tā kā cietās cenas parasti bija augstākas par pastāvošām tirgus cenām, lai veicinātu ražošanu, ar ko cietās cenas motivēja, tad skaidrs, ka arī valsts piemaksām vajadzēja būt vēl lielākām. Informācija par tām un to apmēriem nav nekur atrodamā.

29. VALSTS ZEMES BANKAS DARBĪBA

Savu darbību Zemes banka uzsāka 1922. g. pavasarī. Ja sākumā domāja, ka bankas uzdevums būs tikai topošo jaunsaim-

nieku kreditēšanas lietu kārtošana, uzņemoties aizdevumu iekasēšanu garākos termiņos — ilgos gados, tad drīz vien kļuva skaidrs, ka Zemes bankai būs jānodarbojas arī ar vecsaimnieku un vispār lauksaimniecības vajadzību kreditēšanu, jo īstermiņa krediti, uz kādiem aizdevumus izsniedza privātas un arī Latvijas banka, lauksaimniecībai nebija un nav piemēroti. Tas nozīmēja, ka uz Valsts zemes banku gulsies lieli un smagi uzdevumi.

Lai neapgrūtinātu lasītāju ar daudziem skaitļiem, iepazīstinot sīkāk ar minētās bankas darbību, minēšu tikai dažus svarīgākos posteņus pa visu bankas darbības laiku. Ēku celšanai kaŗa laikā izpostītām saimniecībām, jaunsaimniecībām un no sādžām (Latgalē) izdalītām viensētām Zemes banka bija izsniegusi valsts materiālos un naudā, ko vajadzēja iekasēt, 120 milj. latu, un par agrārreformā piešķirto objektu (zemes un ēku) izpirkšanas maksām, ap 120 tūkstoš saimniecībām, turpat 80 milj. latu, kas kopā dod jau 200 milj. latu. Visas šīs saistības bija jānokārto 41 gadu laikā, maksājot tikai 2 % gadā.

Šīm 200 milj. latu lielām ilgtermiņa saistībām klāt nāca vēl citas, kuŗas nu bija jāapmierina jau skaidrā naudā. Tās bija — ilgtermiņa aizdevumi mantojumu daļu izmaksām (6.000 saimniecībām) 11 milj. latu arī uz 41 gadu, bet ar 3 %, meliorācijas izvešanai, arī 6.000 saimniecībām — 15 milj. latu, tāpat uz 41 gadu, ar 2 % un sākot ar 1923. gadu arī koppienotavu iekārtošanai — 13 milj. latu, bet uz 13—18 gadiem ar 2 %. Redzot, ka zemes fondā ieskaitīto muižu zemes jau sadalītas, bet daudzi bezzemnieki palikuši bez zemes, Valsts Zemes banka 1924. g. uzsāka pārdodamo zemju (zemnieku māju un citu) uzpirkšanu, sadalīšanu un pārdošanu šiem zemes pieprasītājiem par normālām tirgus cenām, ieguldot šinī operācijā 20 milj. latu un ierīkojot 8.000 jaunas saimniecības. Arī šo saimniecību ieguvējus banka kreditēja uz 41 gadu ar 2 %. Vēlāk, no 1926. līdz 1929. gadam, kā jau to redzējām, runājot par Dzīves atjaunošanas fonda līdzekļu izšķiešanu, Valsts Zemes banka pārņēma no Latvijas bankas vāji nodrošinātos 6 milj. latu īstermiņa kreditu kādām 3.000 saimniecībām, pārvedot tos no augstiem 12 un vairāk procentiem uz 6 % un pagarinot atmaksas termiņu uz 13½ gadiem.

Lielos līdzekļus Valsts Zemes bankai piešķīra Saeima budžeta kārtībā ik gadu, bet ēku celšanai vajadzīgos koku materiālus

deva Zemkopības ministrija par vienu piektdaļu takses, ko Zemes banka tad uzkorborēja šim saimniecībām, lai 41 gadu laikā iekasētu no tām samaksu.

Protams, ka šī lielā skaita detaļēto operāciju reģistrēšana un kārtošana prasīja lielu darbinieku skaitu un arī samērā prāvu pārvaldes aparātu. Šim uzdevumam ministru kabinets iecēla valdi un pārvaldnieku, kuņi kopā ar speciāli ieceltiem — priekšsēdi un priekšsēža biedru — sastādīja bankas padomi, kuņai arī piekrita vispārēja uzraudzība par Zemes bankas darbību un visu principiālu un citu svarīgāku jautājumu izlemšana.

Lai Zemes banka likumu noteiktās robežās darbotos normāli, bez liekiem un nevajadzīgiem sarežģījumiem, tad pārvaldes aparātu centās sastādīt tā, lai tanī ietilptu visu lielāko politisko novirzienu pārstāvji. Pārvaldnieks Hugo Dzelzītis, kas Zemes banku vadīja no sākuma līdz beigām (1922.—1940.), nāca no zemnieku savienības, bija krietns, godīgs un visu cienīts vadītājs. Valdē iegāja jaunsaimnieku un progresistu, kā arī Latgales zemnieku pārstāvji, bet par padomes priekšsēdi, kad divdesmito gadu vidū Zemes bankas operācijas bija jau stipri pieaugušas, iecēla mani kā sociāldemokratu partijas pārstāvi, bet par padomes priekšsēža biedru Kārli Ulmani no zemnieku savienības. Pēc trim gadiem mūs abus apmainīja vienu otra vietā. Tā mēs abi ar K. Ulmani 1917. gada vasarā bijām kopā darbojušies Vidzemes zemes padomē un tās nodibinātajā agrārkomitejā un nu atkal kopā darbojāmies turpat sešus gadus Valsts Zemes bankas padomē.

Būtu aplam, ja teiktu, ka Zemes bankas padomē mēs nesa-tiktu un „plēstos” tāpat kā Saeimā. Nē, mēs tur satikām un sa-darbojāmies samērā labi, arī pēc tam, kad biju aizgājis no fi-nanču ministra pienākumu pildīšanas. Mēs centāmies viens o-tam uz „varzācīm” nemīt, un neauglīgus strīdus nemeklēt. Lietišķā un praktiskā darbība bankas vadībā tam iemeslus arī nedeva, jo vairāk tāpēc, ka principiālie strīdus jautājumi jau bija Saeimā izdebatēti un ar likumu izšķirti. Bankai vajadzēja tos tikai saprātīgi pildīt. Zemes banka nebija tā vieta, kur nodarbo-ties ar politisku jautājumu apspriešanu un izšķiršanu. Mums abiem vajadzēja domāt par to, kā labāk nokārtot zemkopju ap-stākļus un vajadzības.

Kādreiz padomes sēdes starpbrīdī, dzerot tēju, Ulmanis

smiedamies ierunājās, ka labi sen jau gribējis man ko prasīt. „Kāpēc tad neprasat?” Esot tāds savāds, kutelīgs jautājums, Saku, lai prasa vien, jo nebaidos arī no kutelīgiem jautājumiem. Nu jau visi sēdes dalībnieki, salasījušies apkārt, skatās uz mums un smaida. Nevarēju iedomāties, ko tādu „kutelīgu” Ulmanis varētu man jautāt.

Redzot klātesošo lielo interesi, K. Ulmanis arī jautāja: „Ko jūs, Bastjāņa kungs, darītu, ja uz lauku ceļa jums izjūgtos zirgs?” — „Iejūgtu par jaunu”, es atbildēju. „Vai tad jūs protat zirgu sajūgt?” Ulmanis ironiski smaidīdams jautāja. „Ūjā, kā es, lauku zēns, kas brāļa mājās esmu strādājis visus lauku darbus, nemācēšu zirgu sajūgt?” — „To es nezinaju, es domāju, ka jūs esat tāds pats turīga zemgaliešu saimnieka dēls, kādi ir Pauls Kalniņš, Kristaps Eliass un citi, kas lauku darbus nekad nav strādājuši un no tiem nekā nesaprot. Redzu, ka esmu maldījies” Ulmanis mierīgi nobeidza. Uz mēles man niezēja jau pretjautājums zemgalietim K. Ulmanim, vai viņš, saimnieku vadonis, arī zina, kas ir linu mērķšana un kā to izdara? Bet tad aptvēru, ka Ulmanis kā agronoms bija strādājis Vidzemē (Valmierā), tādēļ droši vien to zina.

Patīkami un interesanti bija Zemes bankas padomes inspekciju braucieni. Bankas pārvaldnieks H. Dzelzītis kopā ar bankas valdi izraudzīja katru gadu kādu rajonu Latvijas laukos, lai uz vietas apskatītu un iepazītos ar jaunsaimnieku un vecsaimnieku ēku celšanu, meliorācijas darbiem vai pienotavu iekārtošanu un citiem. Šādi inspekcijas braucieni arvien ilga trīs vai vairākas dienas, reiz pat veselu nedēļu, pārģuļot naktis iepriekš izraudzītās lielākās mājās, vai nu pie H. Dzelzīša vai kāda cita bankas darbinieka paziņām, reizēm arī pie gluži svešiem lauksaimniekiem, atlīdzinot viņu izdevumus par uzturu un naktsmājām.

Šinīs apskatēs un naktsmājās bija iespējams aprunāties ar lauciniekiem ne tikai par viņu ēku būvēm un ražas celšanu, bet arī par dzīvi vispār, par agrākiem un tagadējiem laikiem, par agrāko dzīvi kā kalpam vai graudniekam un tagadējo kā jaunsaimniekam, par toreizējām un tagadējām grūtībām, nesaskaņām un politiskiem virzieniem. Raksturīgi, ka jaunie saimnieki visā visumā jau runāja saimnieku valodu, aizrādot gan vienmēr uz lietām, kas viņiem trūkstot, bet vecsaimniekiem esot, un pra-

sot šo trūkumu novēršanu. Agrākiem kalpa, vaļeniķa un graudnieka ieskatiem drīz tika pateiktas ardievas. Ja visi viņi vēl nerunāja īstā saimnieku valodā, tad laikam gan tāpēc, ka tie daudz un dažādā ziņā vēl bija atkarīgi no saviem kaimiņiem vecsaimniekiem. Strādāja viņi visi ne tikai no saules līdz saulei, bet arī pirms un pēc saules, ne pēc kādām stundām nevaicājot. Tikt uz augšu, uzcelt nepieciešamās ēkas un sasniegt lielāku un augstāku ražu, tagad bija viņu ideāls, kuŗam tie nodevās ar visu savu sirdi un dvēseli, nodarbinādami arī savas sievas un bērņus. Protams, ka viņa paša kādreizējās runas, varbūt arī prasības par normētu darba laiku un augstākām algām tagad izklausījās par tādām kā dzīvei nepiemērotām. Cik daudzi no šiem „jaunajiem” nepalika pat pilnīgi kurli pret visu to. Dzīve veidoja cilvēku un pārkausēja viņa interešu pasauli.

Rakstot par šim cilvēka interešu pārvērtībām nāk prātā kādreiz Rīgā dzirdētais Viktora Eglīša teiciens par Vili Dermani. Viktors Eglītis, sarunā par V. Dermaņa kreisumu teicis: „Dermanis taču ir patiess brīvības cīnītājs. Par to viņš ir cīnījies, kāpēc viņam nepiešķir nevienu muižas centru? Ja viņam to piešķirtu, tad būtu miers, viņš nebūtu vairs tik kreiss un nevaldāms”. — Var pasmieties par šādu teicienu vai līdzīgām domām, tāpat ka var apšaubīt vai pat droši teikt, ka V. Dermanis šādu piedāvājumu nemaz nepieņemt, bet nemiērs, cilvēka prasība pēc labākas dzīves, labākas valsts iekārtas vai cita kā, ko viņa sirds vēlas, pēc kā viņš dzenas un cīnas, nemiērs taču ir tas, kas cilvēku dzen cīņā, spiež tam ieroci rokā un raida pat uz barikādēm. Tikai bezzemnieka un kalpa cilvēka nemiēram un prasībām ir cits pamats, nekā zemi ieguvuša jaunsaimnieka nemiēram un prasībām.

K. Ulmanis nemilēja braukt slēgtā automašīnā, bet tikai vaļējā. Viņam kā padomes priekšsēdim un brauciena vadītājam bija paradums — ceļā līdzbraucējus ar kaut ko pacienāt vai apdāvināt. Tā reiz, kad apmeklējām Baldones sēravotus, viņš, izbraucot no Rīgas lika šoferim braukt uz mākslinieku klubu „Vārņa” Rīgas jūrmalas ceļā un agrā rītā sacēla kājās visas kluba dāmas, pasūtīnot brokastis. Pēc tam viņš vēlējās, lai visi dalībnieki ar viņu priekšgalā parakstās kluba viesu grāmatā. Tad braucām uz Baldoni. Pēc sēravotu apskates Ulmanis avīžu

kioskā nopirka veselu paku skatu kartes un mūs visus ar tām apdāvināja.

Kādu citu reizi, kad es biju bankas padomes priekšsēdis, braucot pa Latgali, pirmajai mašīnai, kuņģī braucām abi ar H. Dzelzīti, pārbraucot mazam tiltiņam pie kāda ezera, tas ielūza un mašīnas priekšējie riteņi iestīga grāvī. Piebrauca arī citas mašīnas un mūsu auto izcēla. Laiks bija ļoti karsts un mēs visi, arī šoferi, bez peldkostīmiem metāmies ezerā. Vienīgais, kas peldēšanā nepiedalījās, bija K. Ulmanis.

Citā reizē Latgalē, aiz Kārsavas, tuvu Padomju Krievijas robežai apstājāmies un kājām devāmies uz robežu, lai to apskatītu. Gabaliņu aiz robežas Krievijas pusē redzējām robežsargu mājiņu, bet nevienu cilvēku. Bijām cilvēku desmit un nevarēja būt, ka komunistu robežsargi mūs nebūtu pamanījuši, bet viens nerādījās. Kāds smiedamies teica K. Ulmanim, lai pāriet robežu, tad redzētu, kas notiks. „Ak jūs gribat, lai mani aizved uz Maskavu?” — smiedamies atsaka Ulmanis un turpināja: „Jūs domājat, ka viņi mūs neredz? Droši vien tālskatā caur logu mūs novēro. Viens solis pāri robežai nozīmētu trīs līdz četrus mēnešus pavadīt Maskavā. Nē, kungi, to es nevēlos”.

Par šiem Zemes bankas inspekcijas braucieniem būtu daudz ko stāstīt, bet lai neiznāktu tīrie „mednieku stāsti”, labāk šoreiz tos atstāsim. Pieminēšu gan vēl gadījumu, kas nav saistīts ar Zemes bankas inspekcijas braucienu, bet ar Latvijas bankas Daugavpils nodaļas jaunā nama iesvētīšanu, kuņģī arī es piedalījos. Tā iekrita valsts prezidenta Gustava Zemgala laikā. Latgalieši ar Saeimas deputātu Jēzupu Trasunu priekšgalā bija vēlējušies, lai uz šīm bankas svinībām uzaicina arī valsts prezidentu. Bankai nekas nevarēja būt pret to. Prezidents ieradās un, pārpildītās zāles publikas jūsmīgi apsveikts, teica apsveikuma runu. Par nelaimi prezidentam taisni runas laikā bija ienākusi prātā latgaliešu piekoptā „kandžas” tecināšana un dzeršana, samazinot ar to valsts spirta monopola ienākumus. Nu viņš savu nemieru un dusmas uzvēla latgaliešiem savā apsveikšanas runā, pats varbūt tā nemaz nedomājot. Atklāšanas dalībnieki sāka uztraukties. Visvairāk Jēzups Trasuns. Uztraucās arī no Rīgas ieradušies bankas vadītāji, jo baidījās atklāta skandāla. Par laimi G. Zemgals no „kandžas” pārgāja uz citiem jautājumiem un

savu runu nobeidza ar laimes vēlējumiem valsts bankai un latgaliešiem.

Zemes bankas darbība vērtās arvien plašāka un, lai laucinieku prasības nesastrēgtu un to izpildīšana neaizkavētos, vajadzēja atvērt nodaļas. Tādu bija trīs — Jelgavā, Rēzeknē un Valmierā.

Valsts Zemes banka, tāpat kā Latvijas Hipotēku banka bija vairāk valdības svarīgo lēmumu izpildītāja un reģistrētāja iestāde nekā patstāvīga lēmēja. Tās gan vērīgi sekoja savu klientu dzīvei, sevišķi Zemes banka, un grūtos brīžos arvien centās tos atvieglināt, ierosinot valdībā attiecīgos priekšlikumus. Tā 1928. gadā, kad slapjā vasara un plūdi izsauca neražu, Zemes banka sākumā pazemināja procentus visiem aizdevumiem, nosakot agrāko 6 un 4 procentu vietā 4 un 2 procentus. Tieši no plūdiem cietušām saimniecībām atlika viena vai divu gadu termiņmaksājumus uz 3—5 gadiem un agrākās augstākās procentu likmes nemaz vairs neatjaunoja.

Saimnieciskai krīzei turpinoties 1932. gadā, lai vēl vairāk atvieglotu lauksaimnieku naudas rūpes, Zemes banka uz valdības norādījuma pamata decembra beigās uzsāka lielāko īstermiņa parādu pārņemšanas akciju. Katrai lauku sētai nu varēja pārņemt vai pārvest 2.000 latus (1934. g. šo ierobežojumu K. Ulmanis pavisam atcēla) īstermiņa parādu ilgtermiņā, kas bija radušies līdz 1932. g. 1. janvārim, ja tikai parādnieks varēja pierādīt, ka izņemtie līdzekļi ieguldīti saimniecībā un viņš pats saimnieko. Sākumā domāja, ka pietiks ar 12 milj. latu, bet šo summu vajadzēja dubultot, izpērkot 25.000 lauku sētu parādu. Šos parādu nu varēja deldēt Zemes bankā 28 gadu laikā, maksājot par tiem tikai 4 %.

Trīs īstermiņu parādu pārņemšanas akcijās ilgtermiņu parādos 1926., 1928. un 1932. gados Zemes banka bija pārņēmusi 36 tūkstošu saimniecību parādu par 42,8 milj. latiem. Sakarā ar K. Ulmaņa parādu dzēšanas likumu 1934. un 1935. gados, bez jau minētajām īstermiņa parādu pārvešanām ilgtermiņā pilnīgi dzēsti katrai saimniecībai 300 lati, kas kopā devis 33,7 milj. latu (vairāk nekā 112.000 saimniecībām) vai 15 % no visas Zemes bankas aizdevumu kopsummas. Vēl citās parādu dzēšanas akcijās atlaisti kādi 16,3 milj. latu, tā kā pavisam lauksaimniekiem dzēsti ap 50 milj. latu. Līdzekļi atkal ņemti no tā paša Dzīves atjaunošanas fonda, par kuŗu jau runāju.

30. SAEIMAS BUDŽETU KOMISIJAS APSKATES BRAUCIENI

Noslēdzot abu pēdējo Saeimu darbības posmu demokratiskajā Latvijā, kad saimnieciskā laukā vairāki lielāki uzņēmumi tika sākti un daži arī pilnīgi pabeigti, man gribas savos vērojumos un vērtējumos sniegt arī dažas piezīmes par dažiem Saeimas budžetu komisijas apskates braucieniem, kuŗu pārrunās nereti izšķīrās viena vai otra saimnieciska uzņēmuma projekta liktenis, un kuŗas raksturoja arī vienu otru valsts politisku, sabiedrisku un saimniecisku tā laika darbinieku.

No daudzajām Saeimas komisijām budžetu komisija bija viena no lielākām, ar sešpadsmit locekļiem. Valsts aimnieciskās un arī sabiedriski-polītiskās dzīves laukā tai bija ārkārtīgi liela nozīme, jo tās sēdēs apsprieda un izšķīra ne tikai katra gada valsts budžetu, bet arī visas valsts vai ar valsts līdzdalību projektējamās un sākamās darbus, kuŗu realizēšanai bija vajadzīgi valsts līdzekļi. Bez budžetu komisijas piekrišanas Saeimas kopsapulces nekādus valsts līdzekļus neatvēlēja. Budžetu komisija bija tik plaša arī tāpēc, lai visām lielākajām partijām tanī būtu savi pārstāvji, kas izteiktu savas partijas domas un tādēļ šinī komisijā pie jautājumu izlemšanas būtu tādas pat balsu attiecības kā kopsapulcē un komisijas lēmumi naudas piešķiršanas jautājumos nebūtu jāgroza.

Minēto iemeslu dēļ budžetu komisijas lēmumi bija ļoti svarīgi, un ar tiem reķinājās valsts iestādes un to vadošie darbinieki, ministrus neizslēdzot. Tāpat ar šīs komisijas lēmumiem reķinājās arī visas tās privātās personas, kuŗām ar valsts līdzekļiem bija kāda darišana. Lai šie lēmumi būtu pēc iespējas pareizi un lietderīgi, tad budžetu komisija jau pirmās Saeimas laikā atzina par nepieciešamu iepazīties ar apspriežamiem jautājumiem uz vietas tur, kur lieta kārtojama, piemēram — šoseju vai dzelzceļu būve, kāda tilta celšana, skolas ēkas vai fabrikas darbnīcu paplašināšana, jaunu mašīnu iegāde, etc. Tā radās jautājums par apskatēm un apskates braucieniem.

Apskates braucienus parasti rikoja vasarā, kad Saeima aizgāja „atpūtā”. Pirmās Saeimas laikā braucām noīrētā autobusā, bet vēlāk, kad visām valsts iestādēm jau bija vieglās automašīnas, tad ar tām. Nekādu atlīdzību deputātiem par braucieniem

nemaksāja. Dažu vasaru izbrauca tikai vienā apskatē, bet citās vasarās arī vairākas reizes, skatoties pēc vajadzības, t.i. pēc apspriežamo un apskatāmo objektu daudzuma. Visās četrās Saeimās es biju budžetu komisijas loceklis un vairākās arī tās priekšsēdis. Visos apskates braucienos arī piedalījos, ar valsts saimniecību labi iepazinos un savu skaisto dzimteni ļoti iemīlēju.

Vienā apskates braucienā komisija nolēma iepazīties ar Kurzemi, galvenā kārtā — Liepāju un turienes rūpniecību — Kaņa ostas darbnīcām, drāšu fabriku, etc., ziedojot šim braucienam divas vai pat trīs dienas. Kad komisijas sēdē Rīgā šo apskati izlēma, Ringolds Kalnings, arī komisijas loceklis, uzaicināja visus komisijas locekļus apciemot arī viņu, jo viņš pa vasaru dzīvojot savā jaunajā īpašumā Sakā, pie Pāvilostas, kuņu nopircis ar visu ķieģeļu cepli, lai ražotu ķieģeļus eksportam. Komisijas locekļiem šis „ielūgums” patika, jo tie vēlējās redzēt gan Kalninga cepli, gan pašu Pāvilstu, tādēļ apsoliņām viņu apmeklēt. Kad pēc iepazīšanās ar Liepāju un minēto uzņēmumu apskates otrā dienā noteiktā laikā sanācām Liepājas pilsētas apstādījumu kafejnīcā, lai dotos tālākā ceļojumā uz Pāvilstu, pilnīgi negaidot ieradās R. Kalnings ar mazu sainīti rokās. To viņš uzsvieda uz galda un noteica: „Te jums būs! Es gribēju jūs uzaicināt pie sevis mājās, bet jūs esat par daudz. Tāpēc atvedu jums vēžus. Ar to pietiks.”

Protams, ka mēs visi bijām pārsteigti. Saskatījušies tomēr smaidot pateicāmies par vēžiem, kuņu nebija tik daudz, lai katram iznāktu pa vienam un izlikāmies, ka viss vislabākā kārtībā. Ne R. Kalninga ķieģeļu cepli, ne viņa nopirkto īpašumu mēs redzēt nedabūjām. Kā vēlāk dzirdējām, tad ar ķieģeļu cepla pirkšanu Kalnings pārrēķinājies, jo ķieģeļu eksports uz ārzemēm nav bijis realizējams.

Otrā Kurzemes apskates braucienā, kad komisijas nolūks bija iepazīties ar Ventspili, Kuldīgu, Pūres muižas valsts saimniecību un citām vietām, mēs braucām kopā vienā automobilī četri komisijas locekļi: ģen. J. Balodis, J. Celms, J. Trasuns un es. Pārbraucieni no vienas apskates vietas līdz otrai pa samērā sliktiem lauku lielceļiem dažreiz vilkās vairākas stundas un tad braucējiem bija iespējams pārrunāt visādas lietas. Vērojot nestabilās Latvijas valdības, kas bija atkarīgas no „satirgoto” mazo — vien' un div' deputātu grupām — ģen. J. Balodis ilgāku

laiku bija lolojis cerību par abu lielo partiju — zemnieku savienības un sociāldemokrātu — saprašanos un kopējas koalīcijas valdības sastādīšanu. Tāda valdība pēc viņa domām varētu pastāvēt visus trīs Saeimas gadus, jo nevienam to nebūtu iespējams gāzt.

Šo ģenerāļa ierosināto jautājumu par zemnieku savienības un sociāldemokrātu partijas koalīcijas valdību pārrunājām jau ceļā ar ģenerāli, norādot uz apstākļiem, kāpēc tas nav iespējams. Pēc tam man kopā ar F. Cielēnu nācās par šo jautājumu debatēt vēl reiz ar ārlietu ministru Z. Meierovicu, jo arī pēdējais gribēja šādas valdības iespējamību noskaidrot. Par šīm abām sarunām esmu diezgan plaši rakstījis jau savā grāmatā „Gala sākums” (51.—54. lpp.).

Kādā Latgales apskates braucienā bijām iegriezušies valsts lauksaimniecības skolā Malnavā, tuvu Padomju Krievijas robežai. Mums līdzī brauca arī Finanču ministrijas budžetu nozares vadītājs un valsts budžetu sakopotājs, ļoti taupīgais, lai neitektu — skopais, visiem valsts darbiniekiem pazīstamais Benšons. Pa Latgali braucot nevarēja Malnavai gaļām aizbraukt, lai tanī neiegrieztos, jo jaukais un laipnais skolas direktors Sauleskalns vienmēr acināja un atgādināja viņus neaizmirst, bet bieži apmeklēt. Skolai bija piešķirta arī paplaša lauku saimniecība ar visu inventāru un lopiem, kā arī liels augļu dārzs. Daļu augļu — ābolus, bumbierus un ogas — viņi pārstrādāja paši, gatavojot gan skolas vajadzībām, gan arī pārdošanai augļu sulu, vīnu, ievārījumus un konservus. Tāpēc iegriezties skolā un nogaršot pusdienās jauno ražu bija patīkami.

Sarunās ar direktoru Sauleskalnu un skolotājiem par skolu un skolas vajadzībām noskaidrojās, ka šogad viņiem, sevišķi skolniekiem un skolniecēm, esot liels lūgums komisijai — atvēlēt līdzekļus skolas klavieru iegādei, jo esot noorganizējies skolnieku koris, bet lielas grūtības radot klavieru trūkums. Skola būšot komisijai ļoti pateicīga. Klavieru vajadzībai mēs būtībā piekritām, bet, paredzot skopā Benšona pretošanos, teicām Sauleskalnam, ka būtu labi, ja pāris vecākās skolnieces pēc pusdienām ar Benšonu kā Finanču ministrijas pārstāvi, pie tam vecpuiši, mīlīgi aprunātos un klavieru vajadzību viņam ieskaidrotu. Sauleskalns situāciju saprata, pasmaidīja un noteica: „Labi, labi!”

Pusdienas ēdot mūs apkalpoja vecākās klases skolnieces — istas Latgales skaistules. Tās Benšonu ielenca. Viņu „aplidoja” trīs, četras meitenes, pasniedza ēdienus, ielēja augļu vīnu un centās pārliecināt par klavieru nepieciešamību. Sākumā Benšons redzami pretojās, stāstot meitenēm par šaurajiem valsts līdzekļiem, ka viņš nav noteicējs, bet tad sāka smaidīt. Bija redzams, ka viņš „iekaņots” un cietoksnis ieņemts. Visi bija pārliecināti, ka skola klavieres dabūs.

Kad pusdienas paēstas un mēs taisāmies uz aizbraukšanu, dzirdam, ka priekšstelpā skan ragu mūzika — skolnieku orķestris spēlē atvadu maršu. Uz Benšonu augļu vīns un negaidītā mūzika atstājusi savu iespaidu: Viņš izejot apstājas pie orķestņa un smaidīdams baras: „Puiši, kas tā par lietu! Darba dienā spēlēt! Projām uz tīrumu vai pļavām!” Puiši Benšona „bāršanos” saprot kā joku un pūš vēl sparīgāk.

Dažus gadus vēlāk tiek atkal projektēts brauciens pa Latgali. Šoreiz savu vēlēšanos piedalīties braucienā izteica arī Saeimas priekšsēdis Dr. P. Kalniņš. Visi budžetu komisijas locekļi ir priecīgi, ka līdzī brauc arī Saeimas priekšsēdis un par to ziņa Rīgā ātri izplatās. Protams, ka to zina arī visas iestādes, bet tas mūs neinteresē. Apskates braucienam nav slepenības rakstura. Brauciena plāns bija paredzēts pa Latgali Kārsavas — Abrenes rajonā, tad caur Liteni uz Alūksni.

Tiklīdz iebraucām Latgalē, ievērojām, ka pie visiem kaut cik lielākiem ceļu krustojumiem stāv pa vienam vai diviem formās tērtpiem aizsargiem, kuŗi mūs laipni sveicināja un rādīja virzienu. Sapratām, ka aizsargi nostādīti Saeimas priekšsēža dēļ, jo līdz tam nekad un nekur aizsargus kā ceļa rādītājus nebijām redzējuši. Mazs apjukums reizēm radās tikai tadēļ, ka pirmajā mašīnā kā budžetu komisijas priekšsēdis un apskates vadītājs braucu es kopā ar Jūliju Celmu, un aiz mums otrā mašīnā — Saeimas priekšsēdis. Kas Dr. P. Kalniņu nepazina, tie kareiviski sveicināja pirmo mašīnu, jo domāja, ka Saeimas priekšsēdim taču jābrauc pirmajā automobilī.

Saeimas priekšsēdis vēlējās apskatīt arī Malnavas lauksaimniecības skolu, tadēļ arī šoreiz tur iegriezāmies. Sirsnīgais direktors Sauleskalns mūs atkal laipni uzņēma un parādīja Dr. Paulam Kalniņam lielo dārzu un skolas saimniecības ēkas. Aprunājušies, paēduši un nogaršājuši Malnavas vīnus, devāmies tālākā

ceļā uz Liteni. Kaut gan pie visiem lielākiem ceļu krustojumiem vēl atradās aizsargi, šoreiz netālu no Litenes pagasta nama iznāca mazs apjukums.

Kā vēlāk noskaidrojās, brauciena maršrutā ietilpstošie ceļi visi tikuši pārbaudīti un salaboti. Bet netālu no Litenes pagasta nama lielā ceļa, kas arī pārbaudīts, nogriezās kāds mazāks ceļš, kuŗš pēc kartes izskatījās taisnāks un īsāks uz pagasta namu. Šinī īsajā ceļa gabalā bija mazs tiltiņš, kuŗš, kā tas uz lauku mazlietojamiem ceļiem bieži mēdz būt, bija „izlīdis” no zemes un atradās tādā augstumā, ka tam automobiļa priekšējie riteņi pārgāja pāri, bet mašīna „uzkārās” un šūpojās. Pie šī mazā ceļa aizsargu nebija, jo tie neparedzēja varbūtību, ka mēs pa to varētu iegriezties. Nekāda nelaime jau nebija, vajadzēja tikai mazliet pagaidīt, kamēr piebrauca nākošās mašīnas un palīdzēja tikt tiltiņam pāri.

Kad pirmā mašīna bija tiltiņam pāri, mēs ar J. Celmu tūlīn braucām tālāk uz pagasta namu. Tas bija jādara arī putekļainā ceļa dēļ, jo putekļu mākonī mašīnas tieši viena aiz otras braukt nevarēja. Piebraucot Litenes pagasta namam, redzam, ka pie nama stāv pulciņš cilvēku un tiem priekšā divi atsevišķi vīri, laikam apsveicēji. Dzirdam arī vārdus: „Nav, nav, vēl nav!” Skaidrs, ka gaida Saeimas priekšsēdi, bet redz, ka viņa vēl nav. Kad sasveicināmies, viens no apsveicējiem, arīmredzot rakstvedis, ieprasās, vai Dr. P. Kalniņš neesot? Atbildam, ka uz tiltiņa aizkavējies, bet tūlīt būs klāt. Tad jau arī parādas putekļu mākonis un Dr. P. Kalniņa mašīna.

Tiklīdz no mašīnas izkāpj Saeimas priekšsēdis, rakstvedis piegrūž otrajam, kā izrādās — pagasta vecākajam ar roku un dzirdami nosaka: „Grūd nu vaļā!” Pagasta vecākais nu paceļ roku un pagari stāsta par pagasta dzīvi, minot māju un iedzīvotāju skaitu, lauku darbus, veselību, skolas, skolotājus un nobeidz savu ziņojumu vārdiem: „Izglītības līmenis zems!” Tad Dr. P. Kalniņš sasveicinās ar sagaidītājiem.

Pa pagasta vecākā ziņojuma laiku piebraukušas arī pārējās mūsu mašīnas, skaitā ap desmit. Nu visi barā dodamies nelie-lajā pagasta namā, kur, aprunājušies par pagasta trūkumiem un vajadzībām, Dr. P. Kalniņš apprasās arī par ceļa tiltiņu, kuŗam bijis grūti tikt pāri. Rakstvedis nu paskaīdro, ka pa to ceļu nav

vajadzējis braukt. Dr. P. Kalniņš tomēr piezīmē, ka visi ceļi jāturot kārtībā.

Atvadāmiešus un braucam tālāk. Jūlijs Celms, kas vienmēr humora un asprātību pilns, nevar un nevar rimties par tiem diviem apsvēcēju teikumiem: „Grūd nu vaļā!” un „Izglītības līmenis zems”. Viņš vēl ilgi pēc šī brauciena par pieminētiem teicieniem varēja priecāties un smieties, jo tādus reti kad dabūjot dzirdēt.

Arī pa Vidzemi budžetu komisija ir devusies apskates braucienos. Vienā tādā braucienā ilgāk uzkavējāmiešus Salacgrīvā, jo pilsētas valde centās komisiju pārliecināt, ka pār apmēram 200 metru plato Salacas upi pļosta vietā nepieciešams kārtīgs tilts. Kaut gan principā nekādu iebildumu pret tiltu nebija, budžetu komisija nevarēja tādu solījumu dot, jo tas prasītu lielāku summu valsts budžetā, ko, nepārredzot vēl citus nepieciešamos izdevumus, apsolīt nevarēja. Pārcēlušies ar pļostu pāri upei, devāmiešus tālāk uz Ainažiem — apskatīt ostu, jo tās vajadzībām arī prasīja līdzekļus. Pēc tam caur Staiceli, iepazīnušies ar turienes papīra fabrikas darbību, Aloju un Burtniekiem atgriezāmiešus Rīgā.

Sevišķi man prātā palicis viens Vidzemes jūrmalas apmeklējums, kas bija saistīts ar Rīgas—Skultes—Liepupes šosejas būvi, jo pret to iebildumus cēla Valsts kontrole, un budžetu komisijai nu vajadzēja jautājumu izšķirt. Es pa šo lielo Rīgas—Pērnavas ceļu, kā krievu laikos teica — traktu, biju jau braucis vairākkārt un reiz vēlā naktī un lielā tumsā aiz Gaujas — Lilastes purva posmā — pat iegrimis. Satiksmes ministrijas Šoseju un zemesceļu pārvalde prasīja šosejas būvi, bet Valsts kontrole pretojās, jo uz Vidzemes jūrmaļu jau izlemta dzelzceļa būve, kādēļ šoseja neesot vajadzīga.

Pirms izbraukšanas no Rīgas Šoseju un zemesceļu pārvaldes pārstāvji, kuņģi mūs šajā braucienā pavadīja, jau brīdināja komisiju nebraukt uz Pabažiem caur minēto purvu, bet apkārt caur Murjāņiem (pāri Gaujai) un tad gar Ragankrogu uz Pabažiem. Tik daudz automobiļu purvam cauri netikšot, iegrimšot un tālākais brauciens izjukšot. Tā kā komisijas loceklim K. Grantskalnam bija lauksaimniecība Carnikavā, tieši pie tilta pār Gauju, un tas lūdza komisiju iegriezties arī pie viņa, tad vienojās vispirms braukt uz Carnikavu, lai apskatītu šo Gaujas tiltu, slave-

nos Gaujas nēgu tačus un K. Grānkskalna saimniecību. Carnikavā tad varēs izšķirties par tālāko ceļa virzienu.

Kad visu bijām redzējuši, nēgus nogaršojuši un taisijāmies tālākā ceļā, šoseju un zemesceļu pārvaldes pārstāvji mūs atkal brīdināja — nebraukt pa purvaino Lilastes ceļu, bet apkārt. Tā kā braucienā piedalījās arī toreizējais finanču ministrs Annus, tad vairāki komisijas locekļi atrada par vajadzīgu braukt tieši caur purvu, lai arī valdības loceklis redzētu šo „ceļu” un valdībai būtu vieglāk izšķirties par līdzekļu atvēli. Pārējie komisijas locekļi un arī ministrs tam piekrita un mēs pāri Gaujai devāmies pa „traku” uz purvu, ar norunu — purva otrā pusē — Pabažos apstāties un sagaidīt visas mašīnas.

Laiks vairākas dienas bija stāvējis sauss un saulains un Lilastes purva ceļi nebija nemaz tik slikti kā tas rudenos parasti mēdz būt. Tomēr no mūsu 10—12 automašīnām trīs iegrīma, tanī skaitā arī finanču ministra. Vairāki caurtikušo mašīnu šoferi, paņēmuši no mājām, kur mēs apstājāmies, cirvjus un virves, kādā stiprā mašīnā brauca atpakaļ uz purvu „glābt” iestigušos. Pēc kāda laika tad viņi visi arī ieradās un budžetu komisija nolēma turpat uz vietas noturēt sēdi un šosejas jautājumu izlemt. Kad finanču ministrs Annus šosejas būvi atzina par pilnīgi nepieciešamu un steidzamu (viņa vārdi bija: „Tas jau nav ceļš, bet skaidrs purvs!”), klātesošais Valsts kontroles pārstāvis arī vairs iebildumus necēla un Carnikavas—Saulkrastu—Skultes—Liepupes šosejas būvi visi atzina par nepieciešamu, vispirmā kārtā izbūvējot posmu caur Lilastes purvu.

Minēto šoseju arī drīzi sāka būvēt un pa gabalam vien dažos gados veica līdz Liepupei. Turpinājums bija domāts no Liepupes uz Limbažiem, bet tas laikam gan palika tikai projekts, un droši vien nav vēl šodien (1965. g.) realizēts.

Pāri visiem minētajiem budžetu komisija iekšzemes braucieniem stāvēja viens vienīgs ārzemju apmeklējums 1932. gadā. Finanču ministrijas Jūrniecības departamenta rīcībā un lietošanā dažādām vajadzībām atradās vecs krievu kaļa flotes apkalpes kuģis Hidrografs ar komandu, kapteini un degvielām. Uz Jūrniecības departamenta direktora Artura Ozola kādreizējo jautājumu, vai komisija nevēlētos šo kuģi apskatīt un ar to pavizināties, apskatot kādas bākas vai citas jūrmalas ierīces, radās doma to patiešām izdarīt un aizbraukt līdz Kolkas ragam vai

Sāmsalai. Komisijas priekšsēdis Gulbis jautāja, vai tas nesagādās nepatīkšanas Jūrniecības departamentam. Saņemot atbildi, ka nē, komisija arī vienā no tuvākajām sēdēm izlēma šo ārzemju braucieni, nosakot maršrutu Rīga—Kolkas bāka—Sāmsala—Tallina—Helsinki—Rīga, kā arī izbraukšanas dienu un stundu, lūdzot Jūrniecības departamenta direktoru izkārtot šo braucieni, Kuģi vajadzēja sakārtot kādām 20 personām, sagādājot arī visas nepieciešamās atļaujas, norādot, ka braucienam ir privāts raksturs. Ceļojums bija paredzēts trīs dienas un iepriecināja visu kuģa apkalpi, jo īstiem jūrniekiem nepatīk sēdēt ostā. Cik atceros, tad komisijai līdza brauca A. Ozols, Nodokļu departamenta direktors Fr. Ķempelis un Valsts kontroles pārstāvis P. Vanags. Starp braucējiem nebija dāmu.

Izbraukšanas dienā laiks bija jauks — lēns un saulains — un visi ceļotāji atradās uz kuģa klāja, vērojot Daugavas krastus un spriežot par turpmāk nepieciešamajām būvēm un pārkārtojumiem abpus Daugavai. A. Ozols iepazīstināja komisijas locekļus ar Daugavas kuģu 'vārtu' piesērēšanu un nepieciešamiem līdzekļiem vārtu bagarēšanai un kārtībā uzturēšanai. Arī tālākais ceļš gar Kurzemes krastu līdz Kolkas bākai un Sāmsalai bija patīkams un interesants. Pēcpusdienā nonācām Sāmsalā, un Ārensburgas (Kuresaares) ostas ieejā sāmsalieši mūs jau gaidīja. Apstaigājām Ārensburgas centru, iepazīnāmies ar skolām, pilsētas pārvaldi un pašiem sāmsaliešiem, kā arī ar viņu attiecībām ar Igaunijas cietzemi. Kad pievakarē steidzāmies atpakaļ uz Hidrografu, aicinājām sāmsaliešu pārvaldi sev līdzi uz kuģa, kur tos pacienājām ar piemērotām vakariņām. Draudzīgās pārrunās vakariņas ievilkās līdz pavēlai pusnakts stundai, kad šķīrāmies kā labi draugi.

Guļas vietas visiem ceļotājiem kopīgi bija ierīkotas Hidrografa apakšējās telpās. Kas vēl gribēja ieelpot jūras svaigo gaisu un palūkoties zvaigznēs, tie palika uz klāja, bet citi devās uz sarīkotajām guļas vietām un drīz vien iemīga. Jūras svaigais gaiss un pastaiga pa Sāmu salu bija mūs nogurdinājuši, lai nakti cieši gulētu un pamostos tikai rīta pusē, tuvojoties igauņu galvas pilsētai Tallinai.

Jūrniecības departaments bija jau no Rīgas sazinājies ar Tallinu un no Ārensburgas paziņojis arī mūsu ierašanās laiku Tallinā. Tikko bijām uzcēlušies un ieturējuši brokastis, igauņu pār-

stāvji jau bija ostā un uzaicināja mūs iepazīties ar viņu galvas pilsētu. Labi vairs neatceros, ko mēs Tallinā apskatījām, bet pavisam skaidri atminu, ka pēc vienkāršām igauņu valdības pusdienām mēs vairākos autobusos igauņu pavadībā izbraucām uz Igaunijas laukiem, apskatot Tallinas apkārtnē labākās lauku saimniecības, dažus rūpniecības uzņēmumus un skolas.

Vienā no tām, kādā igauņu turīgāko aprindu meiteņu skolā, laikam gan privātā, mūs uzņēma un iepazīstināja arī ar skolotājiem un skolniecēm — jaunavām — 17—20 gadu vecumā. Starp tām bija arī dažu Igaunijas ministru meitas. Tā bija mājturības skola, līdzīgi mūsu Kaucmindes mājturības kolai, bet ar plašāku programmu, arī mūzikas un dejas mācīšanu. Ar kafiju pacienāti, skolu un skolotājiem iepazīlušies, bet jaunākie ekskursijas dalībnieki arī ar skolniecēm padejojuši, devāmies tālāk, lai vakarā noteiktā laikā atgrieztos uz kuģa un satiktos ar Igaunijas valdības locekļiem, kuņus bijām ielūguši vakariņās.

Vakariņas bija jaukas un omulīgas. Starp igauņu valdības locekļiem bija arī bij. Igaunijas ārlietu ministrs Pijps, kādreizējais Kuldīgas skolotāju semināra audzēknis un mūsu komisijas locekļa J. Celma klases biedrs. Viņu abu satikšanās pēc tik ilgiem gadiem radīja lielu jautrību un mūs visus satuvināja. Palīgā nāca arī Hidrografa bezmuitas ārzemju vīni, konjaks un rums kā arī mūsu pašu līdzpaņemtais dzidrais, resp. bastjānītis. Draudzība un omulība auga augumā jo vairāk vēl tāpēc, ka mums ar igauņiem nekādas diplomātiskas sarunas nebija jāved un nekādi līgumi jāslēdz.

Pirms vakariņām no kuģa apkalpes, sevišķi kapteiņa, biju dzirdējis, ka jūras ceļš no Tallinas uz Helsinkiem pilns šērām, kādēļ jūrniekiem jābūt ļoti uzmanīgiem, bet „brālīšu sasatikšanās” svinēšana, kuņā piedalās arī kuģa apkalpe kopā ar dažiem igauņu ostas darbiniekiem, ievilkās pāri pusnaktij. Mani sāka pārņemt bažas, vai šonakt mēs varēsim laisties ceļā un vai tālākais brauciens uz Helsinkiem nav jāatliek uz nākošo dienu. Kad to uzmanīgā veidā izteicu Tallinas ostas priekšniekam, tas man noteikti un skaidri atbildēja, ka mūsu tālākajam braucienam uz Helsinkiem nekādas briesmas nedraudot. „Mūsu locis,” viņš teica, „jūs izvedīs ne tikai no Tallinas ostas, kā parasts, bet novedīs līdz pusceļam, kur jūrā jūs sagaidīs un pārņems somu

locis. Tas ievēdīs jūs Helsinku ostā. Varat būt pavisam mierīgs, par jūsu drošību ir gādāts!”

Šis paskaidrojums mani nomierināja. Kad beidzot igauņu viesi no mums atvadījās un no kuģa nokāpa, gājām gulēt, es tomēr iemigt nevarēju. Cauri Hidrografa tērauda sienai, pie kuņas gulēju, dzirdēju ūdeni šļakstam, un pie katras kuģa sadrebšanas likās, ka apakšzemes klints izsitīs sienā caurumu, pa kuņu aukstais ūdens straumēm gāzīsies iekšā. Nekas nenotika, un rīta agrumā sveiki un veseli bijām ieradušies Helsinkos.

Ostā sagaidīja mūsu sūtnis Somijā V. Šūmanis un daži Somijas valdības pārstāvji. V. Šūmanim bija ziņots, ka mēs braucam privāti un viņš lūgts nekādas oficiālas uzņemšanas nerikot. Viņš to arī bija ievērojis. Pēc īsas sasveicināšanās ar Somijas oficiālajiem sagaidītājiem, devāmies uz Latvijas sūtniecību, kur mūs cienāja ar brokastīm.

Sūtniecībā ieraudzījām Rīgas laikrakstus. Tikko pienākušajos jaunākajos nummuros bija šis tas par komisijas ceļojumu. A. Berga „Latvja” nummurā redzam lielu rakstu par Saeimas budžeta komisiju un Hidrografu. Asi un demagoģiski tiek kritizēts komisijas ceļojums, bet jo sevišķi Hidrografa apgāde Rīgā ar dzērieniem budžeta komisijas locekļiem. Jūrniecības departamenta direktoram A. Ozolam, kuŗš ir A. Berga aprindu cilvēks, nepatīk ne šis raksts, ne tā demagoģija, kas tur palaista, bet neko darīt nevar. Kaut kas līdzīgs bija arī „Brīvā Zeme”. Raksts nepatīk arī komisijas priekšsēdim, zemnieku savienības pārstāvim V. Gulbim. Mēs citi prasam tiem abiem kā tad nu būs ar atgriešanos Rīgā, vai mūs „neapēdīs”? Viņi smejas. Būšot jau labi.

Lai izšķirtos par maršrutiem Somijā, komisijas locekļi uz ātru roku izlemj, ka vispirms jāapskata un jāiepazīstas ar Helsinkiem, tad jābrauc uz slaveno ūdens kritumu Imatru un katrā ziņā jāapmeklē arī vecie Vīpuri (Viborga). Par iespējamo satiksmi un laiku jārūpējas priekšsēdim un sūtniecībai. Tā kā visu apskatīt vienā dienā nav iespējams, tad jāpaliek Helsinkos vismaz divi dienas. Visi tam pievienojamies, jo naktsmājas nerada grūtības, varam pārgulēt uz Hidrografa.

Kamēr sūtniecība skaidro un kārtu mūsu braucienu lietas, mēs apskatām Helsinkus. Vispirms gribas redzēt Somijas jauno parlamenta ēku. Tāpēc dodamies turp un apbrīnojam to no ārie-

nes un iekšienes. Patīkamas ir daudzās un ērtās frakciju apspriežu telpas, kādu mums tikpat kā nav. Patīkama arī pati celtnē. Pilsētā veikalu logi pilni precēm un tās nav dārgākas par mūsējām. Helsinki atstāj patīkamu iespaidu.

Atgriezoties sūtniecībā uzzinām, ka mūsu izbraukums uz Imatru jau nokārtots. Atliek vēl laiks atpūtai un pusdienām un tad ar somu dzelzceļa vilcienu brauksim uz Imatru. Ceļā vērojam Somijas dabu un laukus. Zeme akmeņaina, viss apaudzis krūmiem un šķiet arī stipri purvainš. Auglīgus tīrumus tikpat kā neredzējām. Apbrīnojām somu tautu un tās uzņēmību un izturību šo akmeņaino zemi kopjot, uz tās dzīvojot un saimniekojot. Varbūt taisni cīņa ar šo skopo, klinšaino un krūmaino zemi padarījusi arī somu zemnieku un visu somu tautu tik cietu, noslēgtu un izturīgu.

Uz mani personīgi Imatras ūdenskritums neatstāja ne tik lielu, ne varenu iespaidu kā biju sagaidījis. Spēkstacijas būve bija šo kritumu stipri sašaurinājusi, ar dambjiem uzkrājot augšpusē palielu ezeru. Pa brīvo ūdenskrituma ceļu pludināja diezgan prāvus kokus. Tie, lejā krizdami, cēlās stāvus, triecās pret klinšainajiem krastiem un radīja savādu dobjū troksni. Koku pludināšanas process mūs saistīja un tajā diezgan ilgi noskatījāmies.

Pēc Imatras ūdenskrituma apskates atgriezāmies Helsinkos un nākošā dienā izbraucām pa dzelzceļu uz Vipuriem. Gribējām redzēt veco cietoksni, un tā būves, kuņu uzdevums ir bijis sargāt Somiju no austrumu iebrucējiem. Vīpuros mēs palikām līdz vakaram. Ar sūtņa vai konsula gādību lieliskas vakariņas mums bija sarīkojušas kāda pilsētas dāmu organizācija. Vakariņās mūs apkalpojot, dāmas bija tērpušās somu tautas tērpos. Vācu valodā mūs apsveica Vipuru pilsētas pārstāvji. No komisijas atbildēja (arī vāciski) priekšsēdis V. Gulbis, kas toreiz bija arī zemkopības ministrs. Savā runā viņš konsulu kļūdīdamies nosauca par „ģenerālkonsulu”. Pēc mūsu atgriešanās Rīgā valdība viņam šo titulu arī piešķīra.

No Helsinkiem atpakaļ uz Rīgu izbraucām naktī, lai izgulējušies otrā dienā pārrastos mājās. Laiks bija mainījies un uz jūras mūs bija pārsteigusi vētra. Mūs žēlojot un glābjot no nepatīkamās jūras slimības, Hidrografa kapteinis bija naktī kuģi

apturējis aiz kādas salas un vairākas stundas gaidījis vētras norimšanos. Tas viņam bija izdevies.

Pēc visās valstīs pastāvošiem noteikumiem katru kuģi, arī pašu valsts, atgriežoties no ārzemēm, ostā sagaida un „pieņem” attiecīgi ostas un muitas ierēdņi. Viņu uzdevums — kuģa novietošana un pasažieru bagāžas nomuitošana. Arī mūsu Hidrografu gaidīja tāds pat liktenis. Varēja jau pielaist domu, ka arī Saeimas budžetu komisijas locekļi un līdzbraucēji, cilvēki būdami, būs Tallinā vai Helsinkos nopirkuši kādas dāvanas saviem mājnikiem vai pat kādu pudeli ruma vai konjaka un nu muitnieki varēs to visu reģistrēt un nomuitot. Pēc tam tad demagoģiskos nolūkos varētu par to pat rakstīt laikrakstos un pazoboties.

Lai tas nenotiktu, par to bija parūpējies Jūrniecības departamenta direktors. Gan labā spārna cilvēks, bet kailas demagoģijas pretinieks, viņš, saziņā ar Valsts kontroles pārstāvi, bija izsaucis mums pretim uz jūras attiecīgos Ainažu ostas muitas ierēdņus un tie mūsu Hidrografu ar visiem pasažieriem „pieņēma” — sastādīja vajadzīgo kuģa un pasažieru pieņemšanas aktu, lai Rīgā tas vairs nebūtu jādara.

Tikko Hidrografs iegriezās Daugavā, mums pretim steidzās Rīgas ostas darbinieki un muitnieki, lai Hidrografu „pieņemtu” un pasažierus pārbaudītu, bet A. Ozols tiem no kuģa pateica, ka Hidrografs jau Ainažos „pieņemts”. Mēs mierīgi atgriezāmies mājās. Nekāda muitas noteikumu pārkāpšana nenotika, jo komisijas locekļi nebija devušies uz ārzemēm spekulatīvos nolūkos. Varbūtējiem trača cēlējiem A. Ozols tikai izņēma vēju no burām. Komisijas ārzemju ceļojums bija laimīgi beidzies.

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is mirrored and difficult to decipher.

VI Demokratiskās Latvijas sasniegumi

(1918.— 1934.)

Neatkarīgās un demokratiskās Latvijas republikas proklamēšanas dienā — 1918. gada 18. novembrī — tās zemes platība, uz kuŗas tūkstošiem gadu ilgi bija dzīvojuši un ilgus gadu simtus smagi verdzināta latviešu tauta, t. pasaules kaŗa laikā bija stipri nopostīta. Vācijas un Krievijas armijas latviešu zemei bija vairākkārt pāri gājušas un posta pēdas atstājušas. Bet pusotrus gadus vēlāk, pēc pašu latviešu cīņām par proklamēto jauno republiku, pēc ziemeļnieku un Cēsu kaujām ar krieviem un vāciešiem, bermontiādes un vācu izdzīšanas no Kurzemes, kā arī krievu boļševiku padzišanas no Latgales, latviešu apdzīvotā zeme bija gandrīz vai bībeles vārdiem runājot — neiztaisīta un tukša.

Krievijas armijās mobilizēja visus iesaucamos gados esošos vīriešus, bet vēlāk, cīņās par savu jauno neatkarīgo valsti piedalījās visi ieročus nest spējīgie vīrieši. Runājot par brīvības cīņām mēs redzējām, ka cīņu sākumā pat vidusskolu skolnieki, kaŗa darbībai neapmācīti (Cēsu skolnieku rota) labprātīgi stājās kaŗotāju rindās un cieta smagus zaudējumus.

Ja brīvības cīņām sākoties latviešiem nebija kareivju, tad 1920. gada pavasarī, tām beidzoties, Latvijas armijā bija jau ap 50.000 latviešu kaŗavīru, neieskaitot vācu landesvēristus.

Kaŗš nopostīja zemi un bojā gāja arī lauksaimniecības ēkas. No apmēram 800.000 lauku ēkām 10 % bija pavisam sagrautas vai nodedzinātas, bet 14 % sapostītas un iznīcinātas pa daļai. Tā tad viena ceturtdaļa lauku sētu gājušas bojā. Tiešos frontes kaujas rajonos tās iznīcinātas pilnīgi un palikušie iedzīvotāji dzīvojuši ierakumos un zemnīcās. Arī citādi zeme postīta. Zirgus noņēma armijas vajadzībām, bet lopus un cūkas apkāva. Arī nedzīvais lauksaimniecības inventārs kaŗa laikā samazinājās un kāda ceturtdaļa aramzemes — ap 450.000 ha — palika atmatā un apauga krūmiem. Ierakumiem pildījās tīrumi un pļavas un dzelņdrāšu aizžogojumiem pilni bija visi krūmāji un meži. Sapostīti bija gan lauku lielceļi, gan dzelzceļi, tilti uz-

spridzināti un staciju ēkas nodedzinātas vai sagrautas. Posts un postaža raudzījās pretim no visiem stūriem un malām, kad melnos un sarkanos iebrucējus uzvarējusi latviešu tauta 1920. gadā ķērās pie nopostītās zemes atjaunošanas.

31. VEIKTAIS DARBS UN GŪTIE PANĀKUMI

Pats galvenais, lielākais un svarīgākais latviešu tautas sasniegums neapšaubāmi bija savas valsts — neatkarīgas un demokratisks Latvijas republikas nodibināšana. Par to runā viss šis grāmatas sākums, kurā apcerētas tautas neizsakāmas ilgas pēc brīvības, drošsirdīga republikas proklamēšana un varonīgas cīņas tās realizēšanai.

Lai kaut drusku raksturotu to latviešu tautas un jaunās demokratisks republikas neticami lielo *darbu*, ko tā veikusi savā īsajā pastāvēšanas laikā — sešpadsmit līdz divdesmit gados (ieskaitot laiku arī pēc 1934. g. apvērsuma), sniegsu īsu pārskatu par veikto un sasniegtiem rezultātiem galvenajās saimnieciskās un garīgās dzīves nozarēs:

a) Lauksaimniecība.

Vispirms vajadzēja atjaunot nopostītās ēkas Kurzemē un Vidzemē, kā arī pārbūvēt vai no jauna uzcelt daudz ēku Latgalē, sakarā ar 5.000 sādžu ar 700.000 ha kopības sadalīšanu 70.000 viensētās jeb saimniecībās. Pa Latvijas pastāvēšanas laiku, sākot ar 1920. gadu, uzceltas gandrīz 500.000 lauksaimniecības ēku, kuŗu kopvērtība sasniedz gandrīz vienu miljardu latu. Galvenais un pats lielākais darbs, ko savā pastāvēšanas laikā veica Latvijas demokratisks republika, bija *zemes reforma*, bet par to jau esmu rakstījis šis grāmatas vidus daļā, tāpēc to neatkārtosu. Piezīmēšu tikai, ka pēc 1935. gada lauksaimniecības skaitīšanas Latvijas iedzīvotāju skaits no 1,6 milj. cilvēku 1920. g. pieaudzis gandrīz līdz 2 milj. (1.950.502), no kuŗiem uz laukiem dzīvoja 1,24 milj. jeb 63,6 %.

Dabīgi, ka paplašinoties lauksaimniecībai un pieaugot lauku iedzīvotāju skaitam, jāpieaug arī lopu skaitam, sējumu platībai

un ražai ne tikai vispāri, bet arī no katra hektāra zemes. Lai ar skaitļiem pārāk nesaraibinātu savu pārskatu, bet sniegtu tomēr precīzus un pārbaudītus datus, atļaujos ievietot divas tabulas, lai lasītājs varētu pārbaudīt un pārliecināties par teiktā patiesību.

Mājlopu skaits Latvijā (pa piegadēm)

	1920. g.	1925. g.	1930. g.	1935. g.	1938. g.
Zirgi	261.000	351.000	359.000	384.400	400.100
Govslopi	768.000	915.800	1.026.300	1.274.900	1.224.400
Aitas	978.000	1.181.600	872.900	1.346.700	1.360.500
Cūkas	481.000	497.100	522.700	803.100	813.500

Varētu teikt, ka mājlopu skaits demokrātiskās Latvijas laikā gandrīz *divkāršojies* un pēc tam daudz nav mainījies.

Raksturojot galveno laukaugu ražas pieaugumu pa tām pašām piegadēm, sniegšu datus par rudziem, kviešiem, miežiem, auzām, kartupeļiem un liniem. Citu laukaugu sējumu platības ir daudz mazākas, kādēļ to nozīme nav liela.

Laukaugu sējuma platība un raža Latvijā

(Sējumu platība ha, kopraža un raža kvintālos, resp. 100 kg)

	1920. g.	1925. g.	1930. g.	1935. g.	1938. g.
Rudzi:					
Sēj. platība	196.700	266.600	266.900	270.000	287.000
Kopraža	1.191.200	3.150.900	3.651.900	3.638.900	3.786.900
No 1 ha	6,08	11,88	13,68	13,46	13,19
Kvieši:					
Sēj. platība	15.700	48.100	72.300	140.400	140.000
Kopraža	106.000	589.200	1.105.500	1.774.600	1.919.200
No 1 ha	6,7	12,2	15,3	12,5	13,7
Mieži:					
Sēj. platība	123.800	176.600	177.000	193.200	177.900
Kopraža	665.500	1.778.500	1.873.500	2.046.200	2.205.300
No 1 ha	5,37	10,07	10,58	10,60	12,40
Auzas:					
Sēj. platība	215.600	329.600	319.800	332.700	347.900
Kopraža	1.130.700	3.038.500	3.416.400	3.859.100	4.466.200
No 1 ha	5,24	9,22	10,68	11,61	12,84

Kartupeļi:

Sēj. platība	49.200	79.100	93.600	123.700	137.700
Kopražā	3.748.000	7.504.600	11.040.900	14.611.600	17.513.600
No 1 ha	76,16	94,86	117,96	118,12	127,23

Lini:

Sēj. platība	30.500	78.100	51.200	68.000	65.500
Kopražā					
sēklas	105.800	279.100	186.100	206.000	203.900
šķiedra	95.900	300.200	192.300	248.100	214.600
No 1 ha					
sēklas	3,45	3,58	3,63	3,03	3,11
šķiedra	3,13	3,85	3,76	3,65	3,28

Iedziļinoties šinīs skaitļos par sešiem galvenajiem laukaugiem redzam, ka sējumu platības apmēram divkārtšojušās, bet kviešiem pat desmitkārtšojušās. Arī ražas no viena hektara rudziem, kviešiem, miežiem un kartupeļiem divkārtšojušās, auzām pat trīskārtšojušās, bet liniem tās palikušas 1935. un 1938. gadā tādas pat kā bijušas 1920. gadā. Izkaidrojams tas laikam ar to, ka citu laukaugu cenas pa šiem gadiem cēlās, linu šķiedru cenas pastāvīgi slīdēja un neskubināja ražotājus — latgaliešus un vidzemniekus — sevišķi censties. Starpība starp 1935. un 1938. gadu tikpat kā nav manāma.

No šiem datiem 15 līdz 18 gados var redzēt, kādas pūles un centību ir parādījuši latviešu zemniecība, lai koptu savu sētu un laukus un līdz ar to celtu lauksaimniecības kultūru. Kaut gan valsts ir palīdzējusi ar prāviem līdzekļiem un dažiem atvieglojumiem, par kuņiem jau runāts, tomēr neviens nevarēs noliegt, ka mūsu zemniecība ir ieguldījusi milzīgu darbu un arī prāvus savus līdzekļus, lai šos spīdošos rezultātus sasniegtu.

Pa kaŗa laiku atmatā pamestie un krūmiem apaugušie tūrumi ir no jauna uzplēsti un apstrādāti, tā ka sējumu platība turpat vai divkārtšojusies. Arī kopražā ir stipri pavairojusies kā katrai atsevišķai kultūrai, tā arī pa visiem laukaugiem kopā. Caurmēra raža no viena hektara ir pat vairāk kā divkārtšojusies. Līdz ar to Latvija no maizes labības importa zemes bija izvērtusies gandrīz par šīs labības eksporta zemi. Vismaz mēs par maizes labības trūkumu vairs nevarējām žēloties.

Arī cukura imports, kas agrākos gados prasīja lielas summas

no valsts budžeta un valūtas krājumiem, izbeidzās. Mums pietika ar pašu fabriku ražoto cukuru. Tāpat varēja samazināt arī lopiem ievadamo raušu daudzumu, jo pavairojās izbarojamo auzu un miežu, bet it sevišķi mistru daudzums. Šim nolūkam noderēja arī pavairojusies kartupeļu raža un cukurbietes, kuņas agrāk Latvijā nemaz neaudzēja.

Pavairojās arī slaucamo govju skaits un no katras govys izslauktais piena daudzums. Un ne tikai tas. Uzlabojās arī piena tauku procents. Tas nozīmēja, ka uzlabojies arī govju sastāvs un var ražot vairāk sviestu. Ja Latvijas sākumā nebija daudz sviesta eksportam, 1922. gadā tikai 1.000 tonnu jeb 2,7 % no visa eksporta, tad 1932. gadā, kad sviesta cenas bija jau vairāk kā uz pusi kritušas, eksportēja gandrīz 20.000 tonnas par 31 milj. latu, jeb 32 % no visa mūsu eksporta. Vēlākos gados zemā cenu dēļ sviesta eksports gan samazinājās, bet 1938. gadā jau pārsniedza 23.000 tonnas par 54 milj. latiem.

Slaucamo govju pieaugums un piena sastāva uzlabošanās pavairoja piena un sviesta eksportu, bet cūku pieaugums noveda pie gaļas un sevišķi bēkona eksporta pavairošanas. Nozīmīgi bija arī tie desmit lati, ko valsts piemaksāja par katru bēkona cūku. 1934. g. bēkonam iepirkto cūku bijis 67.000 par 6,3 milj. latu, bet 1938. g. jau 210.000 cūku par 21,6 milj. latu. Visas tās netika eksportētas bēkonā, bet daļa arī dzīvas pārdotas uz Vāciju un Krieviju. Kopējais ienākums par dzīvu un kautu cūku eksportu 1932. gadā bijis tikai viens miljons latu, bet 1938. gadā jau 22 milj. latu, jeb 10 % no visa mūsu eksporta.

Lauksaimniecībā pavairojās un pieauga ne tikai dzīvais, bet arī nedzīvais inventārs. Pieauga lauksaimniecībā lietojamo mašīnu un darba rīku skaits un uzlabojās to kvalitāte. Ja 1920. g. bija tikai 300.000 arklu, tad demokrātijas beigu laikā to skaits tuvojās 500.000. Pļaujammašīnu taņ pat laikā pieauga no 12.000 uz 50.000, bet traktoru skaits no nepilniem 100 uz pāri par 600 gabaliem.

Arī mākslīgo mēslu lietošana pieauga. Ja valsts sākuma gados izsēja tikai ap 20.000 tonnu gadā, tad beigu posmā tos izlietoja vairāk par 200.000 tonnām, tā tad 10 reizes vairāk. Protams, ka tas atstāja lielu iespaidu uz ražas celšanu. Tāpat liela nozīme ražas celšanā bija kūdras izmantošana kūts pakaišiem, kas pēdējos gados jo plaši tika pielietota.

Sakarā ar lauksaimniecības uzplaukšanu uzlabojās arī pašu iedzīvotāju un valsts saimnieciskais stāvoklis.

b) Rūpniecība, tirdzniecība un finances.

Bez savas rūpniecības neviena valsts nevar ne attīstīties, ne pastāvēt. Tāpēc tikko nodibinātai Latvijas valstij bija tūliņ jādomā par kaŗa laikā izpostītās un uz Krieviju aizvestās rūpniecības atjaunošanu un piemērošanu savām vajadzībām. Lielās Krievijas interesēs bija izveidot Baltijas jūras ostās lielus rūpniecības centrus. Tādi bija arī Rīgā un Liepājā ar lielām fabrikām un daudz strādniekiem. Mazajai Latvijai tie nebija piemēroti un to atjaunošana arī nebija iespējama. Vajadzēja sākt ar maziem uzņēmumiem, un ražošanu saskaņot ar jaunās valsts vajadzībām un prasībām. To arī darīja un tādēļ rūpniecības struktūra pamazām pilnīgi pārkārtojās.

Statistiskie dati par Latvijas valsts pastāvēšanas gadiem rāda, kā augusi un veidojusies mūsu jaunā rūpniecība. Sniegšu tikai mazu kopsavilkumu par caurmēra piecgadēm:

	1910. g.	1920. g.	1925. g.	1930. g.	1935. g.	1938. g.
Uzņēm. skaits	782	1.430	2.839	3.013	3.312	3.977
Strādān. skaits	93.343	21.213	49.903	62.581	78.206	98.497
Ražoto preču vērtība milj. l.	521	100	276	443	404,5	699,1

Tā tad — uzņēmumu skaits gan stipri pavairojies: no 782 Krievijas laikā uz 1430 Latvijas sākumā un pāri par 3.000 neatkarīgās Latvijas beigās, bet strādnieku skaits no 20.000 Latvijas sākumā pieaudzis uz 100.000 un līdz ar ražoto preču vērtību pārsniedzis vecos Krievijas laikus. Toreizējā rūpniecība ar lielām fabrikām pārvērtās par sīkrūpniecību ar maziem uzņēmumiem un amatnieku darbnīcām. To prasīja jaunās valsts dzīves apstākļi un rūpniecība tam piemērojās, lai palēnām augtu un pārveidotos.

Latvijai nebija plašo ārzemju tirgu, kur saražotās preces novietot, un tām arī būtu grūti konkurēt ar citu valstu precēm cenu ziņā, un tāpēc mūsu rūpniecība strādāja galvenā kārtā mūsu pašu iekšējam tirgum un lielā mērā ar mūsu pašu izejvielām. Protams, kokvilnu, pa daļai vilnu un diedziņus, tāpat kā

akmeņogles, naftu un tās produktus vai arī metallus, tabaku un sāli vajadzēja ievest. Galvenā vērība ražošanā bija piegriezta vispirms pārtikai — sviestam, cukuram, gaļai, tad apģērbam — kokvilnas, vilnas, linu un zīda audumiem, apaviem un zeķēm, bet celtniecībā — būvniecības vajadzībām — ķieģeļiem, cementam, naglām, dēļiem, plankām, finieriem, šiferam un logu stikliem. Aizmirstas netika arī satiksmes un kultūras vajadzības: ražoja — velosipedus, radio uztvērējus un papīru grāmatām. Kā jau redzējām, ražoto preču kopvērtība 1938. g. sasniedza 700 milj. latu.

Līdztekus ar lauksaimniecības un rūpniecības atjaunošanos un izveidošanos atjaunojās un pieauga arī tirdzniecība. Kamēr ārējā tirdzniecība, kas sevišķi saistīta ar ražotāju, attīstījās tāpat kā ražošana — pamazām un palēnām, sevišķi eksporta tirdzniecība, iekšējā tirdzniecība, it īpaši sīkā, veidojās ātrāk un straujāk. Tāpēc mums 1935. gadā pēc oficiāliem skaitīšanas datiem jau bija gandrīz 50.000 tirdzniecības uzņēmumu ar turpat 100.000 darbiniekiem, tā tad caurmērā ar 2 darbiniekiem katrā. Skaidrs, ka viss lielais uzņēmumu skaits pieder iekšējai tirdzniecībai.

Ar ārējo tirdzniecību lieta ir daudz sarežģītāka un grūtāka, jo te darišana ar iekšzemju preču eksportu un ārzemju preču importu. Šīs operācijas vienmēr saistītas ar eksporta un importa atļaujām, ārzemju valūtām, transportu, etc., tas ir — ar apstākļiem, kuņi iepriekš kārtojami. Tāpēc ar ārējo tirdzniecību var nodarboties vai nu speciāli šim nolūkam radītie eksporta vai importa kantori, vai lielākas vietējās tirdzniecības firmas, kuņām ir šīm operācijām sagatavoti speciālisti gan valodas, gan ārēja tirgus pazīšanas ziņā.

Jaunās Latvijas republikas tirdzniecības augšanu rāda sekojošie visu mūsu tirdzniecības uzņēmumu apgrozījumu summu pavairošanās:

1933. gadā	— 871,2 milj. latu
1934. gadā	— 946,9 milj. latu
1935. gadā	— 1.025,6 milj. latu
1936. gadā	— 1.248,9 milj. latu
1937. gadā	— 1.569,4 milj. latu

pie kam uzņēmumu skaits samazinājās, bet apgrozījumu vērtība pieauga.

Pašos pirmajos Latvijas pastāvēšanas gados ārējā tirdzniecība bija ļoti niecīga, bet tā sāka pieaugt un izveidoties tikai ar 1922. un 1923. gadu. Sabrukums iestājās 1931. gadā sakarā ar vispasaules saimniecisko krīzi un ievilkās līdz pat 1936. gadam. Tomēr ar visu to ārējā tirdzniecība izveidojās diezgan plaša un tai bija liela nozīme. Pēc 1936. gada līdz ar pasaules saimnieciskās krīzes izbeigšanos mūsu ārējā tirdzniecība strauji pieauga, un no 1935. gada, kad imports tāpat kā eksports bija ap 100 milj. latu, līdz 1938. gadam vairāk kā divkāršojās, kad trīs gadu laikā imports un eksports sasniedza 227 milj. latu.

Galvenās importa preces bija — jēlvielas, pusfabrikāti un fabrikāti, kas tikpat 1935. g. kā 1938. g. sastādīja 91—95 % no visa importa. Galvenās eksporta preces bija sviests, gaļa un bēkons, līni un koku materiāli, kas 1935. gadā deva 64 %, bet 1938. gadā jau 78 % no visa mūsu eksporta.

Pēdējos gados strauji pieauga naftas un naftas produktu, kā arī akmeņogļu imports. To izsauca rūpniecības paplašināšanās un pieaugošā motorizācija. Pieauga arī vilnas, kokvilnas un no tās pagatavoto diegu un dziju imports tekstilrūpniecības vajadzībām. Ārējā tirdzniecībā notikušās pārmaiņas norāda, ka Latvijas saimnieciskā dzīve ievirzīta prasībām piemērotās sliedēs. Latvija pati sevi apgādājusi ar visiem lauksaimniecības ražojumiem un vairs neieveda pārtikas produktus, izņemot tos, pie kuņģiem mūsu iedzīvotāji pieraduši, un kuņģus mūsu zemē iegūt nevarēja: siļķes, apelsīnus, vīnogas un citus augļus.

Vispār jāsaka, ka Latvija izveda lauksaimniecības un mežsaimniecības ražojumus vai to apstrādājumus, un to vietā ieveda rūpniecībai nepieciešamo kurināmo (akmeņogles un naftu) un jēlvielas — kokvilnu, vilnu, dzijas un diedziņus, vai arī tādus fabrikātus, ko pie mums vajadzīgā daudzumā neražoja.

Ar fināncēm ir tāpat kā ar smērellām — ja to trūkst vai vispār nav, tad braukšana vai nu slihta vai vispār neiespējama. Bez fināncēm nevar ne ražot un celt rūpniecību, ne arī tirgoties. Kredits jau ir laba, pat ļoti laba lieta, bet ar to vien ilgi dzīvot nevar. Tāpēc sakarā ar saimnieciskiem apstākļiem jāsaka arī daži vārdi par fināncēm un kreditu.

Pašā valsts sākumā Latvijai naudas nebija. Vajadzēja saimniekot ar to, kas atradās kabatās, vai uzņēmumu un iestāžu kasēs, un kas katru dienu pa dažādiem ceļiem ienāca, lai tūlīņ aiz-

plūstu. Toreizējos apstākļos apgrozībā parādījās visdažādākas „naudas”: cara rublis, vācu ostrublis, krievu valsts domes rublis, kerencas, Rīgas, Jelgavas, Liepājas un vēl citu pilsētu izdotās „parādu jeb naudas zīmes”. Dažādo „naudu” attiecības, resp. vērtības noteica valdība 1918. g. decembrī, nosakot, ka cara rublis līdzinās 0,80 ostrublim vai 1,25 Krievijas valsts domes rublim. Bet drīz vien kļuva skaidrs, ka ar svešām naudas zīmēm vien saimniekot nevar, jo ienākumi nesedz izdevumus. Jāiespiež un jālaiž apgrozībā pašiem sava Latvijas nauda. To izlēma jau 1919. g. martā, nosaucot šo naudu par Latvijas rubli un pielīdzinot tā vērtību vienam ostrublim vai 1,5 cara rublim. Tad pat izlēma arī Latvijas rubļa emisiju un sāka to iespiest, arvien vairāk un vairāk paplašinot emisiju. Trīs gadu laikā jau bija iespiesti un laisti apgrozībā 2.469 miljoni Latvijas rubļu. Tā bija pirmā pašas Latvijas nauda un pirmie pašu maksāšanas līdzekļi. Latvijas rubli tad pasludināja par vienīgo maksāšanas līdzekli.

Par mūsu valūtas reformu un tālākajām finanču operācijām esmu rakstījis un tās apgaismojis šīs grāmatas attiecīgās vietās. Tāpēc šeit pie tā nepakavēšos. Pamatojoties gan uz dokumentiem, gan saviem personīgiem piedzīvojumiem un vērojumiem, esmu arī rādījis, cik daudz kļūdu, nebūšanu un pat noziedzību pielaists valsts saimniecībā vispār un finanču lietās sevišķi, kas radījis valstij desmitiem miljonu latu lielus zaudējumus. Un tomēr ne valsts saimniecība, ne Latvijas finanses nebija sabrukušas. Gluži otrādi — daudz, ļoti daudz līdzekļu bija ieguldīts valsts banku un valsts iestāžu pamata un rīcības kapitālos, ilgtermiņa aizdevumos, neaizmirstamās valsts celtnēs un pieminekļos, par kuņiem runāšu nākošā nodaļā. Tos kopā skaitot, mēs atkal dabūtu simtiem miljonu latu lielas uzkrātas summas. To visu nopelnījusi un uzkrājusi uzņēmīgā, centīgā un apbrīnojami izturīgā latviešu tauta. Lai gods un slava tai!

Finanču ministrija bija aprēķinājusi un sakopojusi kādā speciālā, nepublicējamā grāmatā visas tās summas, ko Saeima nodevusi valsts bankām, ilgtermiņu aizdevumiem, kuņi ar gadiem atgriezās bankās, valsts iestāžu un arī valsts banku rīcības kapitāliem, nerunājot par celtnēm un būvēm, un šī — pašas ministrijas aprēķināta — summa, ja atmiņa neviļ, izrādījās 350 miljoni latu liela.

Ir jau valsts ar saviem iekšējiem aizņēmumiem palikusi arī iedzīvotājiem parādā: ar 1931. g. ceļu aizņēmumu un 1938. g. iekšējo aizņēmumu Ķeguma būvei, kopsummā par 47,7 milj. latu, iztērējot K. Ulmaņa laikā krājkasu noguldītāju 80 milj. latu noguldījumus, iedodot krājējiem tiražējamas ķīlu zīmes, kā arī izlaižot valsts papīra naudu par 44 milj. latu. Bet kas šīs summas no valsts vairs prasīs? Visam tam pretim, neskaitot ne simtiem milj. latu vērtīgās celtnes, ne arī kādas citas iekšzemes vērtības, neatkarīgā Latvija 1939. g. pirmā janvārī varēja uzrādīt: valstij un Latvijas bankai piederošu zeltu par 87,7 milj. latu, ārzemes valūtas krājumus ārzemēs par 37,7 milj. latu un Anglijas vērtspapiros par 20,5 milj. latu, kopā — 145,9 milj. latu. Visas ārvalstu prasības pret Latviju tanī pašā laikā (1939. gada 1. apr.) bija kopsummā 100,7 milj. latu. Tā tad nosedzot visas šīs prasības Latvijai paliktu vēl 45,2 milj. latu brīvas naudas. Latvijas sākumā, kā redzējām, šai vietā bija jāieraksta apaļa nulle. Arī šis finansiālais panākums ir Latvijas pilsoņu kopīgais nopelns.

c) Celniecība.

Viens no pašiem pirmajiem valsts uzdevumiem bija savest kārtībā kara laikā sapostītos dzelzceļus, atjaunot saspridzinātos tiltus, sliežu ceļus, ēkas etc. No Krievijas mēs bijām pārņēmuši mazliet pāri par 2.000 kilometriem dzelzceļa tīklu, kas savienoja vecās Krievijas centrus un Iekšskrieviju ar Latvijas ostām — Rīgu, Ventspili un Liepāju. Šie ceļi savienoja arī mūsu pašu jaunās valsts galvenos centrus, bet radīja dažas neērtības satiksmē un neapmierināja vietējās prasības. Tāpēc līdz ar veco dzelzceļu atjaunošanu un savešanu kārtībā, atskanēja arī prasība pēc vairāku jaunu dzelzceļu līniju būvēm.

Glūdas — Liepājas dzelzceļš.

Vispirms lielas neērtības atiksmē un zināmu nedrošību arī valsts aizsardzībā radīja tas, ka valsts otra lielākā pilsēta, liels rūpniecības centrs ar neaizsalstošu ostu — Liepāju, bija galvas pilsētai un valsts pārvaldes centram — Rīgai, tāpat kā visai zemei, pa dzelzceļu sasniedzama tikai caur svešas valsts territo-

riju — caur Lietuvu. Dzelzceļu līnija, kas Rīgu un Jelgavu savienoja ar Liepāju, gāja caur Možeikiem (Lietuvā) kādus četrdesmit kilometrus. Un kaut arī Lietuva bija mums draudzīga valsts un pasažieru satiksmē caurbraucējiem vīzas neprasiņa, tomēr vagonus noslēdza un logus nedrīkstēja atvērt. Tas latviešiem nebija patīkami. Tāpēc arī jaunas dzelzceļu līnijas būvi, kas tieši savienotu Rīgu un Jelgavu ar Liepāju pa Latvijas teritoriju, ierosināja jau Latvijas sākumā un būvdarbu realizēšanu izlēma Satversmes apulcē 1922. gada vasarā.

Parasti dzelzceļus un citas lielas būves valsts veic ar ārzemju aizņēmumu palīdzību, jo atrod par nepareizu tik lielus investācijas uzdevumus likt segt saviem nodokļu maksātājiem dažu gadu laikā. Toreiz Latvijai nebija iespējams tādu ārēju aizņēmumu dabūt, bet minētā ceļa būve bija nepieciešama. Tāpēc arī nolēma, ka to segs parastā budžeta kārtībā, četrus gadus laikā: no 1925. gada līdz 1929. gadam. Līnijas virzienu noteica no Glūdas stacijas (aiz Jelgavas) uz Dobeli, Saldu, Skrundu un Liepāju — apmēram 160 kilometru garumā. Par būves galveno vadītāju Satiksmes ministrijas uzraudzībā iecēla jau Krievijā dzelzceļus būvējušo satiksmes ceļu inženieri Jāni Leimani, un būves darbus, vispirms stigas izvēli un nostiprināšanu uzsāka.

Pēc līnijas virziena nospraušanas un izmaksas apmēru kalkūlācijām varēja rīkoties divējādi: vai nu pašai Satiksmes ministrijai būvēt šo ceļu saimnieciskā kārtībā, pieņemot inženierus, tehniķus un strādniekus un visus darbus vadot, vai arī izdot būvi kādam dzelzceļu būvju uzņēmējam, paturot ministrijas, resp. būves galvenā vadītāja rokās tikai uzraudzību un norēķināšanos. Dažādu iemeslu, bet galvenais attiecīgā dzelzceļu būves aparāta trūkuma dēļ un tāpēc baidoties arī no varbūtējās būves darbu lielākas izmaksas, būves darbus izdeva pazīstamai uzņēmēju firmai A. Razums un L. Eglītis, bet daļu mākslīgo būvju (tiltus, etc.) arī vairākiem citiem.

Istos būvdarbus, neskaitot dzelzceļu stigas nospraušanu un zemes atsavināšanu, uzsāka 1925. g. 1. aprīlī, atklājot šos darbus nedēļu vēlāk. Glūdas stacijā sarīkotajā svinīgajā aktā piedalījās Saeimas un valdības pārstāvji. Glūdas—Liepājas dzelzceļa būvdarbus veica četrus gadus, un jauno dzelzceļa līniju nodeva lietošanā 1929. g. 25. septembrī, bet galīgi darbus nobeidza tikai 1931. g. Kopsummā šis ceļš izmaksāja valstij ar visām

dzelzceļu ēkām un gala staciju paplašināšanām, bez ritoša inventāra (vagoniem un lokomotīvēm) 25 milj. latu, bet caurmērā katrs kilometrs — 160.000 latus. Visus izdevumus sedza, kā jau minēju, valsts budžeta kārtībā. Tas bija pirmais lielākais pašu latviešu būvētais dzelzceļš, kuņam drīz vien sekoja citi.

Rīgas — Rūjienas dzelzceļš.

Otrs lielākais dzelzceļš, kuņu atkal būvēja Latvijas valsts ar pašas līdzekļiem, bija Rīgas — Rūjienas dzelzceļš. Bet šī ceļa vēsture un būve ir drusku gaŗāka un sarežģītāka. Kamēr Glūdas — Liepājas ceļa būves ne sākumā, spriežot par minētā ceļa vajadzību, ne arī vēlāk pie virziena nospraušanas un būves darbiem nebija nekādu strīdu vai sarežģījumu, Rīgas—Rūjienas dzelzceļš jau strīdos un pretrunās dzima 1928. gadā un tādas pat pretrunas un nesaprašanās turpinājās būves laikā.

Latvijas teritorijā jau kopš Krievijas laikiem darbojās kādas privātas Ziemeļ-Latvijas dzelzceļu sabiedrības šaursliežu (750 mm platuma) dzelzceļš, kas savienoja Ipiķus ar Valku (66 km) un Valku ar Gulbeni caur Alūksni (78 km). Šī privātā dzelzceļu sabiedrība, par kuņas kompanjonu Latvijas laikā bija kļuvis arī Arveds Bergs, 1923. gadā bija iesniegusi valdībai projektu ar lūgumu pēc koncesijas, tādas pat šaursliežu dzelzceļa būvei no Rīgas uz Rūjienu taisnā virzienā, neskaŗot ne Milgrāvi, ne Vidzemes jūrmalu vispār.

Pret šo priekšlikumu Saeimas kreisais spārnš, resp. sociāldemokrati un dažas centra grupas cēla iebildumus. Pirmais iebildums bija tīri principiālas dabas — nesaistīties un nepieļaut Latvijā privātos dzelzceļus, otrs iebildums atkal tīri lietīšķs: ja koncesiju privātam dzelzceļam dod, tad tikai ar noteikumu, ka dzelzceļam jāiet caur Milgrāvi, lai Rīgu savienotu ar to, un tālāk gar Vidzemes jūrmalu, lai dotu iespēju rīdzīniekiem šo jūrmalu apdzīvot un ar laiku izveidot par jauku kūrortu. Abas šīs prasības A. Berga reprezentētā privāta dzelzceļa sabiedrība kategoriski noraidīja. Privātās sabiedrības noraidošos motīvus varēja saprast: tā negribēja pagarināt līniju, ceļot arī dārgo tiltu pār Daugavas—Milgrāvja atteku, kas savieno to ar Ķīšezēru un velkot līniju gar Vidzemes jūrmalu, kas nesolīja un nevarēja solīt ne daudz pārvadājamo preču, ne arī pasažieru,

vismaz sākumā nē. Uz privātas sabiedrības pusi tomēr svērās zemnieku savienība Ulmaņa vadībā, A. Bergs ar citiem labā spārna piekritējiem un minoritātes, jo privātas sabiedrības kods bija krievi ar A. Bergu kā sakarnieku, kuŗš arī kaut ko par to cerēja nopelnīt.

Kad lieta kļuva nopietnāka un privātās dzelzceļu sabiedrības lūgums jau nonāca Saeimas budžetu komisijā, sociāldemokrati katēgoriski nostājās pret to. Milgrāvja iedzīvotāju pārstāvji bija jau iesnieguši savu protestu, norādot, ka viņi jau sen prasa pēc dzelzceļa kā savu pašu, tā arī pie viņiem dzīvojošo vasarnieku interesēs. Labai tiesai rīdzinieku arī šī lieta nebija vienaldzīga, jo daudzi no tiem bija iemiļojuši Milgrāvi un Vidzemes jūrmalu vispār, ne tikai vasarnīcu rajonu. Tikai bez dzelzceļa tie vai nu nemaz nebija izmantojami, vai to izmantošana saistījās ar lielām neērtībām.

No Vidzemes jūrmalniekiem, pat tālākiem apvidiem — Skultes, Lādes, Liepupes un citiem — nāca prasība par dzelzceļa būvi gar Vidzemes jūrmalu, vismaz līdz Skultei to iemeslu dēļ, ka aiz Carnikavas un Gaujas līdz Pabažiem, kādus 10 kilometrus atradās neizbraucamais Lilastes purvs. Kaut gan tam cauri gāja „slavenais” Rīgas—Pērnavas galvenais ceļš, bet izbraukt tikpat kā nevarēja. Tādēļ pat autobuss brauca pa smiltīm gar pašu jūras malu. Visi minētie apgabali bija ieinteresēti, lai dzelzceļu būvē gar Vidzemes jūrmalu.

Beidzot budžetu komisijā radās vairākums, kas A. Berga reprezentētās Ziemeļ-Latvijas privātās dzelzceļu sabiedrības projektu noraidīja, bet principā atzina, ka valstij pašai jābūvē dzelzceļš no Rīgas caur Milgrāvi un Vidzemes jūrmalu uz Rūjienu. Tas bija ļoti svarīgs atzinums.

1928. g. Saeimas vairākums pieņēma likumu par Rīgas—Rūjienas dzelzceļa būvi ar valsts līdzekļiem trīs gadu laikā, uzņemot līdzekļus katra gada budžetā. Kaŗa resors valsts aizsardzības dēļ prasīja līdz Milgrāvim būvēt normāla platuma dzelzceļu un arī Milgrāvja attekas tiltu piemērot šim platumam. Satiksmes ministrija savukārt norādīja uz lielajām grūtībām Rīgas dzelzceļu mezglā pārbūvē, ja Rīgā ienāks viena šaursliežu līnija. Saeimas budžeta komisija, uzklāusot visus šos motīvus, 1930. gada janvārī izšķīrās par platsliežu līnijas būvi ne tikai līdz Milgrāvim, bet līdz pat Rūjienai, kas jaunajā (1930. gada)

likumā arī bija noteikts. Kaut gan parasti dzelzceļa būvdarbus izdeva uzņēmējiem izsoles kārtībā, šoreiz Hugo Celmiņa valdība tos izdeva Glūdas—Liepājas dzelzceļa būvētājam A. Razumam bez izsoles par Glūdas—Liepājas ceļa būves līguma cenām. A. Razums bija pārliecinājis H. Celmiņu, ka viņš būves darbos nodarbinās bezdarbniekus, kuŗu 1928./29. gada ziemā Rīgā bija daudz.

Rīgas—Rūjienas dzelzceļa virziens bija noteikts likumā: Rīga — Milgrāvis—Vecāķi — Carnikava — Saulkrasti (Neibāde) — Skulte—Limbaži—Puikule—Aloja—Mazsalaca—Rūjiena. Līnijas nosprašanas darbus dabā uzsāka 1929. g. 15. februārī. Par šī dzelzceļa būves galveno vadītāju atkal iecēla satiksmes ceļu inženieri Jāni Leimani Satiksmes ministrijas vispārējā uzraudzībā.

Satiksmi uz Rīgas — Rūjienas dzelzceļa atklāja pa posmiem: Rīga — Carnikava jau 1933. g. oktobrī, Carnikava — Saulkrasti (vēlāk līdz Limbažiem) 1934. g. 1. jūnijā, Limbaži — Puikule 1935. g. novembrī, Puikule — Aloja 1936. g. novembrī un pa visu līniju līdz Rūjienai — 1937. g. decembrī.

Galīgi norēķini par Rīgas — Rūjienas dzelzceļu līnijas būvi man nav zināmi, bet tā kā to būvējusi A. Razuma un L. Eglīša firma un uz Glūdas — Liepājas ceļa noteikumiem, tad Rīgas — Rūjienas 145 km garais ceļš būs izmaksājis apmēram 20—23 milj. latu. Ceļa būve veikta astoņos gados un desmit mēnešos projektēto trīs gadu vietā.

Kā jau redzējām, Rīgas — Rūjienas dzelzceļa būve ievilkusies garumā līdzekļu trūkuma dēļ, kas nav pietiekamā apmērā uzņemti valsts budžetā. Ja valdība un Saeimas vairākums būtu gribējuši, tad līdzekļus šai dzelzceļa būvei būtu atraduši. Bet neaizmirsīsim, ka pret šo dzelzceļa būvi nostājās jau pašā sākumā K. Ulmanis, atbalstīdams privāto Ziemeļ-Latvijas dzelzceļu sabiedrību. Kādā sapulcē Valmierā tad arī viņš ironiski bija teicis, ka šis „bānītis” jau nesalāsīšot pat 500 braucēju gadā. Dzīve rādīja pretējo.

Pārējo dzelzceļu un citas būves.

Demokratijas laikā Latvija veica vēl trīs šaursliežu līniju būves: *Engures — Mērsraga* 13 kilometrus gaŗo (600 mm pļta)

ceļu 1927. g. Kurzemē, *Sitas—Rugāju—Rēzeknes* 24. km gaŗo (750 mm plato) līniju 1930. g. Latgalē un *Liepājas—Alsungas—Kuldīgas* 1000 mm platuma 128 km gaŗo dzelzceļu Kurzemē. Šo pēdējo, samērā lielo dzelzceļa būvi, sāka jau 1931. g. ceļu inženieris J. Leimaņa vadībā, bet līdzekļu trūkuma dēļ arī tā ievilkās gaŗumā un satiksmi pa visu ceļu atklāja tikai 1937. gadā.

Šo triju ceļu būves izmaksa man nav zināma, bet ja mēs rēķinātu viena km caurmēra izmaksu uz 25—30.000 latiem, uz vienu sesto vai septīto daļu no lielo līniju izmaksām, tad arī par kopējo 165 km ceļu gaŗumu sanāktu 4—5 milj. latu.

K. Ulmaņa varas laikā neatkarīgā Latvija iesāka būvēt vēl vienu dzelzceļu, kuŗam, pēc projekta, vajadzēja savienot Rīgu ar Rītupes — Daugavpils dzelzceļu kaut kur Latgalē starp Abreni un Rēzekni. Dzelzceļa virziens bija domāts: Rīga—Suntaži—Ērgļi—Madona—Lubāna un tālāk līdz Rītupes—Daugavpils dzelzceļam. Uzbūvēja un kustībai atklāja normālpplatuma sliežu līniju tikai no Rīgas līdz Ērgļiem — 80 km gaŗumā, un arī no Madonas uz Lubānu kā pievedceļu Madonas stacijai 20 km gaŗumā. Rīgas — Ērgļu ceļa būvi vadīja Dzelzceļu virsvaldes tehniskais direktors Timušaka. Darbus neizdeva uzņēmajam, bet tos saimnieciskā kārtībā reālizēja pati Dzelzceļu virsvalde, tādēļ tie arī iznāca lētāki.

Arī šis dzelzceļa būves izmaksa man nav zināma, bet spriežot pēc Glūdas — Liepājas līnijas izmaksas un ņemot vērā, ka tur nebija jāceļ lieli tilti, kā arī ierēķinot būves lētuma procentu, varētu pieņemt, ka šie darbi izmaksājuši ap 7—10 milj. latu.

Bez minētiem dzelzceļiem Latvijas demokrātiskā valsts ir veikusi vēl daudz un dažādas citas būves — gan šoseju, gan neskaitāmu skolu namu būves pamat- un vidusskolām. Visas tās uzskaitīt un atzīmēt neņemam, jo par visām tām neesmu pietiekoši informēts. Bet par galvenajām, par tām, kuŗas man zināmas un pie kuŗu izlemšanas un būvju veicināšanas pats esmu piedalījies, gribu dažus vārdus teikt un tās atzīmēt.

Viena no šīm celtnēm bija radio raidstaciju būve un radiofona noorganizēšana. Likumu par radio staciju ierīkošanu Saeima pieņēma 1923. gada jūnijā un Rīgas raidstacijas būvi Satiksmes ministrija uzticēja kādai franču firmai. Šī firma būves darbus veica nepilna gada laikā, uzceļot raidtorņus pie pasta un tele-

grafa ēkas kanāla malā. Raidīšanu uzsāka jau 1924. g. martā ar mazu jaudu, tikai 2 kilovatu antenu. Vēlāk šo jaudu jūtami pastiprināja, paceļot uz 12 kilovatiem. Raidītājs un studija atradās turpat Rīgas pasta un telegrafa namā. Programmu no 1.000 stundām vēlāk paplašināja uz 3,500 stundām gadā, sadalot to pa nozarēm: ziņām, mūzikai, literātūrai, priekšlasījumiem, reportāžai etc.

Tā kā Rīgas raidījumi Latgalē un citās tālākās vietās austrumu Latvijā nebija labi sadzirdami, tad 1932. gadā Madonā uzbūvēja otru raidstaciju. Taupības dēļ pirmos torņus uzcēla no koka, bet vēlāk šo staciju izveidoja par galveno raidstaciju ar augstiem metalla mastiem (230 m) un lielu jaudu. K. Ulmaņa laikā visu radio darbību apvienoja vienā pārvaldē ar nosaukumu „*Radiofons*”, un šīs iestādes darbinieku skaits — mūziķi, solisti, aktieri etc. bija ļoti plašs.

Pirmos gados radiofons deva valstij ap 130.000, bet vēlākajos gados jau ap 400—500.000 latu skaidras peļņas.

Rakstot par cukura ražošanu jau minēju, ka *pirmo cukurfabriku Jelgavā* uzbūvēja valsts 1927. gadā. Pēc atmiņas spriežot tā pilnīgi gatavā veidā, kopā ar visām mašīnām, sliežu pievedceļiem, etc. izmaksāja ap divi milj. latu. Otru cukurfabriku Krustpili uzcēla 1932. gadā un trešo Liepājā 1933. gadā. Abu pēdējo būves izmaksāja valstij droši vien lētāk, un abas kopā neizmaksāja vairāk par 3 milj. latu.

Ķemeru sēravoti un viesnīcas būve.

1930. vai 1931. gadā Saeimas budžetu komisijā pacēlās jautājums par Ķemeru sēravotu izbūvi un paplašināšanu. Jautājumu ierosināja Dr. Libietis, kas šo dziedniecības iestādi lietpratīgi vadīja ilgus gadus. Ķemeru bagātie dziedinošie sēravoti un dūņas nebija plaši pazīstami, kaut gan vēlāk izrādījās, ka tie pieder pie labākajiem visā Eiropā. Ķemeru miestiņš atrodas purvainā un mežiem apaugušā līdzenumā. Par miestiņu vairāk sāka interesēties tad, kad Rīgas ārsti atklājuši sēravotu lielo nozīmi un sākuši turp sūtīt savus slimniekus. Pirmā pasaules kara fronte gājusi tieši pāri Ķemeriem un visu tur uzcelto nopostījusi. Latvijas valdība atbalstīja gan Ķemerus jau sākot ar 1921. gadu, bet ļoti skopī. Ja dziedniecības iestādes arī atjau-

noja un paplašināja, tad pavisam bēdīgā stāvoklī atradās dzīvokļu jautājums. Slimniekiem pavairojoties nebija iespējams tos novietot. Nebija nevienas viesnīcas, tikai nedaudz privātu māju. Pie tādiem apstākļiem par ārzemnieku aicināšanu nebija ko runāt. Trūka arī bruģētu vai asfaltētu ielu.

Šādu bēdīgu Ķemeru sēravotu stāvokli Saeimas budžetu komisijā attēloja Dr. Lībietis. Zīmīgi, ka par Ķemeru sēravotu izbūvi un paplašināšanu iestājās galvenā kārtā sociāldemokrati, bet zemnieku savienības pārstāvji bija ļoti vēsi un atturīgi. Ja pašu sēravotu un dūņu vannu māju paplašināšanu viņi bija ar mieru atbalstīt, tad par viesnīcas būvi un šosejām, kas dotu iespēju ārzemniekiem savos automobiļos sasniegt Ķemerus, viņi negribēja ne dzirdēt. Kāpēc vajagot no Slokas līdz Ķemeriem pa purvaino mežu būvēt šoseju, kad tur jau esot dzelzceļš, pa kuŗu līdz Ķemeriem varot aizbraukt. Ja latvieši paši pa to varot braukt, lai braucot arī ārzemnieki.

Ķemeru sēravotu jautājums nodarbināja Saeimas budžetu komisiju divi reizes. Pirmo reizi, kad debatēja un pozitīvi izlēma viesnīcas būves jautājumu, un otrreiz, kad arī pozitīvi izšķīra šosejas būvi no Slokas līdz Ķemeriem un tālāk uz Jaun-Ķemeriem kā arī šosējot dažas galvenās ielas Ķemerose.

Pēc pirmā projekta viesnīcas būvei vajadzēja tikai miljonu latu, bet vēlāk projektu paplašinot un ierīkojot arī viesnīcā kādas desmit kabīnes ar sēru un dūņu vannām, lai tās varētu lietot ne tikai vasarā, bet arī ziemā, viesnīcas būve kopsummā bija izmaksājusi 2,5 milj. latu.

Ar viesnīcas uzcelšanu peldviesu skaits, it īpaši ārzemnieku, stipri pavairojās, pat divkārtšojās. Ķemerose ārstēja reumatismu, gīkti, žults un niēru akmeņus, kuņģa, zarnu, elpojamo organu, sirds, sieviešu un ādas slimības, kaulu tuberkulozi, cukura slimību, dažādas nervu kaites un tā tālāk. Par Ķemeriem runājot gribas atzīmēt, ka tik vērtīgai dziedniecības iestādei vajadzēja sagādāt daudz lielākus līdzekļus, lai to paplašinātu un izveidotu par īstu kūrortu Eiropas nozīmē. Tad, pielietojot vajadzīgo reklāmu, rastos arī apmeklētāji ar ārzemju valūtu, kas atlīdzinātu valstij lielos ieguldījumus.

Ķeguma spēkstacija (pētījumi un projekti).

Ķeguma spēkstacijas celšana bez šaubām ir vislielākā un grandiozākā būve Latvijas teritorijā. Par Daugavas ūdens spēku izmantošanu bija domājusi jau cara Krievijas valdība, pētot Daugavas straumi, gultni un krastus, kaut gan sākumā citiem nolūkiem — Melnās un Baltijas jūras savienošanai ar ūdens ceļu, lai Dienvid-Krievijas precēm atvērtu lēto ūdensceļu uz Baltijas ostām.

Ar patstāvīgās Latvijas nodibināšanos jau 1920. gadā Daugavas straumi pētīt uzsāka arī Latvijas valdība, bet tagad jau ar citu nolūku — izmantot Daugavas ūdeņus spēkstacijas celšanai un elektrības ražošanai. Īpaša iestāde „Daugavbūve” uzsāka šos pētīšanas darbus inženiera A. Razuma vadībā.

Vispirms vajadzēja noskaidrot, kuŗa vieta visizdevīgākā spēkstacijas celšanai, resp. kur stacijas celšana iznāktu vislētākā un tātad arī elektrības ražošana un piegāde būtu vislētākā. Apstājās pie trim vietām — Doles, Ķeguma un Kokneses. Vienbrīd pacēlās pat doma par divu staciju izbūvi: vienu Dolē, Rīgas pilsētas vajadzībām, kur elektrības patēriņš ārkārtīgi strauji auga, otru — Koknesē, dzelzceļu elektrofikācijai. Bet šo projektu drīz atmeta. Inženieru konferencē 1922. gadā, kur piedalījušies arī ekonomisti — prof. K. Balodis un doc. K. Dišlers — daži inženieri (Ž. Pērkons un J. Lazdiņš) cēluši iebildumus pret ūdens spēkstaciju būvēm, atzīstot tvaika centrāles par labākām un lētākām. Strīdi turpinājušies arī pēc konferences, bet tā sauktais „Doles būvbirojs” inž. K. Rezevska vadībā nodarbojies vairākus gadus ar Daugavas pētīšanas darbiem pie Doles. Ārzemnieki nav piesolījuši izdevīgus aizdevumus spēkstacijas būvei un tādēļ laika pētīšanai bija diezgan. Tā pagāja 5—6 gadi, un Rīgas pilsēta, kuŗas elektrības patēriņš arvien vēl strauji pieauga, bija spiesta savu tvaika centrāli vairākas reizes paplašināt. Saeimas kreisajā spārnā jau sāka atskanēt balsis, ka valdība apzinīgi vilcina Daugavas izbūvi. Kāpēc? Lai pie vairākus gadus ilgstošiem būves darbiem nesapulcinātu uz Daugavas tūkstošiem nemierīgu strādnieku. Kad Rīgas tvaika centrāles tālāka paplašināšana vairs nebija iespējama, tad Rīgas pilsēta lūdza valdību izšķirties: vai nu tūlīn sākt Daugavas ūdens spēk-

stacijas celšanu, kas apkalpotu arī Rīgu, vai gādāt pilsētai līdzekļus, lai varētu celt jaunu tvaika centrāli.

1928. gada pavasarī Rīgas pilsēta uzdod pati savai komisijai pārbaudīt Doles spēkstacijas būves iespējas, un rudenī valdība iecel „Rīcības komisiju” ar inženieri J. Kalēju priekšgalā, kuŗa, izdarījusi vēl papildus ģeoloģiskus un hidrauliskus pētījumus, aprēķina Doles spēkstacijas izbūvi uz 34 milj. latu, norādot, ka tās paplašināšanas gadījumā no 40 uz 70 tūkstošiem kilovatiem vēl būtu vajadzīgs 7,6 milj. latu. Tas ir pirmais izmaksas aprēķins.

Turpinot pētīšanas darbus un vedot sarunas par ārējo aizdevumu, valdība nolemj pirms spēkstacijas būves sākšanas vēl reiz pārbaudīt visu Daugavas izbūves plānu, un šo darbu nodod amerikāņu "The Foundation Company". Pēdējā to veica 1932. gadā, izstrādājot pavisam jaunu Daugavas krācainās daļas (Jēkabpils, Dole) ūdensspēka izmantošanas schēmu. Par izdevīgāko šī firma atrada spēkstacijas būvi Ķegumā un ieteica to izbūvēt kā pirmo. Ķeguma izvēli valdība apstiprināja 1933. gada 10. janvārī un uzdod firmai izstrādāt arī spēkstacijas būves projektu. Arī šo uzdevumu firma veica līdz tā paša gada vasarai un valdība vienojās ar to par Ķeguma spēkstacijas celšanu.

Bet tad valdība piepeši līgumu ar visus darbus ātri un sekmīgi veikušo amerikāņu firmu lauž. Nav zināms, kāpēc tas noticis. Sarunas it kā sāktas ar vairākām franču un kādu vācu firmu, bet augsto prasību dēļ nekas nav iznācis. Ķeguma spēkstacijas lieta atkal aplūst uz veseliem trīs gadiem.

Tagad visiem ir zināms, ka 1933. gada vasarā, Saeimas sēžu starplaikā, K. Ulmanis aizbrauca uz Vāciju, kā toreiz atklāti un oficiāli teica — ārstēties, jo slimojis ar sirdi. Vēlākie notikumi norādīja, ka uz Vāciju K. Ulmanis braucis, lai tuvāk iepazītos ar Vācijas un Itālijas fašistiskām iekārtām, jo acīmredzot jau tad un agrāk sirsnīgi domājis par apvērsumu Latvijā. Protams, ka tādā politiskā noskaņojumā dzīvojot, Ķeguma spēkstacijas būve ne tikai kā nebija vairs steidzama, to vajadzēja aizkavēt.

Kāpēc, prasīs lasītāji? Tāpēc, ka „sapņos” jau topošajam diktātoram nebija nekāda aprēķina sākt un veikt lielus un paliekamus darbus, kamēr valstī pastāv demokrātija. Pavisam cita lieta, ja pie tādiem monumentāliem pasākumiem ķeras tikai tad, kad pats jau būs kļuvis diktators. Kamēr pirmā gadījumā tauta no-

pelņus pierakstītu un atzinību dāvātu demokrātijai, tās iekārtai un darbiniekiem, tikmēr otrā gadījumā šo tautas atzinību saņemtu diktators personīgi. Viņš varētu teikt — demokrācija nespēj monumentālus darbus veikt, to spēj tikai autoritāra iekārta. Demokrācija nodarbojas ar sīkumiem, tur daudz partiju, tur pastāvīgi strīdi, tur jucekļi. Nāk autoritāra iekārta ar vienvaldnieku priekšgalā, un redziet, kādus darbus tā veic! Vai tā nebija? Vai tā nerunāja pats Kārlis Ulmanis, vai tā neteica viņa draugi un piekritēji, kad apvērsums jau bija izvests? Pirms tam nebija laika par Ķegumu domāt.

So manu domu pareizību apstiprina kāds cits gadījums izglītības laukā. Pirms 1934. gada 15. maija principā atzītā obligātā sešgadīgā pamatskola uz laukiem vēl nebija faktiski realizēta, un visi lauku bērni 5. un 6. klasē nemācījās. Likumprojekts par šīs lietas nokārtošanu, grozot agrākos noteikumus, sen jau bija Saeimā iesniegts, bet tas netika pieņemts un to nevarēja izdot. Zemnieku savienības vadība tam nepiekrita. Laukiem tas visumā nesot piemērots un varot radīt saimniekiem lielas grūtības. Tāpēc šo likumprojektu vecsaimnieki „marinēja” Saeimas izglītības komisijā, to nelaida cauri.

Pēc 15. maija apvērsuma steidzamības kārtībā šo zemnieku savienībai nepieņemamo sociāldemokrātu priekšlikumu kopā ar dažiem citiem skolu iekārtas grozījumiem jau 12. jūnijā izveda K. Ulmanis. Visiem, arī dažiem zemnieku savienības redzamākiem darbiniekiem radās jautājums, kāpēc pēc apvērsuma šo likumu tik steidzīgi izdod?

Pie šādiem „nesaprašām” piederēja arī Saeimas vicepriekšsēdis K. Pauļuks, viens no zemnieku savienības redzamākiem darbiniekiem. Pēc apvērsuma, izbrīnījies, viņš prasījis K. Ulmanim paskaidrojumu par šī likuma steidzamu izdošanu. K. Ulmanis apskaities un K. Pauļukam strupi atcirtis: „Ja jūs no politikas nekā nesaprotat, tad netaisāties pa vidu!” Par šo „saskriešanos” ar K. Ulmani un strupo, aso atbildi man personīgi stāstīja pats K. Pauļuks, kad pēc atbrīvošanas no Liepājas koncentrācijas nometnes Rīgā ar viņu satikos. Kad K. Pauļukam izteicu savas domas par K. Ulmaņa rīcību ar skolu likumu pirms un pēc 15. maija apvērsumu, viņš tām pilnīgi piekrita. Tautai bija jāreda, cik nepieciešams un svētīgs ir bijis apvērsums. Sarunā arī izrādījās, ka par apvērsumu K. Pauļuks neko iepriekš nebija zinājis

un to arī neattaisnoja. Šim goda vīram K. Ulmaņa apvērsums nebija vajadzīgs.

Protams, ka apvērsuma gatavošanas, izvešanas un autoritārisma nostiprināšanas laikā K. Ulmanim neatlika laika par Ķegumu domāt, un tikai 1935. gadā viņa valdība uzsāka nopietnas sarunas par Ķeguma spēkstacijas izbūvi ar zviedru firmu — Svenska Entreprenad AB (Sentab). Ar šo firmu tad arī 1936. gada augustā noslēdza līgumu, pēc kuŗa zviedri apņēmušies:

1. uzcelt Ķeguma spēkstaciju ar 70.000 kilovatu maksimālo jaudu, uzstādot sākumā mašīnas tikai pusei no minētās jaudas;
2. izbūvēt strāvas tālsatiksmes līniju līdz Rīgai;
3. sagādās 12 milj. kronu aizdevumu zviedru mašīnu iegādei ar atmaksas termiņu līdz 1950. gadam. Būvdarbus uzsāka tūliņ, paredzot tos nobeigt četru gadu laikā.

Pie Ķeguma spēkstacijas būves darbiem Sentab piesaistījusi vairākas citas zviedru un arī dažas vācu un šveiciešu firmas, kas strādājušas atsevišķās būves nozarēs un veikušas speciālus darbus. Sākumā visus spēkstacijas būvdarbus aprēķinājuši uz 30,6 milj. latu, bet sakarā ar papildinājumiem projektā un valūtas kursa maiņu 1936. g. 29. septembrī, izmaksu 1937. gada rudenī jau rēķinājuši uz 40 milj. latu, bet beigās pēc galīgiem norēķiniem būve izmaksājusi 60—65 milj. latu.

Ķeguma būves darbu segšanai, bez jau minētiem 12 milj. zviedru kronu, K. Ulmaņa valdība 1938. g. izveda iekšējo aizņēmumu 34 milj. latu apmērā. Spēkstacijas būvdarbi ievilkās, un galīgie norēķini ar zviedru firmu izdarīti tikai 1942. gadā. Krievu komunistu okupācijas vara sākumā liedzās Latvijas parādus zviedriem maksāt. Iesākusies gaŗa un plaša sarakstīšanās. Kad Zviedrija atzinusi Latvijas iekļaušanu Padomju Savienībā, tad komunisti esot arī parādu nokārtojuši, sedzot tikai 10 % parāda zviedriem. Cik šis parāds tad vēl bijis liels, un kāpēc segti tikai 10 %, nav zināms.

Brāļu kapi un Brīvības piemineklis.

Par Brāļu kapiem sākts runāt jau 1915. gadā. Toreizējā Latviešu strēlnieku bataljonu organizācijas komiteja, kuŗas uzdevums bija patstāvīgu latviešu bataljonu radišana Krievijas armī-

jas sastāvā, lēmusi dibināt Rīgā īpašu strēlnieku kapsētu, kuŗai, blakus jau pastāvošiem Meža kapiem, izraudzījusi arī nelielu kapu kalniņu. Tur tā paša gada oktobrī arī guldīti pirmie trīs kritušie strēlnieki. Kapu izveidošana uzticēta Rīgas pilsētas dārzu direktoram A. Zeidakam, kuŗš kapsētu kārtojis tā, lai kritušie tiktu rakti rindās, lai tie, kas kaujās kopā cīnījušies, arī gulētu zem vienas velēnas.

Pēc Bermonta izdzīšanas 1919. gada rudenī šo kapu kopšanai un izveidošanai Latvijas Sarkanais Krusts nodibināja īpašu Brāļu kapu komiteju, pieaicinot arī architektus. Valdība piešķīrusi šai vajadzībai 50.000 Latvijas rubļus (1.000 latu) un 1920. gada martā izdevusi šai komitejai īpašus statūtus, kuŗos paredzēts, ka komitejā pārstāvēta kā valdība un armijas virspavēlnieks, tā arī daži citi resori un Rīgas pilsēta. Kapu laukuma nolīdzināšanai un kapsētas apdēstīšanai nodarbināti sākumā gūstekņi, pēc tam bezdarbnieki. Divus gadus vēlāk valdība grozīja Brāļu kapu komitejas statūtus un pārvērta to par pilnīgi privātu organizāciju kuŗa ministra uzraudzībā. Kapsētas izveidošanai Satversmes sapulce piešķīra vajadzīgos kokus un akmeņus no valsts īpašumiem, ar ko Brāļu kapu komiteja ieguva šūnakmeņa lauztuvi Allažos.

Kapsētas izbūves metu sacensībā piekrišanu ieguva tēlnieks K. Zāle, pēc kuŗa plāna, piedaloties vēl arhitektam A. Birzniekam, prof. P. Fedderam un jau minētajam dārzniekam A. Zeidakam, tad arī veica Brāļu kapu izbūvi ar neaizmirstamiem ģeniālā tēlnieka K. Zāles tēliem pie ieejas un tālāk kapsētā. Kas pats savām acīm Brāļu kapus nav skatījis, tam grūti attēlot to varenības un mūžīgā miera iespaidu, ko šie kapi atstāj uz katru apmeklētāju. Tie iedalīti trīs galvenās daļās: pirmā — ieeja ar platu un košu liepu gatvi; otra — paaugstinātā vidus daļa ar mūžīgās uguns altāri, ko iededza svinīgos gadījumos, un arī iegarenu paaugstinājumu aiz tā — ziedu un vainagu nolikšanai, un trešā — lejas daļa ar rindās sakārtotām kritušo kuŗavīru atdusas vietām. Kapus noslēdz desmit metrus augsts Mātes — Latvijas tēls, ar divu kritušu kareivju noliektām galvām tai pie kājām. Zem tēla izkalta krusta zīme, kas vakaros spīd sārtā gaismā.

Šim vienreizējam un izcilajam piemineklim Latvijas izcīnītājiem, kas tik dziļi saistīts ar latviešu tautas valstisko un nacio-

nālo apziņu, bija un ir vēl tagad ārkārtīga nozīme tautā. Visos izcilākos valsts gadījumos turp devās gājieni, lai pieminētu un godinātu kritušos kaņavīrus. Brāļu kapus apmeklēja arī ārvalstu pārstāvji, tāpat kā citās valstīs „Nezināmā kareivja” kapu. Tie arī zināja teikt, ka līdzīgus kapus viņi nekur citur pasaulē neesot redzējuši. Arī privāto svētceļnieku, it īpaši mirušo piemiņas dienā un 18. novembrī bija milzums.

Brāļu kapos guldīti ap 2.000 kaņavīru, no kuņiem gandrīz puse latviešu strēlnieku, un pāri par 200 nezināmu kaņavīru, kuņi krituši Pārdaugavā Bermonta uzbrukuma laikā.

Pirmā pasaules kaņā un brīvības cīņās kritušo latviešu kaņavīru lielākā daļa apglabāta: Babītes pagastā — 1.200, Slokā — 227, Ķekavas pagastā — 100, Salas pagastā — 80, Daugavpīlī — 72. Tad vēl Ogrē, Nāves salā, Ložmetēju kalnā, Olaines pagastā, Jelgavā, Tukumā, Cēsīs, Valmierā, Valkā, Kārsavā un citās kauju vietās. Brāļu kapu būve un izveidošana izmaksājusi ap 1,5 milj. latu, kuru lielākā daļa saziēdota privātā kārtā, bet daļu līdzekļu snieģusi arī valsts.

Otra liela, neaizmirstama simboliska celtne ir — Brīvības piemineklis Rīgā, Brīvības bulvāra liepu alejas galā. Arī par šāda pieminekļa nepieciešamību runāts jau 1922. gadā, drīz vien pēc brīvības cīņām, kad Z. Meierovics līcis priekšā valdībai uzcelt Rīgā pieminekli brīvības cīņās kritušiem. Pieminekli tomēr sāka celt tikai 1931. gadā un turpinājās 4 gadus. Kāpēc notika deviņu gadu vilcināšanās, varu teikt sekojošo.

Jau 1923. gadā valdība bija nolēmusi celt Brīvības pieminekli pēc prof. E. Laubes projekta, bet latviešu mākslinieki un rakstnieki cēla iebildumus, jo tas esot tikai palielināts parasta kapa piemineklis bez sevišķas idejiskas vērtības. Valdība protestam piekrita un kaņā ministrs J. Ducēns izsludināja jaunu sacensību projekta meta izstrādāšanai un iesnieģšanai. 1924. g. tika iesnieģti 30 projekti, no kuņiem par labākiem atzīti tēlnieka K. Zāles un M. Liepiņas-Skulmes meti, bet vērtēšanas komisija dažādu iemeslu dēļ par reālizējamu nav atzinusi nevienu no tiem. Tad ministru prezidents V. Zāmuels un Rīģas pilsētas valde izteicās, ka pieminekļa vietā būtu ceļams tilts pār Daugavu, bet sociāldemokrāti aizstāvēja Tautas nama ideju. Atkal nolika sacensības un 1925. gada rudenī valdība izlēma,

ka ceļams Brīvības piemineklis pēc K. Zāles jaunā meta, bet ne tilts vai Tautas nams.

Pieminekļa celšanas darbus nebija iespējams uzsākt tāpēc, ka valsts budžetā pieminekļa celšanai nebija paredzēti līdzekļi. Pagāja divi gadi. 1927. gadā kreisās valdības ministru prezidents M. Skujenieks un ģenerālis J. Balodis griezās pie valsts prezidenta G. Zemgala, lai viņš apstiprina no valdības un partijām neatkarīgu privātu Brīvības pieminekļa komiteju, kas vāks līdzekļus privātu ziedojumu ceļā un ar tiem cels pieminekli Rīgā. Uz šīs jaundibinātās Brīvības pieminekļa komitejas lūguma 1929.g. par pieminekļa celšanu Brīvības bulvārī Rīgas pilsēta gan sākumā atbildēja ar norādījumu par pieminekļa celšanu Daugavmalā vai Ķīpsalā, bet pēc preses un sabiedrības protestiem piekrita Brīvības bulvārim. Un tā bija pienākusi 1931. gada vasara.

Jaunā Brīvības pieminekļa metu sacensībā 1930. gadā bija iesniegti 32 projekti, no kuŗiem izvērtēšanas komisija par labākiem atzina K. Zāles un T. Zaļkalna metus, bet Brīvības pieminekļa komiteja atzinusi par realizējamu ar dažiem grozījumiem K. Zāles projektu, paredzot visiem izdevumiem vienu miljonu latu, kas arī ziedojumos ienāca ar uzviju. Tad arī sadarbībā ar arhitektu E. Štālbergu sāka Brīvības pieminekļa celšanas darbu, kas ieilga un pieminekli tikai 1935. gada 18. novembrī atklāja valsts prezidents A. Kviesis.

No sacītā redzams, ka pieminekli celt Latvijas brīvībai, izkrotai, neatkarīgai, demokratiskai republikai gribējuši visi, bet par pieminekļa veidu un vietu bijuši dažādās domās. Tas arī pieminekļa celšanas sākumu aizkavējis par veseliem deviņiem gadiem. Beigās ar uzcelto 41 metru augsto Brīvības pieminekli ar tēlnieka K. Zāles veidotiem cīnītāju tēliem un to grupām, kā arī obelisku un simbolisko brīvās Latvijas tēlu virs tās, bija apmierināti un sajūsmināti visi. Pret vecpilsētu pieminekli ar zeltītiem burtiem ierakstīti dzejnieka Kārļa Skalbes vārdi — Tēvzemei un brīvībai. Ar Brīvības pieminekli, tāpat kā ar Brāļu kapiem lepojas visa latviešu tauta kā dzimtenē, tā arī emigrācijā, izņemot mazu saujiņu komunistu. Abi šie cīņu un brīvības simboli latviešiem ir svēti.

d). Izglītība un kultūra.

Latviešu tautas izglītības ceļš ir diezgan garš un stipri raibs. Ja par celmlauzējiem latviešu tautskolai mēs uzskatītu zviedrus, tad vēlāk vācieši ar muižniekiem priekšgalā bija šīs skolas noliedzēji un pretinieki, uzspiežot latviešiem vācu valodu. Krievi tautskolu gan atzina, bet pārāk šausos apmēros un tautas pārkrievināšanas nolūkā spieda latviešu bērnus, kas nevienu krievu vārdu nezināja un nevienu burtu nepazina, jau no pirmās dienas skolā runāt krieviski. Neko absurdāku nevar iedomāties, bet tā tas bija. Visvecākās paaudzes pārstāvji to vēl atcerēsies un, varbūtē vēl atminēsies, ka par šīs neļūdzīgās un neizpildāmās pavēles nepildīšanu bērnus skolā sodīja.

Cariskās Krievijas varai sabrūkot, Latvijā juridiski nekas nebija mainījies, kaut gan faktiski, saskaņā ar latviešu skolotāju Tērbatas un Rīgas kongresu lēmumiem, mācības valoda bija latviešu. Oficiāli pastāvēja trīs zienu (ne trīsgadīga) tautskola jeb pagasta skola un tā nebija obligāta šī vārda īstā nozīmē. Skolu apmeklēšanu traucēja arī skolu un skolu telpu trūkums, bērnu vecāku nabadzība apgērbu un apavu apgādes ziņā, un arī daudz kas cits. Bija jau radušās gan draudzes skolas Vidzemē, gan apriņķu skolas pilsētās, bet kalpu un strādnieku bērniem tur mācīties reti bija iespējams. 1905. gada revolūcija ar tautas protestiem, skolotāju un pagastu darbinieku kongresi ar latviskās skolas prasībām, kā arī lielie Kurzemes un Vidzemes latviešu bēgļu plūdi 1915. gadā un Krievijā ierīkotās bēgļu skolas radīja citādu noskaņu arī tautskolas jautājumā. Maskavas Kultūras birojs izstrādāja un latviešu skolotāju kongresi Tērbatā un Rīgā 1917. gada pavasarī pieņēma un apstiprināja jau pilnīgi citus tautskolas noteikumus un programmu. Jaunie un progresīvie skolotāji pie šiem jaunās tautskolas noteikumiem centās turēties un tos pildīt, cik un kur vien iespējams, bet oficiāli ievesti un nostiprināti tie vēl nebija.

Tāpēc arī Latvijas valdība jau 1919. gada augusta beigās izdeva pagaidu noteikumus par skolas iekārtu un uzturēšanu, bet trīs mēnešus vēlāk — tā paša gada decembrī — Tautas padome izdeva likumu par izglītības iestādēm, kas noteica visas skolu lietas. Ar šo Tautas padomes likumu veco skolu kārtību atcēla un noteica, ka tautskola jeb pamatskola Latvijā ir seš-

gadīga (trīs ziemu vietā) un visas mācības latviešu bērniem mācāmas *latviešu valodā*. Varam iedomāties, ko tas nozīmēja visai latviešu tautai, bet sevišķi bērnu vecākiem un pašiem bērniem, kuŗi pamatskolu apmeklēja.

Minētais Tautas padomes likums ietvēra noteikumus arī par vidus, aroda, papildu un citām skolām. Šis likums palika spēkā 15 gadus, tas ir — visu demokratiskās Latvijas pastāvēšanas laiku. Kad 1934. gadā pēc 15. maija apvērsuma tanī šis tas tika grozīts: svešvalodu izvēlē vācu valodas vietā ievada angļu valodu, obligātu reliģijas mācīšanu skolā un sešgadīgu pamatskolas apmeklēšanu visur, arī tanīs pagastos un apriņķos, kur tas līdz tam vēl pilnīgi nebija reālizēts.

Tautas padomes likums atvēra zemāko, vidējo un augstāko skolu durvis visai latviešu tautai. Kaut gan pa kaŗa laiku skolu ēkas pa daļai bija sagrautas, skolu inventārs un mācības līdzekļi izputināti, trūka arī latviešu skolu grāmatas un skolotāji bija izklīduši vai iesaukti armijā, bariem tomēr plūda latviešu bērni, skolnieki un jaunieši uz minētām skolām un pildīja tās.

Slāpes pēc zināšanās un zinībām bija latviešu tautā tik lielas, ka jauniešus no skolām atturēt nebija iespējams. Skolām un skolotājiem vajadzēja ar pārpildītajām klasēm samierināties un iekārtoties. Lai raksturotu šo pieplūdumu, minēšu Latvijas neatkarības laika pamatskolu, skolnieku un skolotāju skaitu:

	Skolas	Audz.	Skolot.
1921.—1925.	— 2.011	200.057	9.416
1926.—1930.	— 2.162	205.071	11.270
1931.—1935.	— 2.242	249.941	12.080
1936.—1938.	— 2.128	271.461	13.340

Lai dotu iespēju katram lasītājam pašam ieskatīties un spriest par mūsu skolu tipiem un to veidošanos, sniegšu mazu kombinētu caurmēra skaitļu tabulu, kuŗa gan drusku komplicēta, bet skaidri parāda mūsu dažādu pakāpju (tipu) augstāku skolu augšanu un veidošanos pa minētajiem trim laika periodiem:

	1921—1925.			1926.—1930.			1931.—1935.		1938.
Sk.	Audz.	Skol.	Sk.	Audz.	Skol.	Sk.	Audz.	Skol.	Audz.
Vidus skolas									
120	20.775	2.189	130	22.112	2.481	129	19.786	2.395	25.225
Arodu skolas: zemākās									
43	2.597	253	78	5.066	532	82	5.423	591	9.793
augstākās									
nav datu			10	1.171	125	14	1.617	184	1.165
Latvijas universitāte									
1	5.869	—	1	7.918	339	1	8.256	—	7.281
Latvijas konservatorija									
1	392	—	1	384	37	1	315	41	284
Latvijas mākslas akadēmija									
1	204	—	1	287	—	1	226	—	200

Ziņas ņemtas no Latvijas statistiskās gada grāmatas par 1939. gadu.

Minētie skaitļi rāda, kāds milzīgs izglītotu jauniešu pulks katru pavasari atstājis vidus un abu pakāpju arodskolu solus, lai rudenī vēl turpinātu izglītību augstskolā, kļūtu par skolotājiem un audzinātājiem pamatskolās vai uzsāktu savai izglītībai piemērotu citu praktisku un lietderīgu darbu. Universitāte sagatavoja valstij nepieciešamos agronomus, inženierus, architektus, juristus, tautsaimniekus un citus speciālistus, kā arī augstākos valsts ierēdņus. Bet Konservatorija un Mākslas akadēmija rūpējās par nacionālās mākslas kopējiem un tālāk veidotājiem, izlaižot tos no saviem tempļiem mazai nācijai pietiekamā daudzumā. Šo tautas garīgo un nacionālo spēku nedrīkstam novērtēt par zemu.

Bet izglītību un zināšanas var iegūt ne tikai skolās un no skolotājiem. Tās smeļamas, bet galvenais — papildināmas un nostiprināmas arī no atiecīgām grāmatām, ko iegūstam personīgi vai atrodam bibliotēkās. Tāpēc nebūs lieki sniegt mazu informāciju arī par šo izglītības nozari.

Visu svešo varu laikā Latvijas teritorija, tas ir — no 1585. gada līdz 1918. gadam, resp. 333 gadus, izdotas tikai 12.500 grāmatas latviešu valodā jeb 37 grāmatas gadā. Pirmos desmit

neatkarīgās Latvijas pastāvēšanas gados (1918.—1928.) arī izdotas 12.000 latviešu grāmatas jeb 1.200 grāmatu gadā, un bez tam vēl daži simti vācu valodā. Izdoto grāmatu daudzuma ziņā, rēķinot šo daudzumu uz katru iedzīvotāju, Latvija stāv tūlīņ aiz Dānijas, un tad tikai seko Holande, Igaunija, Zviedrija, Norvēģija, Vācija, Somija, Šveice, Francija, Lietuva u.t.t. Dānijā viena grāmata iznāk uz 967 iedzīvotājiem, bet Latvijā uz 1.015, Igaunijā uz 1.454, bet Lietuvā pat uz 2.859, tas ir — gandrīz trīs reizes vairāk iedzīvotāju uz vienu grāmatu.

Latvju Enciklopedijā sacīts: „Latvijas neatkarības laikā tika izdoti gandrīz visu vecākās paudzes latviešu rakstnieku kopotie darbi un cittautu klasiķu izlases, fundamentāli folkloras krājumi (sākot ar Latvju rakstu 56 burtnīcām un beidzot ar 15 sējumu pasaku un teiku), vairākas mākslas un literatūras vēstures, mākslinieku mapes un monografijas, zinātniskas publikācijas (Latvijas universitātes rakstu divdesmit sējumi, Botaniskā dārza un citu Latvijas universitātes institūtu un fakultāšu rakstu sērijas), filologu, ģeografu, vēsturnieku, agronomu un citu biedrību rakstu krājumi, kas lielāko tiesu iznāca ar valsts vai Kultūras fonda līdzekļiem. Monumentāli izdevumi bija ap 43.000 lpp. Latviešu konversācijas vārdnīca, Statistiskās pārvaldes biļeteni, Vēstures institūta avotu sērijas un citi, kas liecināja, ka visos kultūras novados sākusies līdz Latvijas tapšanai neredzēta nacionāla renesanse”.

Kas zīmējas uz bibliotēkām, tad 1937. gadā mums bija: 912 publiskas bibliotēkas ar 2.645.558 grāmatām, 1.079 tautskolu ar 1.973.694 grāmatām, 179 vidus- un arodskolu ar 511.516 grāmatām un 14 augstskolu bibliotēkas ar 777.718 grāmatām, kopā 2.827 bibliotēkas ar 5.908.476 grāmatām.

Demokratiskās Latvijas laikā dzima un darbojās arī vairākas mākslas iestādes — teātri un operas. Rīgā vien darbojās kādi 4—5 teātri: Nacionālais teātris no 1919. g., Dailes teātris no 1920. g., Strādnieku teātris no 1926. līdz 1934. g., Tautas jeb Pārdaugavas teātris no 1926. līdz 1934. gadam, kuŗu pēc tam pārdēvēja par „Mazo teātri”. Bez tam Rīgā bija pastāvīga noņemne arī Ceļojošam teātrim no 1922. līdz 1934. g. un Zemnieku drāmai no 1929. līdz 1940. gadam, kuŗi deva izrādes provincē. Bez šiem Rīgas teātriem pastāvīgi darbojās vēl teātri Liepājā, Jelgavā, Daugavpilī, Rēzeknē un Ziemeļ-Latvijā. Vi-

siem šiem teātriem bija savi ansambļi ar apdāvinātiem un spējīgiem aktieriem un aktrisēm.

Jau 1919. gada vasarā valdība bija deklarējusi, ka mākslas iestādes veidojamas valsts mērogā un pabalstāmas ar valsts budžeta līdzekļiem. Tas arī tika darīts visu demokrātiskās Latvijas pastāvēšanas laiku. Līdztekus teātrus atbalstīja arī pilsētu pašvaldības un Kultūras fonds. Pabalstus saņēma arī vācu, krievu, žīdu, poļu, lietuvju un daži citi mazāki latviešu teātri. 1937./38. gada sezonā Nacionālajam teātrim bijuši 33 uzvedumi ar 361 izrādi un 220.893 apmeklētājiem, bet Dailes teātrim — 18 uzvedumi ar 344 izrādēm un 225.404 apmeklētājiem. Apmēram tāds pats uzvedumu, izrāžu un apmeklētāju skaits šiem teātriem bija arī agrākos gados.

Ja nu abi lielie latviešu teātri kalpoja pašu latviešu vajadzībām, tad abām operām (Rīgā un Liepājā), it sevišķi Rīgas operai piekrita vēl liels mūsu valsts reprezentācijas uzdevums. Maz bija gadījumu, kad kāds redzamāks un ievērojamāks ārzemnieks, kas Rīgu apciemoja, neapmeklētu Brāļu kapus, Brīvības pieminekli un Nacionālo operu. Ne tādu kapu, ne tādu pieminekļu un, es gribētu arī apgalvot — ne tādas operas viņiem nebija. Mēdz sacīt, ka slavenākās pasaules operas esot Itālijā Milānas un amerikāņiem Ņujorkā — Metropolitanā opera. Milānas operā nesmu bijis, bet Ņujorkas Metropolitanā gan. Arī cara laika Maskavas operu izrādēs esmu bijis, un man jāsaka, ka mūsu neatkarības laika operas izrādes nestāvēja ne zem Maskavas, ne Metropolitanā operas izrādēm. Sevišķi to gribu teikt par mūsu Nacionālās operas baleta uzvedumiem. Mūsu apdāvinātie dziedātāji — solisti un solistes, bet it sevišķi baleta solisti — mācījās no krievu lielmeistariem, tiem tuvojās, pat aizsniedza tos. Protams, krieviem un itāļiem bija un laikam ir arī vēl šodien operas un baleta zvaigznes, kuŗas nav ne sasniedzamas, ne pārsniedzamas. Par tām nerunāsim, bet būsim lepnī uz mūsu Nacionālās operas ansambļiem, kuŗu krāšņumu un spožumu mēs savā laikā pietiekami nenovērtējām.

Rakstot tagad (1965. gadā) atmiņas par Rīgas teātriem un Nacionālo operu, nāk prātā kāds raksturīgs gadījums. Kad 1927. gadā biju finanču ministrs un aizvietoju ministru prezidentu M. Skujenieku viņa atvaļinājuma laikā, ministru kabinetam manā vadībā nācās izšķirt diezgan grūtu un savā ziņā ku-

telīgu jautājumu par operas un teātru priekšlaikā iztērētiem budžetiem. Uz ministru kabineta sēdi bija uzaicināti un tanī piedalījās Rīgas pilsētas galva A. Andersons un Nacionālās operas direktors L. Liberts. Līdzekļu trūkuma dēļ bija pacēlies jautājums par operas slēgšanu vai iznomāšanu kādam privātam uzņēmējam, kas neprasītu valsts pabalstus. Rīgas pilsēta deva Nacionālai operai lietošanā bez kādas maksas pilsētai piederošo operas namu, un tādēļ bija stipri ieinteresēta operas likteņa izšķiršanā.

Gleznotājs L. Liberts, būdams operas direktors, bija arī operas dekorators. Aizrāvis ar izrāžu lieliskajām (patiesi lieliskajām!) dekorācijām, L. Liberts bija aizmirsis, ka operai ir arī noteikts budžets, pie kuŗa direktoram jāturas un kuŗa robežās jāsaņemnieko. Tādā „aizmāršībā” viņš bija iztērējis, galvenā kārtā par krāšņajām un skaistajām dekorācijām, visus operas līdzekļus ar visām rezervēm un palicis bez naudas. Abi ar lielo mākslas draugu A. Andersonu viņi valdības sēdē nu tēloja operas un visu mākslinieku bēdīgo stāvokli. Mēs visi zinājām, ka valdības opozīcija ar zemnieku savienību priekšgalā ir pret operu, resp. pret operas pabalstīšanu ar valsts līdzekļiem, kādēļ šis jautājums var pacelties Saeimā un kaitēt valdībai. Jautājums tomēr bija ļoti nopietns: piešķirt operai ārpus paredzētā budžeta jaunus un diezgan prāvus līdzekļus vai ļaut operu slēgt, nodot to vēlāk kādam privātam uzņēmējam?

Zinot, ka mani biedri valdībā — izglītības ministrs J. Rainis un ārlietu F. Cielēns — ir noteikti pret operas slēgšanu vai iznomāšanu, nācu ar priekšlikumu vajadzīgos līdzekļus operai piešķirt no speciālām valdības summām, lai varētu izmaksāt algas māksliniekiem un citiem operas darbiniekiem, un lai valsts opera varētu savu darbu turpināt. Valdības locekļi tam piekrita un apmierinātie L. Liberts un A. Andersons aizgāja. Bet jāizlemj bija vēl arī Dailes teātra direktora Smiļģa iesniegtais lūgums par Dailes teātri, kuŗš bija nonācis līdzīgā situācijā. Arī Smiļģa lūgumu izšķīra pozitīvi.

Interesanti tas, ka gadu vēlāk, satiekoties ar dir. Smiļģi kādās lauku viesībās, viņš, atceroties šo gadījumu, teica: „Paldies jums par izpalīdzēšanu teātrim, bet postā jūs mani gan ieģrūdāt. Visi mani mākslinieki, tikko saņēma algu, tā pazuda — aizbrauca uz

ārzemēm vai kaut kur vasaras atpūtā, un es viens Rīgā nekā vairs nevarēju iesākt”.

Nacionālā opera 1937./38. g. sezonā, tāpat kā agrākos gados deva 350 izrādes ar 252.962 apmeklētājiem. Ievērojot apmeklētāju vairākuma mazturību, ieejas maksas bija samērā zemas un nesedza operas lielos izdevumus. Tādēļ valstij un pilsētai bija jāiet palīgā.

Pie kultūras veicinātājiem un izplatītājiem jāpieskaita arī radiofons, kas Rīgā sāka darboties 1924. gadā. Programmā sākumā bija ap 1.000 raidstundu gadā, bet vēlāk ap 3.500, no kuŗām vairāk kā pusi atdeva mūzikai: operām, operetēm, koriem, dievkalpojumiem, bērnu rītiem, jautrai mūzikai, literātūrai un citiem raidījumiem. Kaut gan par radioaparātu turēšanu bija jāmaksā zināma neliela abonementu maksa — ap 25 latu gadā, abonentu skaits strauji auga. No 54.000 abonentiem 1934. gadā tas pieauga uz 140.000 — 1939. gadā. Ja uz katriem 1.000 iedzīvotājiem 1934. gadā bija tikai 2,8 aparāti, tad 1939. gadā to jau bija 7.

Nobeidzot šo īso pārskatu par demokrātiskās Latvijas ieguvumiem kultūras laukā, gribu vēl pieminēt vienu brīvprātīgo, bet nacionālās kultūras laukā ārkārtīgi svarīgo iestādījumu — kori, pareizāk sakot koŗus. Kori pastāvēja parasti pie draudzēm un biedrībām un darbojās jau cara Krievijas laikos. Pirmie latviešu dziesmu svētki, kuŗus tie rīkoja un kuŗos tie dziedāja, notika Rīgā 1873. g., tas ir — gandrīz pirms simts gadiem. Kori pastāvēja un darbojās arī demokrātiskās Latvijas laikā, kad tie sapulcējās uz četriem visas latviešu tautas iecienītiem dziesmu svētkiem — 1926., 1931. 1933. un 1938. gadā.

Rīgā, kur parasti saplūda daudz skolnieku, studentu, ierēdņu un cita intelliģence, izveidojās divi pazīstami un slaveni koŗi: Reitera koris — pazīstamā un enerģiskā diriģenta Teodora Reitera vadībā un otrs — Dziesmuvaras koris — universitātes studentu koris, komponista Alfrēda Kalniņa un prof. A. Ābeles vadībā. Abos šajos koros piedalījās dziedātāji ar labām un skolotām balsīm, un abi tie devuši daudzus koncertus arī ārzemēs, iepazīstinot ārzemniekus ar latviešu tautas dziesmām un kultūru. Tāpēc gribu teikt, ka šāda dziesmu kopa — koris — ar savu diriģentu, uz laukiem parasti skolotāju, ir stiprs un drošs balsts latviešu nacionālai kultūrai un līdz ar to tautas patriess vienotājs.

Šiem koņiem un latviešu dziesmai mēs — darba tautas pārstāvji — arī savā laikā Latvijā nepiegiezām pietiekamu vērību.

32. DAŽI SECINĀJUMI

Katra jauna valsts savas tapšanas un sākuma stadijās sastopas ar lielām grūtībām un grūti pārvaramiem šķēršļiem. Jaunai valstij trūkst starptautiskās atzišanas un atbalsta, trūkst arī vajadzīgo līdzekļu, etc. Bet Latvijas demokrātiskai republikai, bez tikko minētajām grūtībām, vēl bija jāreķinās ar kaŗa laikā izpostīto zemi, evakuētām fabrikām un to mašīnām, iekārtu un strādniekiem, sagrautām ēkām, nopostītiem ceļiem un tiltiem, un arī no Zemgales un Kurzemes aizbēgušiem iedzīvotājiem. Jšau otrā dienā pēc jaunās valsts proklamēšanas bija jāķeŗas pie ieročiem, jo ienaidnieks — krievu komūnisti — jau stāvēja aiz robežas, lai iebruktu zemē. Vajadzēja aizstāvēties, bet jaunajai Latvijas valstij pašai nebija ne ieroču, ne kaŗavīru.

Un tomēr, kā mēs nodaļā par jaunās demokrātiskās valsts aizstāvēšanas cīņām redzējām, radās ieroči un radās ieroču nesēji, kas savas dzīvības lika ķilā un nesatricināmi cīnījās par savu dzimteni, par jauno neatkarīgo un demokrātisko valsti un tās tautu. Tie ticēja sev un savai tautai, tie cīnījās par brīvību un zemi, un — uzvarēja! Lai mēs, šīs uzvaras augļus baudījušie latvieši, vienalga kur — dzimtenē vai tālā emigrācijā — *nekad* to neaizmirstam, protam to cienīt un augsti vērtēt un arī mācīties no šīm cīņām.

Kad kaŗi bija izkaŗoti un ienaidnieki — gan krievu komūnisti, gan vācu bermontieši — no zemes izdzīti, vajadzēja steidzīgi ķerties pie izpostītās zemes atjaunošanas. Vajadzēja celt un atjaunot katram savu personīgo dzīvi, bet vajadzēja arī celt un veidot jauno republiku. Savos vērojumos un vērtējumos centos notēlot objektīvu un pareizu Latvijas valsts tapšanas un veidošanas norisi. Tāpat pareizi un objektīvi centos atspoguļot demokrātiskās Latvijas saimnieciskās dzīves atplaukšanu un norisi, neslēpjot un nenoklusējot arī tos trūkumus, kuŗi tai piemita un dažbrīd bija pat ļoti lieli un draudoši.

No otras puses centos arī parādīt to ārkārtīgo latviešu tautas

tieksmi pēc brīvības, pēc savas nacionālas, demokratiskas un neatkarīgas valsts, kuŗas dēļ labprātīgi un ar sajūsmu devās brīvības cīņās, savas dzīvības nežēlojot. Centos arī objektīvi apgaismot to lielo un apbrīnojamo latviešu tautas darba gribu un darba spējas, ar kādu tā uz laukiem un pilsētās strādāja un savu dzīvi veidoja. Apbrīnojama bija un ir arī vēl šodien latviešu tautas cenšanās pēc izglītības, pēc skolām, pēc grāmatām.

Pēc prof. A. Švābes atzinuma un informācijas „Latvija 30 gados” — 30. lpp. no cara Krievijas Latvija saņēmusi pavisam niecīgu tautas izglītības mantojumu. 1897. gadā lasītprātēju skaits Latgalē bijis 50 %, bet visā Latvijā 78,5 %, pie kam līdz 1920. g. tas bija pieaudzis tikai par vienu trešdaļu procentu. Turpretim mūsu neatkarības 15 gados, saka A. Švābe, tas visā Latvijā bija vairojiem trīsdesmitkārt, bet Latgalē pat 69 reizes, dodot Vidzemei 96,5 % un Latgalei 73 % lasītprātēju. Viens no pirmajiem valdības soļiem bija obligāta bezmaksas tautskolas apmeklēšana. No 1.000 iedzīvotājiem (10—19 g. vecumā) Latvijā vidusskolas apmeklēja 65, bet Beļģijā — 42, Zviedrijā — 39, Francijā — 38 audzēkņi. Eksaktās un humānitārās fakultātēs studējošo skaita ziņā Latvija bija pirmā, bet izdoto grāmatu ziņā otrā vietā Eiropā ar 30 studentiem uz 10.000 iedzīvotājiem. Latvijas universitātē vislielākais studentu skaits bijis 1931./32. gadā. Tāda ir prof. A. Švābes liecība.

Isā pārskatā, atzīmējot tikai galvenos latviešu tautas sasniegumus un panākumus pirmos 15—16 gados, tas ir — līdz 1934. gada 15. maijam, mēs redzējām, ka tie ir kolosāli, pat neticami lieli. Īpaši nodaļā par veikto darbu un gūtiem panākumiem centos to parādīt, konkrēti minot un neapstrīdāmiem statistiskiem datiem to demonstrējot kā lauksaimniecībā, tā rūpniecībā, tirdzniecībā un celtniecībā, sevišķi pēdējā. Kaut gan plauka veikalošana, un tai līdz arī korrupcija, tomēr vispārējais valsts finansiālais stāvoklis bija labs. Lieli kapitāli bija uzkrāti gan valsts bankas ilg- un īstermiņu aizdevumiem, gan valsts iestāžu rīcības kapitālos, gan arī zeltā un ārzemju valūtā.

Bet tas neturpinājās sevišķi ilgi. Nepagāja ne desmit gadu, kad starptautiskie un arī pašu zemē mākoņi sāka no jauna sabiezēt. Radās vīri un partijas, kam pēdējo gadu tautas attīstība, brīvība un zemes plaukšana nepatika. Viņi teica, ka zeme neplaukstot, bet nīkstot un dzīve ejot uz leju. To vajagot no aug-

šas celt — mazāk runāt, bet vairāk darīt. Vajagot stingru valdību, bet mazāk brīvības. Tauta pati ceļu nezina, tai esot vajadzīgs *vadonis*.

Pēdējo Saeimu laikā arvien biežāk atskanēja balsis, ka Saeima „neiet”, ka satversme jārevidē, ka kaut kas jāgroza. Tā runāja tie, kam demokratiskā valsts iekārta nepatika vai kas bija sapinušies korrupcijas tīklos un ar iekārtas pārmaiņām cerēja no nepatīkšanām un neveiksmēm izkulties. Tad nebūs vairs jābaidās no Saeimas izmeklēšanas komisijām, interpelācijām, ne arī citādām skaidrošanām.

Gadījās jau arī tādi vientieši, kas, apstākļus tuvāk nepazīdami, kļiedzejiem noticēja un runāja līdz par „valsts un tautas glābšanu”. To skaits nebija liels, bet troksnis dzirdams. Liekas, ka visām šīm balsīm pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma, sešiem K. Ulmaņa valdīšanas gadiem, latviešu klišēšanas pa svešu zemju nometnēm un glābiņa meklēšanas pasaules *demokratiskās* zemēs kā ASV, Anglijā, Kanadā, Austrālijā, Austrijā, Zviedrijā un arī Rietumvācijā, liekas, ka pēc visa pārdzīvotā un piedzīvotā, cīnoties par Latvijas atjaunošanu, demokrātisko, ne K. Ulmaņa autoritāri-diktatorisko, liekas, ka tagad, pēc 30 gadiem, šis balsis apklusīs. Bet nekā! Arvien vēl rodas pa kādam žurnālistam-publicistam, sabiedriskam darbiniekam vai politiķim, kas K. Ulmaņa laikus negrib un nevar aizmirst.

Ļoti zīmīgi arī tas, ka atceroties un svinot Latvijas pastāvēšanas jubilejas gan pašā Latvijā, gan arī emigrācijā, un atzīmējot sasniegumus, latviešu pilsoniskā prese gan runā par latviešu tautu, bet nedomā un neieskaita tanī visus tautas slāņus, arī strādniecību un darba tautu vispār. Tā redz un piemin tikai K. Ulmani un ulmaniešus, reizēm arī kādu retu demokrātiskā centra cilvēku. Vislielāko tautas daļu — strādniecību, kuņai arī vislielākie nopelni demokrātiskās Latvijas izcīnīšanā, un tās redzamos darbiniekus šī prese neredz un nepiemin. Pat dzejniekam J. Rainim un viņa neapstrīdāmiem nopelniem patstāvīgās Latvijas idejas pacelšanā un kultivēšanā nepiegrīez vajadzīgo vērību. Par tādiem lieliem un redzamiem valstsvīriem kā abiem Saeimas priekšsēžiem — Fr. Vesmani un Dr. P. Kalniņu nemaz nerunā un nobildējumos viņus tautai nerāda. Iznāk tā, ka Latviju izcīnījuši, nodibinājuši un izveidojuši tikai ulma-

nieši ar K. Ulmani vadībā. Bet tas taču ir nepareizi un nekrietni, tā ir Latvijas vēstures viltošana!

Tā vēl nesen kādā 1964. gadā ASV iznākušā grāmatā K. Ulmaņa laika valsts darbinieks un publicists Žanis Unāms par Latvijas valsts demokrātisko posmu raksta: „Draudīgie ārpolitiskie ietekmējumi un sarežģījumi . . ., un avantūristisku politisku grupu patvaļas padarīja neiespējamu tautas turpmāku normālu kultūrālu un saimniecisku attīstību. Un kad Kārlis Ulmanis, kuŗu varonīgo gadu sikais pelēkais *daļēji arī jau bija ierāvis partiju politiskās veikalošanas sīkumainībās*, redzēja, ka šādu apstākļu turpināšanās novedīs pie neizbēgamas krīzes, un var radīt tādus pašus apstākļus kā Liepājas puča vai bermontiādes dienās — tad viņš cēlās, *lai atkal glābtu valsti un tautu*”. (Pāsvītrojumi mani. Aut.)

Ja mēs mierīgi un iecietīgi skatāmies atpakaļ uz K. Ulmaņa darbību visā neatkarīgās Latvijas pastāvēšanas laikā, tad jāsaka, ka neatkarīgās un *demokrātiskās Latvijas* piekritējs un aizstāvis viņš bija tikai līdz Latvijas proklamēšanai, resp. līdz 1918. g. 18. novembrim, varbūt vēl arī abus pirmos Latvijas pastāvēšanas gadus. Ar 1920. gada 23. novembri viņš no šī ceļa novērsās, demokrātiskiem principiem atmeta ar roku un kļuva gan par *neatkarīgās*, ne vairs demokrātiskās Latvijas aizstāvi. Tas notika tad, kad viņš kā ministru prezidents uz Satversmes sapulces, šīs suverēnās demokrātiskās valsts augstākā varas ieceltās izmeklēšanas komisijas priekšsēža V. Zāmuēla un komisijas locekļu ziņojumiem sniedza šai augstākai valsts varai *apzinīgi* nepatiesu un viltotu pārskatu par savu un savas valdības darbību, noliedzot izsniegt izmeklēšanas komisijai arī dažus dokumentus, kas valdības darbību noskaidrotu.

Un ne tikai tas! K. Ulmanis ar savas valdības labā spārna koalīcijas vairākumu panāca to, ka izmeklēšanas komisijai aizliedza turpmāk valdības darbību pārbaudīt un kontrolēt. Ar attiecīgas instrukcijas palīdzību šo darbību ierobežoja, patiesībā sakot — uzmauca tai iemauktus, nosakot, ka valdības darbība nav pārbaudāma. Satversmes sapulces sēdēs debātes par izmeklēšanas komisijas ziņojumu ilga visu novembŗa mēnesi un tikai decembŗa pirmajās dienās koalīcijas valdības vairākums, neskatoties uz nepatieso ministru prezidenta ziņojumu un asu opozīcijas kritiku, nobalsoja par uzticību valdībai un instrukcijas ne-

pieciešamību Satversmes sapulces ieceltai valdības darbības pārbaudes komisijai. Šajā brīdī K. Ulmanis galīgi atteicās no demokratiskiem principiem un savas 1918. gada 18. novembra deklarācijai, ka „Latvijas valstij jābūt demokratiskās taisnības valstij”.

No tālākās K. Ulmaņa darbības redzams, ka demokrātisko principu ignorēšana un neievērošana lien viņam arvien kā ilens no maisa. Pat viņa cienītājs un dievinātājs Žanis Unāms apliecina, ka daļēji K. Ulmanis arī bija ierauts partiju veikalošanā. Man turpretim jāsaka, ka ne tikai daļēji, bet gan simts procentīgi Kārlis Ulmanis veikalošanās piedalījās, to veicināja, aizstāvēja un sedza. Savas grāmatas attiecīgās nodaļās esmu to apgaismojis un ar dokumentiem pierādījis. Bet Latvijas valsts demokrātiskajā posmā, kad visādas izmeklēšanas komisijas un M. Skujenieka valdība stājās viņam ceļā un traucēja viņa neierobežoto rīcību, radīja viņā vēl lielāku naidu un sarūgtinājumu pret demokrātiju. Neierobežotas rīcības, resp. autokrāta domas viņā arvien vairāk nobrieda un sākās to realizēšanas iespēju meklēšana.

Parlamentāra opozīcija, galvenā kārtā sociāldemokrāti to redzēja, bet diemžēl, nepiegrīza tam vajadzīgo vērību. Dažādu motīvu dēļ tie vairījās un baidījās no iestāšanās un līdzdarbības valdībā, lai demokrātisko valsts iekārtu sargātu. To izmantoja diktatoriskās neierobežotības tīkotāji, un K. Ulmaņa nākotnes plāni, kā tas redzams no F. Cielēna liecības „Laikmetu maiņā” III sēj. 35. lpp., jau sniegušies līdz Latvijas karaļa kronim.

Reizēm gadās lasīt latviešu laikrakstos ziņojumus, ka emigrantu sanāksmēs, jauniešu sanāksmes ieskaitot, kāds ļoti aktīvs K. Ulmaņa 15. maija apvērsuma līdzgaitnieks un Latvijas demokrātiskās iekārtas iznīcināšanas aktīvs dalībnieks, stāstījis, cik slikti un valsti postoša bijusi šī demokrātiskā iekārta. Vajadzīgs bijis 15. maijs un „tautas vienības valdība”. Tā vēl tagad, dzīvodams demokrātiskā valstī un baudīdams visas šīs demokrātiskās valsts lielās brīvības, runā Alfrēds Bērziņš, kušš pats aktīvi piedalījies savas dzimtenes demokrātiskās iekārtas iznīcināšanā, tas ir — sanāksmju un sapulču, runas, preses, vēlēšanu un citu brīvību noliegšanā kā arī personas neaizskaramības un politisko partiju likvidēšanā.

Vēl 1940. gada martā, kad „neatkarīgā” Latvijā jau bija

ieļaista sarkanā armija un nodibinātas krievu bāzes, Alfrēds Bērziņš saviem aizsargiem stāstīja un tos brīdināja, teikdams, ka Latvijas neatkarību nekas cits neapdraudot, kā „vienīgi pašu mazdūšība, gļēvulība un iedomas par briesmām”! Tagad, kad šī toreiz tik „drošā neatkarība” nolaupīta, tas pats A. Bērziņš atkal prasa neatkarīgās Latvijas atjaunošanu. Bet kādas Latvijas — demokrātiskas vai ulmaniskas, resp. autoritāri-diktātoriskās? — to Bērziņš nesaka. Būtu taču laiks runāt skaidrāku valodu. Ja to nesaka, tad domājams, ka viņš vēlas diktātorisko.

Pēdējos piecos vai sešos Latvijas neatkarības gados, resp. K. Ulmaņa laikā, ne saimnieciskas, ne arī tautas garīgās dzīves pamatos nekas ievērojams nenotika, kas radikāli pārveidotu tautas dzīvi. Kā lauksaimniecībā, tā rūpniecībā, tirdzniecībā, satiksmē un celtniecībā viss turpinājās tāpat kā līdz tam, virzot tālāk sāktos darbus, pārgrozot un pārveidojot šo to vadības un pārraudzības ziņā. Jūtāmākas pārmaiņas nāca izglītības laukā, bet arī ne pārāk lielas.

Pašos pamatos K. Ulmanis pārveidoja gan tautas sabiedrisko un politisko dzīvi, sākot ar pagastiem, pilsētām un apriņķiem, kur pat cara laiku brīvības sašaurināja. Šais laukos viss tika apgriezts otrādi un pamatos pārveidots. Ar valsts augstākās varas — Saeimas, resp. parlamenta — likvidēšanu iznīcināja arī valsts demokrātisko iekārtu un nodibināja diktātūru, kuŗu paši dēvēja par autokrātiju, par ko plašāk jau rakstīju savā 1964. gadā publicētā grāmatā „Gala sākums”. Tanī arī tuvāk apskatīti seši K. Ulmaņa valdīšanas gadi.

Runāt par kādu demokrātiskās Latvijas bojā eju, tās glābšanas nepieciešamību var tikai tie, kuŗi vai nu demokrātiskā Latvijā vispār nav dzīvojuši, tās patieso dzīvi un apstākļus nepazīst, vai arī tie, kuŗiem šī neatkarīgā demokrātiskā Latvija nepatika un kuŗu tie nīst vēl šodien. Tiem ir vajadzīga cita — autoritāri-ulmaniska, bet ne demokrātiska Latvija, par kuŗu cīnījās visa latviešu tauta un kuŗas aizstāvēšanai ziedots tik daudz asins upuŗu.

Brāļu kapi, kuŗos guļ daļa šo cīnītāju, runā skaidru valodu. Daudz brīvības cīnītāju kapu kopas izkaisītas pa visu Latviju, pa visām cīņu vietām, un tās visas mums atgādina gan vācu muižniecības kundzību un verdzības laikmetu, gan cariskās Krievijas apspiešanu un varmācību. Vai tad ar to visu latviešu

tautai vēl nepietika? Vai tagadējo krievu komūnistisko kungu vietā mums būtu vēl vajadzīgs savs pašu latviešu kungs kāda karaļa vai diktatora personā?

Kā vecie, tā jaunie latviešu zemnieki mīl savu zemi un neatkarību. Kā visi darba ļaudis — pilsētu un lauku strādnieki, tā arī darba zemnieki ir neatkarīgās un demokratiskās Latvijas cēlēji, veidotāji un aizstāvji. Īsais, bet spožais demokratiskās Latvijas posms, kad latviešu zemē patiešām viss plauka un ziedēja, pierādīja, ka demokratiskās valsts iekārtas brīvības atraisa tautas darba spējas un pašķir tai ceļu. Un latviešu tauta prata to novērtēt un izmantot. Vai tas mūs nepārlicina, ka mūsu mērķim un prasībai arī turpmāk jābūt — neatkarīga un demokrātiska LATVIJA.

S A T U R Ā

	Lpp.
Priekšvārds	7
<i>I Latvijas veidošanās (1917.—1918.)</i>	9
1. Tautas ilgas pēc brīvības	9
2. Februāra/marta revolūcija, latvieši un latviešu strēlnieki	10
3. Latviešu pagaidu nacionālā padome Valkā un notikumi Kurzemē un Latgalē	19
4. Demokrātiskais bloks Rīgā un vācieši	28
5. Tautas padome un Latvijas proklamēšana	41
<i>II Cīņas par demokrātisko Latviju (1918.—1920.)</i>	55
6. Pirmais cīņu posms — atkāpšanās uz Liepāju (1918. gada dec. — 1919. gada marts)	56
7. Otrais posms — Liepājas „pučs” un Rīgas ieņemšana (1919. g. marts — maijs)	60
8. Trešais posms — Ziemeļnieku un Cēsu kaujas (1919. gada maijs — jūlijs)	68
9. Ceturtais posms — Cīņas ar boļševikiem un bermonciešiem (1919. g. aug. — nov.)	78
10. Piektais posms — Latgales atbrīvošana (1920. g. janv. marts)	86
<i>III Satversmes sapulce un pirmā Saeima (1920.—1925.)</i> 91	
11. Satversmes sapulces sanākšana	93
12. Satversme un agrārjautājums	98
13. Veikalnieciskie līgumi un korrupcijas sākums	103
a) Linu pārdošana un preču iepirkšana	105
b) Lokomotīves, vagoni, sliedes	108
c) Norvēģijas siļķes	110
d) Vec-Auces Jankels Kleins un Kutiskers	111
e) Kopsavilkums un slēdzieni	118

	Lpp.
14. M. Skujenieka grupas atšķelšanās no soc. dem.	125
15. Skandalozā Viļa Dermaņa lieta	128
16. Vēlēšanu likums un pagaidnoteikumi	131
17. Pirmā Saeima 1922. g. rudenī	139
a) Vēlēšanas ar „grozāmiem” sarakstiem	139
b) Nesaprašanās ar dzejnieku J. Raini	142
18. Sadursme Esplanādē un valdības krišana	146
19. Strādnieku sports un sargs	151
20. Pilsoņu tiesības un atlīdzība muižniekiem	154
21. Rīgas kopējā Centrālā slimo kase	158
22. Rīgas pilsētas dome un sociāldemokrati	164
a) Lazara Brozara bankas aizdevums	168
b) Atturībnieki un koncesijas naktslokāliem	170
c) Sociāldemokrātu politika Rīgas pārvaldē	15
<i>IV Otrā Saeima un kreisā valdība (1925.—1928.)</i>	181
23. Valdības jautājums	184
24. Finanču ministrs	190
a) Pārmaiņas un pārvietošanas	192
b) Linu monopols un tā izmantotāji	198
c) Spirta monopols un spirt rūpnieki	203
d) Valsts fondi, bankas un garantijas	208
e) Ziņojums Saeimas komisijām	217
f) Valsts aizdevumu piedzišanas plāns	221
g) Jauni pasākumi valsts saimniecībā	223
h) Sūdzības un prasības	226
i) Skandalozā Zaslauka manufaktūras lieta	237
25. Neizdevies kreisās valdības gāšanas mēģinājums	240
26. Ārzemju apmeklēšana	249
<i>V Abas pēdējās Saeimas (1928.—1934.)</i>	257
27. Raksturīgie pēdējo Saeimu vēlēšanu rezultāti	257
28. Valsts piemaksas lauksaimniekiem	260
29. Valsts Zemes bankas darbība	263
30. Saeimas budžetu komisijas apskates braucieni	270

	Lpp.
<i>VI Demokrātiskās Latvijas sasniegumi (1918.—1934.)</i> ..	283
31. Veiktais darbs un gūtie panākumi	284
a) Lauksaimniecībā	284
b) Rūpniecībā, tirdzniecībā, financēs	288
c) Celtniecībā	292
d) Izglītībā un kultūrā	307
32. Daži secinājumi	314

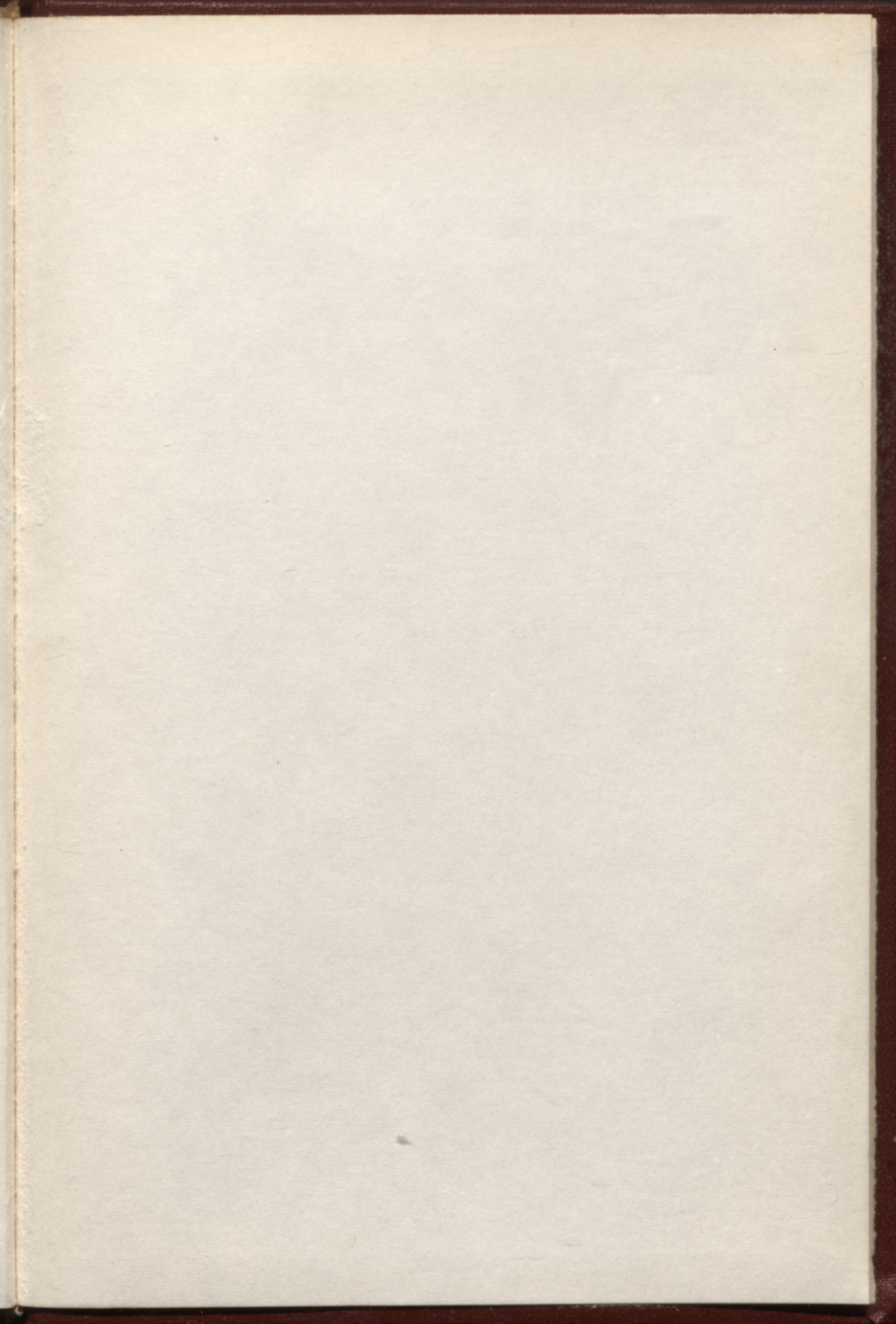
1. The first part of the report deals with the general situation of the country and the progress of the work during the year. It is divided into two main sections: the first section deals with the general situation and the second section deals with the progress of the work.

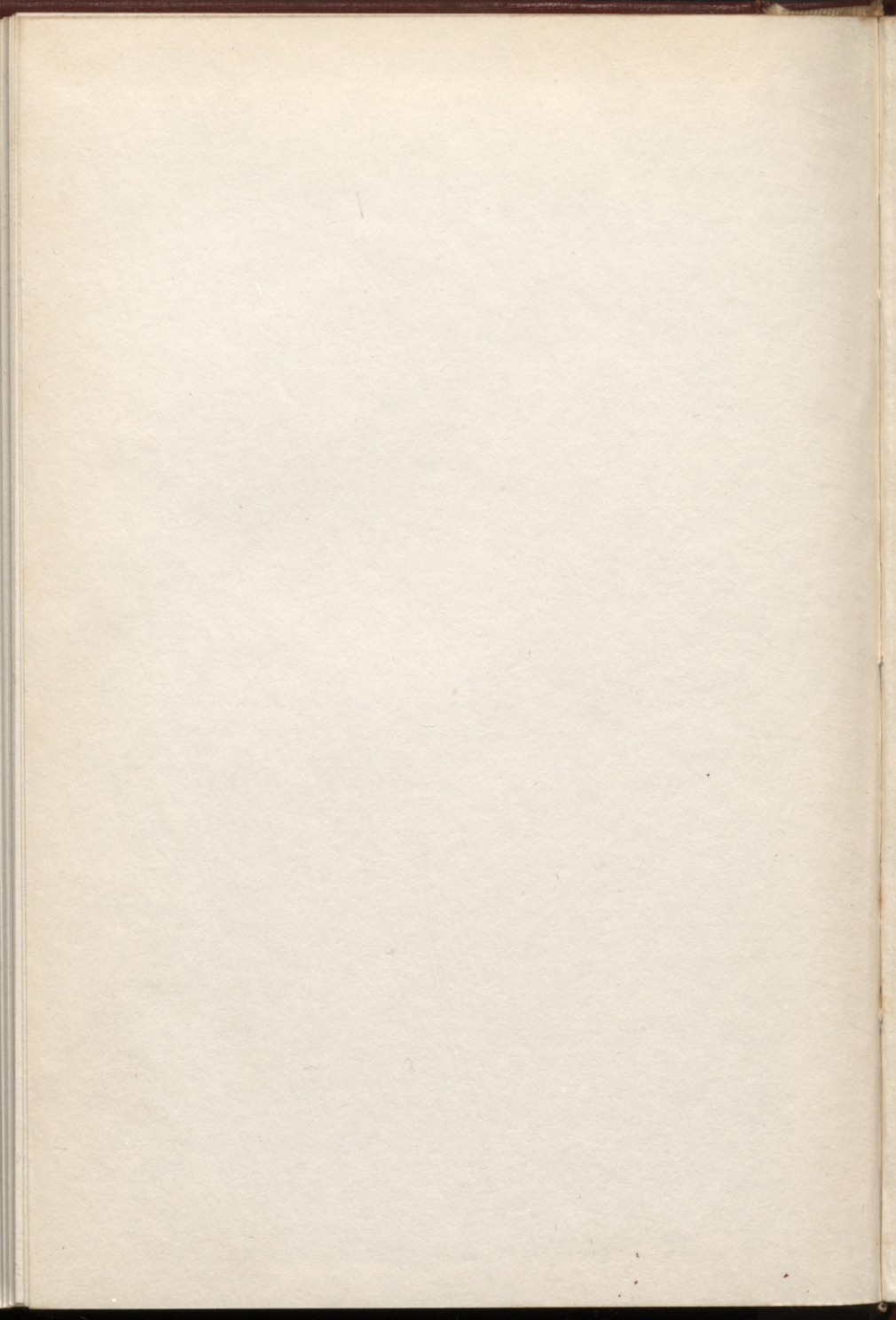
2. The second part of the report deals with the results of the work during the year. It is divided into three main sections: the first section deals with the results of the work in the field of research, the second section deals with the results of the work in the field of teaching, and the third section deals with the results of the work in the field of administration.

3. The third part of the report deals with the conclusions drawn from the work during the year. It is divided into two main sections: the first section deals with the conclusions drawn from the work in the field of research, and the second section deals with the conclusions drawn from the work in the field of teaching and administration.

4. The fourth part of the report deals with the recommendations made during the year. It is divided into two main sections: the first section deals with the recommendations made in the field of research, and the second section deals with the recommendations made in the field of teaching and administration.

5. The fifth part of the report deals with the summary of the work during the year. It is divided into two main sections: the first section deals with the summary of the work in the field of research, and the second section deals with the summary of the work in the field of teaching and administration.

65.4. ✓

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0310020194